

- : Eriksen, A. (2024). Forord. I Eriksen, Anne., *Borre, Hafrsfjord og Stiklestad*. Forente
- : Forlag AS / Scandinavian Academic Press. DOI: <https://doi.org/10.62342/SAP>.
- : OA.2012

BORRE, HAFRSFJORD OG STIKLESTAD

ANNE ERIKSEN

BORRE, HAFRSFJORD OG STIKLESTAD

FORTIDSFORMATERINGER
FRA 1600-TALLET TIL I DAG

sap SCANDINAVIAN
ACADEMIC
PRESS

Borre, Hafrsfjord og Stiklestad. Fortidsformateringer fra 1600-tallet til i dag

© Spartacus Forlag AS / Scandinavian Academic Press 2024

Utgitt med støtte fra Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk ved Universitetet i Oslo og fra Kungliga Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur, Uppsala.

Skrevet med støtte fra Det faglitterære fond.

Denne boken er utgitt Open Access og er omfattet av åndsverklovens bestemmelser og Creative Commons-lisens CC BY-NC 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere, remixe, endre og bygge videre på materialet. Lisensgiveren kan ikke tilbakekalle disse frihetene så lenge lisensvilkårene blir fulgt. Disse innebærer å oppgi riktig kreditering, inkludere en henvisning til lisensen, samt opplyse om hvilke endringer som er foretatt. Dette skal gjøres på en rimelig måte, men ikke på noen måte som tyder på at lisensgiveren godkjenner tredjeparten eller bruken av verket. Materialet kan ikke brukes til kommersielle formål. Det er ikke tillatt å søke juridiske vilkår eller teknologiske tiltak som juridisk begrenser andre fra å gjøre noe lisensen tillater.

Omslagsfoto: Søren Ubisch

Bokdesign: Punktum Forlagstjenester

Sats: Punktum Forlagstjenester

Satt med Garamond Premier Pro

ISBN (trykt utgave): 978-82-304-0359-4

ISBN (Open Access): 978-82-304-0369-3

DOI: <https://doi.org/10.62342/SAP.OA.2012>

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller i strid med avtaler inngått med KOPINOR.

Scandinavian Academic Press

c/o SPARTACUS FORLAG / FORENTE FORLAG AS

Pb. 6673 St. Olavs plass, 0129 Oslo

scandinavianacademicpress.no

Innhold

Forord	7

KAPITTEL 1

Historisk grunn	9

KAPITTEL 2

Middelalderkildene	29

DEL I

Kunnskapsobjekter	47

KAPITTEL 3

Hafrsfjord og jakten på Harald Hårfagres grav	51

KAPITTEL 4

Stiklestad, kristningen og kongen	77

KAPITTEL 5

Borre og Ynglingekongenes graver	105

DEL II

Nasjonalkultur	125

KAPITTEL 6

Haraldsstøtta – Riksmonumentet i Haugesund	129

KAPITTEL 7

Den langsomme nasjonaliseringen av Stiklestad	157

KAPITTEL 8	
Nasjonalparken på Borre	183

KAPITTEL 9	
Nasjonal Samling	213

DEL III

Kulturarv	241

KAPITTEL 10	
Stiklestad og Olavsarven	245

KAPITTEL 11	
Hafrsfjord – Rikssamling i Rogaland	269

KAPITTEL 12	
Borre og nasjonalparken som forsvant	299

Epilog	329

Noter	342

Litteratur og kilder	343

Forord

For noen år siden ble jeg ringt opp en av journalist. Hvor sto egentlig Norges vugge, ville han vite. Og var det kanskje slik at en nasjon, for eksempel Norge, kunne ha flere vugger? Spørsmålene gjorde meg usikker. For har nasjoner egentlig vugger? At steder der viktige hendelser engang har funnet sted, er blitt tillagt stor betydning for nasjonal identitet og kultur, er derimot sikkert. De representerer nasjonen i fortettet form og gjør det – iallfall tilsynelatende – mulig å komme i direkte berøring med viktige hendelser i fortiden. «Vuggen» er altså stedet der alt begynte, alt det som gjør oss til dem vi er nå. Slike steder fungerer som garanti for kontinuitet og identitet.

Denne boka har ikke til hensikt å besvare journalistens spørsmål verken om hvor Norges vugge måtte befinne seg, eller hvor mange av dem det eventuelt kan være. Derimot er den et resultat av undringen og nysgjerrigheten som spørsmålene vakte. For hva er det med slike historiske steder? Hvordan virker de? Og hvilke steder er det som har vært regnet som Norges opprinnelsessteder?

Historiske steder blir ikke til av seg selv. Det er ikke nok at noe viktig en gang har hendt der. For at stedene skal ha betydning i ettertiden, kreves det vedvarende og kontinuerlig arbeid. Gjennom slikt arbeid blir fortiden formatert inn i nåtiden. Den

får ny betydning og antar nye former. Denne boka undersøker slikt formateringsarbeid på tre steder i Norge: Borre i Vestfold, Hafrsfjord ved Stavanger og Stiklestad i Verdal.

Arbeidet med boka begynte i 2019. Jeg takker Institutt for arkeologi, kulturvitenskap og religionsvitenskap (AHKR) ved Universitet i Bergen som gjorde det mulig å etablere en nordisk forskergruppe rundt dette arbeidet. Jeg vil også takke medlemmene i gruppen for gode diskusjoner, inspirerende tilbakemeldinger og perspektivrike nordiske sammenligninger: Takk til Bodil Axelsson, Guðmundur Hálfðanarson, Bernard Eric Jensen, Kyrre Kverndokk, Torunn Selberg, Anette Warring og Hans-Jakob Ågotnes. Takk også til Kungliga Gustav Adolfs Akademien för studier av svensk folkkultur, som gjorde det mulig for oss å ha prosjektseminar i deres gode lokaler i Uppsala. Akademiet har også støttet utgivelsen av denne boka.

Fra 2022 har jeg hatt arbeidsplass ved Institutt for idéhistorie, filosofi, klassisk, kunst- og idéhistorie (IFIKK) ved Universitetet i Oslo. Jeg takker instituttet for gode arbeidsforhold og for støtte til utgivelsen. Jeg vil også takke kollegene på idéhistorie for et godt og inspirerende fagmiljø. Takk til Jón Viðar Sigurðsson for god hjelp underveis og for forsøkene på å korrigere mine oppfatninger om middelalderen og middelalderforskningen. De feilene som gjenstår, er naturligvis mine egne. Jeg vil også takke den anonyme fagfellen for gode og konstruktive innspill til manus. De gjorde boka bedre.

Fra Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening har jeg mottatt stipend som sikret god arbeidsro for ferdigstillelse av skrivearbeidet.

Paris 20.12.23

Anne Eriksen

KAPITTEL I

Historisk grunn

Historiske steder hører til «nasjonsbyggingens internasjonale grammatikk» (Löfgren 1993). De er nasjonalt unike, men likevel lette å kjenne igjen over landegrenser på samme måte som flagg, nasjonalsanger og andre nasjonale symboler. Stedene forteller om opprinnelser og tilblivelser. De forbindes med fortidige hendelser, personer eller institusjoner som har definert eller formet nasjonen på avgjørende måter. På den måten er de bindeledd mellom fortid og nåtid. Historiske steder er virkelige, fysiske lokaliteter som kan oppsøkes og oppleves. Samtidig har de symbolsk betydning som peker ut over dem selv. De representerer nasjonen i fortettet form og gjør det, iallfall tilsynelatende, mulig å komme i direkte berøring med fortidige forhold som forstås som avgjørende viktige for ettertiden. Tid, ikke minst i form av fjern fortid, er abstrakt og kan være vanskelig å forholde seg til direkte, men forankringen i et virkelig sted gjør at forbindelsen mellom da og nå flyttes fra tid til sted. Når stedet lar fortidens «der og da» møte nåtidens «her og nå», blir forbindelsen håndgripelig og tilgjengelig.

Denne boka undersøker tre historiske steder i Norge: Hafrsford, Stiklestad og Borre. Disse tre stedene er alle blitt

tilskrevet betydning som «nasjonens vugge», selve stedet for Norges opprinnelse som stat, som territorium eller som religiøst og kulturelt felleskap. Slaget i Hafrsfjord på slutten av 800-tallet er blitt regnet som den siste og avgjørende hendelsen i Harald Hårfagres rikssamlingsprosess. Etter at kong Olav Haraldsson falt på Stiklestad i 1030, fikk han ry som kristen martyr og som «Norges evige konge». Med hans død ble kristendommen varig etablert i Norge. Borre i Vestfold er ikke på samme måte knyttet opp mot spesifikke hendelser. Her dreier det seg i stedet om det store feltet av monumentale gravhauger og forestillingen om at de var reist over medlemmer av Ynglingeætten, kongeslekten som stammet fra guden Frøy og som var de påståtte stamfedrene til så vel Harald Hårfagre som Olav den Hellige.

Hensikten med denne boka er ikke å gå inn på hva som hendte i fjern fortid eller å ta stilling til hvor viktige disse hendelsene var. Det er stedene selv som står i sentrum, fortellingene de er blitt omgitt med og praksisene eller handlingene som har formet dem. Vekten ligger på perioden fra slutten av 1600-tallet og frem til i dag. Stedene kan naturligvis ha vært viktige også tidligere, ikke minst finnes det tradisjoner knyttet til Stiklestad og St. Olav. Men fra 1600-tallet øker kildematerialet. Samtidig ble stedene løftet inn i nye meningsgivende kontekster. De ble historiske kunnskapsobjekter og deler av en kunnskapsproduksjon som la stadig større vekt på det særegent norske. Først skjedde dette innenfor rammene av det danske eneveldet, mens oppfatningene ble mer spesifikt nasjonale etter 1814. I vår egen tid har stedene igjen fått nye betydninger. Betydningslagene er mange: Stedene har fungert som minnesteder og stridsarenaer, som historiske monumenter og kulturarv, som deler av nasjonalkulturen og som steder for kunnskapsformidling, opplevelse og innlevelse. Fortiden er blitt formatert inn i nåtiden slik at stedene ikke bare har fått representere historisk kunnskap, men også vært kilder til

egne opplevelser, til sansning og følelse av felleskap. Denne boka skal undersøke hvordan dette formateringsarbeidet har foregått og hvordan stedene fremdeles er virksomme.

At steder er «gode å tenke med» og godt egnet til å organisere og kommunisere kunnskap, har vært anerkjent siden antikken. I klassisk retorikk ble taleren anbefalt å plassere alle punktene og argumentene som skulle fremføres i rom som han forestilte seg. På den måten ble selve talen en vandring fra sted til sted, noe som var lett å huske og som organiserte argumentene på effektiv måte. I renessansen ble disse mnemotekniske metodene utviklet til det som fikk navnet *ars memoria* og som ble oppfattet som en nesten magisk kunst for å systematisere og behandle store mengder kunnskap. Minnenes og kunnskapens plassering i virkelige eller forestilte rom var et viktig element (Yates 1966; Findlen 2001; Ekman 2020). Men steder er ikke bare effektive redskaper til å organisere kunnskap og tenkning, de kan også produsere følelser, identiteter og tilhørighet. Og steder er ikke bare egnet til å holde fast ved minner, men også til å skape dem.

Også historiske steder, eller retttere sagt opplevelsen av steder som historiske, er basert på slike sammenhenger. På stedene møtes *da* med *nå* slik at tiden materialiseres og forvandles til erfaringen av «her». Stedets fysiske og materielle virkelighet kan la fortidens hendelser oppleves som nærværende, og fortidige hendelser kan smelte sammen med egne opplevelser slik at historien blir til minner – nye og egne, men forankret i det historiske stedet. Men denne forvandlingen skjer ikke fullstendig av seg selv og skapes ikke bare av stedets materialitet. Hun som kommer til et historisk sted helt uten kunnskap om det, vil kanskje heller huske at hun hadde vonde sko eller at det regnet. Opplevelsen av et historisk sted forutsetter en viss grad av både kunnskap og forventning. Derfor må det foregå en form for kunnskapsproduksjon som skaper fortellinger og forståelse og

som holder dette meningsinnholdet levende. Samtidig må stedet selv tilrettelegges gjennom utforming og innramming. Det er ikke tilstrekkelig at noe viktig har hendt for lenge siden, disse hendelsene må på en eller annen måte italesettes i stedets nåtidige utforming. Igjen kan dette dreie seg om kunnskap, for eksempel skilting, brosjyrer eller annet informasjonsmaterieell, eller omvisninger og annen aktiv formidling. Men innrammingen av stedet har også andre viktige aspekter. Monumenter og minnesmerker er italesettelser av fortidens nærvær og stedets betydning. Mer generelt spiller visuelle og estetiske forhold også inn for at stedet skal oppleves som «historisk». Fortidens nærvær må kunne sanses og føles for at den egne opplevelsen skal kunne møtes med fortidens hendelser slik at historie og minner danner en helhet.

I dag fremstår Stiklestad som Norges mest sentrale historiske sted, og som det mest opplagte og allment kjente nasjonalsymbolet. Stiklestad Nasjonale Kultursenter (SNK) har arbeidet effektivt med forvaltning og formidling av det som kalles «Olavs-arven» helt siden grunnleggelsen i 1996, og understreket denne arvens store nasjonale og historiske betydning. Budskapet er at med Olav den helliges død på Stiklestad, fant kristendommen endelig fotfeste i Norge, og Norge oppsto som kristen nasjon. Med dette ble rikssamlingsarbeidet, som Harald Hårfagre hadde påbegynt, fullført og stabilisert for ettertiden. Til tross for at kong Olav falt under slaget, oppfattes det derfor likevel som en seier og som en avgjørende hendelse, både religiøst og nasjonalt. I presentasjonen av sitt mandat som forvalter og formidler skriver SNK:

Slaget på Stiklestad i 1030 fikk dramatiske konsekvenser for norsk historie og samfunnsutvikling. Etter dette året skulle det aldri igjen stilles spørsmålstegn ved Norge som rike (Stiklestad nasjonale kultursenter).

Stiklestad's posisjon er likevel ikke helt ubestridt. Gjennom flere debattinnlegg og faglige publikasjoner de senere årene har historikeren Torgrim Titlestad argumentert for at det er Hafrsfjord som rettmessig må forstås som den norske «Norges vugge». Det var Harald Hårfagres rikssamlingsprosjekt og det avgjørende slaget mot slutten av 800-tallet som skapte riket, fremhever han. Stiklestad og hendelsene der representerer på sin side at kristendommen deretter fikk fotfeste i denne nasjonen (Titlestad 2017; Titlestad 2018). Titlestad har ledet omfattende prosjekter for å finne materielle spor etter slaget på bunnen av Hafrsfjorden. Ved hjelp av avansert undervannsteknologi har det de senere årene blitt lett etter våpen, skjeletter, vrakrester og annet som kan vitne om et stort sjøslag med mange skip. Titlestad har også vært initiativtaker bak flere historiske markeringer og feiringer. I 2019 argumenterte han og Christian A. Smedhaug for at

... en markering av slaget i Hafrsfjord hvert 50. år vil tjene til at hver generasjon får et nært forhold til Norges tilblivelse og utvikling – i spennet i tid mellom slaget i Hafrsfjord og eidsvollsmennene i 1814 (Titlestad og Smedhaug 2019).

Det viste seg likevel vanskelig å samle støtte, midler og interesserte aktører til en større feiring av 1150-årsminnet om slaget. Tusenårsjubileet for rikssamlingen i 1872 var derimot storslått. Den foregikk imidlertid ikke ved Hafrsfjord eller i Stavanger, men i Haugesund, der den såkalte Haraldshaugen med Riksmonumentet fremdeles rager like nord for bysentrum, der kongens grav ble antatt å befinne seg. Forskyvningen førte til en geografisk forflytning fra Stavangerområdet mot Karmøy, Karmsundet og Avaldsnes. Handelsstedet Haugesund hadde vokst frem på grunn av et rikt sildefiske, en godt beskyttet havn og en livlig sjøfartsnæring, og fikk byrettigheter i 1866. For et

aktivt byborgerskap i en ung by var et riksjubileum ingen dum ting å sette seg som vertskap for. Det brakte oppmerksomhet, festivitas og gode kontakter med politikere og kulturelle aktører på aller høyeste nasjonale nivå. 18. juli 1872 innviet kronprins Oscar (den senere kong Oscar II) Haraldsstøtta som riksmonument. Flere statsråder var til stede, og en stor folkemengde deltok ved høytidelighetene og festen. Sammenlignet med Stiklestad har disse forskyvingene, fra hendelse til person og fra Stavanger til Haugesund, bidratt til å gi Hafrsfjord mindre entydig som historisk sted og nasjonalt symbol.

For Borre i Vestfold nådde fremhevingen av nasjonal betydning et toppunkt da feltet med gravhaugene ble innviet som park i 1932. Anlegget ble høytidelig overrakt kongen på nasjonens vegne. A.W. Brøgger, professor i arkeologi og initiativtaker til anlegget, omtalte det som nasjonal park og som «Rikshagen» i sin tale ved anledningen (Brøgger 1932). Haugene gikk også under navnet «kongshaugene» fordi man holdt for sikkert at de var ynglingekongenes graver. Ynglingene var ikke bare Nordens eldste navngitte fyrstedynasti, men også Norges egen kongeslekt, som både Harald Hårfagre og middelalderens norske konger påberopte seg å stamme fra. At det første funnet av restene av et vikingskip var blitt gjort i en av haugene på Borre i 1852, var også viktig for betydningen stedet ble tilskrevet. Inntil da hadde vikingskip bare vært kjent fra skriftlige kilder, og ingen kunne være sikre på om de imponerende fartøylene som sagaene fortalte om, noen gang hadde eksistert i virkeligheten. Osebergskipet, som i 1904 ble gravd ut en mils vei sør for Borre, understreket også områdets rolle som betydelig maktsentrum i vikingtiden.

I dag forvaltes og formidles kunnskapen om Borrehaugene av Midgard Vikingsenter. Den nasjonale retorikken som definerte stedet og parken da den ble innviet, er imidlertid forlatt.

Midgardsenterets nettsider markerer en tydelig avstand til de eldre teoriene når haugene presenteres:

Det er heller ikke sikkert at de mange gravminnene er et bevis for et langvarig dynasti som hersket i Vestfold, slik Snorre forteller om. Tvert imot kan de mange monumentale storhaugene på Borre være et resultat av politisk ustabilitet.

Ny forskning kan bidra til å gi en økt forståelse om de politiske forholdene i Vestfold i yngre jernalder. Men sannsynligvis vil vi aldri få vite hvem som ligger begravet i de monumentale storhaugene på Borre (Midgard vikingsenter).

Den nasjonale betydningen er altså ikke noe som blir fremhevet i dagens formidling. Parken har heller ingen andre eksplisitt nasjonale budskap enn flaggstengene ved inngangen og navneskiltet på muren. De ruvende haugene innenfor steinmuren gjør det likevel klart at Borre er historisk grunn. Her er fortiden synlig, materiell og fysisk tilgjengelig.

Det er naturligvis langt flere steder enn dette i Norge som har vært scene for viktige historiske hendelser. Eidsvoll, der Norges Grunnlov ble skrevet våren 1814, omtales som «det norske demokratiets vugge» (Eidsvoll 1814). Moster i Bømlo, der kristenretten ble antatt i 1024, planlegger tusenårsjubileum i 2024 for å markere hendelsen som lovfestet kristendommen som religion i Norge. Tønsberg gjør krav på å være Norges eldste by, og feiret 1150-års jubileum i 2021, rett nok preget av koronapandemiens restriksjoner. Også andre middelalderbyer, slik som Trondheim og Bergen, kan gjøre krav på å være nasjonalt viktige historiske steder. Det er imidlertid ikke noe mål for denne undersøkelsen å vurdere hvilke historiske hendelser eller steder som har vært de viktigste, verken i nasjonal eller annen sammenheng. Det er heller ikke bokas hensikt å bidra til diskusjonen om hvor Norges vugge

«egentlig» sto. Denne boka er ikke om de fortidige hendelsene som danner grunnlaget for slik argumentasjon, men snarere om forestillingene som omgir stedene og om hvordan «den gang da» kan møtes med «her og nå» på de fysiske lokalitetene som historiske steder er.

De tre stedene som er valgt ut – Stiklestad, Hafrsfjord og Borre – egner seg for slike undersøkelser fordi de gjennom lang tid har hatt en plass i det som med et nåtidig uttrykk kan kalles norsk identitetspolitikk. De har vært del av arbeidet med å løfte frem en nasjonal historie om kultur, religion og stat, og om frihet, makt og ære. På den måten har de inngått i patriotiske og nasjonsbyggende prosesser fra 1700-tallet og opp til i dag. I denne lange perioden har stedenes betydning og posisjon verken vært entydig eller like sterk. Som de korte presentasjonene allerede har antydnet, vil betydning alltid være resultat av aktivt og kontinuerlig arbeid, og slett ikke formet av referanser til fortiden alene. Slik arbeid er nødvendig for å hindre at stedenes betydning svekkes eller glemmes, men også fordi endringer i samfunnskontekst, kunnskap, historisk situasjon eller fortidsforståelse fordrer at meningsinnholdet også endres eller nyanseres. Derfor vil det heller aldri være gjort en gang for alle, men foregår mer eller mindre kontinuerlig, med skiftende innsats, aktører og resultat. Det er dette arbeidet som forvandler stedene fra fysiske og geografiske lokaliteter til historiske steder med symbolsk mening og kraft. Og det er slikt arbeid og resultatene av det som skal undersøkes her.

Forskningskonteksten

Undersøkelsen av de tre historiske stedene Stiklestad, Hafrsfjord og Borre skriver seg inn i det store feltet av tverrfaglig forskning som har vokst frem fra 1990-tallet og fremover, og som overordnet

sett dreier seg om fortidens nærvær i nåtiden. Mangfoldet av begreper og uttrykk som brukes i slike undersøkelser, reflekterer forskningsfeltets bredde. Noen er overlappende og mer eller mindre synonyme, andre begreper representerer derimot ulike fagtradisjoner, anliggender og tilnærminger. Innenfor fagfelt og virksomheter med ansvar for konkret og praktisk forvaltning og formidling av gjenstander, bygninger og historiske anlegg eller monumenter, har begrepet kulturarv stått sentralt, mens det som kalles kritisk kulturarvsforskning har utviklet seg som denne virksomhetens mer teoretiske overbygning (se f.eks. Smith 2006, Harrison 2013). Hit hører også forskning på turisme og opplevelsesindustri (se f.eks. Waterton og Watson 2014). Historiebruk, historiebevissthet og historiekultur er på sin side knyttet opp mot perspektiver fra historiefag og historiedidaktikk (Jensen 2017). Minnesteder og minnepolitikk er termer som i utgangspunktet var knyttet opp til politisk historie og til ønsker om å skrive slik historie på andre måter enn tidligere. Dette ble tidlig formulert både av den franske historikeren Pierre Nora (1989) og den britiske Raphael Samuel (1994). Kulturgeografien har sitt utgangspunkt i studiet av faktiske, fysiske steder, men kom svært tidlig til å inkludere forståelser av sted og landskap som nettverk av mening og tolkning, arenaer for både interaksjon og konflikt, og dermed som grunnleggende sosiale og menneskeskapte (se Howard et al, red. 2019 for en oversikt).

Den rikeste teoretiske refleksjonen har spørsmålene om minnets sosiale aspekter og kulturelle uttrykk vært gjenstand for. Med et felles opphav i sosiologi og psykologi, og ofte med holocaustforskningen som en viktig «motor», har det utviklet seg flere parallelle forskningsretninger og tradisjoner som interesserer seg for erindring som sosialt og kulturelt fenomen (se Erll 2011 for en oversikt). I tillegg til mer materialnære undersøkelser av fortidens nærvær i nåtiden kommer dessuten historieteoretiske

refleksjoner om erfaring av tid, forandring og tidsforløp og om hvordan selve forståelsen av tid også endrer seg historisk. Disse endringene har i sin tur betydning for hvordan ulike historiske perioder har forholdt seg til og gjort bruk av fortiden (Koselleck 1985; Hartog 2003; Pollmann 2017; Eriksen 2014).

Et fellestrekk for hele dette omfattende forskningsfeltet er at kulturarv, minner, minnesteder osv. sees som produkter av nåtiden snarere enn som reflekser av den fortiden de refererer til. I den tidlige kulturarvsforskningen var det et sentralt anliggende å forsøke å skille slike nåtidige kulturuttrykk fra mer sann og riktig kunnskap om fortiden. Historie som vitenskapsfag og kunnskapstradisjon ble satt opp som en motsetning til minner, kulturarv eller historiebruk – som på sin side ble knyttet til nostalgi og følelser, kommersiell opplevelsesindustri eller uvitenhet og manipulasjon (se f.eks. Hewison 1987; Lowenthal 1985; Nora 1989). Etter hvert har slike skillelinjer blitt mindre viktige, og den nåtidige fortidsproduksjonen blitt sett som mer interessant i sin egen rett. Det betyr ikke at enhver tolkning eller bruk av fortiden i nåtiden ansees som like sannferdig eller like legitim, men at fortiden ikke får være eneste målestokk i undersøkelse av nåtidige aktiviteter. I stedet forstås fortiden som en ressurs eller et råstoff som ettertiden vil kunne benytte seg av og ta i bruk til nye former for kulturproduksjon, så vel som til misbruk, løgn og manipulasjon. Kunnskap om slike prosesser og forståelse av hvordan de virker, er uansett viktig (Eriksen 1995; Ronström 2008). Ut fra disse perspektivene blir fenomener som kulturarv, minnepolitikk, nostalgi og tradisjonaliseringsprosesser omtalt som «metakulturelle praksiser» (Kirshenblatt-Gimblett 1998) og som «kulturalisering av kultur» (Hafstein 2008), altså en form for kulturarbeid der kulturen selv er det råstoffet som bearbeides. Resultatene sees som nye og nåtidige kulturprodukter som springer ut av teknologi og sosiale og politiske forhold i sin egen tid.

Denne påpekingen av kulturproduksjonens nåtidige karakter har gitt kunnskap om at kulturarv og minner alltid vil være resultater av valg og utvalg, og altså i en viss forstand er konstruert. Derimot gir disse perspektivene ikke noen fullgod forklaring på den kulturelle vitaliteten og virkekraften. Hvorfor fortsetter kulturarv å være interessant og tiltrekkende for så mange, spør de to antropologene Mattjis van de Port og Birgit Meyer, når «alle» vet at den er konstruert i nåtiden? Hvordan og hvorfor kan den likevel oppleves som meningsfull og autentisk? Deres egne svar består i å undersøke de de kaller for «overtalelsesestetikk» og «produksjon av kulturell virkelighet». Derfor flytter de oppmerksomheten over mot praksis, bruk og opplevelse av kulturarv, minnesteder og minnesmerker (van de Port og Meyer 2018:3–4). Slike perspektiver skal også tas i bruk her. At de historiske stedene har fått sin utforming så lang tid etter de opprinnelige hendelsene, forklarer ikke i seg selv hvordan stedene brukes eller hva de betyr i dag. Det er for å forstå dette bedre at det kontinuerlige arbeidet med fortiden i nåtiden skal undersøkes. Hvordan har dette stedsskapende fortidsarbeidet foregått, hvilke betydninger har det bidratt til å skape og hvilke verdier har kommet til uttrykk?

En beslektet kritikk har vært rettet mot forskning på nasjonale minnesmerker og monumenter. Her har tendensen lenge vært å undersøke monumentene eller minnesmerkene i seg selv med deres utforming og tilblivelse (se f.eks. Gillis 1994, Winter 1995, Koshar 2000). Ofte har studiene først og fremst interessert seg for omstendighetene da monumentene ble reist, og for aktører som var direkte involvert i dette arbeidet. Både plassering og utforming av offentlige monumenter er regelmessig gjenstand for offentlig debatt, som i sin tur reflekterer politiske og interessemessige motsetninger, og undersøkelser av dette blir dermed ofte en form for politisk historie. Studiene har gitt viktig kunnskap om

samfunnsminne og offentlighet, samtidig som minnesmerkenes budskap i mange tilfeller reduseres til aktørenes egne intensjoner. Fokus på minnesmerkenes tilblivelse har paradoksalt nok dessuten ført til at historiske perspektiver ofte har manglet og minnesmerkenes budskap blitt sett som konstant og uforanderlig over tid. Perspektivene har heller ikke bidratt til forståelse av minnesmerkenes betydning og bruk etter at de en gang er blitt innviet.

Stedene og monumentene som skal undersøkes i denne boka, er i stor grad knyttet opp til nasjonal historie og tydelig nasjonsbyggende initiativer. Men for å forstå stedenes kulturelle vitalitet og vedvarende virkekraft, er det viktig at de ikke reduseres til formidlere av nasjonal ideologi, men at andre dimensjoner ved bruk, opplevelse og meningsdannelse også trekkes inn. Ved å følge stedene og arbeidet med dem over lang tid, blir det mulig å fange inn mangfold og variasjon. Et historisk sted kan ha mange lag av mening som ikke bare stammer fra de opprinnelige hendelsene, og heller ikke bare fra de første monumentene som ble reist, men som i like stor grad er resultat av fortidsarbeidets egen lange historie.

Formatert fortid

Denne boka tar utgangspunkt i at selv om det er fortidens hendelser og personer som definerer stedene som historiske, er stedene altså ikke skapt én gang for alle. Undersøkelsen skal legge vekt på det arbeidet som må foregå for at de fysiske lokalitetene skal være og forbli betydningsfulle, og for at båndene mellom fortid og nåtid fortsatt skal være virksomme. Dette vedvarende arbeidet med å bringe fortiden inn i nåtiden og knytte den til stedet, kan forstås som en form for formatering. Det er når fortiden formateres inn den fysiske lokaliteten, at et historisk sted blir til. Fortiden i seg selv kan ikke endres, men formateringen kan skifte over

tid. Samtidig er det i stor grad den som avgjør hvordan fortiden skal fremstå for nåtiden, hvordan den «ser ut», hvilken mening den skal tillegges og på hvilken måte den definerer stedet som historisk. For de tre stedene i denne undersøkelsen – Stiklestad, Borre og Hafrsfjord – har formateringen i viktige perioder først og fremst vært nasjonal. Men i tillegg har fortiden også vært formatert både som lokal og som internasjonal. Stedet og hendelsene eller personene det forbindes med har vært skrevet inn i ulike forståelses- og kunnskapsrammer. Det er ikke nødvendigvis store motsetninger eller spenninger mellom de ulike formateringene, og de kan ofte eksistere side om side eller bygge på hverandre over tid. Som vi skal se, kan de imidlertid kreve ulike typer arbeid som heller ikke alltid utføres av samme typer av aktører.

Arbeidet som det er snakk om her, er omfattende og variert. Mest konkret dreier det seg kanskje om formidlingsarbeidet som foregår ved museer og sentre knyttet til stedene, som for eksempel omvisninger, utstillinger, publikumsaktiviteter og små og store arrangementer. Også konkret, men noe mer engangspreget, er arbeidet med å avgrense stedet fysisk, og etablere monumenter og minnesmerker. En rekke helt praktiske arbeidsoppgaver knyttet til vedlikehold og opprettholdelse inngår også, som skilting og informasjon, reparasjon av gjerder og murer, plenklipping og oppsyn med parkeringsplasser og publikumsfasiliteter. Ingen vil vel være i tvil om at slike oppgaver er arbeid, men det kan være grunn til å understreke at selv om for eksempel plenklipping i Borreparken ikke skiller seg veldig fra tilsvarende vedlikehold i andre offentlige parker, er det i denne konteksten likevel del av fortidsformateringen. Helheten i parkens fysiske utforming bidrar til hvordan fortiden kan oppleves som nærværende.

Snarere enn å trekke et skille mellom historisk og arkeologisk forskning på den ene siden og ulike former for fortidsbruk på den andre, vil denne undersøkelsen dessuten fremheve forskning

og vitenskapelig kunnskapsproduksjon som én type fortidsformatering blant de øvrige. Arkeologisk arbeid kan være synlig og konkret når det har form av utgravninger eller, som på Borre, dreier seg om å prøve ut håndverksteknikker og reise nye konstruksjoner på gamle måter. Annen forskning kan være mindre synlig og foregår for eksempel på laboratorier eller bibliotek. Uansett har forskningsarbeidet sine egne metoder, ofte også egne kommunikasjonsformer. Både resultatene og aktørene har imidlertid stor autoritet. Resultatene av arbeidet kan få stor betydning for stedets karakter, og ofte for bruken av det, men vil likevel alltid samvirke med annet fortidsformaterende arbeid. I siste instans er også denne boka en del av formateringen av de tre stedene som blir undersøkt.

Ikke alt arbeid *med* stedet foregår direkte *på* stedet. I vår egen tid skjer mye formidlingsarbeid digitalt via nettsider og apper. Men også turistsjyrer og hefter, postkort og bilder, omtaler eller beskrivelser i lokalhistorisk litteratur eller skolebøker, informasjonsmateriell for reiselivet og anmeldelser eller kritikker av arrangementer er del av det fortidsformaterende arbeidet omkring de historiske stedene. I tillegg kan stedene og utformingen, bruken og betydningen av dem fra tid til annen bli gjenstand for offentlige debatter, slik vi allerede har sett at er tilfelle med Hafrsfjord. Det lærde og vitenskapelige arbeidet kan foregå i bibliotek, laboratorier og samlinger langt unna stedet selv, og publiseres i bøker og rapporter som også har sine egne kretsløp. Selv om all denne aktiviteten er knyttet til stedene med deres fysiske og materielle aspekter, er formateringsarbeidet altså ikke selv alltid fysisk lokalisert. Tvert imot bidrar det til at stedene kan «sirkulere» og i en viss forstand bevege seg slik at de får betydning i nye sammenhenger.

Mye av formateringsarbeidet som skal undersøkes her, blir utført av mer eller mindre profesjonelle aktører som i vår tid

ofte er ansatt eller har en annen formell tilknytning til stedet det gjelder. Men mange andre deltar også, blant annet alle de som besøker de historiske stedene. Noen kommer som publikum til arrangementer eller forestillinger, noen er skolebarn som skal delta i undervisningsopplegg, men svært mange stikker bare innom. De er på tur, på utfukt, har kanskje fått gjester som vil besøke lokale severdigheter, eller hadde ikke noe annet å gjøre den dagen. Det kan virke overdrevet å kalle dette for arbeid. For å forstå stedenes vedvarende betydning og komme på sporet av den kulturelle vitaliteten de fremdeles har, er det likevel nødvendig å ta også all denne aktiviteten med i betraktning. Verken begivenheter i fortiden, høytidelige monumenter som innvies med kongen til stede eller ambisiøse formidlingsopplegg og utstillinger er i seg selv tilstrekkelig for at historisk sted skal forbli nettopp dette. Stedene må holdes levende gjennom bruk, og denne bruken er til tider både hverdagslig, banal og ikke nødvendigvis i seg selv basert på solid kunnskap om historiske forhold. Men de som kommer for å lytte til «historiens sus», glede seg over landskap og natur, gå tur, klatre på monumentene eller ta bilder av utsikten bidrar også til fortidsformatering. Her kan dette kalles arbeid fordi det er med på å holde det historiske stedet levende og fylle det med mening og opplevelse.

Bokas innhold og oppbygning

Neste kapittel forteller om de tre stedenes historiske bakgrunn, eller rettere sagt om kildematerialet som deres ry og betydning bygger på. Dette dreier seg om middelaldertekster, først og fremst sagamateriale. I tillegg vil kapittelet gå inn på noe av den kritiske forskningen som har behandlet slikt kildemateriale og vurdert utsagns- og sannhetsverdien i det. I denne undersøkelsen vil dette

materialet først og fremst danne en bakgrunn, et slags slektstre som stedenes betydning i nyere tid nedstammer fra, og som er vesentlig – men ikke bestemmende – for formateringene som har skjedd i senere perioder.

Resten av boka er delt inn i tre hoveddeler. Den første dreier seg om hvordan stedene ble oppdaget, eller funnet igjen, i en periode da interessen for norsk historie vokste. Samtidig ble de formet som kunnskapsobjekter på nye måter. I utgangspunktet var historieinteressen patriotisk, snarere enn nasjonal. Rammene var det dansk-norske eneveldet og Norges plass i dette riket. Samtidig var historie ennå ikke blitt det moderne vitenskapsfaget vi kjenner i dag (Eriksen 2020). Begge disse forholdene virket inn på hvordan stedene ble oppfattet og beskrevet, og for betydningen som de ble tillagt. Kunnskapshistoriske perspektiver er viktige i denne delen av undersøkelsen. Gjennom historieskriving og annet lærd arbeid ble stedene gradvis formet som kunnskapsobjekter og identitetsmarkører. Stedene hadde jo ligget der hele tiden, de hadde eksistert som fysiske og geografiske lokaliteter. Muntlig folketradisjon kunne også vitne om fortidens hendelser og skikkelser, men forble i all hovedsak lokal og tett knyttet til de fysiske omgivelsene på stedet. Lærd kunnskapsproduksjon i form av historisk og antikvarisk arbeid kom til å bli avgjørende for å gi stedene betydninger som løftet dem ut over dette lokale, både politisk, historisk og identitetsmessig. Disse prosessene inntraff ikke på samme tid eller med samme hastighet for de tre stedene, slik at de tre kapitlene om Hafrsfjord, Stiklestad og Borre presenterer ulike tidsavsnitt og interesser.

Neste del av boka dreier seg om den eksplisitt nasjonale formateringen av stedene gjennom 1800-tallet og frem til Nasjonal Samlings bruk av dem i første halvdel av 1900-tallet. I denne perioden ble kunnskapsobjektene også til nasjonale symboler.

Stedene fikk den betydningen og den fysiske utformingen som de i all hovedsak fremdeles har, samtidig som historie og arkeologi vokste frem som moderne, selvstendige vitenskapsfag. Formateringsarbeidet som foregikk og retorikken som ble knyttet til stedene, kan til dels forekomme utdatert i dag, men denne perioden har likevel vært avgjørende for å forme stedene og forståelsen av dem på en varig måte.

Den siste delen handler om det som skjer i nåtiden. Den nasjonale formateringen av stedene er fremdeles viktig, men den foregår på andre måter enn før. Det skyldes at både ny teknologi, endret retorikk og nye kulturelle uttrykk har vunnet innpass, og at forventningene til hva stedene kan tilby av opplevelser og aktiviteter, også har endret seg. Samtidig har endringer i samfunnet skapt nye diskusjoner om hva det vil si å være norsk, og dermed også om hvordan de historiske stedene kan være relevante og interessante som nasjonale symboler eller identitetsmarkører i dag.

Denne måten å undersøke stedene på vil ikke resultere i komplette og utfyllende historier om hvert enkelt av dem. Derimot vil den gjøre det mulig å presentere et bredere bilde, der både likheter og ulikheter mellom stedene og deres historie vil spille inn. De tre stedenes eldste historie er tett sammenflettet, både fordi den dreier seg om grunnleggelsen av det norske riket, og fordi personene – ynglingekongene, Harald Hårfagre og Olav Haraldsson – skal ha vært av samme slekt. Også i de senere periodene som skal undersøkes her, har slike antatte slekts- og stedsbånd vært fremhevet som viktige. Men like viktig er det at stedene er blitt elementer i «nasjonsbyggingens grammatikk» (Löfgren 1995). Arbeidet med fortidsformatering har foregått på omtrent samme måte og etter samme mønster, selv om resultatene på hvert sted ikke er de samme. Det eksisterer en form for intertekstualitet – eller «interstedlighet» – en

dialog eller et nettverk der stedene og deres utforming ikke bare refererer til historien, men også til hverandre og til andre steder av lignende art. Slik dialog kan være konfronterende, som når historikeren Torgrim Titlestad hevder at nasjonens vugge er Hafrsfjord, ikke Stiklestad (Innherred 11.1.2018). Men mer allment danner intertekstualiteten grunnlag for en kulturell kompetanse, en innlært evne til å kjenne igjen et historisk sted når man ser det. Når vi kjenner nasjonsbyggingens grammatikk, er vi også i stand til å lese de konkrete stedenes språk og utforming og forstå hvilken sammenheng de inngår i. Denne lesbarheten er resultat av arbeidet som har foregått og formene det har antatt.

Endringene fra patriotisk til nasjonal fortidsformatering kan sees i sammenheng med større endringer i perioden fra 1700-tallet og fremover. Norges nye selvstendighet i 1814 var et viktig vendepunkt, politisk så vel som kulturelt. Men også en i mer allmenn europeisk sammenheng betød overgangen fra enevelde til nasjonalstater store endringer i forholdet mellom stat og samfunn, mellom konge og folk og i forståelsen av fedreland, tilhørighet og identitet. Innenfor disse nye rammene fikk historien ny betydning i form av nasjonale opphavsfortellinger. Enda mer overordnet kan endringene i historieskriving og fortidsformatering sees i sammenheng med dyptgripende mentalitets-historiske endringer i selve opplevelsen av tid og forandring. Store samfunnsomveltninger gjennom hundreårsperioden fra midten av 1700-tallet førte til at tiden i økende grad ble erfart som åpen mot en ukjent fremtid, har den tyske historikeren Reinhardt Koselleck påpekt. Det eneste som kunne regnes som sikkert, var at fremtiden ville bringe enda flere forandringer og nyheter, og at de ikke ville la seg håndtere ved hjelp av fortidens erfaringer. Koselleck beskriver dette som at erfaringsrom og forventningshorisont gled fra hverandre. Mer konkret undersøker

han hvordan sentrale sosiale og politiske begreper endret mening i perioden som en del av disse prosessene. Ord som revolusjon, fremskritt og frihet gikk fra å betegne konkrete, partikulære og ofte lokale fenomen som kunne omtales i flertall, til å bli det Koselleck kaller for kollektivsingularer: Begreper i bestemt form entall som refererer til overgripende prosesser og fenomener, til dels med en egen iboende virkekraft. Også selve historiebegrepet gjennomgikk slik forandring. Så lenge historie var blitt oppfattet som en samling eksempler til å trekke nyttig lærdom av – og ofte ble omtalt som «livets læremester» – ga flertallsformen god mening. Den nye entallsformen, Historien, refererer på sin side til omfattende og overgripende endringsprosesser som virker over tid, og som ikke kan identifiseres med konkrete enkeltepisoder (Koselleck 1985:29).

På tilsvarende måte har den franske historikeren François Hartog argumentert for at ulike tidserfaringer kan gi opphav til det han kaller ulike historisitetsregimer, det vil si forståelser av forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid. Den eldre oppfatningen av historie som et magasin av lærerike eksempelfortellinger ser Hartog som del av et fortidsorientert regime, mens de raske og omfattende endringene fra slutten av 1700-tallet og fremover skapte et nytt regime som var fremtidsrettet. Her var det ikke lenger i fortiden, men i fremtiden at både utfordringer og svar var å finne. I vår egen tid mener Hartog at dette grunnleggende optimistiske historisitetsregimet har veket plassen for et tredje som han kaller presentistisk. Det beskrives som en «ekstrem og umiddelbar historisering av den nære fortiden» (Hartog 2003:207). Endringen er skapt av en «tidskrise», det vil si opplevelsen av et totalt brudd med både fortid og nåtid. Et resultat av denne kriseerfaringen, ifølge Hartog, er vår tids voldsomme interesse for minner og kulturarv. Til grunn for den ligger forvirrende og opprivende erfaringer av brudd og tap, og et behov

for å lege sårene som dette skaper (Hartog 2003:204–205, se også Eriksen 2014:23).

Et fellestrekk ved disse teoriene er ideen om at selve opplevelsen av tid og forandring endrer seg historisk, og at disse endringene virker inn på hvordan fortiden er virksom i nåtiden, både sosialt, kulturelt og kunnskapsmessig. Det er ikke et mål for denne undersøkelsen å sjekke ut om slike teorier «stemmer», eller å påstå at den skiftende formateringen av de historiske stedene er produkter av ulike historisitetsregimer og tidserfaringer. Derimot skal disse perspektivene brukes som verktøy eller hjelpemidler for å få øye på ulikheter i fortidsformateringene og sette ord på endringene som skjer. Stedene selv, slik vi kjenner dem i dag, formidler budskap om kontinuitet og stabilitet over lang tid. De refererer til en fortid som ikke kan endres, samtidig som det fysiske og materielle ved dem understreker et tilsvarende budskap om noe relativt uforanderlig. Likevel har både utformingen og betydningen som stedene har vært tilskrevet, endret seg gjennom historien. Det er for å undersøke disse endringene og for å forstå variasjonene de representerer, at historieteoretiske perspektiv kan være nyttige. De gjør det mulig å sammenligne de tre stedene og å se at fortidsformateringene ikke bare dreier seg om nasjonalkultur, men enda mer grunnleggende om fortidens nærvær i nåtiden.

På denne måten er boka også en undersøkelse av hvordan fortidsformateringene har endret seg over ganske lang tid, fra slutten av 1600-tallet og frem til i dag. I slikt lys blir de tre stedene eksempler på mer allmenne tendenser, samtidig som de viser mangfold, variasjon og ulikheter.

KAPITTEL 2

Middelalderkildene

Middelaldertekster er hovedkilden til kunnskap om de tre stedene og hendelsene som har gitt dem betydning. Blant disse kildene står Snorres kongesagaer i en særstilling, både på grunn av innholdsfyllden og på grunn av Snorres langvarige og store autoritet som historieskriver. For moderne kildekritiske tilnærminger er det sentralt at beretningene i et historisk materiale ikke er identisk med det som en gang hendte, og ikke står i noe en-til-en-forhold til fortiden. Derfor er også de gamle tekstene om Hafrsfjord, Stiklestad og Borre gjenstand for kritisk vurdering, blant annet på grunn av den betydelige tidsavstanden mellom middelaldertekstene og hendelsene eller personene de forteller om. For historisk forskning er det vesentlig å vurdere disse tekstenes kildeverdi både som (mer eller mindre troverdige) beretninger om fortiden de skildrer, og som (mer eller mindre interessante) levninger fra den senere perioden da de ble skrevet. I denne boka står imidlertid et tredje perspektiv sentralt, som snarere kan kalles resepsjonshistorisk. Det dreier seg om hvordan middelaldertekstene har blitt brukt og har virket inn på utformingen, forståelsen, anvendelsen og omtalen av de tre

historiske stedene i ettertid, altså lenge etter *både* hendelsene og fortellingene om dem.

Hensikten med dette kapittelet er å presentere det som fortelles i de mest innflytelsesrike middelaldertekstene, først og fremst Snorres *Heimskringla*. Slike fortellinger kan altså sees som fortidsformateringer i seg selv, slik vår egen tids kildekritiske forskning på sin måte også er det. Likevel er det middelaldertekstene som har dannet basen som senere tiders formateringer har arbeidet med. Det er som en slik base de skal presenteres her.

Norges eldste konger – ynglingeslekten på Borre

Snorres kongesagaer, verket *Heimskringla*, ble skrevet på 1220-tallet. Det begynner med sagaen om ynglingene, kongsætten som ifølge Snorre skulle nedstamme fra guden Frøy, og som hadde sitt hovedsete i Uppsala i Sverige. Snorre gjør klart at hans egen fremstilling er bygget på diktet Ynglingatal, som skalden Tjodolv fra Kvine skal være opphavsmannen til. Kvadet er ikke bevart i opprinnelig form, men flere middelaldertekster bringer opplysninger hentet fra det. Snorres gjengivelse er imidlertid den absolutt mest omfattende, med lange sitater. Han forteller at med Halvdan Kvitbein kom en gren av Ynglingeætten over til Norge. Halvdan skal ha blitt hauglagt i Skiringssal i Vestfold. Sønnen hans, Øystein, var konge over Romerike og Vestfold. Om ham forteller Snorre at han en gang dro på krigstokt over til Varna i Østfold og plyndret der. Kongen over Varna var trolldomskyndig, og da Øysteins skip var på vei tilbake over fjorden, brukte han kappen sin til å fremkalle en kraftig vind. Ombord i sitt eget skip ble kong Øystein truffet av bommen fra naboskipet. Han ble feid over bord og druknet. Mennene hans fikk tak i den

døde kroppen og sørget for at kongen ble hauglagt. I moderne oversettelse fortelles det slik:

Og Øystein
slått av bommen
før til Hel,
Lokes datter,
og nå ligger
under steinrøys
rik høvding
på raets kant,
der hvor iskald
Vadla-elven
går i vågen
hos gøtske konge.

Haugleggingen skal ha skjedd på Borro, antagelig Borre, noen kilometer sør for den nåværende byen Horten. Også Øysteins sønn Halvdan, som ble konge etter ham, skal ha blitt hauglagt her. Hans hovedsete var Holtar, muligens gården Holtan ved Horten. Ynglingesagaen omtaler også Halvdans sønn Gudrød, og Gudrøds to sønner: Halvdan Svarte, som ble far til Harald Hårfagre, og halvbroren hans, Olav Geirstad-alv. Olav var i sin tur far til Ragnvald Heidumhøye, som var konge i Vestfold og som kvadet Ynglingatal skal være laget til.

Borre nevnes altså kun som sted for gravleggingene av Øystein og Halvdan. Grunnlaget for å omtale Borre som hele Norges vugge, kan dermed virke spinkelt. I Snorres fortelling er stedfestingen likevel avgjørende viktig fordi den forankrer Ynglingeætten i Norge og samtidig gjør den til opphavet til Norges eldste kongeslekt, Hårfagreætten. Dermed blir dette et omdreiningspunkt med vidtrekkende implikasjoner både

bakover og fremover i tid. Med Snorres litterære grep plasseres stedet Borre inn i en stor fortelling som er både kosmologisk og historisk, og som er med på å gjøre *Heimskringla* til et helhetlig verk. Ynglingesagaen innledes med en beskrivelse av jorden, den runde skiven der menneskene bor. Derfra går Snorre videre med å fortelle om gudekongen Odin som vant mye land og som hadde overnaturlige evner. I Uppsala levde vanene, men Odin og hans æser vant over denne gudeslekten og sluttet fred med dem. Blant de ypperste av vanene var guden Frøy, og kongeslekten etter ham ble kalt ynglingene. Tilknytningen til Ynglingeætten betød derfor ikke bare at de vestfoldske kongene fikk en ærefull stamtavle som strakte seg helt tilbake til gudene og deres tid på jorden, men også at de ble skrevet inn i en hel kosmologi. Fortellingene om ynglingekongene, blant dem de norske, vokser ut av gudelæren og av fortellingen om verden.

Disse implikasjonene er viktige for *Heimskringla* som helhet, der fortellingen om ynglingene står som portalen inn til de norske kongene, men de er spesielt viktige for fremstillingen av Harald Hårfagre og rikssamlingen. Etter Ynglingesaga følger sagaen om Halvdan Svarte, sønnesønn av den Halvdan som skulle være hauglagt på Borre og som kjempet med sin halvbror Olav om herredømmet over Vestfold. Så følger Harald Hårfagres saga – han som var Halvdans Svartes sønn og også av ynglingeætt. Her skildres rikssamlingen frem til det definitive slaget ved Hafrsfjord.

Gjennom denne kombinasjonen av fortellerstruktur, hendelser og person- og stedsnavn har Snorre skapt en litterær topografi. Strukturen vever sammen genealogi og kosmologi, mens hendelser og navn konkretiserer og stedfester. Med begrepet som ble introdusert i forrige kapittel, er dette i høyeste grad en fortidsformatering, men like viktig for å forstå den rollen som Borre senere fikk som historisk sted, er det at Snorres litterære

topografi både enkelt og effektivt har kunnet la seg overføre på den faktiske, fysiske topografien i Vestfold. Nøkkelen til dette, det tilsynelatende materielle beviset på at fortellingen og virkeligheten stemmer overens, har antagelig vært det samme på Snorres tid som i vår egen: De ruvende gravhaugene på Borrestranda. Snorres fremstilling forankrer Ynglingeætten i Norge, mens haugene gjør både dem og fortellingene om dem til del av selve landskapet.

Lenge stilte norske historieskrivere få spørsmål til Snorres fremstillinger, selv om de ofte forsøkte å forklare – eller overse – fortellinger om trolldom, spådommer og andre overnaturlige fenomener (f.eks. Schøning 1771–81). Denne tilliten ble i stor grad videreført i 1800-tallets historieforskning, blant annet av en ledende historiker som P.A. Munch, mens mer grunnleggende kritikk først kom på 1900-tallet, først og fremst med historikeren Halfdan Koht, som understreket at sagaene var preget av den tiden da de var blitt skrevet – og altså ikke uten videre reflekterte den tiden de fortalte *om* (Koht 1914). For Ynglingesagaens vedkommende gjaldt kildekritikken både dateringen av diktet som sagaen bygger på, innholdet og de rikspolitiske implikasjonene. Tjodolv fra Kvine skal ha vært skald hos Harald Hårfagre, og dermed levd på 800-tallet, noe som også har gitt datering for Ynglingatal. Det har imidlertid vært stilt spørsmål om diktet kan være et yngre arbeid utført i gammel stil, enten som litterær kopi eller som direkte bedrag. En viktig stemme i diskusjonen om dette diktet har vært historikeren Claus Krag (særlig Krag 1991). På samme måte har forestillingene om Ynglingeættens sammenhengende linje fra Borrekongene og frem til Harald Hårfagre blitt kritisert som en kongeideologisk konstruksjon fra middelalderen. En implikasjon av denne kritikken er at hele fortellingen om rikssamlingen endres. I dag regnes det som sannsynlig at Harald Hårfagre hadde sin opprinnelige maktbase på

Vestlandet, og at rikssamlingen dermed ikke startet fra Vestfold og Oslofjordområdet (se videre nedenfor). Nyere undersøkelser på Borre, spesielt Borreprosjektet ledet av arkeologen Bjørn Myhre i årene 1988–1992, har på sin side gitt ny kunnskap om dette gravfeltets ulike faser og langvarige bruk, uten å knytte haugene til bestemte historiske aktører. Grensene, omfanget og stabiliteten i riket som Harald Hårfagre skal ha samlet, har også blitt diskutert (se f.eks. Sigurdsson 1999:65–68, Myhre 2015:133–152). Dagens teorier om rikssamlingen dreier seg mer om endringsprosesser over tid enn om enkeltpersoner og dramatiske hendelser.

Dermed har nye innsikter endret mulighetsbetingelsene for fortidsformatering på Borre. Gravhaugene kan ikke lenger like entydig knyttes til Ynglingeætten, og Ynglingeætten enda mindre entydig til rikssamlingen. Borre har mistet sin selvsagte rikshistoriske posisjon. Men et helt sentralt element er likevel nokså uforandret. Storhaugene ved stranda ligger der. De vekker fremdeles nysgjerrighet og undring. Hvem er haugene reist over? Hvem var en gang rike og mektige nok til å bygge slike monumenter?

Rikssamlingen og Hafrsfjord 872

Ynglingesagaen introduserte Norges første kongeætt og knyttet den til Borre. Snorres Harald Hårfagres saga på sin side knytter Hafrsfjord til en enkelthendelse med avgjørende betydning – slaget som skal ha fullendt rikssamlingen og gjort Norge til ett kongerike. Fortellingen om rikssamlingen gir struktur og fremdrift til store deler av denne sagaen. Den hovmodige Gyda utfordret kongen til å samle riket, forteller Snorre, kongen lovet å ikke skjære håret sitt før verket var gjennomført, og den første delen av sagaen skildrer dette arbeidet. Fortellingen nærmer

seg en hel norgesbeskrivelse når Snorre følger kongens felttog og kamper i de ulike landsdelene som han la under seg. Slaget i Hafrsfjorden følger som kronen på verket. Her forteller Snorre at da kong Harald fikk høre hvordan folk og konger på Sør-Vestlandet reiste seg mot ham, samlet han en stor hær med mange skip. Med denne hæren lå han inne i Hafrsfjorden og ventet på motstanderne. Det ble et stort slag:

Kampen var både hard og lang, men enden ble at kong Harald vant seier og både kong Eirik og kong Sulke og Sote jarl, bror hans, falt. Tore Haklang hadde lagt sitt skip mot Haralds, og Tore var en stor berserk; der ble det en skarp og hard strid før Tore Haklang falt; da var også hele skipet hans ryddet. Da flyktet kong Kjøtve også, opp på en holme, der det var lett å verge seg. Siden flyktet hele hæren deres, noen om bord i skipene, men noen løp opp på land og tok landeveien sørover Jæren (Snorre 1979:65–66).

Også denne fremstillingen bygger på et kvad som Snorre gjengir i lange utdrag, og som tilskrives Torbjørn Hornklove. Snorre slår fast at etter slaget møtte kong Harald ikke mer motstand i Norge, alle de verste fiendene hans hadde falt (Snorre 1979:67). Samlingsverket var dermed fullendt. Elementer fra det samme kvadet finnes også i andre kilder, men igjen er det Snorre som gir den mest omfattende litterære fremstillingen, og som gjør Hafrsfjord til et avgjørende viktig sted i norsk rikshistorie. Etter fortellingene om Haralds videre liv og om sønnene som delte riket mellom seg, sier Snorre at Harald døde sortdød og ble hauglagt ved Karmsund. Med utgangspunkt i kirken og kirkegården som fantes på Haug ved Haugesundet på Snorres egen tid, gir han en temmelig detaljert beskrivelse av lokaliteten. Han forteller også at steinene som en gang utgjorde gravkammeret inne i haugen, «nå» står på denne kirkegården (Snorre 1979:83): En helle som

var omkring 13 fot lang og to alen bred, samt to store steiner som hadde stått i hver ende. Disse opplysningene reflekterer en antagelig lokal fortellertradisjon knyttet til kongen som ennå eksisterte på Snorres tid. Samtidig fører fremstillingen til en oppdeling som også skal bli viktig for senere fortidsformateringer: Det avgjørende slaget og den seirende kongen knyttes til hvert sitt sted, henholdsvis Hafrsfjord og gravstedet ved kirken. Dermed ble det mulige minnestedet for rikssamlingen også fordelt på to adskilte lokaliteter.

På samme måte som for Borre, skaper Snorre en litterær topografi omkring kong Haralds rike. Den omfatter ikke kun Hafrsfjord og områdene omkring, men alle de landområdene som kongen hadde lagt under seg før det avgjørende slaget og som kom til å utgjøre riket han rådde over. Forbindelsene til Vestfold og Borre, som ifølge Snorre var Harald Hårfagres utgangspunkt og stedet slekten hans kom fra, er del av denne topografien. Båndene Snorre skaper på denne måten gjør Harald til en mektigere og viktigere konge, gjennom tilknytningen til Ynglingeætten, og ved å la rikssamlingen starte på Østlandet og fullendes på Vestlandet. Men også rent fortellingsmessig er båndene viktige. De binder landet sammen. Ved hjelp av topografien de representerer, kan Snorre *vis*e at Harald samlet riket, ikke bare fortelle det. Store deler av landet er til stede i fortellingen om det.

Slagets datering til år 872 forekommer ikke hos Snorre. Hans tidfesting av hendelsene i sagaene er gjennomgående knyttet til de ulike kongenes livs- og regjeringstider, til somre og vintre og ofte til uttrykk som «siden», «da» eller «etter at». Det var ved å bruke slike mer indirekte opplysninger som utgangspunkt for regnestykker, samt ved å bygge på andre middelaldermanuskripter som mer indirekte nevner slaget eller rikssamlingen, at 1800-tallets historikere kom frem til årstallet 872, og kom til å regne det som sikkert (Keyser 1866:209–210). I boka *Slaget*

i *Hafrsfjorden* 872, utgitt i forbindelse med den nyvalgte kong Haakons og dronning Mauds besøk i Stavanger i 1906, skriver historikeren Yngvar Nielsen at mens Norges eldste historie er innhyllt i det ukjente, står samlingskongen Harald Hårfagre og hans seier i Hafrsfjorden i 872 klart frem: «Om dem kan i hovedsagen ingen kritik reise tvivl. Harald Haarfagre er en sikker historisk personlighed. Kampen i Hafrsfjorden er ligeledes en sikker historisk begivenhed» (Nielsen 1906:1, se også kapittel 6).

Denne sikkerheten skulle likevel ikke vare lenge, og Nielsen var selv med på å underminere den. Han stilte kritiske spørsmål rundt Harald Hårfagres bånd til Ynglingeætten, og dermed også til hans posisjon som Vestfoldkonge (Nielsen 1908). Kritikken hadde konsekvenser for forståelsen av rikssamlingens utgangspunkt, og til en viss grad for dens omfang. Hvilket område dekket egentlig det Norge som Harald Hårfagre samlet? I 1921 fikk Nielsens kritikk følge av Halvdan Kohts diskusjon av tidsregningen i den eldre norske historien, som blant annet medførte en omdatering av Hafrsfjordslaget fra 872 til omkring 900 (Koht 1921). Likevel var det først fra slutten av 1900-tallet at de kritiske argumentene virkelig fikk gjennomslag (se f.eks. Krag 2012). Nå ble både tidspunktet og den politiske betydningen av Harald Hårfagres rikssamling trukket i tvil. Ett av resultatene av denne nye, kritiske forskningen er at Harald Hårfagre i større grad er blitt betraktet som en vestlandsskikkelse, slik at hendelsene har fått et annet geografisk tyngdepunkt. Med dette gjør dagens forskere dessuten mer enn å kritisere dateringen av slaget ved Hafrsfjord. De presenterer en helt annen type historiske forklaringer, der samlingen av riket sees som del av omfattende strukturelle endringer i samfunnet snarere enn som en eller flere enkelthendelser. Samtidig forstås det riket som oppsto gjennom disse prosessene i langt mindre grad i moderne, nasjonale termer (Sigurdsson 1999). Det er også blitt stilt spørsmålstegn ved Harald

Hårfagre som historisk skikkelse. Har en slik konge noen gang levd, og i så fall, hvor kom han fra? Var han i det hele tatt norsk? Slike spørsmål stilles av historikeren Sverrir Jakobsson, som selv påpeker at «vi ikke formår å begripe eller tolke våre kilder uavhengig av 1200-tallets historikere», og at den moderne forståelsen altså er grunnleggende avhengig av middelaldertekstene (Jakobsson 2002:228). Derimot understreker Jakobsson at Harald Hårfagre likevel er «virkelig» på grunn av den omfattende virkningshistorien som strekker seg over de samme, mange århundrene. Samlingskongen har formet norsk historieforståelse og norsk identitet på grunnleggende og viktige måter.

Mye av denne kildekritiske diskusjonen om rikssamlingen, Harald Hårfagre og slaget ved Hafrsfjord er blitt ført i vitenskapelige fora med relativt begrenset rekkevidde. Konklusjonene er derimot blitt formidlet langt mer allment. Nettleksikonet *Wikipedia*, en dynamisk ressurs som kan følge endringene i debatten, kan for tiden fortelle at *når* slaget i Hafrsfjord fant sted og *hvem* som deltok i det, er høyst usikkert. Området som Harald Hårfagre samlet under seg var dessuten ikke det samme som dagens Norge, men tilsvarer omtrent Rogaland og Hordaland. *Wikipedia*-teksten understreker også at det slett ikke er kildegrunnlag for å regne slaget som avgjørende for samlingen av Norge (Wikipedia). Det mye besøkte nettstedet norgeshistorie.no som drives av Universitetet i Oslo, skriver likeledes at Harald Hårfagre «var i første rekke en vestlandskonge og styrte over Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland og deler av Agder,» (Norgeshistorie). Området han samlet under seg hadde utgangspunkt i kongens egne fem gårder på Sør-Vestlandet (Norgeshistorie). Rikssamlingen, i den grad den i det hele tatt fant sted, har altså ikke lenger noe utgangspunkt i Borre eller på Østlandet, og Harald Hårfagre har ikke lenger noen bånd til Borre. Og verken han, Borre eller Hafrsfjord tilskrives noen

vesentlig rikshistorisk betydning. Den temmelig insisterende tonen både i wikipedia-artikkelen og hos norgeshistorie.no kan likevel leses som en indikasjon på at synspunktene fremdeles er kontroversielle, slik det blant annet også kom frem i en debatt mellom historikerne Hans Jacob Orning og Torgrim Titlestad i *Klassekampen* vinteren 2017 (Klassekampen 11.11.–28.11.2017).

Som tilfellet var med Borre, har diskusjonene om samlingen av Norge og slaget i Hafrsfjord altså ført til at de eldre oppfatningene, i stor grad basert på Snorre, mer eller mindre er blitt forkastet. Konsekvensene av dette har likevel vært forskjellig for de to stedene. De store haugene gjør at Borre fremdeles kan oppleves som et historisk sted, selv om ynglingekongene så å si er blitt flyttet ut av historien og inn i diktningen eller mytologien. Dette har betydd endringer for fortidsformateringen på Borre, men ikke satt noen stopper for den. For Hafrsfjords vedkommende er situasjonen annerledes. Rikssamlingen og den begynnende statsdannelsen er fremdeles viktige tema i middelalderforskningen og i den politiske historien, men de nyere, strukturelle tilnærmingene til disse hendelsene – eller snarere prosessene – har løst opp båndene til konkrete enkelthendelser og personer. Verken stedet Hafrsfjord eller figuren Harald Hårfagre er særlig vesentlige for de nyere perspektivene, og forståelsen av periodens politiske historie er mer eller mindre frikoplet fra dem. I tillegg kommer at arkeologisk arbeid i Hafrsfjord, med leting etter materielle spor av slaget, er komplisert og krevende. Både på Borre og i Hafrsfjord er avansert ny teknologi tatt i bruk i arkeologisk arbeid de senere årene. Det fysiske faktum at Hafrsfjord er en fjord, mens Borre er en relativt flat slette med rike spor etter menneskelig aktivitet, gjør likevel arbeidet svært forskjellig. De marinarkeologiske undersøkelsene i Hafrsfjord har så langt ikke resultert i definitive funn. Disse fysiske ulikhetene har også betydning for hvordan fortiden kan sanses og oppleves

på de to stedene. Vannflaten viser ikke synlige spor etter fortidens hendelser, og festivaler, stevner og andre arrangementer er vanskelige å gjennomføre.

Kristningen av landet og Stiklestad 1030

Den norske kongen Olav Haraldsson falt ved slaget som sto på Stiklestad i Verdal 29. juli 1030. Kort tid etter slaget ble det fortalt om merkelige tegn og undre ved kongens døde kropp. En blind fikk synet tilbake, og kongen så slett ikke død ut der han lå, han hadde roser i kinnene og hår og skjegg som fortsatt vokste. Kort sagt: kongen og slaget ble raskt spunnet inn i et nett av fortellinger som gjorde kongen til helgen og slaget til et religiøst og politisk vendepunkt i norsk historie. Hellig-Olav ble martyr og «Norges evige konge», og slaget på Stiklestad tolket som den avgjørende hendelsen for innføringen av kristendommen i Norge og for konsolideringen av Norge som kongerike. Som Hans Jacob Orning har påpekt er disse hendelsene så «innvevd i senere legender og fortellinger at vi umulig kan gjenskape hva det egentlig handlet om (Norgeshistorie). En viktig årsak til det er at den veven av fortellinger som kan føres helt tilbake til den nærmeste tiden etter slaget, fortsatte å vokse. Den er blitt stadig tettere, med stadig flere lag og flere betydninger (Alsvik 2010). Denne betydningsfortettingen har i stor grad også omfattet selve stedet Stiklestad, som dermed har fått en annen historie enn Borre og Hafrsfjord.

Olav Haraldsson, som hevdet at han var av Hårfagreätten, gjorde krav på kongemakten i Norge. Etter at han vant den i 1015, søkte han å konsolidere riket og innføre kristendommen i landet. Kongens arbeid utfordret både norske stormenn og kongene i Danmark og Sverige som hadde interesser i Norge.

I 1028 allierte trønderhøvdingene seg med den danske kong Knut, slik at Olav måtte flykte fra landet. Da han kom tilbake i 1030, var det for å forsøke å bekjempe denne alliansen. Også for Stiklestad vedkommende er Snorre en viktig kilde. Sagaen om Olav den hellige utgjør så mye som en tredjedel av sidene i *Heimskringla*, til tross for at den kun er én av de sytten kongesagaene i verket. Fortellingen om det fatale slagstedet der kongen falt, har et langt oppspill. Snorre forteller om kong Knut som underla seg landet, om biskop Sigurd som talte på tinget for å mane til kamp mot kong Olav og om de trønderske høvdingenes reaksjoner på disse hendelsene. Sagaens omfang og detaljrikdom vitner om den store betydningen Snorre tilskrev denne kongen, men spiller også stoffmengden som allerede fantes, og som Snorre kunne dra veksler på. Det er et gjennomgående trekk ved Snorres arbeid i *Heimskringla* at han bygger på eksisterende materiale, kompilerer og siterer både skaldekvad og annet sagamateriale. Arkeologen Øystein Ekroll har påpekt at frem til Snorres tid, var olavsfortellingene preget av motsetninger, ulike motiver og fortolkninger og mange uklarheter. Snorres arbeid betød konsolidering og ensretting av dette mangfoldet, hevder han (Ekroll 2020:249–250). Viktige elementer i tradisjonen om helgenkongen kan også knyttes til den mektige Øystein Erlendsson, som i 1152/53 ble leder for det nye norske erkebiskopssetet i Nidaros. Initiativene for å fremme kulten av kong Olav som helgen, martyr og kristningskonge hadde en helt sentral plass i erkebiskop Øysteins omfattende arbeid for å gjøre kirken til en maktfaktor i riket, både religiøst og politisk. Verket *Passio Olavi*, som er en samling legender om St. Olav sammen med hans helgenvita, tilskrives ham (Gunnes 1973). Erkebiskop Øystein skal ha vært byggherre for viktige deler av utbyggingen av Nidarosdomen, og også kirken som ble reist på Stiklestad i andre halvdel av 1100-tallet, skal være hans verk. Viktige deler av grunnlaget for de senere fortidsformateringene

på Stiklestad er altså lagt av disse to sentrale politiske aktørene fra slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet, Øystein Erlendsson og Snorre Sturlasson.

Det regnes som uvisst om Snorre kunne latin, og dermed også hvor godt han kan ha kjent til klassisk retorikk. Historikeren Sverre Bagge har påpekt at Snorres fremstillingsform skiller seg fra den latinspråklige historieskrivingen fra samme periode. Slike tekster gir stor plass til språklige utbroderinger og komplekse uttrykk som tydelig er blitt oppfattet som en kvalitet i seg selv. Snorres sagastil, med korte setninger, legger større vekt på å skildre hendelsene enn på å vurdere dem, og foretrekker «fortelling fremfor resonnement» (Bagge 2019:35). Likevel deler Snorres skildring av slaget på Stiklestad ett viktig trekk med retorisk inspirert historieskriving: Enkeltpersoners taler og vektige ord blir omhyggelig anført som sitater.

I klassisk tradisjon skulle historie skrives i «den høye stil», samtidig som historie innholdsmessig gjerne ble definert som lærerike fortellinger om minneverdige og ærefulle personer og handlinger. Innenfor disse rammene passet det godt å gjengi taler eller ordskifter som fremhevet personenes karakter og understreket de historiske hendelsenes betydning. Renessansens lærde kunne diskutere både verdien og troverdigheten av slike taler. En vanlig kritikk var at de sa mer om historieskriverens retoriske kompetanse enn om personene de ble lagt i munnen på (Bodin 1944 [1595]:54, Grafton 2007:9–11). Samtidig kunne de elegante vendingene bidra vesentlig til at historiene ble husket, slik mange replikker og ordvekslinger fra *Heimskringla* har fått tilnærmet ikonisk status som norsk kulturarv. Snorre forteller hvordan Kalv Arnesson stilte opp bondehæren til kamp og talte til mennene der. Kong Olav ventet allerede på Stiklestad med sin hær. Taler og vektige ord utveksles mellom lederne, merkene settes opp, kampropene gjaller og slaget starter. Snorres skildring

av kampen er ispedd sitater fra skaldekvad og vektige ordsrifter mellom kongen og andre stormenn i kampen. Samtidig forteller han om en solformørkelse som inntraff da kongshæren angrep. Kampen bølger frem og tilbake, kongen kjemper modig, men ble til slutt felt av tre banesår (Snorre 1979:436).

Kirken på Stiklestad, som er en langkirke i stein, skal være oppført på nøyaktig det stedet der kongen falt. Derfor befinner den seg ikke på en høyde, som norske kirker flest, men på et ganske lavt sted i terrenget. Steinen som kongen lente seg mot da han ble såret, skal ha vært murt inn i alteret, men det er uklart hvor den senere tok veien (Ekroll og Stige 2000:238). På samme måte som Borre har Stiklestad altså fysiske spor og monumenter som fremdeles kan oppleves som fortidens materielle nærvær i nåtiden. En forskjell er det likevel at Borrehaugene i seg selv er levninger fra den fortiden de vitner om, mens kirken på Stiklestad er reist mer enn hundre år etter hendelsene som den er et minnesmerke over.

Verken kirken eller steinen i alteret på Stiklestad nevnes hos Snorre, noe som gjør skildringen annerledes enn omtalen av Haugesundet og sporene etter Harald Hårfagres grav, der Snorre fortalte om det som kunne sees på hans egen tid. Stiklestadberetningen beveger seg ikke ut av hendelsenes egen tid og knytter dermed ikke fortiden direkte sammen med Snorres nåtid. For de som kjenner stedet Stiklestad, enten fra egne besøk eller fra andre kilder, vil likevel Snorres tekst og erkebiskop Øysteins kirke bekrefte hverandre, og kirken med steinen fremstå som materialiseringer av Snorres skildring. Snorre flytter i stedet den direkte forbindelsen mellom fortid og egen samtid inn til Nidaros by. Han forteller om kilden som sprang opp der og om kirken som ble bygget over Olavs grav. Her får også Øystein Erlendsson en plass: «Øystein erkebiskop lot sette høyalteret på samme sted som kongens grav hadde vært, da han reiste den

store katedralen som står der nå» (Snorre 1979:447). På denne måten transporterer Snorre det historiske stedet fra Stiklestad, med slagmark og kirke, og inn til byen og det kirkelige sentrum.

Olavs liv, gjerning og død er også skildret i andre sagaer og sagafragmenter fra middelalderen. Her er fremstillingene mindre omfattende og fyldige enn hos Snorre. Religionshistorikeren Gunnhild Røthe har dessuten påpekt at andre tekster legger større vekt på den religiøse dimensjonen ved hendelsene, slik at Olav fremstilles som en tydelig Kristusimitasjon. Dette kan i sin tur være del av årsaken til at disse fortellingene senere ikke er blitt tilskrevet samme verdi som historiske kilder. Røthe argumenterer imidlertid for at nettopp disse aspektene er avgjørende viktige for å forstå Olavsskikkelsens betydning ved overgangen til kristendommen og gjennom middelalderen (Røthe 2004). Mer indirekte peker hun dermed også på betydningen av den tette fortellingsveven som raskt dannet seg omkring den døde kongen, og som, til tross for Snorres tilsynelatende nøkterne skildring av et slag mellom to hærer, gjør det mer eller mindre umulig å finne ut hva som «egentlig» hendte på Stiklestad og hvilken betydning disse hendelsene i seg selv kan ha hatt i sin samtid og umiddelbare ettertid.

Som historisk sted er Stiklestad altså i en annen situasjon enn både Hafrsfjord og Borre. På disse to stedene har fortellingene som lenge gjorde dem viktige og som knyttet dem fast til den nasjonale historien, gradvis gått i oppløsning. På Stiklestad har det motsatte skjedd. Her har fortellingsveven vokst og tyknet til over tid, og heller ikke blitt erstattet eller direkte motsagt av vitenskapelig basert kunnskap. Likevel betyr ikke dette at kunnskapen om hva som hendte på Stiklestad i juli 1030 er blitt stadig mer detaljert eller presis, snarere representerer de mange fortellingene kontinuerlig nye betydningstilskrivelser, forståelser og formateringer. I sin tur er denne fortellingsveven i seg selv

blitt gjenstand for forskning, ikke bare i kildekritisk øyemed, men også fordi fortellingene er vitnesbyrd om tenkemåter og en forestillingsverden i skiftende historiske perioder (se f.eks. Ekrem et al 2000, Røthe 2004, Alsvik 2010; Ekroll 2020).

Det er altså vanskelig, for ikke å si umulig, å slå fast med særlig nøyaktighet hva som en gang hendte på Borre, i Hafrsfjord og på Stiklestad, på samme måte som hendelsenes betydning for landets historie heller ikke lar seg avgjøre entydig. De skriftlige kildene som danner grunnlaget for den moderne historiske forskningen, er alle blitt til på avstand og i ettertid, og er i tillegg preget religiøse, politiske og andre forhold knyttet til sin egen opphavssituasjon. Arkeologiske undersøkelser på sin side gir sjelden kunnskap som kan knyttes direkte til enkeltpersoner eller enkelthendelser, og har dermed ikke kunnet tjene til å bekrefte de mer fortellende middelalderkildene. For denne undersøkelsen er likevel slike utfordringer av mindre betydning. De fortidsformateringenene som skal undersøkes her, baserer seg i svært stor grad på de eldre, fortellende kildene, sammen med fysiske spor og merker som gravhaugene på Borre, kirken på Stiklestad eller landskap og naturforhold på alle de tre stedene. Det er slikt materiale som representerer den fortiden som formateres og som har gjort stedene til mer enn geografiske lokaliteter: De historiske stedene blir til i møtet mellom fortellinger og landskap eller materialitet. Kulturarvsvorskerne Waterton og Watson kaller slike steder for «semiotiske landskap». De påpeker at stedene fylles med tegn, koder, innramminger og ulike former for markeringer som plasserer historisk innhold inn i spesifikke fysiske omgivelser (Waterton og Watson 2014:11ff). Forstått på denne måten er derfor det historiske stedet i minst like stor grad resultat av prosesser som har pågått *etter* hendelsene som det forbindes med. Slike prosesser må dessuten fortsette å foregå mer eller mindre kontinuerlig for at det historiske stedet skal

beholde betydning (van der Laarse 2010:321). Som vi skal se i de neste kapitlene, er dagens Borre, Hafrsfjord og Stiklestad ulike semiotiske landskapene som 1700- og det tidlige 1800-tallets aktører orienterte seg i og bidro til. De samme fortidige begivenhetene ligger til grunn, men den semiotiske ladningen varierer og reflekterer verdier, behov og tenkemåter som endrer seg over tid.

Del I

Kunnskapsobjekter

Fra slutten av 1600-tallet ble de historiske stedene til kunnskapsobjekter. Dette kan lyde paradoksalt, for i en viss forstand går jo kunnskapen om stedene nødvendigvis helt tilbake til hendelsene og personene som har gitt dem betydning. Slik kunnskap har vært bevart i middelaldertekster, og også kommet til uttrykk for eksempel i lokal navnebruk og folkelig fortellertradisjon. I noen tilfeller har den dessuten vært knyttet til materielle levninger, som gravhaugene på Borre og enda tydeligere til minnesmerkene over helgenkongen som falt på Stiklestad. I stor grad har slik viten vært vevd sammen med annen lokal, stedsbundet og ofte praktisk kunnskap, for eksempel om landskap og gårder, eiendom og grenser, vei, ferdsel og ulike arbeidsoppgaver. Men som kunnskapsobjekter, slik begrepet forstås her, kom stedene til å bli gjenstand for undersøkelser og diskusjoner av en annen art. Kunnskapsobjekter formes gjennom bestemte typer arbeid, der kunnskapsproduksjon er det selvstendige og overordnede målet. Med et moderne ord vil dette kalles vitenskap eller forskning. Gjennom 1600- og 1700-tallet ville nok aktørene selv heller kalt arbeidet sitt for lærde undersøkelser. Slike undersøkelser kunne være antikvariske eller topografiske, eller betegnes som litterære fordi det dreide seg om å gi kunnskapen en skriftlig form. De

lærde undersøkelsene løftet kunnskapen ut av det lokale og sted-bundne, både fordi bruken av skrift gjorde det mulig for den å sirkulere i videre sammenhenger, men også fordi kunnskapen ble formet på måter som gjorde den tilgjengelig og meningsfull for interesserte utenfor et lokalt miljø. Over tid, og ikke minst med økte leseferdigheter og tilgang på bøker, kunne den samme kunnskapen komme tilbake til stedet selv og bli integrert i lokale forhold på nytt.

Kunnskapspraksisene selv dreide seg i stor grad om å observere og innhente informasjon, beskrive, måle opp, tegne eller lage kart. Beskrivelser og tegninger gjorde det i sin tur mulig å sammenligne, både med andre skriftlige kilder og med tilsvarende fenomen – for eksempel gravhauger og fornnfunn – andre steder. Kunnskapen som kom ut av arbeidet, dreide seg fremdeles om konkrete, fysiske steder, men den var ikke selv del av disse lokalitetene. Den ble flyttet fra stedet til tekstene. Som kunnskapsobjekter har stedene dermed to ansikter. De består både av de konkrete lokalitetene med eventuelle materielle levninger fra fortiden, og av beskrivelsene, sammenligningene og drøftingene som kom ut av undersøkelsene.

Når stedene blir til kunnskapsobjekter, gjennomgår de derfor en form for transformasjon eller oversettelse, og blir noe litt annet enn de var. Undersøkelsene må gjennomføres på bestemte, fastlagte måter. De må følge metoder og regler som de lærde er mer eller mindre enige om. Beskrivelsene er det sentrale elementet, og følger konvensjoner for hva det er som skal beskrives og hvordan dette gjøres. Som vi skal se, er for eksempel størrelse, form og avstand viktige elementer, mens for eksempel eiendoms-grenser, lokalt jordbruk eller utnyttelse av andre naturressurser som regel utgjør langt mindre sentrale forhold og derfor ofte utelates. Produksjonen av kunnskapsobjekter innebærer dermed en viss rensing eller reduksjon. Kunnskapspraksisene som de

lærde undersøkelsene består av, innebærer å trekke ut og trekke frem den informasjonen som anses som viktig, og å utelate annet. Beskrivelsene må være relevante, det vil si at de skal omfatte det som oppfattes som definerende for kunnskapsobjektet, men ikke nødvendigvis for den geografiske lokaliteten i seg selv.

Disse prosessene gjør også kunnskapsobjektene mer entydige. Det oppstår en konsensus om hva som er viktig, hva som definerer stedet eller fenomenet. Når det etter hvert finnes flere beskrivelser og omtaler av samme sted, øker entydigheten ytterligere. Tolkningene i de ulike tekstene vil ikke alltid være de samme, og både kritisk diskusjon, uenighet og ulike tolkninger er del av kunnskapspraksisene selv. Likevel innebærer dette arbeidet en stabilisering av kunnskapsobjektet som sådan. Kunnskapsobjektet vokser, blir sterkere, viktigere og fremstår klarere. Det blir i økende grad nettopp et objekt i sin egen rett.

Det er fortiden som gjør stedene til potensielle og interessante kunnskapsobjekter, og kunnskapsproduksjonen betyr derfor også en fortidsformatering. Fortiden som dette gjaldt, var først og fremst kjent gjennom middelalderkilder av fortellende art, fremfor alt sagalitteraturen. Undersøkelsene som gjorde stedene til kunnskapsobjekter, dreide seg om å identifisere og finne igjen de lokalitetene som ble omtalt i disse fortellingene, og om mulig også spore opp fysiske levninger etter fortidens hendelser og personer. På denne måten ble kunnskapsobjektene definert gjennom et en-til-en-forhold mellom fortid og sted, der stedet altså var tilgjengelig i nåtiden. Denne forståelsen ga samtidig fortiden preg av å være tidspunkt snarere enn tidsforløp. Personer, hendelser, scener og opptrinn var det som kjennetegnet den fortiden man søkte, og det var også som slike avgrensede hendelser – tidspunkt – at fortiden ble formatert inn i nåtiden og knyttet til stedene. Det lærde arbeidet besto for en stor grad i å gjennomskue alt som kunne hindre slik formatering, og å fjerne det tykke sløret

av mellomtid som hadde lagt seg mellom punktene i fortiden og punktene i landskapet. Slik forstyrrende mellomtid kunne bestå av endringer i stedsnavn og betegnelser, i fysiske ødeleggelser, eller i det som vi i dag kanskje ville kalle historisk endring i styreform, religion og politiske og sosiale forhold.

KAPITTEL 3

Hafrsfjord og jakten på Harald Hårfagres grav

Tormod Torfæus' store verk *Historia rerum Norvegicarum* fra 1711 skildrer Norges historie fra de aller eldste tider like etter Syndfloden og frem til unionen med Danmark i 1387. Verket ble skrevet på Karmøy, der Torfæus hadde bodd siden 1660-årene. Han var altså lokalkjent i områdene som ifølge Snorre var sentrum for Harald Hårfagres rikssamling og senere regjering, og denne lokalkunnskapen preger fremstillingen på avgjørende punkter. I dag regnes Torfæus' norgeshistorie som bindeleddet mellom middelalderlitteraturen og den nyere historieskrivingen som vokste frem fra slutten av 1700-tallet (Jørgensen 2008:475), men like viktig er det at han la grunnlaget for identifisering og tolkning av rikssamlingens historiske steder. Torfæus skapte kunnskapsobjekter av stor og varig betydning.

Torfæus' skildring av slaget i Hafrsfjord begynner med bemerkninger om stedsnavnene. Han skriver at både Hafrsfjord og nabofjorden Buch fiord (Boknafjorden) på Jærens nordkyst har navn som betyr «bukkefjorden». En slik fremheving av

stedsnavn og deres betydninger var viktige elementer i den topografisk-historiske kunnskapstradisjon som Torfæus skrev seg inn i. De retoriske konvensjonene tilsa at en stedsbeskrivelse alltid skulle begynne med drøfting av navnets betydning, forstått som viktig kilde til informasjon om stedet selv (Jakobsson 2008; Vine 2013; Eriksen 2020). Etter denne innledningen gir Torfæus en livlig og relativt ordrik skildring av det voldsomme slaget der Harald og hans menn slåss mot den samlede hæren til de lokale småkongene. Etter langvarig og sterk kamp seirer Harald:

Så la alle på vill flukt og skjenket Harald en sikker seier, belønning i form av alle rikene som hadde stått i veien for enekongedømmet, og ikke minst et samlet Norge og et sikkert håp om å beholde makten i landet for alltid (Torfæus [1711] 2008: 2:300).

Innføringen av enekongedømmet gjorde slutt på borgerkrigene og småkongestyret, skriver Torfæus, noe som «økte rikets ære og var til velsignelse for ettertiden, selv om botemiddelet var bittert på smak» (Torfæus [1711] 2008: 2:302). Formuleringene får Harald Hårfagres rikssamling til å fremstå som en parallell og en kommentar til innføringen av eneveldet i Danmark som hadde funnet sted bare noen tiår før Torfæus begynte sitt historiske arbeid. Etableringen av eneveldet i 1660 betød at adelen og Riksrådet mistet mye av sin tidligere makt, blant annet retten til å velge konge og til å diktere betingelsene gjennom styringskontrakten som hver ny konge hadde måttet signere for å få overta makten. Ordene som Torfæus bruker i skildringen av Harald Hårfagres rikssamling – mangestyre og borgerkrig (polyarchiæqve civilibus bellis) – passer vel så godt på forholdene innad i et samlet rike som på rikssamlingens kamp mellom ulike regionale makthavere. Det enekongedømmet (monarchia) som Torfæus lovpriser, kan dermed være både Harald Hårfagres Norge og hans egen samtids Danmark. Forbindelsen mellom da og nå som oppstår på denne måten, tjener på den ene siden til

å trekke fortidens hendelser opp mot Torfæus egen samtid og gjøre dem aktuelle og viktige. På den andre siden bidrar dette også til å gi eneveldet legitimitet og historisk tyngde. Torfæus historieverk ble skrevet på kongelig oppdrag. Det var på latin og rettet mot et internasjonalt publikum som skulle informere om det danske rikets makt og dets lange og ærerike historie. Bånd og likheter mellom fortid og nåtid var viktige for å understreke denne kontinuiteten, og ble dermed også et sentralt element i Torfæus' formatering av fortiden.

Med betegnelsen «livets læremester» ble historie tradisjonelt forstått som en samling minneverdige eksempler, fortellinger som lærestykker, men også midler til politisk analyse og innsikt (Koselleck 1985:22; Eriksen 2020). Gjennom dem kunne prinser og fyrster lære statsmannskunst og militær strategi, og dermed modellere egne handlinger etter fortidens forbilder. Basert på slik tankegang kunne Harald Hårfagres enekongedømme fungere som modell for Oldenburgkongenes nye enevelde, og eneveldet motsatt fremstå som en speiling av rikssamlingen. Ved å formidle parallellen kunne Torfæus rose både Harald Hårfagre og sin egen tids enevoldskonger. Erttertiden hadde vist det ærefulle og velsignelsesrike i Harald Hårfagres rikssamling, mens samtidens konger på sin side kunne roses for klokt å ha fulgt det gode eksemplet og innført en styreform som senere tider på samme måte ville prise, selv om «botemiddelet var bittert på smak». Det er viktig at forholdet mellom disse historiske hendelsene ikke dreier seg om årsakssammenhenger, men snarere om typologi. Det var ikke *fordi* Harald Hårfagre hadde gjort seg til enekonge over et samlet Norge at Frederik III med rette kunne «samle» sitt rike til et enekongedømme åtte hundre år senere. Sammenhengene er basert på eksemplaritetens egen logikk: De to rikssamlingene sees som eksempler på det samme, som oppfyllelser av det samme overordnede og overhistoriske idealet der

den sterke kongen bringer riket fred og ære ved å overvinne lokale stormenn og undertrykke motsetninger mellom dem. Den norske rikssamlingen var et kraftfullt eksempel i denne sammenhengen også fordi Norge hadde vært et arvekongedømme siden Harald Hårfagres tid, mens Danmark ble et arverike først noen år etter at eneveldet ble innført. Parallelliteten understreker dermed det gamle kongedømmet i Norge som ideal og forbilde for tvillingrikets styreform og politiske situasjon på Torfæus' egen tid.

Torfæus' bruk av de retoriske mulighetene som lå i tenkningen om historie som livets læremester og om parallellene mellom fortid og nåtid som den gjorde mulig, innebærer at hans skildring av slaget i Hafrsfjord er viktigere enn lengden på teksten indikerer i seg selv. Hafrsfjord som geografisk lokalitet får likevel underordnet betydning i fremstillingen. Referansen til den lokale geografien er rett nok konkret og spesifikk, men vektleggingen av stedsnavn representerer likevel først og fremst etablerte retoriske sjangerkonvensjoner. Rikssamlingen får ingen fysisk og materiell dimensjon. Kunnskapen om den forblir primært tekstlig, og Torfæus' historieskriving holder seg innenfor tradisjonelle rammer med vekten på de eksemplariske forbindelsene mellom hendelser og personer fra ulike perioder. På denne måten plasseres slaget i Hafrsfjord tydelig inn i rikets politiske historie, men materielle og fysiske dimensjoner er ikke avgjørende for denne forståelsen.

Den flate steinen på Gard

Torfæus' typologiske fremstilling av slaget ved Hafrsfjord bygger på en historietenking eller historisk epistemologi som i stor grad er forlatt i dag. I sin undersøkelse av Harald Hårfagres grav skapte han derimot et kunnskapsobjekt av en annen art og med varig og stor betydning. Også her tok han opp tråden fra

middelalderkildenes omtale av Harald Hårfagres grav, men den retoriske historietenkingen fikk vike plass for en mer antikvarisk tilnærming, der fortidens materielle rester sto i sentrum. Iveren etter å identifisere kongegraven skyldes ikke bare at Torfæus selv var på hjemmebane i området, men reflekterer også mer allmenne tendenser i europeisk antikvarianisme i andre halvdel av 1600-tallet, da historiske steder begynte å bli gjenstand for økt oppmerksomhet (Woolf 2003:150–154).

Torfæus skriver at kongen ble hauglagt over på nordsiden av Karmøy «hvor jeg bor» (Torfæus [1711] 2008:2:382). Videre refererer han til Flatøyboka og Fagerskinna, som begge nevner en stor og synlig grav ved Haugesundet: Ved kirken lå steinen som opprinnelig hadde dekket kongens kropp inne i haugen. Den var over 13 fot lang og to alen bred. Inne i haugen hadde denne hella ligget oppå to store steiner, en ved kongens hode, den andre ved føttene. Mellom dem var det fylt opp med mindre stein slik at det hele dannet et kammer, skriver Torfæus (Torfæus [1711] 2008:2:382). Han forteller videre hvordan han selv lenge gikk og lette etter dette stedet og steinene fra graven, men at ingen av «monumentene» han besøkte passet til beskrivelsen. Ingen i kirken kunne heller fortelle ham noe om saken. Men 16. juni 1685 fant han endelig ut at det en gang hadde stått en steinkirke ikke langt unna den nåværende trekirken. Han ble oppsøkt av en bonde fra gården Gard som fortalte om en dørhelle med omtrent de samme målene som gravhella skulle ha. På denne gården skulle steinkirken ha stått, noe som kunne bekreftes både av gamle folks fortellinger og av synlige ruiner. Torfæus skriver om steinhella:

Jeg ønsket å få vite hvor mange fot lang den var, og spurte om han kunne måle opp steinens lengde i fot i den spisesalen hvor vi befant oss. Han målte elleve fot og sa at den slett ikke var lenger enn det. For lengden innenfor veggen syntes større enn på flat mark

utendørs. Jeg hadde ikke noe særlig håp om et heldig resultat, med begav meg likevel dit sammen med de mest fremstående naboene, som også var dannede menn. Jeg oppdaget at alt samsvarte med beskrivelsen til punkt og prikke, og hellen målte likevel fjorten av mine hele fot (Torfæus [1711] 2008:2:383).

Torfæus mener altså at kongens gravhelle er funnet, og at graven ikke hadde ligget ved den trekirken som eksisterte på hans egen tid, men ved en eldre steinkirke ved gården Gard. Det er flyttingen av kirkestedet som har skapt forvirringen, fremhever han. Han nevner ikke mer om steinene som skulle ha stått i hver ende av graven, selv om middelalderkildene forteller at også de var synlige på kirkegården.

Det kan flere stilles spørsmål ved denne fortellingen. Avhengig av tykkelsen vil en steinhelle på denne størrelsen veie omkring to tonn. De to store steinene i hver ende av gravkammeret må også ha vært tunge. Man kan lure på når de kan ha blitt løftet ut av haugen og plassert ved kirken. Hvem har gjort noe slikt, og i hvilken hensikt? Mange store gravhauger har vært utsatt for haugbrott, av skattejegere eller folk i andre hensikter (Brendalsmo og Røthe 1992). Å grave seg inn for å hente ut store steiner er likevel et større arbeid og vil innebære håndtering av store jordmasser i tillegg til flyttingen av de tunge steinene. Torfæus fant ingen spor etter selve haugen, men middelaldertekstene omtaler den som fremdeles synlig, slik at den altså ikke kan ha blitt ødelagt av gravingen. De som tok steinene ut, må ha lagt det meste av jordmassene pent tilbake. Torfæus for sin del stiller ingen spørsmål ved dette. Han går heller ikke utenfor det de gamle tekstene forteller. Det som interesserer ham er ikke mellomtiden, ikke hva som kan ha hendt i tiden mellom haugleggingen og middelalderens fortellinger, eller mellom middelalderen og ham selv. Dette kan også være grunnen til at han ikke ser ut til å ha vært

interessert i å finne ut hva bonden eller «gamle folk» måtte ha å fortelle om graven, steinen og stedet. Torfæus' kunnskapsanliggende er i stedet den direkte forbindelsen mellom stedet og den fortidige hendelsen. I dette tilfellet finnes en slik forbindelse allerede etablert i middelalderkildene, og med sitt eget arbeid søker Torfæus å videreføre den opp til sin egen nåtid.

Hvorvidt steinen som de eldre tekstene omtaler, virkelig var identisk med den som Torfæus fant hos bonden på Gard, lar seg ikke avgjøre. Like viktig er det at Torfæus' arbeid gir et godt innblikk i periodens antikvariske kunnskapspraksiser. Antikvarenes lærde undersøkelser besto i stor grad i å forsøke å finne igjen de litterære kildenes historiefortelling i topografi og landskap. Når historiens tidspunkt – hendelsene – kunne forbindes direkte med geografiens steder, var oppgaven fullført (Eriksen 2007). Denne fortidsformateringen ville nesten med nødvendighet generere historiske steder, de oppsto som følge av kunnskapspraksisenes iboende logikk. Følgene av Torfæus' antikvariske leteaksjon har dermed kommet til å strekke seg langt ut over hans egen tid. Fortidsformateringen hans har vært stabil, varig og konsekvensrik. Mens Torfæus' latinske historieskriving senere er blitt oppfattet som alderdommelig og utdatert, har kunnskapsobjektet som det antikvariske arbeidet hans skapte, beholdt både vitalitet og virkekraft.

Helt konkret viser den korte skildringen også hvordan dette kunnskapsobjektet – Harald Hårfagres grav – ble til. Torfæus' fremstilling i sitatet ovenfor gir et direkte innblikk i det avgjørende møtet mellom tekst og materialitet. Med opplysningen om at han selv bor ved Karmsundet, plasserer han først seg selv inn i landskapet. Også referansene til de to middelaldermanuskriptene, der han angir både sidetall i tekstene og målene på steinen, er konkrete og spesifikke. Sammen gir disse opplysningene et tydelig utgangspunkt som imidlertid raskt må vike for en mer uavklart situasjon. Resultatløs leting presenteres i tilsvarende upresise

vendinger. Torfæus forteller ikke hvor han har vært, hvilke andre forninner han kan ha sett, eller hvem han har snakket med. Både situasjonen og fremstillingen er uklar. Men så snur lykken, arbeidet bærer frukt og setningene blir igjen mer presise. Torfæus oppgir eksakt dato for når han får vite om den gamle steinkirken. Han forteller om bonden som eide den store steinhella og om hvordan denne mannen forsøkte å skritte opp lengden innendørs. Det er først når den lærde Torfæus selv, ledsaget av en gruppe «fremstående» og «dannede» menn, oppsøker gården og steinen at kunnskapen blir tydelig og sikker. Mennene er med som vitner. Det er ikke først og fremst kunnskapen de måtte ha som gir dem betydning for arbeidet, men at de er respekterte menn av ære. De er troverdige. Disse mennene skal ikke flytte hella, men være med å bevege kunnskapen. Steinen blir liggende der den er, men det er ikke lenger bondens fot som måler den, og kunnskapen om den er ikke lenger avhengig av hans og andre vanlige folks fortellinger. Steinhella blir til kunnskapsobjekt ved å heves ut av lokal, muntlig tradisjon og settes inn i lærde og dannede menns verden. Torfæus selv kroppsliggjør møtet mellom de ulike kunnskapstypene og mellom tekst og materialitet. Han har kunnskap om middelalderkildene og kan opptre som en antikvarianismens Askepott når det er hans fot, ikke bondens, som passer til steinens mål og dermed bekrefter den historiske ektheten. Både han selv og de medbrakte vitnene kan slå fast at alt stemte «til punkt og prikke».

Torfæus stiller altså ingen spørsmål ved middelalderkildenes troverdighet eller til mulighetene for å finne igjen en bestemt steinhelle etter mange hundre års forløp. Tvert imot tjener letearbeidet som bekreftelse både på realiteten i de gamle fortellingene og på stabiliteten i de lokale forholdene. Når arbeidet lykkes, betyr det derfor ikke bare at kongens grav blir funnet igjen, men også at forståelsen av disse forbindelsene mellom før og nå fremdeles

er riktige og velfunderte. For å komme frem til dette resultatet må Torfæus riktignok arbeide seg gjennom uklarheter som gjør sammenhengene utydelige og vanskelige å få øye på. Slik han beskriver arbeidet, har det lange tidsforløpet likevel snarere skapt forstyrrelser enn endringer i disse sammenhengene. Gjennom århundrene som har gått, har fortiden vokst inn i stedet selv og blitt forvandlet til stum natur. Både kirkeruinen og gravhella som er blitt til dørhelle er eksempler på slik forvandling. Også bonden som melder seg med opplysningene om hella, kan forstås som slik natur- eller kroppsliggjort fortid. Han forvalter og virkeliggjør den inngrodde lokale fortiden, men representerer likevel ikke fullt troverdig kunnskap. Den forvalter Torfæus selv i form av lærdommen som setter ham i stand til å løfte fortiden ut av naturen den ha vokst sammen med, og plassere den inn i nåtiden som ren og beriktiget kunnskap.

Bare på ett punkt går Torfæus i mer kritisk dialog med middelaldertekstene. Han viser til Flatøyboka, som sier at «steinens lengde er målt etter kongens størrelse» (Torfæus [1711] 2008:2:382). Etter å ha skrittet opp hella og funnet at målene stemmer med det som middelaldertekstene sier, legger Torfæus likevel til at «jeg tror at kongens mål må ha vært noe mindre enn hellen, så mye som den lutet fremover over grunnsteinene ved hodet og føttene» (Torfæus [1711] 2008:2:383). For en moderne leser er dette en nokså rimelig innvending. Størrelsen på hella tilsvarer omkring 3,5 meter, og det forekommer lite sannsynlig at dette også var kongens mål. Saken hadde likevel en annen klangbunn på Torfæus' egen tid. At kjemper en gang hadde levd på jorden var en alminnelig oppfatning og et vanlig tema i historieskrivingen. Antikke tekster knyttet kjempene til ideer om at verden gradvis ble svekket og mistet sin opprinnelige kraft og fruktbarhet. Parallelt med dette ble også menneskene langsomt mindre. Bibelen nevner kjempene som onde og uhyrlige vesen, en medvirkende

årsak til at Gud slapp Syndfloden løs. Renessanshumanistene tolket kjempene som ble nevnt i gjenoppdagete antikke tekster som stamfedre for folkegrupper i Nord-Europa, utenfor Romerrikets maktsfære (Stephens 1989; Eriksen 2008). Torfæus knyttet selv an til denne tradisjonen. I første del av norgeshistorien beskriver han Norges første innbyggere. Den eldste av gruppene han nevner, er kjempene. Senere kom også tre andre grupper til landet, skriver han, nemlig goterne, æsene og skyterne. Torfæus viser til Edda og Hervors saga som belegg for påstanden om at kjempene var Norges aller første innbyggere. Samtidig viser han også til debatter blant historieskrivere nærmere hans egen tid, som Johannes Pontanus, Johannes Messenius og Olof Verelius (Torfæus [1711] 2008:1:253–255). Teorien var at kjempene ble fortrenget og døde ut, og Torfæus nevner dem ikke i forbindelse med de første herskerne i landet, Nor og hans etterkommere og Odin og hans slekt. Dermed presenterer han heller ingen direkte forbindelse mellom de første kjempene og Harald Hårfagre. Kjempene forble likevel et tema i den antikvariske kunnskapstradisjonen, både i Norge og ellers i Europa. I mange norske dialekter ble gravhauger dessuten kalt kjempehauger, og levninger etter kjemper var også blant det man håpet å finne når haugene ble åpnet. Det kunne dreie seg om skjelettresten eller hjelmer, sverd eller annet utstyr som hadde slike dimensjoner at det måtte ha tilhørt et menneske av kjempemessig størrelse (Eriksen 2008).

Denne høyst levende kunnskapstradisjonen var bakgrunnen for Torfæus bemerkning om kongens og steinens mål. Han avviser ikke sammenhengen mellom de to, men mener altså at Harald Hårfagre tross alt ikke var fulle tre og en halv meter høy. Likevel er denne kommentaren en viktig del av møtet mellom tekst og materialitet. Den tekstlige kunnskapen leverer en tolkningsnøkkel som gjør det mulig å forstå steinen på en bestemt måte. Samtidig tjener steinen selv til å konkretisere og dermed

bekreftede det tekstene forteller ved å gjøre det nærværende og virkelig. Her spiller også målene en viktig rolle. De innebærer at steinen ikke bare er en levning fra kongens grav, men at den også speiler kongens kropp gjennom å fremstille størrelsen. Det kunnskapsmessige nærværet som de materielle levningene representerer, blir forsterket og understreket.

Bendix de Fine og Stavanger Ampts beskrivelse

I 1743 sendte det danske Kancelliet ut en liste med spørsmål til alle embetsmenn i Norge. Planen var at svarene skulle brukes til en omfattende topografisk beskrivelse av landet, som riktignok aldri ble realisert. Embetsmennene som mottok listen, utførte arbeidet med ulik grad av interesse og engasjement. Noen svar er korte og summariske, andre er utviklet til fylldige beskrivelser. Selv om spørsmålene var de samme, reflekter svarene dessuten interessene hos dem som svarte. Blant de mest omfattende er besvarelsen fra amtmannen i Stavanger, Bendix Christian de Fine. Selv mente han likevel at den var mangelfull, og fortsatte derfor arbeidet i ytterligere to år. Han engasjerte dessuten studenten Johan Friman som assistent. Resultatet ble en omfattende beskrivelse over Stavanger amt der antikviteter og fornminner har en sentral plass. Den bevarte korrespondansen mellom de Fine og kanselliets oversekretær von Holstein viser sterke synspunkter på hvordan slikt arbeid burde utføres. Også von Holstein hadde sterke historiske og antikvariske interesser, og de to kunne dermed utveksle kvalifiserte synspunkter på arbeidet (Eriksen 2019). Blant annet foreslo de Fine at bøndene burde pålegges en plikt til å delta i åpning og utgravning av gravhauger i de delene av sommerhalvåret da landbruksarbeidet tillot det (Thorson 1952:xxii). I

brevet spesifiserer han også hva slags resultater slike utgravninger kan tenkes å gi i form av «mange og rare Antiquiteter». Store gravhauger forteller om store menn, gravlagt med mye verdifullt gods av «Guld, ubekjendt Metall, Coraller, Perler med videre» (Thorson 1952:154). Selv om disse løftene om skjulte skatter og kostbarheter skulle forbli uoppfylte, viser Stavanger-beskrivelsen at de Fine og Frimann gjorde omfattende og systematiske undersøkelser av gravhauger og andre fornminner i amtet.

Hafrsfjord omtales bare i den første, geografiske delen. Her sies det at fjorden er like ved Stavanger by og dessuten at det finnes østers der. Litt mer detaljert skriver de Fine også: «Om Jæderens Nordre side ere Hafsford hvor kong Harald Haarfager over vandt de sidste smaae Konger i Norge, og ved samme Sejer undertvang sig hele Riget». Her følger en henvisning til Snorre samt en kort opplysning om at det finnes mange gravhauger og bautasteiner omkring fjorden. Deretter fortsetter beskrivelsen med andre fjorder og viker i amtet (Thorson 1952:47). Som kunnskapsobjekt forblir Hafrsfjord først og fremst en geografisk lokalitet, beskrevet gjennom fysiske og topografiske forhold. I den topografiske skildringen blir slaget samtidig bare en parentes, og fjorden omtales uten den retorisk-politiske dimensjonen som gjorde seg gjeldende i historieskrivingen til Torfæus.

I samsvar med spørrelista som satte arbeidet i gang, er oversikten over «Antiquiteter som udi Amptet findes» samlet i en egen post mot slutten av beskrivelsen. Her finnes også tegningene som Frimann utførte (Thorson 1952:102). Denne oversikten er ordnet typologisk og følger dermed ikke geografien i amtet. Den første kategorien som omtales er drikkehorn og ølboller, deretter følger sverd og økser som er funnet i gravhauger, alt sammen uavhengig av funnsted. «Hedenske begravelser» kommer som femte kategori. Slik typologisering var en vanlig metode innen antikvarisk kunnskapsorganisering (Momigliano

1990; Mellemgaard 2021), og for de Fine blir den et hovedprinsipp for presentasjon av fornminnene i området. Datering og lokalitet er på sin side underordnet. Dermed blir gjenstander fra svært ulike perioder gruppert sammen, selv om de Fine er fullt klar over at gjenstandene han omtaler, for eksempel i posten om drikkehorn og boller, er av ulik alder. Gjenstandene omtales med begrep som «hedensk», «catholsk» eller «gammel». Den typologiske sammenhengen mellom skikker og gjenstander av samme type er likevel viktigere enn deres alder eller relative datering.

Et tilsvarende perspektiv gjør seg gjeldende i omtalen av gravhaugene, der de Fine påpeker at de fleste er runde og dekket med jord, mens andre er i stein alene. De fleste har vært familiegraver, skriver han, og derfor inneholder de ofte mer enn én grav. Og jo større haugen er, jo fornemmere er de som er blitt begravet der (Thorson 1952:106). Arbeidet med å etablere slike generelle «regler» for de ulike gravtypene fortsetter med omtalen av lange steindysser og kvadratiske og trekantformede graver. De konkrete stedene i amtet der disse ulike gravtypene finnes, blir også nevnt, men får liten vekt i seg selv. Gravene og stedene fremstår mer som typeeksempler enn som selvstendige objekter. Først når teksten avsluttes med omtalen av Harald Hårfagres grav, endrer denne fremstillingen karakter. Her fremstår *stedet* tydelig, de Fine skriver:

Strax ved Gaarden Gaar i Schaare Skibbreede viisses Kong Harald Haarfagers Grav ned i en liden Dal, omtrent 16 alen lang og 10 alen breed; Den flade Steen som har lagt over hans Grav ligger nu i Gaarden Gaar, er 7 ½ alen lang, 7 kvarter breed; Den Steen som har staaet ved hans Fødder, er een fiirkantet Graae Steen af 1 ½ alens Længde og breedde, er og ført op til samme Gaard, Hoved Steenen som endnu staaar har været jndsluttet i Muuren af Kirke Gaarden, den har staaet ved den syndre ende af Graven, hvilken er ellers aldeeles ødelagt, og viisses nu ikke een Steen igien deraf (Thorson 1952:107).

I motsetning til de foregående typeeksemplene er denne omtalen utpreget partikulær. Her dreier det seg om en bestemt grav tilhørende en bestemt og navngitt historisk person. Typologien får vike, og graven fremstår som et kunnskapsobjekt i sin egen rett.

Beskrivelsen er konkret og inneholder detaljer som viser at de Fine eller Frimann selv har vært på stedet, målt opp og undersøkt nøye. Det fremgår ikke noe sted i de Fines Stavanger-beskrivelse at han hadde kjennskap til Torfæus historieverk, men omtalen av graven viser likevel at han var godt kjent med diskusjonen om plasseringen og om steinene fra gravhaugen. Han beskriver stedet for graven, formodentlig den opprinnelige gravhaugen, men påpeker også at den nå er forsvunnet. Lengden på gravhella angis i alen i stedet for fot, noe som også tilsier at den er målt opp på nytt. De to steinene som skal ha stått i hver ende av graven og som Torfæus ikke nevnte, blir også omtalt, og både størrelse og plassering angitt. Den ene befinner seg på samme gård som steinhella, den andre er satt inn i kirkegårdsmuren.

de Fines beskrivelser inneholder altså flere detaljer enn Torfæus', men like viktig er det at den også formidler langt mindre tvil og usikkerhet. de Fine stiller ikke spørsmål om *hvor* kongens grav er, langt mindre om den i det hele tatt kan la seg finne. Tvert imot tar han dette for gitt og går rett på sak: Han angir beliggenhet og mål, denne gangen ikke bare på gravsteinen, men også på stedet selv. Han forteller om de to steinene som har stått ved kongens hode og føtter i graven, men forklarer ikke hvordan han har funnet dem eller hvordan han kjenner deres opprinnelige plassering. Han gjør dessuten utstrakt bruk av bestemt form, det dreier seg om *den hella* som har ligget på toppen av graven og om *de steinene* som har stått i hver sin ende. Fremstillingen er innforstått og preget av stor grad av selvfølghet.

Opplysningene som de Fine gir, supplerer og utvider altså kunnskapen om graven og stedet, men like viktig er det at selve

språkbruken understreker at han forholder seg til et kunnskapsobjekt som allerede eksisterer. Han kan supplere, korrigere og utvide kunnskapen, men han bygger på premisser som allerede ligger fast: Stedet for graven er kjent, steinene og hella som Snorre forteller om er allerede funnet igjen, og gravens opprinnelige konstruksjon er også et etablert faktum. Samtidig tjener de Fines beskrivelse til å gjøre dette kunnskapsobjektet enda mer solid og sikkert. Det skjer ved at han kan utvide kunnskapen med nye detaljer, men i like stor grad gjennom selve måten han omtaler graven og stedet på, med de selvfølgelig og innforståtte formuleringene. de Fines beskrivelse er i seg selv en talehandling med egen virkningskraft og den bidrar til at kunnskapsobjektet blir stabilisert.

Tilsvarende mekanismer trer inn når de Fine går videre med å omtale forviklingene som var blitt skapt gjennom flyttingen av kirkestedet. Her oppgir han målene på ruinen ved Gard og forteller at kapellet som en gang har stått her, har vært omgitt av en mur der det ennå er bevart noen steinrester,

... og kommer dette overens med Sturlesens *Chrønike* pag: 65 som Skrifer at hand ligger begravet ved Houge, beliggende et lidet stykke fra Gaar, hvor nu er en Træ Kirke, men det er troeligt, at saa længe den Steen-kirke ved Gaar var i velmagt, var ingen Træ-Kirke ved Houge (Thorson 1952:107).

Snorre nevner imidlertid verken Gard eller trekirken. Til tross for den presise referansen er det som de Fine presenterer her ikke Snorres tekst, men snarere løsningen på problemet som den skapte. Det var først da Torfæus kom under vær med at kirkestedet hadde blitt flyttet etter Snorres tid, at beskrivelsen kunne sies å stemme og stedet anses som funnet. de Fine tar imidlertid denne løsningen for gitt, endog i så stor grad at han altså knytter den direkte til Snorres egen skildring. Løsningen Torfæus fant, blir

dermed ikke presentert som en løsning, men som et så selvsagt og sikkert faktum at spørsmålet som opprinnelig lå til grunn, ikke blir nevnt. Igjen betyr dette at de Fine ikke bare går god for tolkningen han presenterer, men at han også bidrar til å stabilisere og befeste kunnskapsobjektet som er skapt: Møtet mellom tekst og fysiske spor fremstår ikke som resultat av tolkninger og lærd arbeid, men som materielle og observerbare fakta. Sted og tekst – eller sted og fortid – har smeltet sammen og danner en helhet.

Jens Kraft og Norges topografiske beskrivelse

I årene fra 1820 til 1835 publiserte Jens Kraft *Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge* i seks bind. Verket var et stort, privat prosjekt, gitt ut for Krafts egen regning og risiko. Det ble ingen umiddelbar salgssuksess, men kom til å få varig betydning. Staten bidro etter hvert med innkjøp og støtte til verket, og som den første systematiske beskrivelsen av landet dannet Krafts arbeid et viktig kunnskapsgrunnlag for forvaltning og politikk i den nye norske staten. Kraft, som var utdannet jurist, hadde selv poster både i Finansdepartementet og Indredepartementet før han ble sorenskriver i Mandal.

Verket er systematisk og detaljert. Kraft tar for seg landets amt etter tur. Han beskriver byene og deretter hvert fogderi, delt opp i sogn. Det laveste detaljnivået er de enkelte gårdene i landsognene. Alle beskrivelsene følger samme mal, noe som gjør at de ulike distriktene lett kan sammenlignes, og at verket er lett å orientere seg i. Kraft forstod seg selv som «statistiker», som i denne perioden betød en som beskriver statens ressurser, befolkning, næringsveier og næringsgrunnlag i tillegg til land og landskap (Johannisson 1988). Dermed legger han størst vekt på det som i dag kunne kalles samfunnsgeografiske og samfunnsøkonomiske

forhold. Hver amtsbeskrivelse avsluttes likevel med ett kapittel om historie og ett om antikviteter. Der historiekapittelet dreier seg om hendelser og personer, og beskrivelsen er holdt på amtsnivå, dreier antikvitetskapittelet seg om gjenstandsfunn og fornminner. På denne måten reflekterer Krafts fremstilling tydelig den eldre forståelsen av historieskriving og antikvarianisme som to ulike og adskilte kunnskapstradisjoner (Momigliano 1990).

Denne oppdelingen får også konsekvenser for Krafts fremstilling av rikssamlingens historiske steder. Slaget i Hafrsfjord omtales i det historiske kapittelet om Stavanger amt. Det dateres uten nærmere forklaring til 885 og omtales som «de norske Smaakongers sidste Kamp imod den mægtige Konge Harald Haarfager» (Kraft 1830:222). Kraft fremhever at kampen var stri, men at Haralds seier brakte fred i riket. Fremstillingen legger likevel mer vekt på de lokale høvdingene, deres navn og innbyrdes slektsforbindelser enn på seierherren og rikssamlingen. På denne måten blir fremstillingen lokal. Kraft skriver ikke egentlig om samlingen av riket, men om de siste selvstendige makthaverne i Rogaland. I motsetning til Torfæus og de Fine er han også opp-tatt av en mer presis stedfesting av hendelsene. Han skriver at

i den indre Hafrsfjord skal dette Slag have staaet, i Nærheden af Søms-Øerne; ellers ved Sagnet intet at berette derom. Men rundt omkring Fjorden fines en Mængde Bautastene og Gravhøie, der vist nok, i det Mindste for en Deel, ere Minder fra hin blodige Fægtning, og da en af Høiene bærer Navn af Sotes Houg, kan man vel antage samme for Sote Jarls Gravsted (Kraft 1830:223).

Sote jarl var bror til Rogalands siste konge og en av lederne i fylkingen mot kong Harald. Ifølge Snorre falt begge brødrene under slaget. Kraft forteller også kort at kong Harald tilbrakte sine siste år på Avaldsnes ved Karmsund. Etter sin død i 936 ble

han gravlagt «på Houge ved Karmsund på Fastlandet, hvor nu Skaare Kirke er opført, i en prægtig Grav» (Kraft 1830:223). De sentrale elementene i denne fremstillingen er hentet fra Snorre. Det er den litterære skildringen som utgjør historien. Et unntak er opplysningen om Sote jarls haug, som må være basert på lokal muntlig tradisjon fra Krafts egen tid.

Kraft vender tilbake til gravhaugene i neste kapittels «antikvariske Notitser», men forteller ikke annet om Sote jarls haug enn at den ligger på gården Jåsund. Når det gjelder kongegraven ved Karmsundet, går han derimot inn i tradisjonen som ble skapt gjennom Torfæus' og de Fines arbeider. Her er Kraft kritisk og drøftende. Man vet i dag ikke med sikkerhet, skriver han, hva Snorre egentlig siktet til i sin omtale av haugen nordvest for kirken ved Karmsundet og den store hella som skulle kunne sees på kirkegården. Men to temmelig store gravhauger kan fremdeles sees vest for kirkegården på Skåre. Begge er skadet av graving, men den ene kalles ennå for Haraldshaugen, og Kraft mener at «man kan med Grund antage, at det var denne, hvori Harald blev lagt» (Kraft 1830:270). Det er altså kombinasjonen av Snorres opplysninger, fornminnene og hans egen tids folketradisjon som ligger til grunn for Krafts synspunkt. Med dette standpunktet erklærer han seg samtidig uenig med Torfæus og de Fine. Han redegjør grundig også for deres synspunkter og presenterer et lengre sitat fra de Fine, før han til slutt konkluderer:

Det er følgende uvist, om man skal søge Haralds Grav ved Houge eller ved Gare; da Vel Torfæus' og de Fines Mening har noget for sig, men vist nok ogsaa vægtige Grunde tale for, at Gravstedet er paa Gaarden Houge. For øvrigt findes den ommeldte Steen, der skal have hvilet over Graven, endnu paa samme Sted, hvor Torfæus fandt den, ligesom og paa samme Gaard Gares Grund staaer et anseeligt Steenkors af 9 Fods Høide (Kraft 1830:271).

Her ender de antikvariske notisene fra Stavanger amt. Kraft forsto ikke seg selv primært som historieskriver eller antikvar, og i motsetning til Torfæus og de Fine, hadde han dermed ingen stor personlig eller faglig interesse i spørsmålet om kongegraven. Han gjør ikke noe forsøk på å løse floken, men begrenser seg til å slå fast usikkerheten og fremheve at begge parter har gode argumenter for sitt syn.

Med omtalen av de to gravhaugene ved Skåre og navnet Haraldshaugen bidrar Kraft likevel til å øke kunnskapen og gjøre den større og mer vidtrekkende. Verken Torfæus eller de Fine har nevnt disse haugene. Torfæus gikk til og med så langt som til å fremheve at ingen «monumenter» i området passet med middelaldertekstenes beskrivelser. Heller ikke Kraft stilte spørsmål ved selve muligheten til å finne igjen en bestemt hedensk grav etter så mange hundre år. Opplysningene han gir åpner derimot for nye muligheter. Likevel bidrar Krafts fremstilling også til å destabilisere kunnskapsobjektet som de eldre tekstene hadde bygget opp. Det skjer gjennom uenigheten mellom Kraft på den ene siden og Torfæus og de Fine på den andre, men også ved at Kraft gjør selve uvissheten og det uavklarte til en hovedsak. Han løser dessuten opp båndet til det som siden Torfæus' tid har vært kunnskapsobjektets materielle tyngde: Hella som Torfæus fant ligger fremdeles på samme sted, kan Kraft fortelle, men i hans fremstillinger er den ikke lenger noe avgjørende og definitivt bevis for en kongelig grav, den er simpelthen bare ei stor steinhelle. I Krafts sindige redegjørelse blir hella som Torfæus så stolt mente at avgjorde spørsmålet en gang for alle, i stedet trukket inn i den sfæren av uvissheten som Kraft gjør til hovedsak. Spørsmålet om Harald Hårfagres grav kommer til å dreie seg om ulike tolkninger og meninger som alle «har noget for sig».

Jacob Aalls Snorre-oversettelse, Gerhard Munthe og Johannes Flintoe

Etter selvstendigheten i 1814 økte interessen for kunnskap om Norges fortid og for mulige spor etter fortidens hendelser og personer. I 1838 kom den første oversettelsen av Snorres kongesagaer til moderne språk. Mannen bak dette arbeidet var Jacob Aall, jernverkseier på Nes ved Tvedestrand, eidsvollsmann og politiker og levende interessert i historiske og antikvariske spørsmål. Aall bekostet utgivelsen av egne midler. I tillegg til tekstoversettelsen som han selv sto for, hadde verket to andre elementer som bidro vesentlig til betydningen som det fikk for det nasjonsbyggende arbeidet i Norge: Et lite utvalg illustrasjoner utført av tegneren Johannes Flintoe og et geografisk essay av hans gode venn, offiseren og kartografen Gerhard Munthe. Flintoes tegninger, stort sett by- og landskapsprospekter, hadde nettopp til hensikt å vise noen av norgeshistoriens viktige steder. De detaljerte geografiske opplysningene i Munthes essay skulle på sin side identifisere mest mulig nøyaktig hvor de ulike hendelsene som Snorre fortalte om, faktisk hadde foregått. I fortalen omtaler Aall Munthes geografiske opplysninger som verkets «høieste Pryd»:

Ved disse henfløttes ligesom norske Læsere paa hver Side til de Steder, hvor Historiens Skueplads var, Historiens Billede livliggjøres, Indbildningskraften vejledes, og Historiens Sandhed bekræftes (Aall 1838:1:xi).

Etter Aalls mening var det altså ingen tvil om stedenes betydning for historiekunnskapen og innlevelsen i fortidens hendelser. Både Flintoes tegninger og Munthes geografi bidro dermed til «Historiens Billede», om enn på hver sin måte. Moderne historieforskning påpeker gjerne at nøyaktigheten i Snorres stedsangivelser er

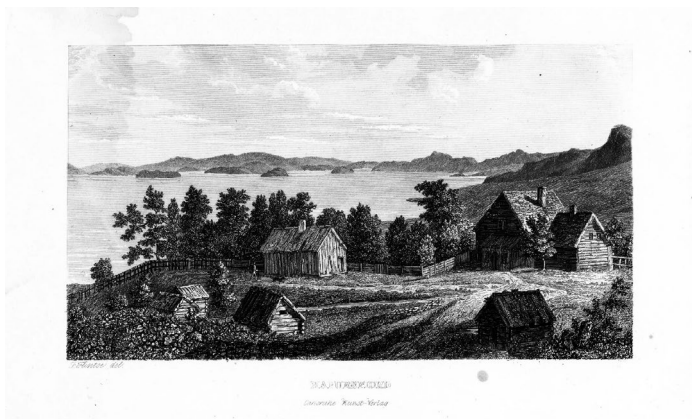
sentrale for å gjøre sagaene til relativt pålitelige kilder. Mindre påaktet er det kanskje at Munthes omhyggelige stedsidentifikasjoner bidrar vesentlig til dette inntrykket. De var resultat av et omfattende arbeid der skriftlige kilder systematisk ble holdt sammen med lokale stedsnavn og geografi. Munthes essay har sin egen kapittelinndeling, men er satt inn i Snorre-oversettelsen som fotnoter slik at den geografiske informasjonen i stor grad følger sagatekstene. Noen steder er opplysningene så omfattende at notene fyller det meste av trykksiden og på den måten også dominerer det visuelle inntrykket.

Munthes arbeid ble altså integrert i Snorres tekst, men like viktig er det at Snorres sagafortellinger på denne måten ble integrert i norsk landskap og uløselig knyttet til gjenkjennbar norsk geografi, kjente stedsnavn og lokal topografi. Den store praktutgaven av Snorres kongesagaer som kom på Stenersens forlag i 1899, var illustrert av norske kunstnere, blant dem Munthes nevø, maleren Gerhard Munthe. For mange nordmenn er det fremdeles denne illustrerte utgaven som *er* kongesagaene. Den eldre Munthes arbeid har imidlertid vært minst like avgjørende for å forvandle Snorres islandske middelaldertekst til norsk nasjonalkultur. Med sitt arbeid klistret Munthe sagaverket til Norge på en detaljert og grunnleggende måte, og dannet mye av forutsetningene for senere forståelser av Snorres verk og Snorres arbeid som historieskriver. De geografiske fotnotene hans har nærmest vokst inn i teksten selv.

Munthe skriver at Hafrsfjord ifølge Snorre ligger nordenfor Jæren, og fortsetter: «Rigtigheden af denne Angivelse er er viist i Artiklen om Rogaland, og dermed bortfalder den Tvivl, man har havt om Identiteten af Hafrsfjördr og Hafsfjord.» Den upersonlige formuleringen til tross slår Munthe altså selvbevisst fast at det er han som har ryddet all eventuell tvil av veien. Han er autoriteten som kan påvise at Snorre ikke tar feil. At slaget virkelig

har stått i Hafrsfjord viser også den store mengden gravhauger i området, «blandt hvilke den fremragende Sote-Haug (Sote Jarls Gravhøi) sees paa lang Afstand» (Aall 1838:1:66). Om han har fått dette navnet overlevert lokalt eller om han bygger på Kraft, fremgår ikke. Resonnementet om at mange av gravhaugene er resultatet av – og materielt bevis for – et stort slag, er på sin side i samsvar med eldre antikvarisk tankegang. Store felt med mange graver på samme sted ble som regel antatt å stamme fra en enkelt dramatisk begivenhet snarere enn å ha vært i bruk over lengre tid (Eriksen 2007:90). Ved å trekke inn disse haugene, forsøkte Munthe å fremheve fjorden som et sted der den historiske betydningen kunne leses ut av landskap og fysiske spor.

En viss usikkerhet om tematiseringen av landskapets historiske betydning kan også sees i Flintoes tegning av Hafrsfjord, som var blant de ti prospektene verket var utstyrt med.

Landskapet ved Hafrsfjord, tegnet av Johannes Flintoe til den første moderne oversettelsen av Snorres kongesagaer, utgitt av Jacob Aall i 1838–39. (foto: Nasjonalbiblioteket)

Flintoe regnes som en helt sentral aktør i den kunstneriske oppdagelsen av norske fjell i første del av 1800-tallet, blant annet på

grunnlag av reisene som han og Munthe foretok sammen omkring 1820. På reisene utførte Munthe geografiske undersøkelser og oppmålinger mens Flintoes tegninger bidro til å «forvandle» fjellene fra ugjestmilde og skremmende hindringer mellom øst og vest til stemningsfulle scenerier og sublim utsikter (Messel 2008). Hafrsfjord-prospektet er basert på en tilsvarende estetikk. Ingen av gravhaugene som Munthe nevnte er avbildet, og det er lite i selve bildet som direkte forteller om historisk drama og viktige rikshistoriske hendelser. Kun tittelen på bildet indikerer betydningen: I den arkaiserende formen «Hafursfjord» er stedsnavnet angitt i underkant. I bildet selv er fortiden til stede som elegi og vemod snarere enn som historie. Forgrunnen viser en enkel bondebebyggelse. Fem små og ett litt større uthus omgir et bolighus med saltak og tilbygg. På det inngjerdede tunet sees en mann og en hund, ellers er det ingen tegn til aktivitet. Over trærne innover i bildet sees et vidstrakt fjordlandskap med holmer som stikker opp. Horisontlinjen er fylt av fjell. Det er kontrasten mellom landskapets storhet på den ene siden og de beskjedne bondebygningene på den andre som skaper dramatik og stemning. Fremstillingsformen er i slekt med romantikkens ruinestetikk, der rester av monumentale, ofte antikke, byggverk ble plassert inn i idylliske landskap med pittoresk folkeliv. Betraktningen av motsetningene mellom fortidens storhet og nåtidens litenhet skulle fremkalle følelser av vemod og melankoli og gi opplevelse av forgjengeligheten ved all jordisk storhet (Makarius 2004:81f, Somhegyi 2020:47). Slike bilder var ikke først og fremst fortellende, men fungerte snarere som lærestykker i den følsomheten som sto høyt i kurs i perioden og ble betraktet som uttrykk for dannelse, borgerdyd og medmenneskelighet (Damsholt 2000b). Flintoes Hafrsfjord-tegning er heller ikke historisk fortellende, men basert på tilsvarende motsetninger mellom det sublime og storslåtte som landskapet i dette tilfellet representerer, og det enkle bondelivet som utspiller seg i forgrunnen.

Munthes omtale av Harald Hårfagres grav ved Haugesundet er preget av stor sikkerhet. Her kan hans geografiske opplysninger bygge på antikvarisk kunnskapsarbeid som allerede er utført. Han slår fast at Haugesundet er en del av Karmsund, og at kirken som Snorre nevner, ikke må forveksles med den nåværende trekirken. Opplysningene hos Snorre gjelder den tidligere steinkirken ved Gard. Munthe mener videre at dette navnet refererer til den største og viktigste gården på stedet, «hvis egentlige Navn var Haugar» (Aall 1838:83). Som belegg for dette resonnementet har Munthe satt inn referansen «Torf. Hist. r. Norv II 67». Han avslutter med å skrive at «en Levning af Kong Haralds Grav er endnu at see, ligesom hans Gravsteen, fuldkommen svarende til de af Snorre opgivne Dimensioner, findes hel og ubeskadiget i Tunet paa Gar» (Aall 1838:83). Det er altså Torfæus som er autoriteten her, ved siden av Snorre selv. Med samme sikkerhet som de Fine, presenterer Munthe løsningen som Torfæus fant, snarere enn problemet han sto overfor. Munthe skriver likevel med færre detaljer og uten egne tillegg. I stedet for egne observasjoner får referansen til Torfæus tjene som bekreftelse på opplysningenes riktighet. Dermed blir det også uklart om ordet «endnu» refererte til forholdene på Munthes egen tid eller til Torfæus' omtale omkring 150 år tidligere. Hans opplysninger stemmer i sin tur «fullkomment» med Snorres beretning. På denne måten blir tiden komprimert i Munthes tekst. Det lærde arbeidet som allerede var utført hadde gjort Harald Hårfagres grav til et kunnskapsobjekt med betydelig lastekapasitet for tid og tidslag. Både rikssamlingens tid, Snorres, Torfæus' og Munthes egen tid blir formatert inn i stedet. Knappheten og fraværet av diskusjon eller problematisering lar kunnskapsobjektet fremstå som enda tydeligere og mer stabilt.

De historiske stedene formes i møtet mellom tekst og fysiske spor. Torfæus' skildring av jakten på hella fra Harald Hårfagres

grav har også vist hvordan dette møtet skapte et kunnskapsobjekt. Dette kunnskapsobjektet vokste og ble befestet gjennom andre lærdes kommentarer, deres utfyllende arbeid eller til og med kritiske innvendinger. Så lenge ingen stilte grunnleggende spørsmål ved om det i det hele tatt var mulig å finne igjen en grav som med sikkerhet var kongens, fortsatte graven å være noe det var mulig å ha kunnskap om, ikke bare basert på tekstlige kilder, men på sporene som fantes i landskapet. Utfordringen var å finne dem og å tolke dem riktig. Tekstene som er blitt undersøkt her, viser noen viktig ledd i denne prosessen og gjør det mulig å se hvordan det historiske stedet har fått stadig fastere form. Som kunnskapsobjekt har det nærmest blitt del av landskapet selv.

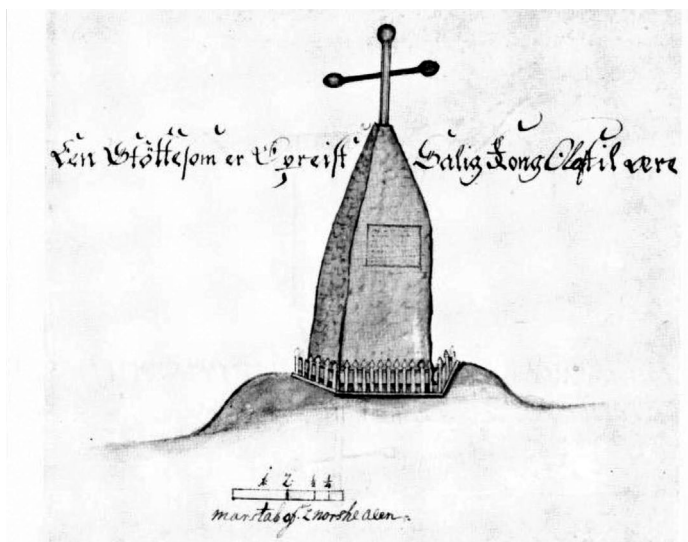
Samtidig kan den grunnleggende interessen for fysiske spor være noe av forklaringen på hvorfor det er kongens grav, ikke slagstedet selv, som er blitt rikssamlingens historiske sted. Til tross for Munthes påstand (ovenfor) om at han har ryddet tvilen omkring Hafrsfjord av veien, har fjorden gjennomgående blitt entydig identifisert som scenen for det avgjørende slaget i Harald Hårfagres rikssamling. Tvilen har aldri dominert. Men fjorden selv er åpen og vid, og oppviser ingen menneskeskapte spor etter kampene. De mange gravhaugene og bautasteinene i området er riktignok i en del tilfeller forsøkt knyttet til de falne, mest konkret den såkalte Sote jarls haug. Fortellingen om den seirende kongen har likevel langt overskygget interessen for hans falne og relativt ukjente motstandere, samtidig som skriftlige belegg for identifiseringen av deres graver ikke har eksistert. Fornminnene omkring Hafrsfjord er fysiske spor fra fortiden, men de har ikke kunnet forme historiske steder gjennom møter med litterære kilder.

KAPITTEL 4

Stiklestad, kristningen og kongen

Etter sin død på Stiklestad sommeren 1030 ble Olav Haraldsson spunnet inn i en vev av fortellinger og religiøs betydning som bidro til at stedet for hendelsene ikke ble glemt. Kongens døde kropp ble snart flyttet inn til Trondheim, der domkirken med relikviene kom til å bli det viktige pilegrimsmålet. Men også stedet Stiklestad ble del av denne veven. Her ble det bygget kirke i andre halvdel av 1100-tallet. Den markerte Stiklestads betydning som *religiøs* minnested. I denne sammenhengen var steinen som kongen lente seg mot da han fikk banesårene, like viktig som slagstedet selv. Den skal ha blitt flyttet inn i kirken og fungerte som relikvium, på samme måte som kongens kropp i domkirken. Begge disse relikviene dreide seg om martyrdøden som gjorde kongen til helgen: Han hadde gitt livet for den kristne troen. Kongens død var helgenens fødsel. På Stiklestad skal også et enkelt kors ha minnet om hendelsen. I 1710 ble det erstattet av et pyramideformet monument i tegl, bekostet av oberst Johan von Lemfort. Han donerte også ressurser til vedlikehold av

monumentet i form av den årlige landskylden av engstykke i nærheten.

Det gamle minnesmerket på Stiklestad, satt opp i 1710 av Johan Lemfort og tegnet av Gerhard Schøning under hans besøk i 1774. (foto: Wikimedia)

Lemfortmonumentet skal ha blitt stående til en gang på 1800-tallet. Opplysningene om det går tilbake til historieskriveren og antikvaren Gerhard Schøning, som besøkte Stiklestad i 1774. Schøning laget en skisse av monumentet og gjenga også inskripsjonen som prydet det:

Anno Christi 1025, paa en Fredag udi Augusti Maaned var her ved Stichelstad paa denne Sted Sancte Ola Konge til Norge. Fældet af Toere Hund, og lidet den Marter og Pine for den Christelige Troe, og er nu dato 1 Julii Anno 1710 dette Kors her bleven fornyet af den Velbaarne Herre Herr Johan v. Lemfort Kongelige Majestet til Danmark og Norge Bestalter Obrister over det Troniemske Regimente (Schøning 1979:65).

Både Schøning selv og andre historikere etter ham påpeker at monumentet oppgir uriktig år og dag for slaget. Like viktig i denne sammenhengen er det at inskripsjonen tydelig definerer monumentet som religiøst. Teksten understreker at det først og fremst er helgenen som minnes, og at anledningen er martyrdøden. Denne sterke religiøse dimensjonen ser ut til å ha blitt opplevd som fremmedartet, for både Schøning og andre påpeker at von Lemforts kone var katolikk (f.eks. Daae 1879:77). Konfesjonstilhørigheten fungerer som forklaring. Den løfter monumentet ut av den lokale konteksten på Stiklestad og setter det i stedet i sammenheng med personer og religiøse praksiser som har kommet utenfra og vært fremmede. Mer indirekte fungerer beriktigelsen av de historiske opplysningene som en ytterligere understrekning av denne fremmedheten ved å signalisere at de som satte opp monumentet, manglet presis kunnskap om hendelsene. von Lemforts egen konfesjonsmessige tilhørighet oppgis ikke. Han hadde vært en velstående mann, men bybrannen i Trondheim i 1708, sammen med uheldige forretningsforhold, fikk dramatiske konsekvenser for ham. Da monumentet ble innviet sommeren 1710 var han alvorlig syk og døde få uker senere (Duin 1980:12). At familien i denne kritiske situasjonen brukte store ressurser på et helgenmonument, kan tyde på at det hadde religiøs betydning for flere av dem.

Som kunnskapsobjekt og gjenstand for lærde undersøkelser er det derimot lite som tilsier at Stiklestads historie går lenger tilbake enn 1770-tallet. Her har nettopp Gerhard Schønings beskrivelse fra 1774 stor betydning, både som historisk kilde og som utgangspunkt for etableringen av Stiklestad som historisk sted. Som vi skal se, etablerte Schøning et antikvarisk kunnskapsobjekt som skilte seg både fra den eldre forståelsen av kongen som kristen martyr, og fra den nasjonale betydningen som kom til å

dominere senere, og som også er utgangspunktet for det storstilte Nasjonaljubileet som er planlagt for 2030.

Besøket på Stiklestad var del av de omfattende antikvariske reisene som Schøning gjennomførte i Norge i årene 1773–1775. Hensikten var å kartlegge fornminner og andre bemerkelsesverdige forhold i hele landet. Schøning var anerkjent for sine store arbeider om eldre norsk historie og hadde tidligere vært rektor ved katedralskolen i Trondheim. De antikvariske reisene ble gjennomført etter at han var blitt utnevnt til professor i veltalenhet og historie ved akademiet i Sorø, og var del av arbeidet med en stor norgeshistorie. Det ble imidlertid avbrutt i 1775 da Schøning ble utnevnt til geheimearkivar i København, med ordre om å tiltre snarest. Både på grunn av de nye arbeidsoppgavene han fikk og fordi Schøning døde brått i 1780, ble reisenotatene og rapportene for en stor del liggende upublisert. Beskrivelsen fra Stiklestad ble imidlertid trykt i tidsskriftet *Topographisk Journal for Norge* i 1795.

Gerhard Schønings antikvariske undersøkelser

Grunnen til at Schøning oppsøkte Stiklestad ser ikke først og fremst ut til å ha vært stedets særskilte betydning som arena for avgjørende hendelser i norsk historie, men snarere den store mengden av ulike fornminner i området. Riktignok kan han fortelle at Stiklestad var berømt «i sær deraf, at Norges Regent og Konge, siden Skyts-Helgen og Patron, Kong Oluf den Hellige, i en Træfning, med hans, ham frafaldne Undersaatte, der blev dræbt, d: 29 Jul: Ao. 1030» (Schøning [1795] 1979:58). Derimot nevnes ikke at kongens død skulle ha hatt spesielt stor betydning for rikets historie. Også ordbruken bidrar til å tone ned

den historisk-heroiske betydningen. Schøning kaller slaget for en trefning, og sier at kongen ble drept snarere enn at han falt. Riktignok startet Schøning Stiklestadbesøket i kirken, men årsaken til denne prioriteringen var først og fremst det dårlige været. Kraftig regn gjorde det vanskelig å oppsøke andre fornminner i området. Beskrivelsen av bygningen er basert på presise og detaljerte observasjoner av byggemåte og stiltrekk, og omfatter både gamle og nyere deler. Metodikken er nær beslektet med den som Schøning tidligere hadde utviklet for sin omfattende beskrivelse av domkirken i Trondheim (Schøning [1762] 2004; Ekroll 2004; Eriksen 2010b). Schøning kunne også trekke veksler på sine omfattende kunnskaper om andre norske middelalderkirker og finner mange likheter mellom dem og kirken på Stiklestad. Først når han avslutningsvis påpeker at bygningen er finere utført enn andre norske kirker fra samme tid, refererer han til St. Olav og kirkebygningens tilknytning til ham. Utsmykningene har «en særdeles Pragt; og saadant kunde ventes i en Kirke, som blev sat, enten paa, eller nær ved det Sted, hvor foromtalte Rigets Skyts-Helgen, K. Oluf den Hellige, omkom» (Schøning [1795] 1979:60). På samme måte som ovenfor bidrar uttrykket «omkom» her til å tone ned betydningen av kongens død. Til tross for sin detaljerte beskrivelse av interiøret, nevner ikke Schøning noe om steinen som den døende kongen skulle ha lent seg mot.

Undersøkelsene på Stiklestad var del av Schønings mer allmenne kartlegging av fornminner i området. Hovedinteressen hans ser ut til å ha vært de mange eldre og tydelig førkristne fornminnene, der noen var av en type Schøning ikke kjente fra før. På gården Forbregd fantes det en serie store steinsettinger i form av ringer eller plater i bakken. Mange av dem var i ferd med å bli fjernet i forbindelse med rydding av nytt åkerland, men bonden på gården hadde fått laget en tegning av hele området. Schøning roste dette arbeidet, og ba om at de gjenværende steinsettingene ble bevart «til Erinding,

for Efterkommerne» (Schøning [1795] 1979:62). Beskrivelsene av steinsirklenes sammensetning, størrelse, beliggenhet og innbyrdes plassering er grundige, og Schøning bruker mye plass på å diskutere hva disse bemerkelsesverdige konstruksjonene kan ha tjent til. De er verken begravelsessteder, minnesmerker eller «fekteplasser» for tvekamp, mener han, men urgamle kultsteder:

Desse Cirkler, eller cirkelrunde Steen-Plader, maae da have været Offer-Steder; men Offer-Steder, som ere brugte i de allerældste Tiider, i vore ældste Forfædres, Joternes Tiider, som i deres heele Levemaade vare simple eller eenfoldige, som og holdte deres Guds-dørkelse under aaben Himmel, som fornemmelig dørkede Solen, af hvilken bemeldte cirkelrunde Kredse have mueligt været en Af-bildning; de have her holdt deres offentlige Guds-dørkelse, deres Offringer især, førend den, her i Norden, af Odin, indførte meere raffinerede Guds-dørkelse tog Overhaand, førend Altere og Templer komme i Brug (Schøning [1795] 1979:63f).

Beskrivelsen og drøftingen av disse steinsettingene tar opp mye av plassen i Schønings beskrivelse. Tolkningen av dem som rester av en solkult som ikke bare var førkristen, men også «før-Odinsk», samsvarer med hans fremstillinger av Norges aller første innbyggere i *Norges Riiges Historie* (Schøning 1771–1781), og hans store interesse for denne delen av Nordens historie. Grunnlaget var hans og P.F. Suhms felles teori om at Norge opprinnelig ble befolket av de såkalte joterne, som senere ble fordrevet av gotiske folkeslag og deres høvding Odin (Eriksen 2007). Fornminnene på Forbregd satte Schøning i stand til å underbygge denne teorien – mente han – ved å vise til materielle spor etter den tidligste jotiske folkestammen. I dag er de fleste av steinsettingene, som regnes som en gravtype fra jernalderen, gått tapt (Midthjell 2011).

Store gravhauger på gårdene ved Stiklestad ble også behørig kommentert, sammen med andre «merkverdigheter» (ting som det er verdt å legge merke til), slik som den gamle kirsebærhagen på gården Haug og et usedvanlig stort grantre nord for denne gården. Gården Bjertnes, noe sør for Stiklestad, hadde på sin side et hageanlegg i form av en lund med sammenplantede tresorter. Den forrige eieren, oberstløytnant Klüwer, hadde stått for utformingen. Schøning beskriver lunden med benker plassert omkring en stor stein:

... den saa kaldte St. Oles Skaal, om hvilken berettes, at Kong Oluf den Hellige, under sin Reise, fra Lexdalen til Værdalen, har spiiist paa denne Steen, eller havt i Sinde, at udhuule den til en Skaal, men blev deri hindret, ved sine Fienders Ankomst. Steenen, som er flad oven paa, hvor den holder $1\frac{3}{4}$ Alen i Giennemsniidt, men aflang rundagtig neden under (...). Den blev hidført, paa Vinter-Føret, og her opsat, paa en lav, men tyk Træ-Stolpe, omringet med et Stakket-Værk, inden for hvilket staae Bænke, rundt om Steenen (Schøning [1795] 1979:66).

Sagn som knytter St. Olav sammen med steiner, kilder og iøynefallende landskapstrekk er kjent fra store deler av landet (Bø 1955; Hodne 1990; Hodne 2021). De fleste av dem kan karakteriseres som opphavssagn, det vil si at de søker å forklare hvordan rare og avstikkende naturfenomen er blitt til. I dette tilfellet gjelder det den store steinens skålform, som altså knyttes til St. Olavs bruk av den. Opplysningen om at den ble fraktet til Bjertnes på vinterføre tilsier at en betydelig innsats var påkrevd for at steinen kunne tas i bruk som hagemøbel. Det er ingen tilfeldighet som har ført steinen til lunden på Bjertnes, men et ressurs- og arbeidskrevende prosjekt igangsatt av Klüwer selv. Likevel tilsier både plasseringen i hagen og Schønings omtale at «St. Oles skål»

er blitt oppfattet mer som en artig kuriositet enn som helgenrelikvium eller minne om viktige rikshistoriske begivenheter. På samme måte som Torfæus viste liten interesse for hva folkene på Gard selv kunne ha å fortelle om steinene fra Harald Hårfagres grav (kapittel 3), behandler heller ikke Schøning den muntlige tradisjonen som kilde til antikvarisk kunnskap.

Også en annen stor stein i området hadde tilknytning til St. Olav. Klüwers sønn, den nåværende eieren at Bjertnes, hadde planer om å hente den også til hageanlegget. Steinen befinner seg ved en bekk som St. Olav skal ha drukket av, kan Schøning fortelle. Mange av gårdene i området har hentet vann fra denne bekken som skal ha en spesiell kraft (Schøning [1795] 1979:67). Også dette knytter an til olavstradisjon som kjennes fra lokaliteter over store deler av landet, der vann i kilder og bekker er blitt tillagt helbredende evner og fått navn etter helgenkongen (Bang 1885). Samlet sett vitner dette materialet om at folketradisjonen om St. Olav har hatt stor utbredelse og er blitt videreført gjennom lang tid. Samtidig tilsier sagn, skikker og trosforestillinger om ham at kongen snarere er blitt oppfattet som en kraftfull naturvette enn som en historisk skikkelse. Han er et overnaturlig vesen med makt til å forme naturen og landskapet og til å herske over naturkreftene. På denne måten står han nær riser, troll og gygrer som folketradisjonen også kan fortelle om, men fremstilles som mindre dum og mindre ondskapsfull enn dem. Folketradisjonens St. Olav er ofte en hjelper for menneskene, noe de helbredende kildene med navn etter ham er eksempler på, men fremstår ikke selv som noe menneskelig vesen. Denne skikkelsen får heller ingen særlig betydning for Schønings og andres antikvariske arbeid.

Først på sin tredje dag på Stiklestad, etter å ha innsisert en rekke andre fornminner, gårder og bygninger i området, satte Schøning seg fore å finne stedet der slaget mellom kong Olav og bondehæren hadde stått. Elven hadde skiftet leie og landskapet

forandret seg, men Schøning kom likevel frem til at slaget måtte ha stått ved gården vestre Stiklestad:

Her var en viidt udstrakt Plain, fornøden for en Krigsmagt at kunne udbrede sig, der alleene paa det eene Partie, eller paa K.Olufs Fienders Siide, skal have været ei mindre end 12.000 Mænd; her ere af Jorden oppløiede, ei allene adskillige forrustede Vaabener, men ogsaa andre Ting, som et Støkke af et Slags gammeldags Smykke, en gammeldags Kiæde, af meget fiint Arbeide, et Støkke af et Bidsel, med meere; her ligger en Samling, af adskillige, deels runde, deels aflange, deels trekantede Høie, foruden en, som ligner et latinsk T, i hvilke Høie de formodentlig ere begravede, som fulde i Slaget, saa mange nemlig, som vare endnu hengivne til den hedenske Religion (Schøning [1795] 1979:69).

Resonnementet som presenteres her er typisk for antikvarisk kunnskapstradisjon også mer generelt. Gravhauger på samme sted oppfattes mer eller mindre automatisk som samtidige, og gjerne som resultatet av én enkelt stor og dramatisk hendelse (kapittel 3 og Eriksen 2007:90f). I dette tilfellet lar haugene seg altså knytte direkte til et slag som allerede er kjent fra sagalitteraturen. Like viktig for Schøning er det dessuten at haugene kan tolkes som en klar indikasjon på at mange av dem som falt i slaget, fremdeles holdt på den norrøne religionen. Derfor ble de altså begravd i samsvar med norrøn skikk. Andre hauger i området tolker Schøning som enda eldre, og – noe upresist – fra tiden «før» slaget (Schøning [1795] 1979:70).

Både tolkningen av steinsettingene på Forbregd og omtalen av gravhaugene på Stiklestad gir dermed innblikk i Schønings antikvariske hovedinteresse: Sporene etter det han mente at var den eldste religionsformen i Norge og etter folkestammen han kalte jotere. St. Olav var ikke uvesentlig for den antikvariske

kartleggingen Schøning gjennomførte, men ikke noe hovedanliggende. Dermed fremstår slagstedet på Stiklestad heller ikke som noe unikt, men er snarere én blant de mange fornminnelokalitetene som ble undersøkt på reisen. I Schønings tekst figurerer Olav som norsk konge og som katolsk helgen, men hendelsene på Stiklestad tilskrives ikke noen avgjørende betydning for den nasjonale historien. I Schønings forståelse var landskapet i Verdal og på Stiklestad fylt med spor og tegn fra jotiske folkestammer og eldgammel religiøs kult. Dette interesserte ham betydelig mer enn stedets tilknytning til kristningen av Norge.

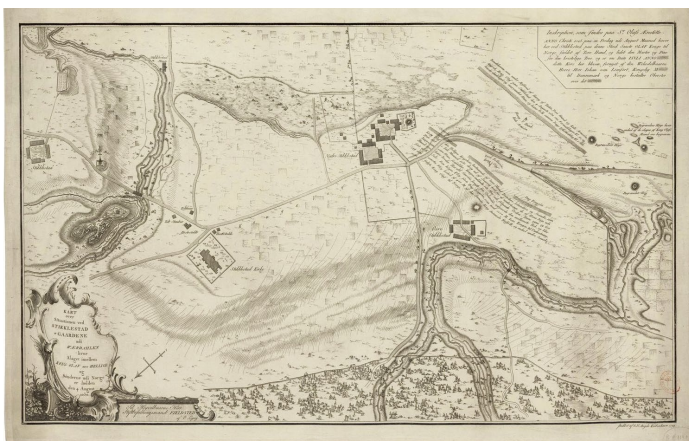
Samtidig er det tydelig at Schøning også støtte på en omfattende lokal tradisjon knyttet til St. Olav (Hodne 2021:98–99). Han skriver at før hans egne undersøkelser kunne «ingen» si nøyaktig hvor slaget hadde stått. Samtidig forteller han imidlertid også at bøndene kaller området rundt slagstedet han selv identifiserte, for «Slag-åkeren». Blant bøndene finnes det dessuten fremdeles sagn om at slaget har stått nettopp her (Schøning [1795] 1979:70). Schøning kan også fortelle at det er funnet rester av et gammelt sverd som «udgives for» å være våpenet som drepte kongen, men påpeker samtidig at det skal være funnet i en gravhaug på kirkegården. Sammen med opplysningene om steinen i hagen på Bjertnes og bekken med det kraftfulle vannet (ovenfor), inneholder teksten også enkelte andre referanser til lokale fortellinger og forestillinger om helgenkongen som imidlertid heller ikke blir nærmere kommentert (se også Hodne 2021:99). Dette skaper spenninger og motsetninger i Schønings tekst. På den ene siden beskriver han et systematisk og metodisk arbeid innenfor rammene av antikvarisk kunnskapstradisjon. Først og fremst dreier dette seg om en omhyggelig kartlegging av sporene fra fortiden, samt om en tolkning av disse sporene i samsvar med ideer fra den samme tradisjonen. På den andre siden fører kartleggingsarbeidet til at Schøning også møter vitnesbyrd fra

en annen kunnskapstradisjon med andre ideer. De blir inkludert i fremstillingen, men får likevel ikke status som kunnskap, dvs. som sann, relevant eller troverdig.

Schøning uttalte seg ikke kritisk eller avvisende til den lokale Olavstradisjonen og stemplet heller ikke de folkelige fortellingene og forestillingene som overtro. Likevel innebar kunnskapsarbeidet hans både grensedracting, ekskludering og «rensing». Konkrete iakttagelser på stedet tilskrives stor verdi, mens annen viten som er like lokalt forankret, men av en annen art, altså ikke regnes som like vesentlig. Kunnskapsobjektet som Schøning skrev frem på denne måten, skilte seg fra den eldre kunnskapen om Stiklestad både i form og innhold. Det dreide seg ikke primært om St. Olav som aktør i norsk rikshistorie, og enda mindre om en av den universelle, katolske kirkens martyrhelgener. Det kunnskapsobjektet som ble formet i Schønings tekst, var snarere definert gjennom bruken av antikvarisk metode og dens særskilte form for «epistemisk dyd»: En praktisk realisering av bestemte kunnskapsmessige idealer som også er ledsaget av etiske normer. Begrepet er hentet fra vitenskapshistorikerne Lorraine Daston og Peter Galison som sier at epistemiske dyder er normer som blir internalisert og opprettholdt i et gitt kunnskaps- eller vitenskapsmiljø. De appellerer både til etiske verdier hos den enkelte og til mer pragmatisk effektivitet i produksjon av kunnskap, og binder disse to dimensjonene sammen (Daston og Galison 2007:39). Verdiene må internaliseres av den enkelte og virkeliggjøres i det individuelle arbeidet, men det normmessige grunnlaget og mekanismene som opprettholder dem, deles av et større kunnskapsfelleskap (se også Eriksen 2020:64). Derfor er Schønings skildring fra Stiklestad viktig på flere plan samtidig. Den gir kunnskap om fornminnene og tradisjonene som fantes der, samtidig som den gir innblikk i normer og verdier som antikvarianismens kunnskapsfelleskap bygde på i perioden.

Lyngs kart og Adellers monument

Schönings beskrivelse fra besøkene på Stiklestad fant ikke veien til offentligheten før i 1795, da den ble trykt i *Topographisk Journal for Norge*. Året før hadde løytnant Ole Lyng publisert et kart over Stiklestad, med angivelse av det han mente måtte være slagstedet. De to hadde vært i kontakt før Schönings besøk i 1774, og bevart korrespondanse viser at Lyng hadde begynt arbeidet med sitt kart allerede da (Nicolaysen 1866:634, note 1). En note i Schönings publiserte tekst som sier at et kart over Stiklestad «snart» vil være tilgjengelig, refererer sannsynligvis til Lyngs arbeid. Det er altså tette forbindelser mellom Lyngs og Schönings arbeider, samtidig

Ole Lyngs kart over Stiklestad, utarbeidet i 1770-årene. Både bondehæren og kongshæren er tegnet inn på kartet, sammen med eldre gravhauger og den yngre kirken og Lemfortmonumentet fra 1710. (foto: gallica.bnf.fr / BnF)

som begge måtte vente lenge på publisering. Det trykte kartet fra 1794 har tittelen «Kart over Situationen ved Stikklestad-gaardene udi Waerdahlen hvor Slaget imellem Kong Olaf den Hellige og Bønderne udi Norge er holden den 4 August 1030» (Gallica).

Lyngs kart fremstiller slaget like mye som stedet i seg selv. Mange av fornminnene som Schøning beskrev, antagelig etter veiledning fra Lyng, er tegnet inn. På kartet har imidlertid haugene i nærheten av det antatte slagstedet fått undertittelen «de slagne af kong Olafs Mænd», noe som knytter dem enda tettere opp mot hendelsen. Samtidig forsvinner Schønings påstand om at gravene tilhører kongens hedenske motstandere, og argumentet om at de viser hvor sterk den hedenske religionen ennå var. Lyng på sin side gir ingen forklaring på hvorfor de falne mennene fra kongens kristne hær skulle ha blitt begravd etter hedensk skikk. Kartet viser også posisjonen for de to hærene. Både kongens menn og bondehæren er markert med skraverte felt, og plasseringen til merkesmannen for hver hær er angitt. Korte tekster bak de to frontlinjene forteller hva som hendte under slaget. Stiklestad kirke og Lemforts minnesmerke er også tegnet inn. I gjengivelsen av inskripsjonen omtales minnesmerket som «St. Olavs Ærestøtte». Lyngs kart viser altså både de historiske hendelsene og minnene etter dem. Sammenlignet med Schønings tekst er fremstillingen langt mer entydig konsentrert om kongen og slaget. Stiklestad er ikke lenger bare et sted med svært mange fornminner fra en litt uspesifisert fortid, men knyttes hovedsakelig til én historisk hendelse.

På sin måte representerer også Lyngs kart en rensing av kunnskapen om Stiklestad. Mens Schøning tonet ned spor etter den folkelige Olavstradisjonen på bekostning av observerbare levninger fra fortiden, innebærer Lyngs kart at alle de synlige sporene som inkluderes i fremstillingen, relateres direkte til slaget og kongen. Kartet stabiliserer kunnskapsobjektet Stiklestad, ikke ved å fortelle om flere eller andre levninger enn det som finnes hos Schøning, men ved å gjøre betydningen både av dem og av stedet selv mer entydig. Sammenlignet med Schønings beskrivelse gjør Lyngs kart dermed at Stiklestad i langt større grad fremstår som et

historisk sted, ikke bare som et løst avgrenset område med mange fornminner. Visualiseringen som kartet i seg selv representerer, er et viktig bidrag til dette. I motsetning til en beskrivelse eller katalog vil kartet vise den romlige fordelingen av fornminner og eventuelle landskapstrekk, slik at de plasseres både i forhold til hverandre og som del av den større helheten som stedet på denne måten kommer til å utgjøre. Kartet innebærer også at elementer fra ulike perioder kan sidestilles med hverandre. Plassert inn på samme flate får de en form for samtidighet. Dermed blir den tidsmessige dimensjonen også underordnet den romlige distribusjonen av disse ulike elementene. Det er stedet, ikke tiden som har gått, som står i fokus og som kommer til å utgjøre det kunnskapsobjektet som kartet presenterer. Samtidig har det publiserte kartet en materialitet i seg selv. Sammen med Schønings tekst bidro det til at Stiklestad som kunnskapsobjekt kunne separeres fra den geografiske lokaliteten med samme navn, og i denne nye formen begynne å sirkulere blant antikvarer og andre lærde. I motsetning til både hagemøbler, minnesmerker og lokal fortellertradisjon representerte både Lyngs kart og Schønings tekst kunnskapsformater som ikke var bundet til det geografiske stedet de fremstilte og som samtidig gir kunnskapen materiell og fysisk eksistens. I form av kart og trykte tekster får kunnskapsobjektet form av virkelige gjenstander.

Ole Lyng (1762–1823), som senere avanserte til både kaptein og oberst, var fra storgården Gjevran i Verdal og hadde dermed sterk lokal tilknytning. Militær utdanning hadde gitt ham kompetanse som kartograf. Han hadde også forbindelser til det lærde miljøet rundt Vitenskapsselskapet i Trondheim, som var blitt grunnlagt i 1760 av Johan Ernst Gunnerus, Peter Friderich Suhm og Gerhard Schønning. I årene 1786–95, mens han var stiftamtmann i Trondheim, var islendingen og juristen Thorkild Fjeldsted også en aktiv del av dette miljøet. På selskapets møter skal han blant annet ha

bidratt med høytlesning av kongesagaer på islandsk. Lyngs kart er dedisert til Fjeldsted, som antagelig har dekket utgiftene til trykkingen. Fjeldsted var i tillegg mangeårig medlem det danske vitenskapsselskapet i København, og kan også ha vært pådriveren for å få utgitt Schønings Stiklestadbeskrivelse. Det upubliserste manuskriptet befant seg i det kongelige bibliotek i København sammen med Schønings øvrige etterlatte materiale. Ifølge opplysninger i *Topographisk Journal* er den publiserte teksten hentet fra tredje bind i denne samlingen, og kopiert ut av registrator Weber ved biblioteket. Det fremgår ikke hvem som har tatt initiativ til utgivelsen og altså satt registratoren i arbeid, men med sin historiske interesse og gode forbindelser til de lærde miljøene i både Trondheim og København, er Fjeldsted en mulig kandidat.

Den kunnskapsmaterialiseringen som særlig Lyngs kart, eller snarere publiseringen av det, representerer, ble ytterligere forsterket få år senere. Også Fjeldsteds etterfølger som stiftsamtmann, Frederik Adeler (1764–1816), var medlem av Viten-skapsselskapet i Trondheim, og kom til å videreføre interessen for Stiklestad. Av ham fikk Lyng i 1804 oppdraget med å utforme et nytt monument. Lemforts gamle støtte skal på dette tidspunktet ha vært forfallent og preget av vedlikeholdsarbeid som snarere hadde skadet den (Marstrander og Sinding-Larsen 1969:198). Noen av midlene som skulle til for å bekoste det nye monumentet ble samlet inn lokalt, men Adeler endte med å donere den største delen selv (Musum 1930:341). Etter at Adeler hadde forlatt Trondheim i 1804, ble det nye monumentet utført i sandstein av den danske billedhuggeren Nicolai Dajon og satt opp på Stiklestad, der det fremdeles står. Monumentet er utformet som en tidstypisk gravstøtte i klassiserende stil. En brutt søyle er plassert på en arkitektonisk utformet sokkel, og det hele er kronet med et spinkelt kors. Monumentets opprinnelige inskripsjon fortalte at:

Kong Oluf Harraaldsøn
som udbredte Chri
stendommen over hele
Norrige, hvor han re
gjerede i 15 aar. Falt
heri Slaget mod en
misfornøiet Almue d.
29 Juni 1030 35 aar
gammel siden kaldet
den Hellige

I 1807 ble dette monumentet satt opp ved siden av den eldre Lemfortstøtta. De to minnesmerkene sto side om side helt til 1880-årene (Musum 1930:342).

*Adelermonumentet fra 1807 og Lemfortmonumentet
fra 1710 sto lenge side om side på Stiklestad.
(foto: Nasjonalbiblioteket)*

Det nye monumentet var først og fremst et kongelig grav- eller sørgeminne. Monumentet fremstiller Olav Haraldsson som fyrsten som falt i forsøket på å slå ned uro blant allmuen i sitt rike, og knytter kongemakten til den legitime retten til å herske over det territoriet Norge utgjør. Allmuen på sin side er undersåtter,

ikke borgere. Monumentet forteller dermed ikke om et nasjonalt folkefellesskap, men om et makthierarki. At kongen kalles hellig, fremstår også mer som et senere tilnavn enn som en vesentlig kvalitet ved kongegjeringen.

Adelmonumentet skiller seg fra de eldre minnesmerkene på Stiklestad ved å være tydelig historisk, eller mer presist kongehistorisk. Det forteller om fortidige hendelser, ikke om tidløs hellighet. Dermed bidrar det også til å stabilisere og befeste det sekulære, historiske kunnskapsobjektet som Schønings tekst og Lyngs kart allerede hadde skapt. Likevel skiller det seg også fra senere nasjonalhistoriske minnesmerker, som vi skal møte senere i denne boka. Monumenter satt opp i offentlige rom hadde tradisjonelt vært kirkens, fyrstenes og maktelitens privilegium. De kunne feire bragder som erobringer og militære seiere, eller være gravminner. Slike monumenter materialiserte makten og ga samfunnhierarkiet et fysisk nærvær. At offentlige monumenter kunne feire vanlige borgeres innsats for samfunnets fellesskap, og være satt opp av andre borgere som ville hylle dem, representerte derimot radikalt nye tanker om politikk, offentlighet og medborgerskap som begynte å få form mot slutten av 1700-tallet (Eriksen 2010c). Adels monument tilhører en overgangstid. Det peker bakover ved å speile en samfunnsforståelse som ikke stiller spørsmålstegn ved den suverene kongemaktens legitime rett til å slå ned uro blant ulydige eller «misfornøyde» undersåtter eller til å dominere det offentlige rommet med minner om slike hendelser. Samtidig er minnesmerket ikke noe tradisjonelt kongelig triumfmonument. Den brutte søylen som symboliserer livet som ble avbrutt, er et snarere elegisk sørgemotiv og knytter tydelig an til tidens nye følsomhetskult. Disse aspektene ble ytterligere forsterket gjennom teologen Eyler Hagerups bok *Olufden Hellige, Norges Konge. En Læsebok for Menigmand* som kom ut i 1805 og som har tette bånd til monumentet.

Følsomme vandrere i Verdal

Eyler Hagerup var kapellan i Verdalen og hadde gamle slektsbånd til Trøndelag gjennom sin bestefar som var biskop i Trondheim fra 1731 til 1743. Boka hans er dedisert til Adeler, og en tegning av monumentet som var under oppføring, er gjengitt på forsatsbladet. Hagerups innledende tekst kan leses som et uttrykk for hans forståelse av monumentet og av hvordan det var ment å virke. Her roses Adellers fedrelandskjærlighet i varme ordelag, og Hagerup mente at monumentet ville

... komme til at fremstaae paa ærværdig Tomt inden denne skjønn
Dals Enemærker, og under hvis Beskuelse saavel Nutidens som
Eftertidens tænkende Mennesker med en behagelig Samforening
vil dvale ved dette tredobbelte Minde: Kong Oluf — Stedet —
og Hædersmanden, der lod oprejse Støtten (Hagerup 1805: upag
dedikasjon).

Monumentet omtales som en «Hæder-Støtte», og ifølge Hagerup ville det altså ikke bare ære kongens minne. Støtta vil også pryde det skjønnne landskapet i Verdalen og gi ære til Adeler selv. Hagerups formuleringer viser en tydelig gjenklang av tidens sterke vektlegging av følsomhet som ideal, der både monumenter og landskap hadde sin faste funksjon. Både naturvandring og tenksom betraktning av minnesmerker skulle fremkalle følelser, som i sin tur hadde kulturelt kodifiserte uttrykk og klart definerte sosiale funksjoner (Damsholt 2000a). På den måten reflekterte monumentet et «følelsesfelleskap». Begrepet er hentet fra middelalderforskeren Barbara Rosenwein, som påpeker at slike fellesskap er historisk spesifikke og derfor kan virke fremmedartede for ettertiden. Rosenwein argumenterer

imidlertid for at følelsesfellesskap kan studeres på samme måte som for eksempel historiske familie- eller yrkesfellesskap, men påpeker at de i en viss forstand må dekodes. Kunnskap om hva slags følelser fellesskapet selv har fremhevet, og tilsvarende hvilke følelser som ble undertrykt eller usynliggjort, er viktig for denne forståelsen. Innsikt i historiske følelsesfellesskap fordrer også at de affektive båndene som oppsto mellom mennesker som var del av det, kan identifiseres. De spesifikke formene for «følelsesmessige uttrykk som fellesskapet forventet, oppfordret til, fant seg i eller tok avstand fra» kan dermed undersøkes og beskrives (Rosenwein 2010:12).

Når Hagerup skriver om reaksjonene han forventer hos de «tænkende Menneske» som vil komme til å besøke monumentet i Verdal, refererer han til et følelsesmessig fellesskap som han altså forutsetter at de vil være del av, på samme måte som han selv og Adeler er det. For medlemmer av dette fellesskapet vil besøket ikke bare dreie seg om muligheten til personlige opplevelser og subjektive følelser, men også om å fremstå som kompetent samfunnsmedlem og borger. Samtidig har kunnskapsobjektet som ble skapt gjennom Schönings beskrivelse og Lyngs kart, fått tilført nye og andre elementer. Fortidsformateringen dreier seg ikke lenger om kartlegging, observasjon og inventering av materielle levninger, men i like stor grad om introspeksjon, det vil si om tilskuerens tanker, følelser og evne til å oppleve et stemningsfullt landskap. Kunnskapsobjektet får tilført en emosjonell dimensjon. Dette betyr likevel ikke en individualisering. Også følelsene og den emosjonelle kompetansen er delt, og utgjør et sosialt fellesskapsgodt. Idéhistorikeren Ellen Krefting har påpekt at sensibilitet eller følsomhet ble «betraktet som den sentrale motoren i både moralens og fornuftens naturlige 'genealogi'» i denne perioden. Hun legger til at:

det kanskje mest karakteristiske trekket ved følsomheten som kategori på 1700-tallet, var dens sosiale aspekter. I motsetning til lidenskapenes subjektive og destruktive karakter, ble de nye følelsene nemlig sett på som grunnleggende kollektive og kommunikative fenomener. De var noe som bare kunne oppstå mellom mennesker, de ble dannet og utvekslet i et sosialt rom (Krefting 2003:8).

Følsomhetens sosiale aspekter i den samme perioden har etnologen Tine Damsholt mer konkret knyttet til idealene om borgerdyd, definert som evnen til å sette allmenvellet over egeninteressene og å arbeide for felleskapets beste. Empati, følsomhet og evnen til å forstå andres følelser og leve seg inn i deres situasjon, var avgjørende for utvikling av slik dyd, fordi disse egenskapene og evnen til å kommunisere dem var grunnleggende for opplevelsen av felleskap (Damsholt 2000b, se også Hunt 2007). Sammen med betraktningen av fornminner som gravhauger og bautasteiner kunne monumenter, minnesmerker og «følsomme haver» bidra til å øve opp disse egenskapene og evnen til å gi uttrykk for dem på rett måte, samtidig som de selv kunne *være* slike uttrykk. De representerte følsomhetskultens teknikker og redskaper.

I Hagerups beskrivelse blir det nye monumentet nettopp et uttrykk for Adellers fedrelandskjærlighet, et sentralt element i borgerdyden, samtidig som beskuelsen av det byr tilskueren muligheten til å dvele ved denne dyden og dermed utvikle den hos seg selv.

Den danskfødte adelsmannen Frederik Adeler hadde tittel av baron, og var stiftamtmann i Trondheim en kort periode fra 1802 til 1804. Som verken «borger» eller spesielt «norsk» tilhørte han den eneveldige staten politiske og sosiale elite. Ved å ta i bruk den følsomme patriotismens språk, fremhever Hagerup likevel hvordan Adeler har virket for fellesskapet, og altså utvist borgerdyd:

Uforglemmelig er Deres Højvelbaarenhed inden Trøndelagens Egne; ved sjeldne Talenter, ved den ædleste Tanke- og Handlemaade, ved den ømmeste Forsorg for Nødlidende tilvandt De Dem Alles Højagtelse, Kjærlighed og Taknemmelighed, kort: Alles Hjerter. At altsaa her en Trønder ved dette ringe Ærbødigheds-Bevis tager sig den Frihed at bevidne Dem det, den offentlige Stemme allerede forhen har kundgjort som vitterlig Sandhed, vilde Deres Højvelbaarnhed ikke tage ugunstig op! (Hagerup 1805: upaginert dedikasjon).

Det fellesskapet som Hagerup på denne måten gjør seg til talsmann for, er ikke nasjonalt, men trøndersk. Rammene for både borgerdyd, fedrelandskjærlichkeit, taknemmelighet og følsomhet er eneveldet og den dansk-norske helstaten, mens den konkrete lokaliseringen er Trøndelag, nærmere bestemt Verdal.

Denne tankegangen er gjennomgående i Hagerups bok. Etter dedikasjonen følger en fortale til leserne der Hagerup forklarer hva han mener med undertittelens uttrykk «menigmand». Boka er nemlig slett ikke skrevet kun for allmuen eller de lavere stendene, men også for adel og borger-skap, understreker han. Alle disse gruppene kan ha behov for en historiebok som kan

... opvække Eftertanken, sysselsætte Forstanden, bestyrke Dyds- og Retsinds-Grundsætninger, og derhos i et jevnt og frithen fortællende Foredrag virke saa underholdende, at dens Læsning satte Sindet i forskjellige, deltagende Bevægelser; kort: forene det Nyttige med det Behagelige (Hagerup 1805: upag. Forerindring).

Igjen refererer de bevegelser som lesningen skal fremkalle, til den følsomhetskompetansen som skulle oppøves, og dermed til den

dyd eller moral som sensibiliteten skulle resultere i. Bevegelsen dreide seg dessuten ikke bare om et følelsesmessig engasjement, men hadde også helt konkret betydning. Vandring gjennom parken eller det pittoreske landskapet, der minnesmerker, inskripsjoner og andre «tenksomme» innretninger møtte den følsomme borger rundt hver sving, var nettopp midler til å fremkalle den emosjonelle bevegelsen (Damsholt 2000a). Slik blir den bevegede leseren som manes frem i Hagerups fortale mer eller mindre identisk med de «tænkende Mennesker» som kunne beskue Adelermonumentet i Verdalens skjønnelandskap.

Hoveddelen av Hagerups bok, altså fortellingen om Olav den hellige, hviler på Snorres saga. Om Hagerup hadde tilgang til den norrøne teksten og selv kunne lese dette språket, vites ikke. Peder Claussøn Friis' danske oversettelse av kongesagaene som ble publisert i 1633 med tittelen *Norske Kongers Chronica*, er mer sannsynlig den direkte kilden. Fjeldsteds høytlesning av sagaer i Vitenskapsselskapet kan imidlertid også ha vært en inspirasjonskilde. Hagerups egen gjenfortelling er lagt tett opp til målene som han presenterte i bokas fortale. Kongen skildres først og fremst som en edel skikkelse og en god kristen med høy moral, æres- og rettsfølelse. Motsetningene mellom Olav Haraldsson og den danske kongen Knut den mektige, som hadde alliert seg med stormennene i Trøndelag og på denne måten skaffet seg herredømme over Norge, er en sentral del av intrigen i Snorres saga om Olav den hellige. I Hagerups bok blir denne politiske motsetningen fremstilt i moralske termer. Mens Olav er edel og rettskaffen, benytter Knut svik og bedrag for å nå målene sine. Han er imidlertid ikke alene i rollen som fortellingens skurk. Også de trønderske stormennene som støtter ham og blir Olavs fiender, tilskrives de samme, lite hederverdige egenskapene. Hagerup appellerer igjen til den tenksomme leser:

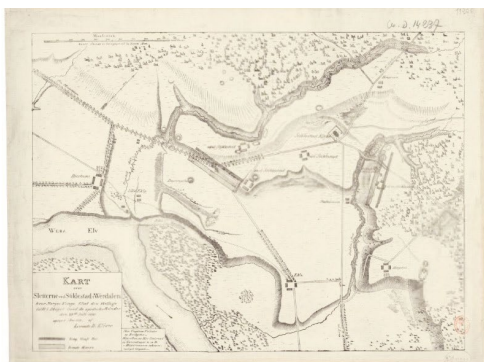
Maa ikke den eftertænkssomme Læser studse ved Alt dette, og, efter Læsningen, atter igjen her ledes til at anstille Betragtninger! Dette er uden for al Tvivl, at artigere og ærefuldere var vor Olufs Fremgang mellem mandige Kampe og haarde Sejerssiag, da han hjemlede sin Ret til Norges Rige – sin Odel og Arv – end denne paa Guld og Sølv mægtige Knuds. Hver retsindig Læsers Ringeagt følger denne sidstnævnte paa hans stolte, triumpherende Fart ad den ustadige Lykkes Bane, naar derimod deltagende Medynk opleder vor Oluf, i den samme Tid grublende, nedbøjet af Modgang og Bekymring. O, hvor han nu, efter Begivenhedernes Gang, i alvorlig Ensomhed maae have angret, at han slap sin arrigste Fiende, den nidsyge Håkon Jarl, af Hænderne, da han havde ham saa ganske i sin Vold. Thi, upaatvivleligt er det, at denne ærgjærrige Mands listige Ondskab og Snuhed lokkede mange af de misfornøjede Norske til Kong Knuds Hof (Hagerup 1805: 163).

Leserhenvendelsen inviterer til innlevelse og engasjement. I den tradisjonelle rollen som «livets læremester» presenterte historiske fortellinger eksempler til etterfølgelse, avskrekkelse og moralsk lærdom. Hagerup bruker motsetningene mellom Olav og Knut som illustrasjoner på gode og dårlig personlige egenskaper, men også for å fremheve motsetninger mellom rett og urett, mellom tapper innsats og vulgær rikdom og mellom utholdenhet og omskiftelig lykke. På denne måten dreier fortellingen seg ikke bare om hendelser i en fjern fortid, men om verdier, utfordringer og egenskaper som mennesker til alle tider og i alle stender må forholde seg til. Innenfor disse rammene fremstilles Olav som både kristen konge og kristningskonge. Religionen er en viktig kilde til hans mange gode egenskaper og høye moral, men den gjøres likevel ikke til noen hovedsak for å drive fortellingen fremover. Kristentroen er snarere én av de ressursene Olav hadde til rådighet i kampen han førte for å

vinne det norske riket som han hadde arve- og odelsrett til. Den preger ham moralsk og personlig i den rettfærdige kampen mot svikefulle fiender, intriger og urettmessig maktbruk.

Stiklestad og slaget der kongen dør, utgjør kun en kort del av fortellingen i Hagerups bok. Båndene til Adelermonumentet gjør likevel at boka knyttes til stedet og til det som kan oppleves der. Hagerup formidler tydelig at lesing av boka og vandring i det vakre landskapet ved monumentet skulle skape samme form for følsom bevegelse og resultere i samme type fedrelandskjærlighet. På denne måten representerer boka en utvidelse av kunnskapsobjektet som allerede var skapt på Stiklestad, samtidig som nye betydningslag og en forsterket emosjonell intensitet bidrar til fortetting av stedets betydning.

I 1822 ble nok et kart over Stiklestad publisert. I denne sammenhengen kan det få tjene som avslutning på perioden da kunnskapsobjektet ble etablert. Kartet var utarbeidet av offiseren, kartografen og antikvaren Lorentz Diderich Klüwer. På samme måte som Lyng og Hagerup hadde han slektstilhørighet til Verdal,

Ole D. Klüwers kart over Stiklestad, tegnet i 1822. Klüwer mente av slaget hadde stått ved Øvre Stiklestad, ikke ved Vestre Stiklestad, slik Schøning og Lyng hadde ment. (foto: gallica.bnf.fr / BnF)

blant annet til gården Bjertnes, der Schøning noen tiår tidligere hadde besiktiget hageanlegget som var blitt anlagt av hans besetfar og der «St. Oles Gryde» utgjorde et midtpunkt. Klüwers kartografiske og antikvariske arbeid strakte seg imidlertid langt ut over det lokale. Han var blitt opptatt som medlem av Viten-skapsselskapet i Trondheim i 1811, og hadde i mange år reist omkring i landet på selskapets bekostning for å registrere og tegne fornminner. Dette arbeidet ble publisert i 1823, med tittelen *Norske Minnesmerker*. Klüwer døde allerede i 1825, og etterlot seg en stor samling upublisert materiale. Antikvarianisme, eller studiet av fornminner, var i ferd med å bli et etablert kunnskapsfelt på denne tiden, og Klüwers systematiske kartleggingsarbeid bidro vesentlig til dette. Både kartet og det trykte heftet med forklaringer som ble publisert samtidig, viser tydelig Klüwers egen forståelse av at hans arbeider var et bidrag til et fagfelt og en pågående diskusjon.

I enda sterkere grad enn hos Lyng var det kunnskapsmessige målet for Klüwers kart å slå entydig fast hvor slaget faktisk sto. Klüwer var uenig med Schøning og Lyng i denne saken, og både kartet og den ledsagende beskrivelsen er tydelig utformet som argumenter i denne debatten. Med støtte i Snorres tekst, hevder Klüwer bestemt at slaget har stått nedenfor gården *øvre* Stiklestad, ikke ved *vestre* slik de to andre mener. På begge disse stedene finnes det riktignok en bakke eller brink som kan passe med Snorres beskrivelse av stedet der kongen stilte opp hæren før slaget. Men bare ved øvre Stiklestad finnes det i tillegg en hulvei eller et dalsøkk som kan være den veien Snorre forteller at Dag Ringsønn brukte under retretten fra slaget, og der mange av hans menn falt. I en note forklarer Klüwer også at de store gravhaugene som ligger nær vestre Stiklestad, og som Schøning og Lyng har satt i sammenheng med slaget, er av langt eldre dato, og derfor ikke kan ha noen direkte forbindelse til hendelsen. Her forlater han altså den eldre, antikvariske tenkemåten, hvor gravhauger og store

slag ble antatt å stå i direkte sammenheng med hverandre. I stedet argumenterer Klüwers typologisk. Formen på en av haugene, sammen med funnet av en gravurne i en av de andre, viser at de representerer eldre gravtyper, hevder Klüwer. Systematisk observasjon og materielle spor får dermed en egen forklaringverdi. De brukes ikke bare for å bekrefte det litterære kilder kan fortelle, men tilskrives selvstendig kunnskapsmessig betydning.

Klüwers viktigste argumenter for plasseringen ved øvre Stiklestad er også basert på observasjoner, men dreier seg om spor av nyere dato. Det gamle minnesmerket står ved øvre Stiklestad, med inskripsjonen som forteller at det var her kongen falt. Klüwer skriver at han ikke kan «indsee af hva Grund man, især i den Tid, vilde reise dette Monument paa et urigtigt Sted» (Klüwer 1822:5). Slaget må altså ha stått der monumentet i ettertid forteller at kongen falt. Kirkens plassering taler for det samme. Det må være en særskilt grunn, mener Klüwer, til at kirken er oppført i en «Mose eller Sump», på samme måte som det er en grunn til at klosteret på Selje er bygget under en fjellhammer (Klüwer 1822:6). I begge tilfellene er årsaken nettopp helgenen som bygningene er ment å minnes: Olavs fall på Stiklestad og fjellhammeren der Sunniva og hennes følge søkte tilflukt på Selje. Kirkestedet på Stiklestad, ikke langt fra minnesmerket, må også være stedet der kongens døde kropp ble skjult og de første miraklene hendte, konkluderer Klüwer.

Han forteller at han også selv lenge hadde regnet Schönings beskrivelse og Lyngs kart som korrekte. Det var først da han hadde påtatt seg å «undersøge og optage Terrainet» på Stiklestad, at han kom til å se at den eldre teorien om slagstedet ikke kunne stemme (Klüwer 1822:6). Som tilfellet var med datering av gravhaugene, fester altså Klüwer også her større lit til sine egne observasjoner på stedet enn til eksisterende, skriftlig tradisjon. Kartet som dette arbeidet resulterte i var historisk, både i

den forstand at det forsøker å plassere fortidige hendelser inn i landskapet, og at det inneholder elementer fra ulike historiske perioder, slik som gravhauger, gårder, kirken og monumentet, i tillegg til det antatte slagstedet. På samme måte som med Lyngs kart, innebærer dette en fortetting, eller intensifisering, av det historiske stedet, og dermed av kunnskapsobjektet. Kartet viser ikke nødvendigvis hvordan det faktisk ser ut på Stiklestad i Verdal, men det viser den tilgjengelige kunnskapen om det historiske stedet Stiklestad. Klüwers kart understreker dette gjennom å legge til enda en dimensjon. Han har tegnet inn to slagsteder, både det som Schøning og Lyng argumenterte for, og det som han selv mener er riktig. Hæroppstillingene er markert begge steder og merket med henholdsvis A (Lyng og Schøning) og B (Klüwer). Kartet alene kan dermed gi et litt forvirrende inntrykk av å vise to ulike slag i samme område. Klüwer forklarer at hans hensikt har vært «at enhver kyndigere Oldgransker deraf, uden at besee Stedet, kan bedømme det rigtige i disse deelte Meninger» (Klüwer 1822:7). Kartet fremstiller altså debatten i like stor grad som den fysiske lokaliteten. Samtidig understrekes det historiske stedets karakter av kunnskapsobjekt. Med Klüwers arbeid løsgjøres det fra den fysiske forankringen. For de kyndige oldgranskerne er det ikke lenger nødvendig å oppsøke Verdal for å få tilgang til kunnskapsobjektet, det er tilgjengelig i form av kartet.

Klüwers egen bemerkning viser tydelig hvordan både hans og andre antikvarers arbeid bidrar til å stabilisere kunnskapsobjektet Stiklestad – og for den saks skyld andre historiske steder som gjennomgår tilsvarende prosesser – ved bruk av det som vitenskapsteoretikeren Bruno Latour har kalt for «immutable mobiles», eller uforanderlige, flyttbare mekanismer (Latour 1987). Både kart, bilder og tekster løsgjør kunnskapen og kunnskapsobjektet fra det fysiske stedet som de er ment å representere. I motsetning

til stedet selv kan de dessuten kopieres og reproduseres uten å endre seg. Dette gjør at kunnskapen blir mobil og kan begynne å sirkulere, slik at den kan sammenstilles med annen kunnskap som er av samme art, men som kommer fra andre steder. Dermed kan også det historiske stedet «finnes» andre steder og blant andre personer enn dem som oppsøker det eller hører til der. På denne måten blir kunnskapen nettopp et objekt, en ting i seg selv.

På samme måte som for Hafrsfjord og kongegraven, ble altså Stiklestad etablert som kunnskapsobjekt ved hjelp av antikvarisk metode basert på møter mellom litterære tekster og observerbare trekk ved stedet selv. Samtidig innebar denne prosessen en form for rensing der lokal og folkelig kunnskap i stor grad ble fjernet. Bonden på Gard, hagen på Bjertnes og sagntradisjonen om Hellig Olav ble ikke direkte avvist, men likevel klart underordnet den lærde kunnskapsproduksjonen. Første fase i prosessen dreide seg om å skape et kunnskapsobjekt. Deretter kunne dette objektet begynne å sirkulere i lærde kretser. Tydeligst kommer denne bevegelsen frem i diskusjonene som kunne oppstå, slik som Kraft viser i sin oppsummering av teoriene om kongegraven (kapittel 3) og slik Klüwers kart over Stiklestad illustrerer. Dette er fremstillinger av lærde diskusjoner like mye som av de historiske stedene selv, samtidig som de viser hvordan slike diskusjoner løfter kunnskapsobjektene ut av sine lokale sammenhenger og setter dem i bevegelse.

KAPITTEL 5

Borre og Ynglingekongenes graver

De store gravhaugene på Borre er blitt forbundet med personer og hendelser som er langt eldre enn dem på Hafrsfjord og Stiklestad. Som kunnskapsobjekt og historisk sted er Borre likevel det yngste av disse tre. Først i 1822 ble Snorres opplysninger om Øystein Fret og de andre ynglingekongenes gravplass knyttet til en konkret lokalitet på Borre. Da nevnte Jens Kraft i sjette bind av sitt verk *Topographisk-statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge* (se også kapittel 3) at det en gang hadde vært et kongesete på Borre og at haugene som kunne sees der, var en «Kongl. Familie-Begravelse» (Kraft 1822:753). Han virker likevel usikker, og viser til at Schöningh mente at ynglingekongenes sete Holtar refererte til Holt i Aust-Agder. Kraft skrev også at selv om Vestfold var rikt på «Minder fra Oldtiden», sto Borrehaugene i en særstilling:

De mærkeligste Gravhøie findes ved Borre Prestegaard, hvor der, som forhen (...) anført, have været Kongebegravelser nede mod Søen, hvor der paa den og Nabogaarden Volds Grund findes en

deel Houge, der i Omfang og Høide langt overgaae de øvrige i disse Egne værende Gravhøie, ligesom de vist nok maa ansees for at være av blandt de største i Landet. Ligeledes findes sammesteds tvende meget anseelige Steenrøser, liggende tæt ved hinanden, med de sædvanlige Fordybninger (Kraft 1822:775).

I en fotnote føyde han til at av de ni store haugene, var de tre største mellom 180 og 200 skritt i omkrets og mellom 20 og 25 skritt i høyden. Gravrøysene på sin side var 130 til 140 skritt i omkrets (Kraft 1882:775n). Denne informasjonen er konkret og presis, og må være basert på at noen – Kraft eller en medhjelper – faktisk hadde vært på stedet og målt opp haugene. Likevel gjør plasseringen i en note nederst på siden at opplysningene fremstår som tillegg av mindre vesentlig art. Hovedteksten på sin side er mindre selvstendig. Formuleringen «visstnok må ansees» formidler Krafts usikkerhet i antikvariske spørsmål.

Borrehaugene og utsikt mot Oslofjorden, tegnet av Johannes Flintoe til den første moderne oversettelsen av Snorre kongesagaer, utgitt av Jacob Aall i 1838–39. (foto: Nasjonalbiblioteket)

Dette var ikke hans felt, og han støttet seg på andres kunnskap. Som helhet er fremstillingen ambivalent, og på samme måte som i spørsmålet om Harald Hårfagres grav, unnlot Kraft å ta stilling (se kapittel 3). Til tross for at teksten nettopp representerer et møte mellom en litterær tradisjon, der Borre nevnes i tilknytning til den mektige kongsætten, og til svært eksakt kunnskap om majestetiske spor fra fortiden, ble resultatet i dette tilfellet ikke et tydelig formulert kunnskapsobjekt.

Først gjennom Jacob Aalls Snorre-oversettelse fra 1838 fremsto Borre som et tydelig definert kunnskapsobjekt. Blant illustrasjonene som Johannes Flintoe leverte til dette verket, var også et prospekt fra Borre.

Han ga haugene en visuelt dominerende plass i bildet, og sammen med Munthes geografiske kommentarer (jf. kapittel 3) markerte dette et startpunkt for Borre som kunnskapsobjekt og historisk sted. Flintoes tegning fra Borre er holdt i den samme romantisk-elegiske stilen som de øvrige illustrasjonene til Snorre-oversettelsen. Komposisjon og stemning i disse bildene bygger i stor grad på kontrasten mellom det enkle bondelivet i forgrunnen og en mer storslått natur- og landskapsbakgrunn, ofte uten synlige spor etter fortidens hendelser. I tegningen fra Borre er dette annerledes. Her er det nettopp gravhaugene, altså de synlige fortidsminnene, som representerer det storslagne. Ruvende blant høye trær danner de et sammenhengende og tett belte som skiller forgrunnens enkle slåttefolk fra det fredelige og lave fjordlandskapet i bakgrunnen. Spenningen mellom det store og det lille er fremstilt som en kontrast mellom de synlige sporene fra fortiden og nåtidshverdagens enkle strev. På denne måten blir tegningen fra Borre mer spesifikt historisk enn flertallet av Snorre-oversettelsens illustrasjoner. Forankringen til konkret historiske hendelser og forhold var det likevel Munthe som sto for. Han er knapp, men entydig i sin kommentar til fortellingen

om Øysteins Frets gravsted og sier: «Borra (á Borro), nu Borre beliggende vel en Miil nordenfor Tønsberg» (Aall 1838:36). Denne korte setningen har gitt Flintoe motivet for illustrasjonen og samtidig gjort haugene på Borre til noe mer enn en samling ukjente graver. Den knyttet ynglingekongene til Borre.

Munthe arbeidet også for å lokalisere andre stedsnavn fra Ynglingesagaen og Ynglingatal slik de gjengis hos Snorre. Jarlsøy, der Øystein Fret falt over bord og druknet, identifiserte han som «Jærsø, i nærheden af Tønsberg». Snorre forteller videre at kongens grav på Borre ble plassert like ved den «iskolde Strøm ved Vadle», og Munthe hevdet at dette sikter til gården Vold, nabo til Borre prestegård «ved hvilken Kong Eysteins, hans Søn kong Halfdans med Fleres Gravhøie endnu ere at see» (Aall 1838:36). Han var altså ikke i tvil. Ynglingatal sier også at kong Øysteins grav ligger «á raðar broddi». I Aalls oversettelse er dette blitt «Paa Rødlandets Braad» og forklart som «en opryddet Mark», noe som passet godt på de lave slettene opp fra fjorden på Borre. Avslutningsvis forsøkte Munthe også å løse problemet med gårdsnavnet Holtar eller Holt, de senere ynglingekongenes sete. Også han viste til eldre historieskrivere som plasserte dette navnet i Agder, men mente selv at det passet dårlig. I stedet henledet han oppmerksomheten på «en omtrent en Miil Sydvest for Tønsberg liggende Gaard, som nu heder Andholt, men i et Diplom fra 1427 kaldes Aderholt (Ádr-holt: det tilforn værende eller fordums Holt?), en meget betydelig Gaard, den største i Skee Sogn (Skeidauga-hèrad) hvis Navn i det ringeste taler for Sandsynligheden af at det er dette Sted» (Munthe i Aall 1838:37). Ordvalget viser at Munthe var i tvil om dette, men teorien hans plasserte likevel kongsgården vesentlig nærmere kongegravene enn de tidligere tolkningene. På samme måte som de øvrige stedsidentifikasjonene som Munthe gjorde, bidrar også dette forslaget til å stabilisere Borre som kunnskapsobjekt og historisk sted.

Informasjonen fra de litterære kildene ble pakket tett sammen omkring den geografiske lokaliteten Borre. Fortiden ble formatert inn i stedet som på den måten fikk ny betydning som kunnskapsobjekt. Likevel var identifikasjonene verken uproblematisk eller så entydige som Munthes tekst og Aalls oversettelse kunne gi inntrykk av.

Verken Aall eller Munthe hadde festet seg ved at Borre ligger ved enden av det store Vestfold-raet som strekker seg hele veien sørover til Helgeroa, og at vendingen «á raðar broddi» derfor kunne refererer til dette, snarere enn til «oppdyrket mark». I den neste Snorre-oversettelsen som kom ut, ved P.A. Munch i 1859, har uttrykket blitt tolket som en ør, dvs. en sandbanke. Først Gustav Storms oversettelse fra 1899 påpekte at det måtte vise til den store morenen, noe som gjorde tilknytningen til Borre mer spesifikk. Stedsnavnet Holtar gjennomgikk en tilsvarende utvikling i oversettelsene. I sin Snorre-oversettelse plasserte P.A. Munch det i Vestfold, mens Storm mer spesifikt identifiserte det med gården Holtan utenfor Horten, og altså temmelig nær Borre. Vendingen «ved Vadle» kom derimot til å representere et mer varig problem. Munthe oppfattet Vadle som et gårdsnavn og knyttet det til Vold, mens Storm uten flere kommentarer skriver at «Snorre har ment at Vadla var Navn paa en Elv i Borre, men *der* gaaer ingen Elv ud til Christianiafjorden» (Storm 1899:37:n8). Som vi skal se, kom mystiske Vadla til å bli en varig del av kunnskapsobjektet Borre.

Veibygging og skattegraving

Snorre-oversettelsen fra 1838 slo fast at nettopp *her* var det stedet Snorre refererte til i fortellingen om Ynglingekongenes graver. Tidlig i 1850-årene gjennomgikk dette kunnskapsobjektet en

viktig stabilisering. I 1852 hadde veivesenet overtatt en av de store haugene ved Borre kirke. Det skulle anlegges ny vei-forbindelse mellom det gamle kirkestedet og den nye orlogs-stasjonen i Horten, der byen langsomt vokste frem. Haugen inneholdt sand og grus som var godt egnet til veifyll. Slik bruk av gravhauger var ikke uvanlig. Eksempelvis var det nettopp veivesenets arbeid som gjorde det mulig for de to antikvarisk interesserte brødrene Christie å inspisere en gravhaug i Arna utenfor Bergen i 1840. Wilhelm F.K. Christie, som også var grunnlegger og leder for Bergens museum, beskrev funnene i tidsskriftet *Urda*. Her forteller han at veivesenets graving hadde skapt en bratt vegg, «der tydeligen viste, af hvilke forskjellige Dele, Sand, Steen, Jord og Græstorv, Høien bestod, og i hvilke Lag disse Dele fandtes ovenover hverandre» (*Urda* 1842: 368). Christie beskrev lagene og noterte seg at haugen hadde en kjerne av stein. Inne i haugen ble det funnet spor etter flere graver, samt en del mindre gjenstander. Disse undersøkelsene førte til at så mye jord og stein ble løftet ut at arbeidet stoppet av seg selv. Ytterligere inspeksjon måtte derfor vente til senere «naar det Gruus og den store Mængde af Stene, som vi havde ladet bringe ud af Høien, er bleven benyttet af Vedkommende» (*Urda* 1842: 371). Snarere enn å beklage at haugen gikk tapt, oppfattet Christie altså veivesenets inngripen som viktig hjelp (Eriksen 2020:299). Holdningene var likevel i ferd med å endre seg, og i 1851 kom det en lov som krevde at amtmannens tillatelse måtte inhentes før gravhauger og andre fornminner kunne tas i bruk på slike måter.

Veiarbeidene på Borre ble startet opp vinterstid. Det ble gravd en tunnel inn til midten av haugen der det ikke var frost og det var lettere å ta ut massene som trengtes til veifyll. Tidlig på vinteren 1852 skal arbeiderne ha begynt å finne nagler og andre metallrester inne i haugen. Da den antikvarisk interesserte

juristen Emil F. Kjerulf, som var ansatt som bokholder ved verftet i Horten, fikk høre om dette, utlofte han små belønninger til arbeiderne som kunne bringe ham det de fant. Han ba dem også stanse arbeidene inntil han selv kom til stedet dersom de fant noe større eller spesielt merkverdig. Opplysningene om dette kommer fra rapporten som antikvar Nicolay Nicolaysen (1817–1911) skrev etter at han selv hadde vært på Borre og inspisert den åpne haugen. Denne rapporten, publisert i årboka til Foreningen til Norske Fortidsminde- og Bæverbevaring, er den eneste kilden til hendelsene på Borre vinteren 1852 og ofte sitert av senere forskere.

Rapporten forteller om hva som hendte og hva som ble funnet, men den har også en viktig performativ dimensjon: Den *gjør* noe i seg selv. Fortiden formateres i Nicolaysens tekst, og Borre utvikles som kunnskapsobjekt. I arbeidet med å forme dette objektet er fortellermåte, struktur og språk i rapportteksten like avgjørende som det fysiske stedet og funnene selv. Hendelsene som Nicolaysen beskriver, altså veiarbeidene og gravingen, førte til at de materielle restene fra fortiden forsvant mer eller mindre sporløst. Gjenstandsfunnene ble sendt til Universitetet Oldsakssamling, men var av relativt beskjedent omfang. Haugen på sin side ble slettet, og først ved hjelp av ny teknologi har det i vår egen tid blitt mulig å lokalisere den på nytt. Dermed er det i teksten som ble skrevet, like mye som i landskapet på Borre, at kunnskapsobjektet kom til å leve videre. Det historiske stedet er blitt formet gjennom Nicolaysens arbeid med å utforme rapporten. Senere er det blitt vedlikeholdt og videreført gjennom den store innflytelsen som teksten har fått. I et slikt perspektiv er det Nicolaysens tekst som «er» Borrefunnet. Dermed er det også grunn til å undersøke hvordan den er komponert, ikke bare hvilke forhold og hendelser den refererer til.

Nicolaysen innleder med å beskrive landskapet og lokaliteten:

Naar man fra Horten rejser ned igjennem Jarlsberg og er kommen en halv mils vej henimod Borre prestegaard, ser man til højre et stykke fra landevejen den sydlige ende af Borrevandet, hvis bredder paa denne kant ere saa flade, at deres stigning ved det laveste punkt næsten er umærkelig. Bag aasen mod nord og noget i norost op fra Borrevandet ligger Holtangaardene, og paa venstre side af vejen nedover mod fjorden er der en jævn, næsten ubevoxet skraaning med flere gravhauger, den ene nedenfor den anden (Nicolaysen 1853:25).

I en note henviser Nicolaysen til Flintoes bilde i Aalls Snorre-oversettelse før han fortsetter beskrivelsen av haugene, relatert til deres plassering på kartet som ledsager rapporten. Han oppgir også mål for flere av dem, sammen med tilsvarende opplysninger om de største haugene i gamle Uppsala. Borrehaugene er kun litt mindre, påpekte Nicolaysen, og må derfor regnes blant Nordens største. De to steinhaugene utelates fra denne sammenligningen fordi de etter Nicolaysens mening var rydningsrøyser, ikke gravhauger. Flere av haugene er omgitt av en fordypning eller grøft, og Nicolaysen skrev at:

Rimeligvis ere disse fordybninger fra først af fremkomne af sig selv, idet man borttog den omgivende jordmasse til dannelser af haugerne, og maaske har man da siden ved hele arbeidets afslutning givet dem en mere regelmæssig form, medens man kun paa et sted lod marken beholde sin højde for at man derover kunde komme tørskoet op paa haugen (Nicolaysen 1853:25).

Det er altså ingen tvil om at haugene er både imponerende og mektige der i de ligger i det flate landskapet. Samtidig fremheves de nettopp som deler av dette landskapet snarere enn som

byggverk eller konstruksjoner. Nicolaysens forklaring på grøftene rundt storhaugene formidler en oppfatning av konstruksjonsarbeidet som relativt enkelt. Haugene er ikke annet enn sammenkastninger av jord og stein fra grunnen der de ligger. Først avslutningsvis er de pyntet slik at det hele fikk en mer jevn form.

Fra denne beskrivelsen, der hauger og landskap blir del av samme natur, gikk Nicolaysen videre til spørsmålet om hvem som kan ligge i disse gravene. Han nærmer seg saken på en indirekte og svært forsiktig måte og sier at «sagnet har længe fortalt» at ynglingekongene Øystein og Halfdan skulle være begravd her.

Men saadanne sagn er ikke at lide paa. Ofte kan de alene ha sin grund i ganske løs formodning, ofte ere endog satte i omløb af en eller anden taabelig rejsende, som har haft moro af at indbilde bygdens folk noget. Skydsgutten, som sidder bag paa karjolen, lægger ikke merke til det smil, hvormed den rejsende ledsager sin fortælling, og tager alting for godt, og næppe er han kommen vel hjem, før fortællingen begynder sit løb fra mund til mund. Om et par aar, naar den rejsende maaske kommer tilbage til stedet, kan han da have fornøjelsen af at mødes rundtomkring af sine egne ord, som nu ere optagne som en given sag (Nicolaysen 1853:26).

Etter dette følger en litt omstendelig anekdote som skal underbygge poenget. Nicolaysens kollega, historieprofessoren Rudolf Keyser, hadde vært i samtale med en hederlig arbeidsmann i Gamlebyen i Oslo og fått høre om en skatt som skulle finnes nedgravd i nærheten av bispegården. Dette hadde de lokale fått høre av en ukjent person som hadde dukket opp med «flere papirruller i haanden» og fortalt om en kongegrav og en skatt – altså en lærd utenforstående som hadde moro av å lure enkle folk. Det fremgår av Nicolaysens rapport at Keyser besøkte Borre mens Nicolaysen var der, og de to kan ha utvekslet historier. De synes å

ha vært samstemte i oppfatningen av allmuens uvitenhet der misforståelser blant letturte bønder og arbeidere kunne skape både «snurrige eksempler» og humoristiske scener. Anekdotene kan fortone seg litt malplasserte, men bidrar til å skape et tolkningsmessig frirom i teksten. På den ene siden får Nicolaysen presentert muligheten for at haugene faktisk var ynglingekongenes graver. Dette er jo slett ikke lokale folkesagn, men opplysninger hentet fra Snorre, som vanligvis ble tilskrevet stor autoritet i lærde miljøer. Den anekdotiske formen gjør imidlertid på den andre siden at Nicolaysen slipper å gå god for antagelsen, men kan skyve den over på presumptivt letturte bønder. I rapporten innebærer dette samtidig en form for sidestilling av landskap, hauger og allmue på Borre. De fremstår som enkel natur, som passiv, plump og formbar materie uten egen vilje eller virkekraft. Endringer skjer tilfeldig og sluppmessig inntil utenforstående og mer målrettede aktører griper inn. På samme måte som hos de tidligere antikvarene Torfæus og Schøning, stilles altså folketradisjon og lokal, folkelig viten utenfor det egentlige kunnskapsfeltet. Folketradisjonen avvises ikke, men tilskrives heller ingen vesentlig kunnskaps- eller kildeverdi.

I neste avsnitt av Nicolaysens rapport skjer nettopp dette. Veivesenet overtar haugen, gravearbeidene starter opp og arbeiderne begynner å finne nagler i sanden. Disse hendelsene krever likevel en utenforstående aktør for å få sin rette mening:

Da den senere afdøde kandidat F. Kjerulf fik underretning herom, tog han sig med megen interesse og iver af sagen, i det han udlovede smaa belønninger til arbejderne for hvad de kunde finde og tillige ga dem nogen anvisning ved gravningen, idet han navnlig paalagde dem, at de, naar de stødte paa noget mærkeligt, heller skulde holde inde med arbejdet indtil han kunde være tilstede (Nicolaysen 1853:27).

Kjerulf er en viktig mellommann i denne fortellingen. Bosatt i Horten, som på denne tiden var en del av Borre sogn, var han en lokal aktør. Som utdannet jurist, funksjonær ved marinebasen og med tydelige antikvariske interesser, hadde han likevel en helt annen posisjon enn både arbeiderne og veivesenets folk. Kjerulf var tydelig interessert i haugen som kunnskapsobjekt. Antagelig var han også godt kjent med at arbeider av den typen som skulle i gang på Borre, når gravhauger ble åpnet for gjenbruk av jordmassene, ofte førte til funn av oldsaker. Det var for å sikre seg tilgang til det antikvariske materialet som eventuelt måtte dukke opp, at han gjorde avtaler med arbeiderne, instruerte dem og endog var villig til å betale for det de fant. Nicolaysens fremstilling tilsier at han selv snakket med Kjerulf og fikk opplysningene om vinterens graving fra ham. Fordi Kjerulf døde brått like etter, kom han likevel ikke til å få noen større plass i etableringen av Borre som kunnskapsobjekt eller i Nicolaysens fortelling.

Kjerulfs forsøk på å disiplinere arbeiderne ble dessuten en begrenset suksess. En dag dukket det opp noe som glitret, og som arbeiderne tok for å være gull. Dermed satte de i gang «ligesom i en feberagtig frygt for at det igjen kunde forsvinde, strax ifærd med at stikke deri med spader og hakker, hvorved de omkringliggende sager, og navnlig trende yderst sjeldne stykker (en sadel, et bidsel og en glaskrukke) bleve ødelagte, saa at kun mindre brudstykker deraf bleve tilbage» (Nicolaysen 1853:27–28). Fremstillingen reflekterer en alminnelig utbredt folkelig forestilling om nedgravde skatter. Tradisjonsbestemte, rituelle forholdsregler måtte overholdes hvis man kom over en slik skatt og skulle få tak i den. Først og fremst måtte arbeidet gjøres i fullstendig taushet. Den som grov, måtte heller ikke miste skatten av syne mens arbeidet pågikk. Det gjaldt dessuten å ikke la seg distrahere av skremmende syner eller overnaturlige vesener som vokter skatten og dukket opp for å verge den. De fleste sagn om slike hendelser ender med at skatten igjen

forsvinner i dypet (Grambo 1979). Disse fortellingene har hatt stor utbredelse. Sannsynligvis var de også kjent for arbeiderne på Borre og dannet bakgrunnen for gravingen. Ordvalget i beskrivelsen av den feberaktige frykten for at skatten skulle forsvinne, kan tyde på at slike forestillinger også var kjent både for Nicolaysen og Kjerulf. I rapporten tjener det til å skrive frem motsetningen mellom de impulsdrevne og antagelig overtroiske arbeiderne og en mer systematisk, antikvarisk tilnærming, representert ved den beklageligvis fraværende Kjerulf, som på sin side må ha vært Nicolaysens kilde til disse hendelsene. I rapporten ender fortellingen på samme måte som i de tradisjonelle sagnene: Skatten går tapt. Det gjelder både gullskatten som arbeiderne trodde de så, og det store funnet som antikvarene kunne ha gjort.

Funnet på Borre

Etter dette endrer Nicolaysens tekst karakter. De påfølgende sidene inneholder en nøktern og katalogartet oppramsing av hva som faktisk ble funnet i haugen. Denne delen av rapporten var ledsaget av endel tegninger, utført av kunstneren Joachim Frich, som også hadde en sentral plass i Fortidsminnesforeningen. Haugen hadde inneholdt et rikt gravgods med mye rideutstyr, i tillegg til selve begravelsen, som var en kjele med brente ben. Alt dette var samlet i et skip, slik naglene og trerestene som arbeiderne fant, var en indikasjon på. Nicolaysen refererer til Kjerulfs opplysninger om selve begravelsens plassering i skipet og hans angivelser av hvor i skipet hester, rideutstyr og annet gravgods var blitt funnet. Selve skipet gikk tapt, men var likevel grunnen til at Fortidsminnesforeningen involverte seg i saken og besluttet å gjennomføre undersøkelser på stedet i mai 1852. Nicolaysen skriver at «man hidtil kun har et meget løst begreb

om udstrekningen af oldtidens skibe» (Nicolaysen 1853:29). Formuleringen er et mildt *understatement*, for strengt tatt visste man ikke engang sikkert om skipene som sagaene fortalte om, virkelig hadde eksistert. Borrefunnet var det første funnet i nyere tid som bekreftet eksistensen av disse store fartøyene, og det første funnet av fysiske spor etter dem. Til tross for at lite var bevart, representerte derfor funnet – og igjen Nicolaysens beskrivelse – et svært viktig punkt i kunnskapshistorien.

Nicolaysen skildrer hvordan han grov inn under det laget av kull som Kjerulf hadde gjort ham oppmerksom på, og som dekket hele haugen. Her fant han flere nagler, men så også at skipet var blitt kraftig skadet av de tidligere gravingene.

Kun saameget kunde vi se, at fartøjet stod imod vest syd vest og med forstavne op mod land, at det paa grund ag sin skarpbyggede forende havde haft stor lighed med de nuværende Sogne eller Nordfarjægter, og at et ligesom disse havde været klinkbygd, med, saavidt det kunne skjønnes, alene 4 bord i højden, hvert bord 8" bredt (Nicolaysen 1853:29).

Han kunne også slå fast at skipet hadde vært mellom 25 og 27 alen langt, det vil si omtrent 17 meter. Nicolaysen relaterte altså skipet til båtformer som var fremdeles var vanlige på hans egen tid. Også andre deler av funnet ble knyttet til gjenstander og forhold som allerede var kjent. I haugen ble det blant annet funnet «en af de sedvanlige perler af hvidt krystal». Andre gjenstander sammenlignes med dem som allerede finnes i universitetets samlinger. Graver med brente ben knyttes til «den saakaldte brændealder», en periodebetegnelse som var hentet direkte fra Snorres omtale av gravskikkene som Odin i sin tid skulle ha innført i Norden, og som lenge ble oppfattet som eksakt historisk informasjon. Nicolaysen hadde heller ingen problemer med å fortelle sine

lesere nøyaktig hvordan begravelsen og byggingen av haugen hadde foregått. Det øverste jordlaget var blitt fjernet, skipet trukket opp fra stranden og plassert i sanden. Deretter var det blitt fylt med finere sand og med gravgods og hester, forklarte Nicolaysen. Den eller de døde var blitt brent på bål, asken samlet opp og plassert i kjelen, som deretter ble satt ned på en utspart plass i skipet, «hvorpaa man fyldte hullet med sand og spredte et lag af baalets levninger over hele haugen, som dernæst gaves sin fulde form til toppen» (Nicolaysen 1853:30).

I Nicolaysens beskrivelse fremsto funnet dermed i stor grad som ferdig tolket og godt forstått. Svært mye av det han har funnet og sett kunne Nicolaysen relatere enten til annet gjenstandsmateriale eller til kategorier og forståelser som allerede var etablerte og velkjente innenfor den antikvariske kunnskapstradisjonen. På denne måten representerte funnet og haugen verken gåter eller overraskelser, men snarere bekreftelser og utfylling av eksisterende kunnskap. Funnet av fysiske rester etter et vikingskip ble beskrevet på en nesten kjedelig nøktern måte. Nicolaysens store sinnsro kan ha flere ulike årsaker. Tilliten til de litterære middelalderkildene var stor, og det ble i liten grad stilt spørsmål om fortidens skip virkelig hadde vært så mektige, prektige, raske og vakre som sagaene fortalte. Dét reduserte overraskelsen ved å finne et av dem, særlig når det var hardt skadd og dårlig bevart. Like viktig er det imidlertid at de virkelig brennende spørsmålene i Nicolaysens fremstilling dreide seg om noe annet: Hvem ligger i haugene på Borre? Hvis graver er dette? Eller, mer presist: Var dette Ynglingeættens kongegraver? Undersøkelser av haugene var særlig interessante, skriver Nicolaysen, på grunn av «det ovenfor omtalte sagn, at et par af Ynglingekongernes norske stamfædre skulde ligger begravne her, og man derfor fik anledning til paa stedet at anstille undersøgelser om, hvorvidt dette kunde antages at være grundet» (Nicolaysen 1853:30).

Her blir altså spørsmålet og forklaringene, som Nicolaysen hadde harselert over innledningsvis, presentert på nytt. Tonen er likevel en annen. Det dreier seg ikke lenger om den letturte allmuen, men om forklaringer som Nicolaysen har satt seg fore å teste gjennom nøyaktig undersøkelse. Teksten gjør en vending, som kan virke motsigelsesfull, men som gjør det mulig for Nicolaysen å teste ut antagelsene uten selv å måtte å god for dem. Sagnstoffet gir begrunnelse for undersøkelsene han vil gjennomføre, men metodikken og resonnementene som tas i bruk, hentes fra antikvarisk kunnskapstradisjon. Helt konkret skjer denne bevegelsen når Nicolaysen slår fast at han må undersøke den nederste av de nordlige haugene, «og tillige om det kunde antages, at der i nærheden af disse begravelsesplasser engang have løbet en elv eller strøm ud i fjorden» (Nicolaysen 1853:30). Nicolaysen tar opp jakten på elven Vadla.

Det gule båndet av bekkeblom om våren

Den nederste haugen, som Nicolaysen mistenkte at kunne være den som Øystein frets menn kastet opp på stranden for å begrave den døde kongen, hadde tegn til å ha vært åpnet tidligere. Gravingen som ble iverksatt her, førte ikke til store funn, bare noen dyrebein og en del kullstøv. Haugen selv viste seg å være bygget opp av store steiner. Nicolaysen konkluderte med at også denne haugen måtte være fra «brændealderen», og viste igjen til den alminnelig kjente «regelen» basert Snorres opplysninger fra innledningen til Ynglingesagaen (Nicolaysen 1853:31). Langt mer kinkig var spørsmålet om Vadla. Her viser det seg at landskapsbeskrivelsene som innledet Nicolaysens rapport ikke bare hadde til hensikt å skildre et vakkert og fredfylt kystlandskap. På samme måte som de innledende anekdotene om allmuens godtroenhet, er også dette en del av argumentasjonen i rapporten

og av Nicolaysens aktive fortidsformatering. I siste del av rapporten forvandles Borrevannet og de flate slettene omkring, i dag kalt Borreskåla, fra rural landskapsidyll til scene for et historisk drama. Nicolaysen skriver at terrenget kun tillater to mulige utløp for Borrevannet, enten mot nord eller mot sør. I sør finnes de lave «sandbankene» han beskrev i innledningen, «den nordlige ende bestaar derimod af klipper, hvorimellom vandet nu gjør et kort fald og løber ned igjennem den trange dal ved Falkensten og derpaa i søen» (Nicolaysen 1853:31). Men, skriver Nicolaysen videre, «ingen» som bor i dette området tror at dette utløpet er det opprinnelige. Tvert imot vet «man» at det skriver seg fra «en tid for ikke saamange hundrede aar siden» da Falkenstengodset eide all jorden omkring vannet og helt opp til Borre kirke, og godsets eier fikk terrenget endret slik at møllehjulene og annen «levende virksomhed» ved godset ble satt i bevegelse. Det opprinnelige utløpet mot sør svant bort.

Beskrivelsen åpnet altså for at Borrevannet opprinnelig hadde hovedutløp mot sør. Vannet som på Nicolaysens tid ga liv til hele det store Falkenstengodset, hadde opprinnelig strømmet like kraftfullt mot fjorden ved gravfeltet lenger sør. Tilknytningen til landskapet, godset og all virksomheten som foregår der, gjør denne beskrivelsen konkret og eksakt. Men samtidig er fremstillingen gitt en temmelig upresis form. Nicolaysen refererte til «ingen», «man» og en navnløs godseier, samt til hendelser med svært vag tidfesting. Han oppgir ingen referanser til kilder eller personer. Dermed forblir det uklart hvor opplysningene kommer fra, hvem som har fortalt Nicolaysen dette og både når og hvordan de relativt omfattende landskapsendringene skal ha skjedd. Nicolaysen sier heller ikke eksplisitt at det sydlige utløpet som han mente at hadde eksistert, skulle tilsvare den iskalde Vadla som Snorre fortalte styrtet seg i sjøen på Borre. I stedet er det selve landskapet som tjener som argument:

Thi naar solejerne springe ud om vaaren, gaar der et gult belte fra Borrevandet opad til landevejen, og fortsætter sig paa den anden side deraf til prestegaardsdammen. Og naar taagen staar over egnen, samler den sig ligesom i en væg, der følger den samme retning. Begge disse fænomener rejse sig fra den fugtige grøft, der, som Kartet viser, trækker sig opad fra vandet til den omtalte dam (Nicolaysen 1853:31).

Prestegårdsdammen er laget «ved kunst» for å samle opp vann-tilsiget, og fra den går det en liten bekk som ender i fjorden like ved den nedre gravhaugen. Konklusjonen ble derfor at det ikke kunne være noen tvil om at Borrevannets opprinnelige utløp hadde vært mot sør, slik Nicolaysens kart viste. Naturen selv hadde tatt vare på fortiden og vitnet om den.

Under sitt besøk i mai 1852 hadde Nicolaysen kunnet iakttå både bekkeblommen i fullt flor og den tidlige morgentåka som kom inn fra fjorden. Slutningene han presenterer kan han derfor basere på sine egne observasjoner av landskapet på Borre. Men til tross for denne konkrete forankringen, er naturskildringen likevel mer preget av estetisk-litterære perspektiver enn av dokumentert fysisk virkelighet. Nicolaysen har ikke gjort noe forsøk på å knytte naturobservasjonene sammen med for eksempel høydemålinger i terrenget rundt Borrevannet eller undersøkelser av vannfallene ved Falkensten. Arbeid med demninger og terrengjusteringer må ha vært nødvendige for å sperre vannets sydlige utløp og åpne for det nordlige, men Nicolaysen forteller verken om spor av slike arbeider eller om egne forsøk på å finne dem. Likevel anså han konklusjonene som svært sikre. Etter å ha «opnaaet disse resultater» kunne han derfor vende seg mot Ynglingesagaen.

Med denne vendingen forvandles fortellingene om ynglingekongens graver fra sagn til saga. De er ikke lenger knyttet til den overtroiske allmuen, men til respekterte historieskrivere

som Snorre og P.A. Munch. Disse to mennene blir sidestilt som sannhetsvitner til fortellingen som Nicolaysen gjengir: Ynglingekongene Halfdan Kvitbein og hans sønn Øystein Fret erobret Vestfold. Da Øystein druknet ved Jarlsø, ble han hauglagt på Borre. Det gjorde i sin tur også hans sønn, Halfdan. Enda mer presis i sine stedsangivelser var Tjodolf fra Kvine, mannen som var Snorres hjemmelsmann, fremhevet Nicolaysen. Det var han som understreket at kong Øysteins gravhaug befant seg «hvor den haglkolde Vadlestrøm» kommer ut i fjorden (Nicolaysen 1853:32). Dermed kunne Nicolaysen triumferende konkludere:

Naar man sætter disse historiske beretninger i forbindelse med de ovenfor omtalte faktiske omstændigheder, og tillige lægger merke til, at der paa hele Borre ikke findes noget andet sted, hvor der har løbet en aa ud i fjorden, og hvor man tillige træffer en lignende samling af gravsteder, saa synes deraf med den største sandsynlighed at fremgaa, at den strøm, hvorigjennem Borrevandet stod i forbindelse med fjorden, maa have baaret navnet Vadlestrømmen, dernæst at de nævnte vestfoldske kongers grave maa være at søge her, og endelig bestemtere at haugen F (på kartet som Nicolaysen fikk laget) maa være den, som blev opkastet over kong Eystein (Nicolaysen 1853:32).

Her har alt falt på plass. Som kunnskapsobjekt er Borre blitt ordnet, sikkert og tydelig. Fortiden er blitt formatert inn i stedet på en måte som ikke lenger kan være «tvivlsom» – et uttrykk Nicolaysen bruker ofte. Som denne gjennomgangen har villet vise, er imidlertid både orden og sikkerhet noe som først og fremst skapes gjennom Nicolaysens tekst og det arbeidet som foregår i den. Argumentasjonen som føres er en viktig del av dette, men tekstens konstruksjon og bevegelser bidrar også på avgjørende måter. Utgangspunktet for fortidsformateringen som teksten utfører er de innledende skildringene av det fredfylte, lave

landskapet og den naivt godtroende allmuen. Begge representerer en form for stille og passiv, men formbar natur. Aktørene som griper inn, Kjerulf, Keyser og Nicolaysen selv, representerer på sin side den antikvariske kompetansen som er i stand til å tolke både landskap, funn og fortellinger, og på den måten modellere frem et kunnskapsobjekt i form av et historisk sted.

Listen over funn av gjenstandsmateriale som ble sendt til Oldsakssamlingen, sammen med skildringen av hvordan begravelsen hadde skjedd og haugen blitt bygget, er rapportens dreiemoment. Her blir den antikvariske kunnskapen omsatt i handling. Jord, stein, bein, aske, gjenstands- og skipsfragmentet løftes ut av sin lokale, fysiske lokalitet på Borre og plasseres inn i antikvarianismens mer generelle kunnskapsrammer. Samtidig var dette en demonstrasjon av den ekspertkunnskapen som gjorde det mulig for Nicolaysen å etablere egen posisjon og autoritet. Han viste at han behersket både materien fra Borre og den antikvariske kunnskapen, og demonstrerte samtidig at ny viten kunne utvinnes når den antikvariske tenkningen ble satt i sammenheng med konkrete funn. Autoriteten som dette gir, tas deretter i bruk når Nicolaysen på nytt vender seg mot landskapet og fortellingene som ble presentert i innledningen, og former dem om med stor sikkerhet. Dermed blir enkle folkesagn til historisk viten, mens bekkeblom og fjordtåke i et flatt landskap blir sikre vitnesbyrd om en mystisk strømmende Vadla.

Nicolaysens autoritet og posisjon gjorde dette mulig, og det var i hans rapport at denne forvandlingen skjedde. Folkesagn og litterære tradisjoner ble underordnet tolkninger og påstander som var basert på undersøkelsene på Borre, på funnene som ble gjort og på studier av haugene og landskapet omkring. Observasjoner og konkrete studier er avgjørende viktige. Likevel er det i teksten selv at kunnskapsobjektet finnes, det er der haugene Borre stabiliseres som et historisk sted der ynglingekongenes graver finnes, og der Vadla kaster seg iskaldt mot fjorden.

Del II

Nasjonalkultur

De historiske stedene fikk ny betydning etter 1814. Bevisstheten om at Norge var et eget rike og et gammelt kongedømme, hadde ikke forsvunnet i løpet av århundrene da landet var en del av Danmark, og alle de tre stedene som undersøkes her er knyttet til kunnskapen om dette. Kunnskapsarbeidet foregikk likevel innenfor rammene av det danske eneveldet, der vekten ble lagt på fedrelandskjærlighet, kongetroskap og – ut over 1700-tallet – på borgerdyd, snarere enn på forestillinger om nasjonalt felleskap eller særpreg (Damsholt 2000b:123–125, Storsveen 1997:16–18). Gjennom 1800-tallet endret fortidsformateringene både karakter og rekkevidde. Nasjonal historie og nasjonal samhörighet ble viktige elementer. Samtidig ble de historiske stedene tatt i bruk på nye måter, som også påvirket deres fysiske utforming. Som antikvariske kunnskapsobjekter hadde de hatt interesse for en relativt liten gruppe av lærde. Som nasjonale steder måtte de derimot ha betydning for hele det nasjonale fellesskapet. Fortidsformateringene dreide seg derfor i stor grad om å fremheve og formidle denne betydningen, og om å gjøre stedene tilgjengelige – og attraktive – for dette fellesskapet. Nasjonaliseringen innebar en oppskalering av stedene der budskapet samtidig ble formidlet mer entydig og med store bokstaver.

Det gamle norske kongeriket var en viktig del av legitimeringen av den nye staten etter 1814. Dermed ble det også viktig å pleie og utvikle kunnskapen om dette riket og om middelalderens Norgesvelde. Fraværet av en selvstendig og sammenhengende politisk historie førte på sin side til stor interesse for folkekultur og folketradisjoner (Hodne 2002). Her kunne den nye nasjonalstaten finne det særpreget, den nasjonale kulturen og det historiske fellesskapet som den trengte for å fungere som «forestilt fellesskap» (Anderson 1983). De historiske stedene ble viktige i begge disse sammenhengene. For det første refererte de direkte til viktige politiske hendelser i den eldste historien og konkretiserte det gamle norske kongedømmet. Som fysiske steder gjorde de denne historien materiell, tilgjengelig og virkelig, og som kunnskapsobjekter fylte de stedene med innhold og mening. De kunne fremstå som arenaer der Norges mektige fortid var mer eller mindre direkte tilgjengelig. Samtidig kunne stedene bygges videre ut, materialiseres, tilrettelegges og monumentaliseres på slike måter at den nasjonale betydningen ble tydelig skrevet frem og artikulert. For det andre, og med utgangspunkt i monumentene som ble reist, jubileene som ble feiret og parker, utsiktspunkt og gangveier som ble anlagt, kunne stedene også helt konkret fungere som samlingspunkter for det nasjonale fellesskapet. De ble stevneplasser og møtesteder, mål for utflukter og turer, arena for jubileer og andre arrangementer der store menneskemengder kunne samles og der nettopp den nasjonale historien og det nasjonale fellesskapet dannet ramme og ga mening til det som foregikk.

Denne delen av boka undersøker hvordan de tre stedene er blitt brukt innenfor nasjonalstatens rammer. Selve stedets betydning står i sentrum, sammen med det arbeidet som ble lagt ned i spesifikt nasjonale fortidsformateringer. Utgangspunktet for arbeidet var de kunnskapsobjektene som allerede var etablert, med

referansene til den gamle politiske historien og til middelalderens kristne kongedømme. For fortidsformateringer etter 1814 var det viktig å knytte disse fortidige forholdene og hendelsene sammen med forestillinger om et stabilt folkefellesskap, en kontinuerlig nasjonal kultur og vedvarende nasjonale følelser. Fortid og nåtid måtte veves sammen til en sammenhengende fortelling der nåtidens ideer og idealer ble forbundet med fortidens, og der historiske hendelser og personer ble løftet ut av sin spesifikke kontekst og pekte mot nåtiden. Samtidig, og som vi skal se, innebærer den lokale forankringen som geografiske steder nødvendigvis har, at den nasjonale bruken og utformingen av dem også har viktige lokale dimensjoner. Selv om fortidsformateringene tydelig trekker veksler på nasjonsbyggingens internasjonale «grammatikk» og på et lett gjenkjennelig repertoar av nasjonale symboler og figurer, har mer lokale behov, interesser og aktører også spilt inn og formet de historiske stedene. Dermed er det mange felles trekk ved de tre stedenes rolle og utforming som elementer i en nasjonalkultur, men også viktige forskjeller og variasjoner.

Kapittel 6

Haraldsstøtta – Riksmonumentet i Haugesund

I 1872 ble det feiret riksjubileum i Norge. Tusenårsjubileet for samlingen av landet, og dermed for selve det norske riket, skulle markeres. I 1800-tallets historieforskning hadde 872 kommet til å feste seg som årstallet for slaget i Hafrsfjord. Da Tønsberg feiret tusenårsjubileum i 1871 og samtidig utnevnte seg selv til Norges eldste by, var det nettopp fordi Snorre forteller at Harald Hårfagre oppholdt seg her vinteren *før* det store slaget. Også skikken med offentlig feiring av nasjonale jubileer har sin forankring 1800-tallets nasjonsbygging og nasjonalt orienterte historieskriving. Mens historiske jubileer i dag er en velkjent og tilsynelatende selvsagt form for markering, var det i løpet av 1800-tallet at de fikk sin faste form. Enkelte store jubileer knyttet til kongehus og religion var blitt markert også i tidligere århundrer (Slettebø 2015), men det var fremveksten av nasjonalstaten som ga de offentlige feiringene det faste repertoaret av

former og elementer som fremdeles i stor grad er i bruk. Internasjonalt representerer de store offentlige festene som ble arrangert i revolusjonstidens Frankrike, et viktig punkt i denne utviklingen (Ouzof 1988). Historiske jubileer slik de kjennes i dag representerer dermed en spesiell form for fortidsformatering, tett knyttet til nasjonalstaten og ideene om et folkefellesskap. For de historiske stedenes vedkommende kom dette til å bety at kunnskapsobjektene, som i stor grad var formet gjennom enkeltpersoners nysgjerrighet og mer eller mindre systematiske antikvariske arbeid i de foregående århundrene, ble satt inn i nye, statspolitiske sammenhenger. På grunn av hendelsene som en gang skulle ha funnet sted, ble stedene knyttet direkte sammen med ideene om et overlokalt fellesskap, samtidig som deres fysiske materialitet gjorde dem til en form for garantister for dette fellesskapets bestandighet og varighet fra fortid til nåtid. Riksjubileet i 1872 hadde en slik ambisjon. Samtidig hadde det også en tydelig lokal forankring og et lokalt anliggende.

Slaget ved Hafrsfjord var feiringens begrunnelse, men det kom til å bli Harald Hårfagres grav og Haugesund by som sto i sentrum for jubileet. Etter noen år med rikt sildefiske og sterk økonomisk vekst hadde Haugesund blitt skilt ut fra landsognet Torvastad og fikk deretter formell bystatus i 1866. Valglovene gjorde det imidlertid vanskelig for nye byer å hevde seg i rikspolitikken. For Haugesunds vedkommende førte dette til et misforhold mellom sterk økonomisk vekst og liten politisk innflytelse, noe som i sin tur resulterte i «valgstreik» ved to anledninger (Østensjø 1958:476–77). Byen fant likevel andre måter å markere seg på, som ga både oppmerksomhet og en tydelig plass i det rikspolitiske landskapet. Jubileet i 1872 representerte en slik mulighet.

Oppspill til feiring

I 1853 ble diktet «Haraldshaugen» publisert i bladet *Folkevennen*. Diktet var skrevet av Ivar Aasen etter et besøk i Rogaland. Fra 1863 ble det også tatt inn i P.A. Jensens *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*, som raskt fikk funksjon som nasjonal kanon. Aasens dikt starter med ordene «Her ser eg Haralds Haug fyre Augom» og fortsetter med en understreking av at haugen er blitt mindre, grunnen gravd opp og graven glemt. Men, skriver Aasen, Harald trenger ingen synlig grav, verket hans er så stort i seg selv, og kongsætten etter ham hadde også menn av «Daad og Dygd». Likevel døde ætten ut og folket led:

...maattlaus, modlaus,
minnelaus vardt Lyden,
hædt og herjat
var Haralds Rike.

Men Haralds ånd finnes ennå i landet og egger menn til storverk, og Aasen avsluttet diktet med en oppfordring til sine landsmenn om å bygge landet på nytt i Haralds ånd:

Fram daa, Frendar,
i fredlege Kappstig!
rette det, som rengt er,
reise det, som velt er;
byggje og bøte
med Bot, som duger;
gjere Verk, som vara,
til Verdi øydest.

Det antikvariske arbeidet med å finne igjen Harald Hårfagres grav hadde konsentrert seg om gravhella, ikke om noen haug (se kapittel 3). Det kan altså være grunn til å spørre om hva Aasen faktisk hadde sett. Likevel er det ingen tvil om at dette diktet flyttet både det gamle kunnskapsobjektet og de materielle sporene som ble forbundet med det, inn i sammenhenger som var tydelig nasjonale og like tydelig nåtidige. Diktet presenterte en norgeshistorie fra rikssamlingen, gjennom tiden da landet var forent med Danmark og frem til Aasens samtid, men fremfor alt knyttet det nordmenn på hans egen tid sammen med fortidens store menn og deres storverk. Tilsvarende knytter diktet 1800-tallets nye Norge sammen med riket som Harald samlet under seg. Billedbruken var ikke original. Allerede i 1834 hadde Henrik Wergeland i en tale hevdet at «*Vort Norge og Fortidens Norge synes som to afbrudte Halvringe, der passe paa det nøieste sammen*», mens tiden imellom var en «uægte Lodning» som måtte brytes bort (Wergeland 1924:97). Aasen konkretiserte den samme tanken ved å mane nåtidens nordmenn til å gjenreise storverket etter den gamle kongen og hans ætt og utføre samme type stordåd. Diktet forankret dette fellesskapet og den nasjonale kraften tydelig i det fysiske stedet, altså gravstedet ved Haugesund.

I samme periode hadde den relativt nystartede *Foreningen til Norske Fortidsmindemerkens Bevaring* begynt å interessere seg for kongegraven. Kontakten mellom foreningens formann, Nicolay Nicolaysen og Haugesunds magistrat (borgermester) Martin Nielsen dreide seg først om steinen som fremdeles var dørhelle på Gard, slik den hadde vært siden Torfæus' tid (se kapittel 3). I tillegg var foreningen interessert i å sikre seg kirke-tomta der kongegraven ifølge Snorre skulle ha vært å se. I 1863 fikk Nielsen besørget flytting av steinhella til denne tomte, og på foreningens vegne kjøpte han opp grunnen. Eiendommen fikk navnet Harald Hårfagres gravhaug (Østensjø 1958:290).

Ervervelsen av steinhella og kirketomta var viktig for sikring og bevaring. Men foreningens engasjement fungerte også som en endelig stadfesting av at *dette* stedet og *denne* hella virkelig var de materielle levningene av Harald Hårfagres grav. På den måten representerte foreningens inngripen en endelig konsolidering av det kunnskapsobjektet som var blitt skapt gjennom nesten to hundre år med antikvarisk arbeid og lærd diskusjon. Flyttingen av dørhella, kjøpet av kirketomta og navnsettingen av det hele ga to streker under svaret og satte en effektiv slutt for diskusjonene. Det lå ingen nye funn eller oppdagelser til grunn for dette. Det som derimot kom til, var foreningens og Nicolaysens autoritet.

Nicolaysen var på dette tidspunktet ansatt i Kirkedepartementet, med ansvar for fornminner, og samtidig formann for *Foreningen til Norske Mindesmærkers Bevaring*. Foreningen var en privat organisasjon, men fikk en fremtredende posisjon i norsk offentlighet på grunn av Nicolaysens dobbeltrolle og fordi landet på dette tidspunktet ikke hadde andre antikvariske myndigheter. På den ene siden representerte foreningen dermed en moderne videreføring av den eldre antikvariske kunnskapen, samtidig som den på den andre siden hadde en langt større institusjonell tyngde og plass i samfunnet. Foreningens og Nicolaysens engasjement innebar at kunnskapen om kongegraven ble flyttet ut av antikvarianismens mer lukkede kunnskapsmiljø og satt inn i ny, norsk offentlighet.

I årene 1861–1866 publiserte Nicolaysen verket *Norske fornlevninger*, en stor, topografisk ordnet katalog over alle kjente fornminner i Norge. Fra gården Gard ved Haugesund nevner han tomte fra stedets eldste kirke og legger til at «det er naturligvis denne kirke, Snorre sigter til, hvor han taler om Harald haarfagres grav». Deretter siterer han Snorres skildring og påpeker at graven den gang for lengst var åpnet. Og «allerede i 1685 laa den omtalte lange helle som fodsten inde paa gaardens tun» (Nicolaysen

1866:351–352). Han siterer også de Fines fremstilling og refererer til spor etter de andre steinene som skal ha kommet fra graven. Konklusjonen blir likevel at «af graven eller dens sted vil man nu have vanskeligt for at se noget spor» (Nicolaysen 1866:352). Fremstillingen er kort og nøktern, og de sparsomme sporene etter graven er del av den fortløpende katalogaktige teksten i verket. Samtidig tjener denne teksten til å rydde all tvil til side. Nicolaysens verk er en oversikt over ting som *finnes*, et oppslagsverk over virkelige, materielle spor og levninger fra fortiden. Katalogen hans presenterer ikke teorier, gjetninger eller omfattende tolkninger. Den åpner ikke for tvil og diskusjon. Når det gjelder Harald Hårfagres grav, har fortegnelsen endog helt motsatt funksjon: Den skaper entydighet. Selv om spor fra graven knapt kan sees i landskapet lenger, er Gard «naturligvis» stedet som Snorre viser til, og dørhella fra gården like selvsagt en rest av kongens grav.

Aasens dikt, Nicolaysens arbeid og foreningens kjøp tjente i stor grad samme funksjon. Det gamle kunnskapsobjektet ble konsolidert og forsterket, samtidig som det fikk ny rekkevidde og betydning. I Aasens dikt ble kongegraven både synlig og konkret, i Nicolaysens katalog ble den til nøkterne fakta, og med foreningens oppkjøp ble den til fast eiendom. Parallelt med denne materialiseringen foregikk det en uttalt nasjonalisering. Aasen beskriver graven både som et nasjonalt symbol og som vokter av en spesifikt nasjonal energi eller dåds- og æretrang. Og gjennom sitt navn og mandat – *norske* minnesmerkers bevaring – bidro foreningen på sin side til en tilsvarende utvikling. Dørhella fra Gard og den forsvunne gravhaugen ble et anliggende for det nasjonale fellesskapet.

Kjøpet av kirketomta med steinhella ble delvis gjort for foreningens egne midler, delvis gjennom lokale bidrag. Flere av Haugesunds ledende menn engasjerte seg dessuten i saken.

Allerede i 1863 lanserte skipsrederen og politikeren Ludolf Eide ideen om å reise et stort minnesmerke på stedet, og etablerte en komite for prosjektet (Østensjø 1958; Haug 2014). Arbeidet med å realisere et minnesmerke på tomta som foreningen hadde kjøpt, kom likevel ikke i gang før i 1869. En ny komite ble nedsatt og en pengeinnsamling påbegynt. Initiativet ble støttet av *Foreningen til Norske Mindesmærkers Bevaring*, samtidig som både kongehuset, stortingets presidentskap og andre riksinstanser lot seg tegne for innledende bidrag (Østensjø 1958:290). Like viktig var imidlertid de mange små bidragene som ble samlet inn i landet rundt i tiden som fulgte. Offentlige innsamlinger har vært en vanlig måte å finansiere monumenter og minnesmerker på gjennom hele 1800-tallet og opp til i dag. Ut over de rent økonomiske sidene fungerte slike innsamlinger som uttrykk for monumentets forankring i folkeviljen og folkefellesskapet.

I eldre tid ble monumenter reist av konge, adel eller kirke og kunne være gravmonumenter, minner om politiske eller militære bragder eller minnesmerker med en religiøs begrunnelse. Monumentene var del av det gamle regimets representative offentlighet, der makten og samfunnsstrukturene materialiserte seg i form av iscenesettelser og praktutfoldelse (Ekman 2020). De nye nasjonalstatenes monumenter skulle derimot vitne om det folkefellesskapet som disse statene hentet sin legitimitet fra. De var materialiseringer av en ny samfunnsforståelse der vanlige borgere spilte en rolle som politiske aktører og kunne gjøre seg gjeldende i det offentlige rommet (Bonnet 1998). Her var idealet at monumenter over fortjente personer eller viktige hendelser skulle reises av det borgerlige sivilsamfunnet som fellesskap. Pengeinnsamlingene var både symbol og garantist for dette forholdet mellom medborgere. Samtidig betød det også at monumenter kunne reises over personer som ikke tilhørte kongehuset eller samfunnseliten, men som altså hadde gjort seg

fortjent til sine medborgeres takknemlighet gjennom sin innsats for fellesskapet, gjennom sin *borgerdyd*. Disse ideene og den erobringen av det offentlige rommet de ga opphav til, var bakgrunnen for 1800-tallets «statumani», den store mengden minnesmerker over fortjente menn og kvinner som kom til å fylle plasser og torv i byer, landsbyer og bygdesentra i alle moderne nasjonalstater (Agulhon 1988). Mens hvert enkelt slikt monument ofte kan være svært lokalt, reist til minne om lokalsamfunnets egne helter, er det samtidig del av nasjonsbyggingens faste repertoar av symboler og uttrykk, av dens gjenkjennbare internasjonale grammatikk (Gillis 1994).

Arkeologen Camilla Haug har understreket at arbeidet med rikssamlingsmonumentet i Haugesund hørte til i denne sammenhengen og reflekterer den samme grammatikken (Haug 2014). Innsamlingen henvendte seg til det nasjonale fellesskapet, og gjorde det samtidig til virkelighet – den samme nasjonale virkeligheten som monumentet i sin tur skulle minne om. At monumentet hedret en konge, ikke en sivil medborger, ser ut til å ha vært underordnet forestillingen om at rikssamlingen representerte både en begynnelse på og en parallell til den nye statens nasjonale fellesskap. I invitasjonen til å bidra til innsamlingen ble dette tydelig formulert:

Ligesom Individet føler en Trang til at feire Mærkedagene for dets Tilværelse, saaledes er en naturlig Følelse hos det hele Folk at bevare Mindet om de Begivenheder som have indvirket afgjørende paa dets Skjebne, og hvor Historien saa bestemt knytter Statssamfundets Tilblivelse til en enkelt Mands Person og til en enkelt Begivenhed ... (her etter Haug 2014:17).

Her ble stat, samfunn og nasjon sidestilt. Monumentet skulle minne kongen som først skapte denne helheten. Samtidig

fremstilles nasjonen, eller «det hele Folk», som et levende vesen med et liv og et livsløp på samme måte som enkeltmennesker.

Allerede etter ett års innsamlingsarbeid tok den lokale komiteen kontakt med Christian Christie for å få utformet utkast til et monument. Som arkitekt arbeidet Christie i nasjonal stil. Han var allerede engasjert i flere restaureringsprosjekter og var medlem av styret for *Foreningen til Norske Fortidsmindemerkens Bevaring*. Hans hovedverk kom til å bli restaureringen av Nidarosdomen, som han arbeidet med fra 1872 til sin død i 1906. Restaureringsteoretisk var Christie på linje med franskmannen Eugène Viollet-le-Ducs ideer om stilrestaurering, det vil si at bygninger skulle tilbakeføres mest mulig fullstendig til slik de opprinnelig var tenkt og hadde sett ut, i en mest mulig enhetlig stil. Viollet-le-Duc og hans tilhengere er senere blitt kritisert for å overrestaurere bygninger og gjøre dem mer enhetlige, gjennomførte og «tidsriktige» enn de noen gang hadde vært (Christensen 2011:55–56). Christies restaureringsarbeid kom senere til å bli vurdert som svært forsiktig. Han gjorde ingen inngrep i bygningene uten å ha solid historisk grunnlag.

Christie presenterte to utkast til et minnesmerke som begge ble offentliggjort i landets illustrerte presse. Utkastene var to versjoner av samme grunnleggende ide, der en firkantet krets av lavere steiner omgir et trappearrangement med en høy, stående stein i midten. Oppstillingen av stående steiner viser tydelig til norske fornminner, særlig bautasteiner og steinsetninger, og fikk altså en bevisst og ettertrykkelig nasjonal utforming med tydelige historiske referanser (Haug 2014:22–23). I ettertid fremstår det samtidig som svært typisk for sin egen tid. I Christies ene utkast var midtsteinen formet som et gotisk kirkespir, i det andre var den en obelisk. I begge utkastene hadde den en firkantet sokkel med plass for inskripsjoner og ornamentikk i bronse. Valget mellom de to versjonene ble gjort av «sakkyndige menn» i hovedstaden. Det ble

også dannet en hjelpekomite i Christiania i tillegg til Haugesunds-komiteen (Østensjø 1958:291). Flertallet stemte for obeliskutkastet, men Christie ble oppfordret til å bearbeide midtsteinen enda mer i retning av en bautastein. Trappearrangementet som steinen skulle hvile på, ble dessuten erstattet med en høy jordhaug. På det ferdige monumentet ble dørhella fra Gard lagt ned i bakken mellom midtsteinen og steinkretsen omkring, og en av de fire bronseplatene forteller at «her var Harald Haarfagre hauglagt 933».

På samme måte som alle andre historiske minnesmerker representerer Christies monument en fortidsformatering: Det bringer fortiden inn i nåtiden og gir den en bestemt og meningsdannende form. Men monumentet som ble reist ved Haugesund, er en enda mer konkret materialisering av fortid og historie. Arrangementet med haugen, steinhella og innskriften er ikke bare et minne om kong Harald, hans verk og hans grav, det insisterer på å *være* graven hans. Jordhaugen som fikk erstatte trappene på Christies utkast, «er» kongens gravhaug, og fikk snart navnet Haraldshaugen. Dørhella fra Gard, som strengt tatt bare er en nokså stor flat stein uten bestemte merker eller skrift, fikk mer ubestridt enn noen gang tidligere figurere som kongens gravstein. Dermed er monumentet ikke bare et nasjonalt symbol der både form og innhold til overmål er fylt med historiske referanser, det innebærer også en videreføring av arbeidet som ble påbegynt med etableringen av kongegraven som kunnskapsobjekt og videreført med 1800-tallets nasjonalisering av det. Torfæus startet dette arbeidet med å lete etter kongegraven. Møysommelig ble Snorres opplysninger først knyttet til stedet, så til steinen på Gard. Antikvarenes stemmer, meninger og tolkninger gjorde graven til et stadig mer substansielt objekt. Til tross for at graven aldri ble funnet og ingen bevart gravhaug kunne identifiseres sikkert som kongens, skapte kunnskapsarbeidet en stadig sterkere fysisk virkelighet. I det nye monumentet, reist nesten to hundre år

etter at dette arbeidet begynte, fikk det omsider en selvstendig, materiell eksistens.

Haraldshaugens 17 meter høye obelisk er fremdeles et markant landemerke i Haugesund. Monumentet ble innviet til rikssamlingsjubileet i 1872. (foto: Wikipedia)

Paradoksalt nok innebar dette samtidig at de fysiske sporene fra fortiden i stor grad forsvant. Arbeidet med å bygge Haraldshaugen, reise steinsøylen på toppen og konstruere det nye anlegget med steinkrets, plen, flaggstenger, adkomstveier og gjerde, innebar grunnarbeider som fjernet eller skjulte eventuelle spor og rester fra eldre tider. Samtidig betød anlegget en betydelig visuell forandring av landskapet ved den gamle kirketomta på Gard.

Folkeviljen materialiserer seg

Til tross for den innledende begeistring i komiteene, både i Haugesund og Christiania, skulle det vise seg vanskelig å få realisert monumentet og den store innvielsesfesten som var

planlagt. Pengeinnsamlingen ga ikke de ønskede resultatene. Aviser og blader over hele landet hadde kunngjort både invitasjonen og Christies tegninger, og fulgte opp med formaninger da pengene uteble. *Norsk Folkeblad*, drevet av Bjørnstjerne Bjørnson, påpekte blant annet kontrasten mellom det store arbeidet som komiteene la ned, og den nokså lunkne mottakelse det fikk. Bladet hevdet at det ville være en skam for landet om en slik nasjonal sak skulle måtte drives frem av noen få menn alene (Østensjø 1958:296). Det ble altså tydelig at prosjektets iboende nasjonale ideer, der folkefellesskapet ble påkalt for å gi midler til et monument over seg selv, ikke hadde tilsvarende nasjonal gjenklang. Komiteen måtte se seg om etter andre muligheter.

Løsningene som ble valgt, innebar en intensivering av den nasjonale logikken, med forsterket appell til et nasjonalt felleskap. De lavere steinene i kretsen rundt haugen, hella og steinsøylen, var ment å symbolisere de 29 fylkene som Harald Hårfagre skulle ha lagt under seg, bundet sammen med en lav mur som lot dem danne en helhet. Etter forslag fra hjelpekomiteen som var blitt etablert i hovedstaden, ble byene i disse gamle fylkene oppfordret til å betale for «sine» steiner, som i tillegg skulle utføres i steinsorter som var typiske for det aktuelle distriktet. På hver stein ble det gamle fylkesnavnet hugget inn. Øvrige byer i landet ble påkalt for å betale for den sammenbindende muren (Karmsundposten 30.07.1872). En slik oppfordring var langt vanskeligere å ignorere enn den mer generelle invitasjonen til å bidra til en innsamling. Den henvendte seg til byene som lokalsamfunn med bystyrer og formannskap, ikke til enkeltmennesker og privatpersoner. Administrativt, juridisk og politisk var byene en del av samfunnsstrukturen og utgjorde dermed et nasjonalt nettverk av langt mer formell og institusjonalisert art enn nasjonens folkefellesskap. Å unndra seg en forpliktelse som ble lagt på alle – selv om den kom som en «oppfordring» eller invitasjon – ville i praksis vært svært vanskelig.

Fremgangsmåten ga gode resultater, og alle fylkessteinene ble finansiert på denne måten. Metoden hadde dessuten også andre klare fordeler. Ideen om at monumentet var reist av folkefellesskapet som et uttrykk for folkeviljen, var ikke lenger bare en påstand eller et politisk ønske, men ble gjort konkret, håndfast og bokstavelig talt til en del av monumentet selv. Dokumenter som bekreftet transaksjonene bak den nasjonale delaktigheten ble også lagt ned i monumentets grunnstein (Karmsundposten 30.07.1872). Samtidig innebar denne konkretiseringen en endring av det historiske stedet selv. Fylkessteinene, produsert og betalt lokalt som de var, representerer ikke bare en nærmest overtydelig nasjonal symbolikk, de betyr også at materielle biter – rett nok ganske små – av landets ulike deler fysisk er blitt flyttet til Hauge-sund og helt konkret inkorporert i det nye historiske stedet.

I tillegg til henvendelsen til landets byer og fylker, appellerte komiteene også til Stortinget for å få støtte til monumentet og jubileet. Nasjonalforsamlingen burde støtte den nasjonale feiringen. Bevilgningen på 1500 spesidaler ble ikke gitt uten diskusjoner, og vedtaket var ikke enstemmig. Først og fremst var det bonderepresentantene som protesterte. Da Harald Hårfagre samlet riket, hadde bøndene i områdene han la under seg samtidig mistet odelsretten, og nasjonalforsamlingens bonderepresentanter var lite stemt for bidrag til et monument som feiret denne hendelsen (Østensjø 1958:296).

Offentlige minnesmerker er politiske ytringer. Det gjelder også historiske monumenter. De reiser spørsmål om hvilke deler av fortiden nåtiden vil ta vare på, knytte mening til og identifisere seg med. Både Hagesundkomiteen og Christiania-komiteen hadde lagt stor vekt på det nye monumentets og den planlagte feiringens samlende karakter. Dette var et nasjonalt prosjekt og et nasjonalt anliggende, ikke noe som angikk Hagesund alene.

Bonderepresentantenes protest utfordret en slik forståelse, ikke ved å trekke det nasjonale felleskapet i tvil, men ved å stille spørsmål om hvordan det var bygget opp og hvem som konstituerte det. Både for dem og for komiteene, som for øvrig også inviterte Stortinget til å delta på den forestående festen, sto monumentet for en fortidsformatering der en person og en hendelse fra fortiden ble brakt inn i nåtiden og gitt mening i en nåtidig kontekst. Uenigheten dreide seg altså om hvilken mening denne fortiden hadde, og om hendelsene fortjente å bejubles i nåtiden. Venstrepolitiker Søren Jaabæk skal ha uttalt at skattebetalernes penger på denne måten gikk til «den store humbug angaaende en kongelig røver og en norsk graastein» (Østensjø 1958:296). Jaabæk var kjent for sin motstand mot enhver økning i offentlige utgifter, men i dette tilfellet formidler utsagnet også tvil som monumentets og den antatte gravsteinens historisitet. Dermed grep Jaabæks kritiske vurdering dypere inn i saken. Ved å stemple saken som humbug, stiller han spørsmål om hvorvidt dette i det hele tatt var en fortidsformatering – eller bare en nåtidig bløff.

Skjær i sjøen

Rikssamlingens forskyvning fra hendelse til person, det vil si fra Hafrsfjord til den gamle kirketomta ved Gard, ble endelig beseglet med Fortidsforeningens tomtekjøp. Samtidig ga dette en helt konkret arena for den planlagte monumentaliseringen og for feiringen av tusenårsfesten. Tilsvarende ressurser, verken kunnskaps- eller lokalitetsmessig, var ikke tilgjengelige i Hafrsfjord. Flyttingen til Haugesund var likevel ikke like selvsagt for alle.

Sommeren 1870 hadde komiteen i Haugesund henvendt seg til en av tidens mest berømte nordmenn, komponisten og folinvirtuosen Ole Bull, og bedt om hans hjelp. På denne tiden

hadde Bull en lang internasjonal musikkarriere bak seg. Aller mest populær var han i USA, der han oppholdt seg i lange perioder og gjennomførte et stort antall konserter.

Samtidig var han kjent for sitt brennende engasjement for norsk kultur og norsk selvstendighet. Han burde dermed være den ideelle ambassadør for prosjektet og for å samle inn penger på den andre siden av Atlanteren. Bull stilte seg i utgangspunktet positiv til saken og til oppfordringen om å hjelpe til med arbeidet. Kommunikasjonen mellom ham og komiteen kan likevel ikke ha vært altfor god. Uavhengig av monumentutkastene til Christie, som ble lagt frem for norske offentlighet og vurdert både i Haugesund og Christiania, produserte Bull egne utkast. Ikke bare lanserte han dermed et annet monument, også plasseringen var en helt annen. Bulls monument var ikke planlagt for

Harald Hårfagres grav eller for Haugesund. Norges samling skulle i stedet markeres der den hadde funnet sted – i Hafrsfjord.

For å realisere disse planene, hadde Bull inngått et samarbeid med den norske maleren Ole Peter Hansen Balling. I 1859 hadde Balling funnet veien til Amerika og

Ole Bull og Ole Peter Hansen Ballings konkurrerende utkast til Harald Hårfagre-monument plassert på et skjær i Hafrsfjord. Postkortet ble solgt for å samle inn penger til monumentet. (foto: Wikipedia)

drev et fotografisk atelier i New York, med håndkolorerte fotografier som spesialitet. I 1870 utførte han, formodentlig på oppdrag fra Ole Bull, et dramatisk maleri med tittelen «Harald Hårfagre i slaget ved Hafrsfjord». Bildet viser en scene fra sjøslaget, der kongen selv befinner seg stående i skipets forstevn, midt i kamptummelen og omgitt av både kjempende og falne (Herresthal 2010:122). I tillegg ble det produsert et postkort som viste det planlagte monumentet, også dette tegnet av Balling. Her var monumentet formet som et fyrtårn, plassert på et svært lite skjær og omgitt av Hafrsfjordens frådende bølger. To mennesker på skjæret ved tårnfoten angir monumentets imponerende størrelse. Tårnets nedre del er kvadratisk og prydet med relieffer og inskripsjoner. På siden som tegningen viser, sees den norske løven sammen med innskriften «Harald Haarfager 872–1872». Tårnfoten avsluttes med en plattform med rekkverk og herfra stiger selve tårnet opp. Over lykten på toppen, der lyset stråler i alle retninger, kneiser en kongestatue. Harald er fremstilt med krone og kappe, skjold og løftet sverd. Både maleriet og tegningen ble reproducert i store opplag og skulle selges til inntekt for saken. Originaltegningen og maleriet ble dessuten satt opp som premier i et lotteri til inntekt for saken (Herresthal 2010:121). Først på dette tidspunktet, og etter at reproduksjonene var sendt ut til innsamlingskomiteer i hele USA, ble imidlertid komiteen i Haugesund informert (Østensjø 1958:291–292).

Her vakte tiltaket ingen begeistring. En slik flytting av minnesmerket ville ha gjort Haugesund-komiteen til statister og samtidig flyttet de storstilte festlighetene – den planlagte «tusenårsfesten» – til Stavanger. New York-komiteen på sin side nektet å imøtekomme kritikken eller endre kampanjen. For dem var det ikke umiddelbart innlysende at tusenårsjubileet for sjøslaget som fullendte rikssamlingen skulle feires på tørt land noen titalls mil lenger nord. Uoverensstemmelsene førte til at

komiteen i Amerika mistet interessen for saken. Ole Bull tapte en betydelig sum penger på kampanjen, og rikssamlingsjubileet mistet sine transatlantiske støttespillere.

Bulls monumentkampanje var et forsøk på å flytte rikssamlingens historiske sted fra Haugesund og tilbake til Hafrsfjord. Forslaget betød likevel ikke noen dypere endring av den forskyvningen fra hendelse til person som de tidlige antikvarenes arbeid hadde lagt grunnlag for. Også i Bull og Ballings monumentforslag dominerte kongens skikkelse, der den sto på toppen av fyrtårnet. Snarere kan dette utkastet sees som et forsøk på å samle hendelse og person på ett historisk sted. Den sentrale aktøren – kongen – knyttes til stedet for den avgjørende og dramatiske hendelsen i stedet for til den antatte graven. Bull var ikke ukjent med verken jubileumsforberedelsene i Haugesund eller foreningens kjøp av den gamle kirketomten og steinhella som var blitt flyttet dit. Nicolaysen var hans gamle skolekamerat fra barndommen i Bergen, og de to hadde også god kontakt senere. Det var altså ikke uvitenhet som lå bak dette flytteforsøket. Det eksisterte heller ingen uenighet, verken blant antikvarer og fortidsinteresserte eller blant publikum mer allment, om hvor slaget hadde foregått (se også kapittel 3).

Årsakene til at Bulls monumentkampanje ble et blindspor er mange og sammensatte og strekker seg antagelig fra det personlige til det (lokal)politiske. Det ser heller ikke ut til at hans forslag fikk støtte eller drahjelp fra aktører i Stavanger, selv om forskyvningen som forslaget innebar ville gitt denne byen en langt mer sentral plass i feiringen. Mest interessant i denne sammenhengen er det likevel at saken viser hvordan det langvarige arbeidet med å etablere kongegraven som kunnskapsobjekt hadde skapt et historisk sted med ubestridelig politisk og kulturell kraft. Det faktiske stedet for rikssamlingens påstått avgjørende hendelse, som det planlagte jubileet skulle feire, ble på sin side til en nokså irrelevant uvesentlighet. Mens kongegraven ved Haugesund

hadde vært gjenstand for et vedvarende stedsskapende arbeid, hadde slagstedet i Hafrsfjord stort sett forblitt ubearbeidet frem til Bulls kampanje.

Tusenårsfesten i Haugesund

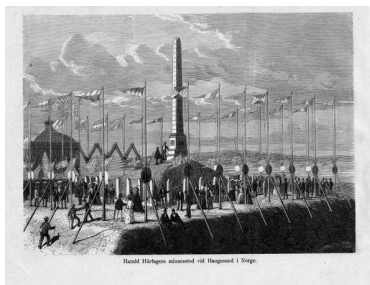
Innvielsen av monumentet med bautasteinen, den nye gravhaugen og kretsen av fylkessteiner fant sted 18. juli 1872. Dagen ble også markert i Christiania som en feiring av rikssamlingen tusen år tidligere, med en trekopi av monumentet reist på Akershus festning (Haug 2014:26). Valget av dato var imidlertid ikke relatert til den historiske hendelsen som ble feiret – slaget i Hafrsfjord – men bestemt av kongehusets kalender. Kongen hadde ikke anledning til å delta, men kronprinsen hadde tilsagt sitt nærvær i Haugesund, og 18. juli var dagen som passet ham best. Statsminister Stang representerte regjeringen, og både Stortinget og Høyesterett var representert. Videre hadde de 29 gamle fylkene som inngikk i kretsen av fylkessteiner, sendt sine representanter til Haugesund. I alt skal omkring 20.000 tilreisende ha ankommet byen, og havnen var full av gjestende skip. Monumentet sto klart, pyntet med flagg og faner som viste til de gamle fylkene og til den norske kongerekken etter rikssamlingen. Tribuner var bygget for æresgjestene og en stor hall satt opp der en festmiddag for omkring 400 inviterte gjester ble avholdt samme kveld (Karmsundposten 17.08.1872).

Etter gudstjeneste om morgenen begynte festlighetene med prosesjon fra byen og ut til monumentet. Folk sto tett, og tilskuerne skal ha vært langt flere enn deltakerne i prosesjonen. Flere militære avdelinger var innkalt for å bidra til både festlighetene og sikkerheten rundt dem. Etter avsynging av Jonas Lies nyskrevne *Haraldshaugsang* holdt Kronprinsen innvielsestalen,

og monumentet ble avduket under fanfarer og hurrarop, hvorefter Stortingspresident Kildahl også holdt tale. Høytidelighetene ble avsluttet med sang og musikk. Etter dette gikk kronprinsen omkring og talte med flere «allmuesmenn», kunne *Karmsundposten* fortelle (Karmsundposten 20.07.1872). Professor Brandt holdt dessuten en «folketale» fra en talerstol som var reist på den andre siden av haugen, og deretter ble en sang av Jørgen Moe avsunget. Under kveldens festmiddag var de inviterte gjestene tilhørere til enda flere taler, skåltaler og nasjonale dikt og sanger. De påfølgende dagene kunne publikum fritt besøke hallen som var blitt oppført til middagen og bli imponert over dens prakt.

I påfølgende numre kunne *Karmsundposten*, som kom ut på onsdager og lørdager, trykke gjengivelser av biskopens preken under festgudstjenesten samt taler og sanger fra de øvrige festlighetene. Harald Hårfagre og hans verk dannet kjernen i det som ble sagt. Han var kongen som samlet Norge og dermed la grunnlaget for det norske kongeriket.

Gjengivelsene viser likevel at hver taler i stor grad snakket ut fra egen posisjon og egne anliggender, selv om haugen, graven og minnestøtta nødvendigvis sto i sentrum for det som ble sagt. Tendensen til å side-
 stille kongerike, samfunn
 og nasjon var også gjennom-

Haraldsstøtta under innvielsen i 1872
 (foto: Nasjonalbiblioteket)

gående. Denne sidestillingen ble knyttet både til rikssamlingen og til de tusen årene som hadde gått. Forbindelsene mellom historie og nåtid ble fremhevet og samtidig knyttet direkte og konkret til stedet der talere og publikum befant seg og der fortiden altså også var til stede i form av det flunkende nye monumentet.

Talerne henvendte seg til nordmenn, sine egne landsmenn, til norske patrioter og til norsk fedrelandskjærlighet. De snakket om «vort Fædreland» og «vort Folk». For å gjøre dette til mer enn tom retorikk, var det imidlertid viktig at «folket» selv deltok. Nasjonen, folkefellesskapet, måtte være til stede og delta. Samtidig var innvielseshøytidelighetene, tribunene og middagen forbeholdt et begrenset antall utvalgte og inviterte personer. *Karmsundposten* fremhevet likevel hvordan innvielsen også hadde vært en folkefest. Tilskuerne til prosesjonen hadde vært mange, folk i Haugesund hadde pyntet husene sine med flagg og girlandere og, ikke minst, folkelige feiringer foregikk over hele byen mens de inviterte gjestene spiste avkokt laks i festhallen. Også i dagene etter innvielsen var tilstrømningen til det nye monumentet stor, både av lokale folk og tilreisende (*Karmsundposten* 31.07.1872). Avisen kunne dessuten med en viss stolthet fremheve et «nationalt Træk» ved festgudstjenesten før innvielsen. Interessen for å delta var stor, men bare de med adgangstegn slapp inn i kirken. En setesdøl, «klædt i sin simple, ejendommelige Dragt» ville også inn, men hadde ikke billett. Til inngangsvakten fortalte han imidlertid at han hadde vandret over 30 mil til fots for å være med på gudstjenesten og innvielsen, og mente at det fikk være billett god nok. Og «han fik ogsaa strax Adgang» (*Karmsundposten* 20.07.1872). Bonden inkarnerte nasjonens folkefellesskap. Klærne hans og den fromme fedrelandskjærligheten som den fysiske utholdenheten var uttrykk for, sammen med det korthugde og fyndige svaret, gjorde denne setesdølen til en perfekt kroppsliggjøring av en forestilling om nasjon og folk med røtter i sagatid og sagastil.

I forbindelse med monumentinnvielsen og tusenårsfesten gjensto ingen usikkerhet omkring kongegraven, haugen eller steinhella. De gamle diskusjonene ble erstattet av det nye monumentet på den nybygde gravhaugen, omgitt av en nasjonal retorikk som ga det historiske stedet nye funksjoner i samtiden. Forvandlingen

av det eldre kunnskapsobjektet var dermed både materiell og diskursiv. Betegnelsene Haraldshaugen, Haraldsstøtta og Riksmonumentet understreket den nasjonale konsolideringen og den politiske betydningen i samtiden. For den nye byen Haugesund betød arbeidet med monumentet og festen et viktig innpass på den nasjonale arenaen, både kulturelt og politisk. For aktørene i Haugesund innebar arbeidet med komiteer og forberedelser helt konkret etablering av forbindelser til rikets ledende sjikt og tilsvarende gode muligheter for innflytelse og nettverk i byens og egen interesse. Både symbolsk og politisk gjorde tusenårsfesten samtidig Haugesund til en viktig by i det nasjonale landskapet, et sted med betydning ut over seg selv og sitt nærmeste omland. I Haugesund, mer konkret i Haraldshaugen, fantes Norge som nasjon og som rike så å si inkarnert.

En viktig dimensjon ved konsolideringsprosessen var etableringen av en nasjonal entydighet. Det storslåtte minnesmerket åpnet i liten grad for nyanser, skiftende tolkninger eller ulike meninger. Denne entydigheten var tilsiktet og villet. Kulturelt og politisk var det viktig å understreke at Norge hadde en tusenårig historie både som rike og som nasjon. Byggingen av en ny gravhaug og steinenes tydelige referanser til bautasteiner fremhevet kontinuitet og stabilitet. Nasjonaliseringen var en videreføring av den konsolideringen som hadde ledsaget kunnskapsobjektet helt fra Torfæus' tid og som gjorde det stadig mer entydig og udiskutabelt. Samtidig tilførte den noe nytt. For det første var monumentaliseringen uttrykk for en annen type stedsarbeid enn de eldre kunnskapspraksisene, både materielt og gjennom statusen som riksmonument. Denne betegnelsen formidler at monumentet henvender seg til hele riket og hele nasjonen. Det historiske stedet var ikke lenger identisk med den fysiske lokaliteten, men representerte nasjonens kollektive minne og felles sted. For det andre betød det entydige nasjonale

budskapet og formspråket som ble tatt i bruk at stedet samtidig ble lukket for andre meningsdannelser. Som gjennomgangen har vist, stilnet diskusjonene om kongegraven gradvis gjennom 1700- og 1800-tallet etter hvert som spørsmålene ble ansett som besvart og gravstedet funnet. Likevel var det ikke umulig for nye aktører å stille nye spørsmål eller kritisere de svarene som fantes. Disse mulighetene forsvant med nasjonaliseringen. Både monumentets overveldende materielle nærvær og det nasjonale budskapet som utforming, stil og symbolspråk så klart formidlet, utelukket samtidig både andre spørsmål, andre meninger og andre svar. Monumentet fremhevet, tydeliggjorde og skapte entydighet. Samtidig ble tolkningsrommet begrenset og uten flertydighet.

Haraldstårnet på Ullandhaug

Stavanger og Hafrsfjord ble stilt på sidelinjen under riksjubileet i 1872. Bulls fyrtårn ble aldri realisert, og det ble heller ikke oppført andre minnesmerker i forbindelse med feiringen. Som historisk sted kom Hafrsfjord likevel til å representere en kulturell ressurs som kunne mønstres når anledningen bød seg. På bakken nedenfor det store telekommunikasjonstårnet på Ullandhaug ved Stavanger, bygget i 1964, ligger fremdeles seksten lyse marmorblokker. Dette er restene av det såkalte Haraldstårnet, som ble reist her i 1895 og fjernet i 1963. Tårnet var utsiktspunkt og utfluktsmål, men i motsetning til det moderne Ullandhaugtårnet, hadde det ingen andre praktiske funksjoner. Som navnet tilsier, var Haraldstårnet ment som et minnesmerke over rikssamlingen og slaget i Hafrsfjorden i 872, og var på den måten et forsøk på å skape et historisk sted med referanse til disse hendelsene. Verken materielt eller symbolsk ble tårnet på Ullandhaug så dominerende som monumentet i Haugesund, selv om bevarte foto viser et ruvende bygg.

Haraldstårnet ble reist av Stavanger Turistforening. I 1892 hadde foreningen fått anlagt kjørevei i området og arbeidet med å tilrettelegge for tur- og utfartsvirksomhet. Foreningen tilbød fri tomt for bygging av et utsiktshus, men fikk ingen interesserte. Arbeid med å planere toppen av haugen ble derfor gjennomført av foreningen selv, samtidig som foreningens menn Jonas Sømme, A. Normann Ulstrup og Chr. Fr. Falck fikk i oppdrag å utforme planer for bygget og innhente anbud. I 1895 ble det nedsatt en byggekomité med ansvar for oppføringen av et tårn etter tegninger av den lokale arkitekten Hartvig Sverdrup Eckhoff. Prosjektet ble finansiert dels ved et banklån som foreningen tok opp, delvis gjennom offentlige midler fra Brennevinssamlaget.

Året etter tok sogneprest Jonas Dahl initiativ til utsmykning av tårnet i form av marmorstøtter med inskripsjoner og slynger i dragestil. Til dette samlet sognepresten selv inn penger, og lyktes dessuten i å få tretten bidragsytere til å gi hver sin av steinene (Stavanger turistforening 1937:30ff). Ideen både til utformingen og til finansieringen kan han ha fått fra fylkessteinene som omgir Haraldsstøtta i Haugesund. Innvendig i tårnet ble restaurant-lokalet dekorert med store malerier av kunstneren Gudmund Stenersen (Rogaland Avis 02.12.2005). Bildene inneholdt ingen direkte slagscener, men ved å plassere vikinger og vikingskip inn i det samme jærlandskapet som de besøkende selv kunne se fra utsiktstårnet, la Stenersen inn dekorasjoner med tydelige referanser til historien og til slaget. Samtidig skapte bildene en direkte, fysisk sammenheng mellom da og nå, og mellom utsikten og hendelsene. De vikingfylte scenene som omga gjestene i spisesalen, foregikk i det samme landskapet som de kunne se gjennom vinduene og fra tårnets utsiktsplattform.

Til tross for navnet og utsmykningene, var Haraldstårnet likevel først og fremst et turistforeningsprosjekt, knyttet til foreningens øvrige arbeid med veier, løyper og turmål. For

turistforeningen var fortidsformatering ikke noen primær interesse eller selvstendig oppgave. Tårnet ble i utgangspunktet omtalt som et utsiktshus og reist mer enn tyve år etter tusenårsjubileet for den historiske hendelsen som det skulle referere til. Allerede i 1897 ble bygningen tilbudt Stavanger Byselskab, og i 1899 gitt til kommunen i gave (Stavanger Turistforening 1937:40). Restaurantdriften ble senere overtatt av Bondeungdomslaget. Fraværet av lokalt engasjement både i byggeprosjektet og restaurantdriften gjenspeiler en tilsvarende svak interesse for tårnet som historisk minnested og liten tro på inntjeningen som publikumsbesøk til et slikt sted kunne gi.

Sogneprest Dahls innsats for symbolikk og utsmykning fikk likevel betydning, og var også årsak til at han ble æresmedlem av Stavanger turistforening i 1897. I juli 1896, mens tårnet og utsmykningene var helt nye, fikk Stavanger besøk av kong Oscar II. Han ble i byen i to dager, før han fortsatte til Bergen og Trondheim. For kongens del var dette en lite lystbetont norgesreise, organisert for å dempe det «stigande svenskhatet» som han selv kalte «frukten» av Bjørnstjerne Bjørnsons virksomhet (Oscar II 1961:439). Selv forteller ikke kongen mer om besøket i byen. Journalisten og forfatteren Theodor Dahl kan imidlertid fortelle at kongen var på Ullandhaug, der en marmorplate med navnetrekk, dato og årstall ble satt opp som minne om begivenheten. Sogneprest Dahl var bedt om å holde byens tale for kongen. Det gjorde han ved å peke ned mot Hafrsfjorden, «vår hellige sagafjord», der den norske kongstanken hadde seiret i 872: «Og ennå den dag i dag står norske menn og kvinner samlet om den samme kongstanken», fortsatte sognepresten (Dahl 1947:60). Her skal kongen ha avbrutt og påpekt at slike formuleringer var uønsket. Dahl burde heller si at norske og svenske menn og kvinner i dag sto sammen, og at han selv – Oscar – skulle bære kongsmerket. Sognepresten ga seg ikke, og bemerket at om han

kjente folkemeningen rett, ville dette bli temmelig vanskelig for kongen (Dahl 1947:61). Talen skal ha fått en blandet mottagelse blant tilhørerne, men de som delte sogneprestens politiske syn, holdt den for heltemodig. I Theodor Dahls bok er denne episoden gjengitt sammen med andre anekdoter om den fargerike sognepresten og dikteren. Fortellingen og de faste replikkene har preg av å ha levd som en lokal, muntlig fortellertradisjon. De er ikke nødvendigvis korrekte sitater, men formidler den lokale oppfatning av situasjonen og av sogneprestens politiske innstilling, talegaver og nasjonale engasjement. Her blir også Haraldstårnet viktig. Der talen holdes er det en vid utsikt mot fjorden og stedet for begivenhetene som Dahl refererte til. Samtidig disse blir begivenhetene trukket opp til nåtiden og de som er til stede, både «norske kvinner og menn» og kongen selv. Sogneprestens ord var dristige i seg selv, men stedet der de ble ytret, ga dem en tilleggsbetydning. Ved å tale til Oscar II nettopp i Haraldstårnet, gikk sognepresten langt i å antyde at han urettmessig hadde tatt den norske kongens plass og styrte landet uten legitimitet.

Ti år senere fikk Stavanger og Haraldstårnet kongebesøk på nytt. Nå var situasjonen en annen, gjestene i 1906 var det nylig kronede norske kongeparet Haakon og Maud. Stavanger Aftenblad kunne melde om strålende sommervær og jublende folkemengder, hornmusikk, æresporter og hurrarop da kongeskipet ankom byen. Kongeparet dro umiddelbart til Ullandhaug, der de ble mottatt av «en Æresvagt af nationalklædte unge Piger», som sang fedrelandssalmen. Redaktør Vik ønsker velkommen til tårnet som Stavanger by hadde fått reist på det stedet «hvorfra Udsigten er lettest at faa over Hafrsfjord, hvor kong Harald Haarfagre fuldførte sit store verk». Han ba kongen om å tre inn i tårnet og ta plass «i den kongsstol, som er ment at skulde betegne Harald Haarfagres» (Stavanger Aftenblad 27.07.1906). Her er det altså ingen tvil om den nasjonale tematikken. Båndene

som skapes mellom fortid og nåtid blir ettertrykkelig fremhevet, og fortidsformateringen får dessuten en helt konkret, materiell dimensjon når den nykronete kongen bes om å ta sin plass i den gamle kongens stol.

Etter at kongeparet hadde beundret utsikten, fortsatte høytideligheten i lokalet, som var «festlig udstyret i national stil». Kongeparet ble overrakt Yngvar Nielsens bok om slaget ved Hafrsfjord (se kapittel 2) i et håndskrevet eksemplar, vakkert bundet i kalveskinn og utstyrt med landskapsfotografier og et kart som skulle anskueliggjøre scenen for de nasjonalt avgjørende hendelsene. Trykte eksemplarer av den samme boka ble delt ut til de inviterte gjestene, hvorefter arrangementet ble avsluttet med «te og national kost» (Stavanger Aftenblad 27.07.1906). Dagen ble avsluttet med folkefest i Bjergsted-parken, der alle lokale dignitærer deltok og ordføreren holdt den offisielle talen. I sin takketale kunne kongen fortelle at han og dronningen nå hadde besøkt både Haugesund med Haraldsstøtta og «Stavanger med Hafrsfjord, hvor det store slag blev slaat, som gjorde Norge til et Rige. Fjoraarets begivenheder har atter samlet Norge i egentlig forstand.» Nasjonalsangen avsluttet programmets offisielle del, mens fyrverkeri og illuminasjoner fortsatte ut over kvelden (Stavanger Aftenblad 27.07.1906).

Feiringer over hele landet fremhevet det nasjonale ved den nye selvstendigheten etter unionsoppløsningen i 1905 og kroningen i 1906. Nasjonens og kongedømmets historiske kontinuitet ble understreket, slik også kongens og kronprinsens nye navn – Haakon og Olav – gjorde tydelig. Festlighetene i Stavanger føyer seg tydelig inn i dette bildet og gjorde bruk av det samme repertoaret av symboler og referanser. Her kom Haraldstårnet til god nytte. Slaget i Hafrsfjord var selve nullpunktet i den nasjonale historien som det nye kongedømmet ble plassert inn i.

Mens Haraldsstøtta i Haugesund, med dette stedets lange historie som kunnskapsobjekt, fungerte som en materialisering av historien og de sammenhengene som ble manet frem, manglet Stavanger og Hafrsfjordområdet et minnesmerke med tilsvarende tyngde og tradisjon. Noe historisk punkt der fortiden kunne oppleves og syntes å materialisere seg, fantes ikke – bortsett fra turistforeningens utsiktstårn, godt hjulpet av utsmykningene som sogneprest Dahl hadde sørget for. Ved begge kongebesøkene i Stavanger tjente tårnet som kulisse for nasjonale iscenesettelser. I 1906 ble den nasjonale betydningen dessuten forsterket både av ungdommen i nasjonaldrakter, «kongsstolene» og ikke minst bokgaven, som det var brukt store ressurser på. Sammenlignet med monumentet i Haugesund fremstår Haraldstårnet likevel langt mer flyktig, ikke bare fordi bygget faktisk er revet, men i like stor grad fordi det aldri var omgitt av samme engasjement og ikke ble gjort til gjenstand for samme vedvarende formateringsarbeid.

KAPITTEL 7

Den langsomme nasjonaliseringen av Stiklestad

Gjennom 1800- og 1900-tallet ble olavstematikken nasjonalisert, og Stiklestad fikk ny betydning som historisk sted. St. Olav ble den nasjonale kristningskongen, og tilnavnet «Rex Perpetuus Norvegiae» – Norges evige konge – som hadde fulgt ham siden 1100-tallet, refererte ikke lenger bare til den religiøse betydningen, kongens død for troen og hans status som helgen. Nå ble evigheten historisk og nasjonal og kom til å gjelde kontinuiteten i det kristne norske riket. Som del av disse nasjonaliseringsprosessene ble Stiklestad et sted med betydning for hele riket og for folkefellesskapet. Som dette kapittelet skal vise, foregikk disse endringene langsomt og over lang tid. Lenge var forståelsen av de fortidige hendelsene, slagets betydning og de ulike aktørenes roller heller ikke entydige eller preget av konsensus. Historikeren Øystein Sørensen har påpekt at nasjonsbyggingen i Norge, fra slutten av 1700-tallet og opp til vår tid, har vært preget og drevet av en lang rekke ulike «prosjekter» som ikke bare har avløst hverandre, men til dels også stått i motsetning til hverandre

(Sørensen 1998). Mer spesifikt kan dette også gjøres gjeldende for Stiklestad. Nasjonaliseringen av kongen og slagstedet kom til å innebære en sterk politisering, der fortidens hendelser ble knyttet sammen med 1800- og 1900-tallets egne politiske spørsmål og konflikter. I dette kapitlet skal to helt sentrale avsnitt i denne utviklingen undersøkes: Venstres valgmøte på Stiklestad i 1882 og kirkejubileet i 1930.

Bjørnsons tale 1882

Bjørnstjerne Bjørnson gjorde Stiklestad og kong Olav til nasjonale symboler i sin tale på Venstres folkemøte i 1882. Historikeren Arne Alsvik har påpekt at Bjørnson i et privat brev noen år senere omtalte Olavsfiguren som «en propagandamagt, som selv det norske flag ikke har maken til» (Alsvik 2010:13). Konkret var uttalelsen knyttet til spørsmålet om norsk selvstendighet og Bjørnsons rolle som talsmann for venstresidens politiske syn, men når Bjørnson omtaler olavsfiguren som et «funn», understrekes samtidig opplevelsen av noe nytt, noe som ikke hadde vært brukt tidligere. På slutten av 1800-tallet var ikke kong Olav noe selvsagt og velkjent nasjonalt symbol.

Bjørnsons tale fra Stiklestadstevnet i 1882 har tittelen «Selvstændighedens Æresfølelse» og er blitt publisert en rekke ganger, både i samtidige referater og i ettertid. Den regnes som en av Bjørnsons store politiske taler, og samtidig som en viktig del av Venstres kamp for norsk selvstendighet og videreutvikling av demokratiet i tiden gjennom 1860-årene og frem til parlamentarismens innføring i 1884. Her er det likevel ikke først og fremst talens politiske innhold som skal undersøkes, men dens tilknytning til Stiklestad og fortidsformateringen som den representerer. I denne sammenhengen har det også betydning

at talen var en av flere som ble holdt under det to dager lange folkemøtet på Stiklestad 4. og 5. juli. Bjørnson holdt hovedtalen, og også i samtiden var det han som fikk mest oppmerksomhet. Blant annet ble han hyllet med folketog i Levanger da han ankom for å delta på stevnet. Like fullt er det viktig at også andre sentrale Venstre-politikere talte ved samme anledning, blant dem stortingsmann, minister og senere partileder Ole Anton Qvam, journalisten Erik Vullum og stortingsmann og senere minister, rittmester Peter Holst. Deres bidrag har i mindre grad fått et etterliv, men er viktige for forståelsen av Stiklestad som sted i denne perioden.

Stortingsvalget 1882 pågikk fra august til desember og regnes som det første egentlige partivalget i norsk historie. Kampen mellom høyre- og venstresiden dreide seg først og fremst om den såkalte statsrådsaken, det vil si spørsmålet om statsrådene skulle møte i Stortinget eller om de, og altså konge og regjering, kunne agere uavhengig. I tilspisset form sto kampen mellom Venstre-opposisjonens leder Johan Sverdrup og regjeringens og Høyres Fredrik Stang. Valgkampen foregikk gjennom hele sommeren med tallrike folkemøter. Historikeren Nils Ivar Agøy har påpekt at slike folkemøter hadde sin blomstringstid nettopp i 1880- og 1890-årene og at de med sine taler, debatter og faste konvensjoner kan sies å utgjøre en egen og tidstypisk politisk sjanger. Høy temperatur og skarpe utfall mot meningsmotstandere hørte med og gjorde møtene til en form for folkeforlystelse. Samtidig skapte de et A-lag av omreisende folketalere. På Venstresiden var Bjørnson og Vullum blant dem (Agøy 2018:366–367).

De politiske stevnene ble stort sett holdt på steder der partiet allerede sto sterkt, noe som sikret både at det kom deltakere til møtene og at det fantes folk som kunne påta seg det arrangementsmessige ansvaret. For Venstre var Inntrøndelag og Stiklestad en slik partibastion. Flere sentrale aktører hadde lokal tilknytning.

Qvam, som var skolekamerat av Bjørnson fra barndommen i Romsdalen, bodde på Gjevran i Egge, som han hadde overtatt etter slekten Lyng i 1863 (jf. kapittel 4). Rittmester Holst for sin del hadde vokst opp på gården Vestre Stiklestad. Denne sterke forankringen betyr samtidig at det ikke var Stiklestads betydning som historisk sted eller nasjonalt symbol som var bakgrunnen for stedsvalget. Det var forhold i samtiden som bestemte lokaliseringen.

Møtet ble holdt på tunet til Midtre Stiklestad gård. Avisene kunne fortelle at mellom 3000 og 4000 mennesker hadde møtt frem (Trondheims Stiftsavis 06.07.1882). Et foto viser en stor og tett folkemengde, med både menn, kvinner og noen barn. Deltakerantallet tilsier at mange må ha kommet tilreisende, og hodeplagg og drakter tyder på at både bønder og byfolk hadde

Vestre-møtet på Stiklestad i 1882. Hovedtaleren, Bjørnstjerne Bjørnson, kan skimtes på talerstolen på venstre side. (foto: Grundt Tanum)

funnet veien til møtet. Avisene kunne fortelle om en «uafbrudt Strøm» av folk på vei til møtet og om tettepakkede dampskip (Trondheims Stiftsavis 06.07.1882). Over folkemengden raget høye flaggstenger med «rene» norske flagg. Nasjonale flagg uten unionsmerke i hjørnet var et viktig Venstre-symbol og en kampsak i seg selv. På gårdstunet var det satt opp et langt tribunebygg dekorert med girlandere i granbar og utstyrt med to talerstoler. I midten sto navnet *Johan Sverdrup* i en medaljong, omkranset av to mindre medaljonger med hhv. 17. Mai 1814 og 9. Juni 1880. Denne siste datoen refererte til et av stortingsvedtakene som regnes for å ha banet veien for den parlamentarismen som Venstres kamp siktet mot. På hver side av de to kunne navnene *Wergeland* og *Bjørnson* leses i nye medaljonger.

Dekorasjonene og iscenesettingen av møtet fremhevet altså det nasjonale, men i en helt bestemt versjon. Det var Venstres eget nasjonsbyggende prosjekt som kom til uttrykk. I sin beskrivelse har Øystein Sørensen fremhevet hvordan «nasjonale verdier ble eksplisitt knyttet til felles politiske institusjoner» og understreket at folkesuvereniteten var det bærende politiske prinsippet i Venstres forståelse av nasjon og nasjonalstat (Sørensen 1998:31). Flaggene og paviljongen på Stiklestadmøtet i 1882 reflekterte en slik tenkning og et slikt nasjonalt program. Samtidig var referansene til stedets historie, til slaget og til kongen fullstendig fraværende. Møteplassen ble ikke identifisert med slagstedet, verken som fysisk lokalitet eller i symbolsk sammenheng. Verken kirken eller minnestøttene, som på hver sin måte representerte minnet om slaget, ble gjort til del av arrangementet. Venstre-møtet på Stiklestad i 1882 representerte altså ingen fortidsformatering i seg selv.

Det skjedde først da Bjørnson trådte inn på scenen med sin tale om «Selvstændighedens Æresfølelse», rustet med den

«propagandamagt» som ikke engang flagget kunne måle seg med. Allerede med velkomstordene knyttet han an til slaget og til minnet om «Stedet og Stunden for 852 Aar siden» (Bjørnson 1974:54). De historiske referansene som han innledet med, ga talen en tydelig innramming:

Stedet, vi staar paa, gjør langsynt. Historien løfter sig af disse Grunde i slig Klarhed, at vi ser Folkets Aandsveje langt tilbage og langt frem; thi det Slag, som sloges her for over 800 Aar siden, det rejste sig af noget, som laa langt tilbage, og det har endnu ikke idag udtømt alle sine Følger (Bjørnson 1974:55).

For Bjørnson var stevneplassen og slagplassen altså samme sted. Han så også en direkte og konsekvensrik årsaksforbindelse mellom fortidens kamp og samtidens strid. Denne forbindelsen knyttet han til «Folket», men også til en virkningskraft som fremdeles kunne påkalles. Likevel var sammenkoblingen mellom da og nå langt fra enkel, og Bjørnson måtte ta i bruk kompliserte retoriske grep for å sette ord på den:

Dengang var det ikke Bønderne, men Kongen, som den nye Tid bar frem til det skarpe Møde. Nu tviler ingen om, at det er Bønderne, som den nye Tid bærer frem - ikke for at faa løst de fleste af sine Krav, - ingen enkelt Slægt formaar saa meget -, nej, for at faa løst en liden Dels Del, nemlig en Del af de nye Krav i Statsordningen, Folkets Selvstyre (Bjørnson 1974:55).

Snarere enn en enkel speiling, der det som skjer «nå» tilsvarende det som skjedde «før», presenterte Bjørnson et sett med motsetninger der bildet han holdt frem nettopp er speilvendt: Den gang var kongen fremtiden, nå er det bøndene som representerer den. Nåtiden er fortidens motsetning, ikke dens videreføring:

Her paa Stiklestad for 800 Aar siden var det Kongedømmet, som seirede, og *skulde* seire, her som andetsteds. Dets Historie siden hos os og hos andre Folk kjender vi. Tiden er kommet, at ogsaa det indstævnes til Afløsning, ja er alt begyndt at afløses. Vi staar atter ved et Vendepunkt (Bjørnson 1974:56)

Årsaken til denne vendingen er at Norges folk har kommet til å forstå at konge og fedreland er to ulike ting. Derfor er storherrer og konger heller ikke lenger de rette til å styre et «Bondefolk», hevdet Bjørnson.

Gjennom talen forklarte han videre hvordan «Selvstendighedsens Æresfølelse» hadde kunnet vokse frem hos det norske folk til tross for århundrene uten selvstyre. Det er denne æresfølelsen som gjør at Norge som nasjon har kommet lenger i «indre» politisk utvikling enn de to nabolandene. Hendelsene på Stiklestad den gang, da kongedømmet «skulde» seire, har gitt Norge og nordmennene et slags historisk forsprang til tross for den underordnede og avhengige posisjonen som landet senere hadde havnet i: «Af de tre Brødrefolk gav vi dengang det stærkeste og tidligste Bidrag til Løsningen af Samtidens Statsidé.» Samtidig er det ved å utvikle og holde fast ved selvstendighetens æresfølelse at det norske folket vil kunne seire og endelig vinne det nasjonale selvstyret som brødrefolkene lenge hadde hatt, men som i Bjørnsons tapning ikke var et nytt kongedømme.

Talens politiske kjerne var statsrådsaken, kongens vetorett og det forestående stortingsvalget. Det var også dette Bjørnson brukte mest tid på, med konkrete referanser til de mange sakene der kongen hadde brukt vetoretten og nektet å sanksjonere beslutninger fra det norske stortinget. Instrumentelt dreide talen seg om å sikre stemmer for Venstre og støtte til Venstres selvstendighetstenking. Motsetningene, speilbildene og de historiske paradoksene er på sin side retoriske virkemidler som bidrar med

ramme, struktur og dramatiske innslag: Slaget den gang var en seier for norsk selvstendighet og for «Samtidens Statsidé», samtidig som denne ideen ikke lenger er brukbar, og Norge dessuten raskt tapte selvstendigheten. I Bjørnsons tid skal selvstendigheten seire og kongen vike. Gjennom århundrene uten selvstyre har nordmennene båret på en æresfølelse som er mer sofistikert enn nabolandenes – men som samtidig må styrkes og utvikles for at Norge skal vinne kampen for selvstendighet.

Omdreiningspunktet som får alt dette til å henge sammen og gi mening er ikke først og fremst argumentasjonen, men stedet. Det er stedet Stiklestad som gjør det mulig for Bjørnson å knytte sammen forskjellene mellom før og nå, konge og folk, manglende selvstendighet og voksende æresfølelse, og skape en retorisk effektiv og overbevisende helhet av dette stoffet. Talen slutter derfor også der den begynte, den knytter an til Stiklestad som sted:

Paa Stiklestad, vor gamle Selvstændigheds største Sted, – et Leve for det til Selvstændighedens Ære atter opvoxende norske Folk (Bjørnson 1974:63).

Bjørnsons tale reformaterte stevneplassen på Stiklestad fra gårds-tun til historisk sted. Samtidig plasserte han både seg selv, tilhørerne og hele det norske folk inn i dette stedet som aktører i historiske hendelser med avgjørende nasjonal betydning. Denne sammenstillingen av nåtid og fortid skapte historisk kontinuitet og formidlet samtidig de historiske dimensjonene ved Venstres politiske strid. At aktørene måtte fremstilles med «motsatt fortegn» for at sammenstillingen skulle fungere, ble mindre viktig enn det nasjonalheroiske budskapet som talen formidlet.

Som retorisk omdreiningspunkt var Stiklestad altså viktig for Bjørnsons tale og for Venstres sak. Men motsatt var talen også viktig for Stiklestad som historisk sted, både i denne perioden

og senere. Den tilførte betydninger som ikke var innlysende i denne perioden og som ikke ser ut til å ha vært del av stevnet for øvrig. De er heller ikke å finne på samme måte i de øvrige talene som ble holdt. Bjørnsons bruk av Stiklestad som historisk sted med vidtrekkende politiske og nasjonale implikasjoner, representerte noe nytt.

De misfornøyde

Stevnet på Stiklestad ble åpnet av rittmester Holst som ønsket velkommen på bygdas vegne. En gang før, for 850 år siden, sto det også et «stort Stævne» på Stiklestad, sa han. Holst viste til inskripsjonen på «Støtten heroppe», altså Adelermonumentet. Der fortalte inskripsjonen at en «misfornøiet Almue» den gang hadde samlet seg til slag. Holst trakk parallellen til dagens situasjon:

- ja, kan hende, paa Bunden hos den store Skare, jeg ser for mig, ogsaa ligger nogen Misfornøielse; til at klargjøre Grunde for denne, og Maaden hvorpaa denne skal fiernes, samt til at bringe det fornødne Samhold i Folket – tiene saadanne Møder i fortrinlig Grad (Dagsposten 08.07.1882)

Det er viktige forskjeller mellom Bjørnsons og Holsts referanser til fortidens hendelser. Holst peker mot støtten «heroppe», altså på avstand, mens Bjørnson gjør fortidens og nåtidens Stiklestad til et sammenfallende «her», til et historisk sted hvor før og nå smelter sammen og avstanden forsvinner. Holst holder dessuten en nærmest ironisk tone når han trekker parallellen mellom inskripsjonens litt pussige formulering og møtedeltakernes anliggende. Denne parallellen er betydelig enklere konstruert

enn Bjørnsons. Allmuen den gang, bondehæren, identifiseres enkelt med møtedeltakerne i samtiden ved hjelp av misnøyen de deler. Avstanden innebærer likevel at parallellen ikke inviterer til historisk identifikasjon. Dermed blir det også langt mindre problematisk at selv om bondehæren vant slaget i 1030, tapte de for den seirende kristendommen. I stedet bygger Holst på en annen motsetning, som snarere understreker forskjellene mellom da og nå. Stevnet den gang var et blodig slag, men møtet og forsamlingen han selv står overfor, er av en ganske annen og mer konstruktiv art. Sammen skal deltakerne finne ut av grunnene for sin «Misfornøielse», og sammen skal de overveie hvordan situasjonen kan løses og folket styrkes i samhold. Det fredelige politiske arbeidet og den offentlige debatten settes opp som en nåtidig og sivilisert motsetning til blod og vold.

Til tross for at han inkluderer den historiske referansen og bruker den til å trekke en parallell, representerer altså ikke Holsts velkomstord noen fortidsformatering som gjør Stiklestad til et historisk sted. Han formidler ikke noe budskap om at slaget for 850 år siden hadde avgjørende nasjonal betydning, og heller ikke at det hadde konsekvenser for ettertiden. Den gamle inskripsjonens ordvalg skaper inntrykk av et bondeopprør mot en legitim kongemakt, og Holst gjør lite for å nyansere dette bildet. I stedet er det avstand og ulikhet som blir hans hovedtema, både i fremhevingen av den faktiske avstanden mellom støtta og stevneplassen, og i understrekningen av forskjellene mellom møtet og slaget som løsninger på «Misfornøielse». For Holst er Stiklestad ikke noe nasjonalt symbol som han kan trekke veksler på, ingen stor retorisk ressurs eller «propagandamagt», og han formidler heller ingen forestilling om at stedet og hendelsene skal være velkjente og betydningstunge for tilhørerne.

Talen som ble holdt av advokat og stortingsmann Ole Anton Qvam, ble gjengitt i sin helhet i *Trondhjems Stiftstidende*. Den var

en lang og detaljert gjennomgang av de sakene som hadde ledet Venstre frem til standpunktene de gikk til valg på, og dermed også en redegjørelse for valgprogrammet. Qvam innledet med å slå fast at det nettopp var stortingsmenn som hadde innbudt til møtet, der hensikten var å forklare og samle støtte til dette programmet. Etter denne innrammingen vendte han seg til møtedatoen, 4.juli:

Idag for hundrede og sex Aar siden udstedte de engelske Kolonister i Amerika sin berømte Frihedserklæring, som siden er blevet det politiske Løsen ud over hele den civiliserede Verden, en Erklæring hvorudi det forkyndes som en uimodsigelig og selvindlysende Sandhed, at hvert Folk her Ret til selv at bestemme sit Styre og selv at forandre Former for Styret overensstemmende med enhver Tids Behov, at Folkenes Styrere er Folkenes Tjenere, der udleder sin Myndighed fra deres Samtykke (Trondhjems Stiftstidende 07.07.1882)

Dagen er «hele den civiliserede Verdens 17. Mai». Qvam må riktignok vedgå at dato for stevnet på Stiklestad er tilfeldig valgt, selv om det kan se ut som det ligger en tanke bak. Derimot er *stedet* ikke tilfeldig. Møtet holdes «paa den berømte Valplads hvor det Kampraab lød, det Valgprogram døbt i Blod gaves, paa hvilket vort Folk siden i Slegtled levede. Stiklestad og 4deJuli!» (Trondhjems Stiftstidende 07.07.1882). Hva fortidens «valgprogram» mer konkret skal ha bestått i, går Qvam ikke inn på, men sier at dagens kamp dreier seg om folkets rett til selv å bestemme sitt styre. Deretter redder han seg inn på tryggere historisk grunn ved å slå fast at «denne Kamp har været vor Histories Indhold ligefra 1814».

Til forskjell fra Holst forsøker Qvam altså å skape sammenheng og identitet mellom slaget og nåtidens politiske strid. På

den måten forsøker han også å trekke frem Stiklestad som et historisk sted som nettopp er i stand til å virkeliggjøre denne sammenhengen. Fortidsformateringen som dette forutsetter, forblir likevel nokså luftig og lite substansiell. Qvams beskrivelse av den amerikanske selvstendighetserklæringen og dens vidtrekkende betydning er både mer konkret og har flere detaljer enn de summariske referansene til slaget på Stiklestad og til Stiklestad som historisk valplass. Holst løste utfordringene som ble skapt av ulikhetene mellom fortidens og nåtidens hendelser, ved å legge vekt på avstand og kontrast, mens Bjørnson utnyttet dem retorisk til å bygge opp dramatiske paradokser. I Qvams tale forsvant utfordringene simpelthen fordi fremstillingen aldri ble konkret nok til å aktualisere dem. Selv om Qvam altså insisterte på betydning av Stiklestad som historisk sted med direkte betydning for Venstres nasjonale strid, gir talen inntrykk av at han har et langt tettere forhold til, og mer fortrolig kunnskap om, den amerikanske frihetskrigen. Han refererer til Stiklestad på en innforstått måte, men blir svært lite konkret i utlegningen av hva hendelsene innebar og hvordan de kan tilskrives direkte betydning for samtiden.

Både Holst og Qvam var rikspolitikere, men med sterk personlig tilknytning til Verdal og Stiklestad. Selv om ingen av dem var historikere, har de utvilsomt kjent både Snorres fremstilling og lokale tradisjoner, blant annet knyttet til minnesmerkene og kirken. Likevel viser talene at selv for nasjonsbyggende Venstre-politikere, var Stiklestads rolle som historisk sted og nasjonalt symbol langt fra opplagt. Det fantes ingen selvsagt og fast fortidsformatering å trekke veksler på eller hente mening og tolkninger fra, og talene demonstrerer hvordan både Qvam og Holst strevde med å finne ut hvordan stedet og fortiden kunne brukes på måter som gjorde dem viktige og slagkraftige i deres egen tid. I dette arbeidet var det Bjørnson som lyktes.

Nasjonaliseringen av Stiklestad som historisk sted foregikk altså innenfor en helt bestemt politisk kontekst. Fortidsformateringen var del av Venstres kamp for økt norsk selvstendighet i unionen og for norsk nasjonal kultur. Arbeidet lyktes, og Øystein Sørensen omtaler Venstres kulturnasjonalisme som «den triumferende, hegemoniske hovedlinjen i norsk nasjonsbygging» (Sørensen 1998:32). Han påpeker også at suksessen førte til en naturalisering og selvfølgeliggjøring i ettertid. Det som i utgangspunktet representerte en politisk kamp for bestemte og omstridte forståelser av norsk historie og norsk kultur, har i ettertid kommet til å bli tatt for gitt og dermed ansett som betydelig mer nøytralt og felles enn det var i perioden da det ble utformet som program. I sin egen tid ble Venstres prosjekt oppfattet som både kontroversielt og utfordrende, rettet som det var mot embetselitens herredømme (Sørensen 1998:34). Disse mer overordnede perspektivene er viktige også for Stiklestads vedkommende. De understreker igjen det nye og nyskapende ved Bjørnsons fortidsformatering, samtidig som de formidler at den ikke nødvendigvis var samlende og harmonisk, langt mindre selvsagt eller allment delt.

Trøndernemndi for olsokhøgtidene 1930

I 1930 var det ni hundre år siden slaget på Stiklestad. Jubileet som skulle feires, hadde navn av kirkejubileum og Olavsjubileum. Til tross for viktige elementer av nasjonal historie, var det altså kristningen, kristendommen og kirken som sto i sentrum. På denne måten skilte det seg også tydelig fra rikssamlingsjubileet som var blitt feiret i Haugesund i 1872 (se kapittel 6). Den pågående restaureringen av Nidarosdomen var kommet så langt at hovedskipet kunne tas i bruk og jubileet i 1930 ble dermed også en

innvielse av domkirken som norsk nasjonalhelligdom. Samtidig betød dette at Trondheim by var festlighetenes sentrum, med en rekke arrangementer i og omkring kirken. Jubileet ble markert over en lengre periode gjennom hele sommeren 1930 med olsok som høydepunkt. Hensikten her er ikke å gi oversikt over feiringene som helhet, men å undersøke hvordan kirkejubileet bidro til fortidsformateringen på Stiklestad.

Selv om olsok hadde sin plass i folketradisjonen (Hodne 2020), hadde denne dagen ikke vært kirkelig festdag i Norge siden reformasjonen. I 1897 hadde Bjørnson sammen med presten Christopher Bruun foreslått å ta opp dagen igjen, men til tross for at Bjørnson igjen gjorde olavstematikken sentral i sin flammende tale på Ilevollen ved Trondheim 29. juli samme år, fikk forslaget begrenset gjennomslag. I forkant av jubileet ble saken tatt opp på nytt av andre aktører. I minneskriftet som ble utgitt i etterkant av jubileet presenterte kirkehistorikeren Oluf Kolsrud dette initiativet som del av Trondheims lokale forberedelser til jubileet:

For 12–14 aar siden var Olsok et temmelig ukjent begrep i Olavs-kirkens egen by. Hvis man forbandt noget med Olsok, var det nogen minner fra venstrepolitikkens dager. Olsok var ingen kirkelig dag, det var mere en venstredag (Kolsrud 1937:60).

Hvis dagen falt på en søndag, kunne den bli markert eller omtalt i kirken, men den «ble ikke oppfattet som vor nasjonale kirkes store minnedag», skriver han. I 1924 ble det derfor satt ned en kirkelig olsokkomite i byen, ledet av biskopen. Målet var at til jubileumsåret skulle olsok være kjent som nasjonal og kirkelig fest, iallfall i Trondheim og Trøndelag (Kolsrud 1937:61). Kolsruds formuleringer fremhever at Bjørnsons og Venstres nasjonalisering av olavsfiguren fremdeles ble opplevd som et partistandpunkt.

Selv mente han altså også at dette hørte fortiden til. Minne-skriftets omfattende bibliografi viser likevel at olsok-feiringene hadde fortsatt inn på 1900-tallet i regi av ungdomslag, målørslø og andre aktører innen den radikale venstrebevegelsen (Kolsrud 1930:605–608). Den partipolitiske forbindelsen varte ved.

Som kirkefest og som samlende, nasjonal feiring kan olsok altså fremstå som en «invented tradition», slik historikerne Eric Hobsbawm og Terence Ranger har beskrevet det. Begrepet deres sikter til skikker og fenomener som mer eller mindre bevisst er blitt funnet opp i nyere tid, men ikledd gammel drakt, slik at de kan tilskrives verdier og legitimitet som følger av (tilsynelatende) alder og stabilitet (Hobsbawm og Ranger 1983). Hobsbawm og Rangers bok undersøker hvordan slikt ofte har skjedd i politisk og ideologisk øyemed, i stor grad knyttet til 1800- og 1900-tallets nasjonsbygging. Et bredere og mindre ladet begrep er «tradisjonalisering», som refererer til sammensatte prosesser der tradisjonelle elementer og referanser til fortiden brukes og settes sammen på nye måter for å skape ny mening og ny autoritet i nåtiden (Bauman 2004; Eriksen 2005:295). Det kan være liten tvil om at den målrettede kampanjen før jubileet hadde til hensikt å skape noe nytt: En norsk, luthersk kirkefest (se også Angell 1994:104–106). Den måtte skille seg både fra den katolske helgenfesten, fra venstrenasjonalismen og fra den folketradisjonen der «sant-ola» var en skikkelse som nedkjempet troll, satte spor i stein og fikk vann til å springe frem av fjellet selv (Bø 1955 og kapittel 4). Samtidig var det altså nettopp forankringen i tradisjon og historie som skulle gjøre feiringen til det forestående jubileets høydepunkt og representere dets betydningsmessige kjerne. Tradisjonaliseringen var en teologisk, historisk og kulturell balansegang.

Også på Stiklestad begynte forberedelsene tidlig. Kirken hadde vært under restaurering siden 1916, og arbeidene ble

ferdigstilt til jubileet. Omkring 30 000 gjester var ventet til olsokfeiringen i 1930, noe som krevde god organisering av trafikk og parkering, bevertning, tribuner og andre publikumsfasiliteter. En utendørsgudstjeneste ved Olavsstøtta var planlagt, og adgang til området måtte sikres gjennom avtaler med grunneierne. Både herredsstyret og stiftsdireksjonen satte ned komiteer for å håndtere oppgavene. Tidligst ute var likevel den såkalte *Trøndernemndi for olsokhøgtidene 1930*, som kom til å bli en svært sentral aktør for de delene av jubileet som foregikk på Stiklestad. Trøndernemndis sekretær, folkehøyskolebestyrer Nils Sivertsen, leverte også en egen rapport i etterkant som i sin helhet er gjengitt i minneskriftet og som gir et godt innblikk både i den praktiske og den symbolske utformingen av Stiklestad som historisk sted i forbindelse med jubileet.

Sivertsens rapport begynner allerede i 1871, da Stjørdal folkehøyskole hadde holdt stevne på Stiklestad. Initiativet til Venstre-stevnet i 1882, der Bjørnson hadde holdt sin store tale, kom også fra folkehøyskolene, hevdet Sivertsen. Det var mot bakgrunn av dette at folkehøyskolene i Nidaros bispedømme, sammen med formannen for Noregs Ungdomslag, startet sitt arbeid i *Trøndernemndi for olsokhøgtidene*. Fra 1928 fikk den en mer formalisert ledelse (Kolsrud 1937:36). Denne historieskrivingen representerer en tydelig kulturell appropriering. Sivertsen tok eierskap til olsok og Stiklestad på vegne av sin egen folkehøyskole, og mer generelt den høyskolebevegelsen som han representerte. Samtidig knyttet han dette eierskapet direkte til 1800-tallets venstrepolitikk og Venstres kulturnasjonalisme. Her dreide det nasjonale seg om målsak, frilynt kristendom og om å bygge norskdom – norsk selvfølelse, identitet og særpreg – på grunnlag av lokal, folkelig bygdekultur. Den «venstrepolitikken» som Kolsrud fremstilte som noe fjernt og fortidig, var altså livs levende og høyst aktuell for Sivertsen.

For ham var venstrenasjonalismen en viktig forankring og en betydningsgivende innramming for jubileet i 1930.

Trøndernemndi satte i gang et omfattende forberedelsesarbeid, i tett samarbeid med folkehøgskolene og ungdomslagene. Dette dreide seg igjen om å gjøre olsok kjent som festdag, om praktisk planlegging av feiringen på Stiklestad, og om musikalske forberedelser. Det utviklet seg imidlertid raskt en del spenninger i forholdet mellom Trøndernemndi og andre sentrale jubileumsaktører. Sivertsen skriver at nemndi forsto at jubileet skulle ha en sentral komite, og håpet å bli representert i den. Da hovedansvaret deretter ble lagt til stiftsdireksjonen, ble det likevel klart «at nemndi beinveges ikkje fekk noko med dei offentlege festane aa gjera». Fremdeles håpet man likevel å kunne bidra og å få gehør for sitt syn og sine anliggender, men også disse forhåpningene ble ikke innfridd da det kom mer informasjon om planene:

Nemndi ynskte høgtidi paa Stiklestad meir storlagd, og bad i telegram til rikssraad Hasund um aa faa kjennskap til planane fyrr dei vart godkjende. Møtet var samstelt i ynsket um at høgtidi paa Stiklestad maatte faa stort rom Olsok-dagen. Serleg ville ein arbeida for at ei utemessa maatte faa rom paa programmet. Og daa ein gjekk ut ifraa at den offentlege festen paa Stiklestad maatte slutta noko tidleg for aa halda fram i Nidaros domkyrkje, vilde nemndi arbeida for eit kveldsstemna paa Stiklestad. Ein tenkte seg ein eller tvo talar og saa ein stor konsert med høveleg program til høgtida, framført av songar- og musikklag i by og bygd i Trøndelag (Kolsrud 1937:37).

Blant sakene som lå Trøndernemndi på hjertet, var at et «norsk maal» i størst mulig utstrekning måtte bli brukt under jubileumshøytidene. Likevel forsto man raskt at det

meste ville foregå på bokmål. Trøndernemndi kjempet også for at mest mulig av liturgien under de mange planlagte gudstjenestene skulle være på nynorsk, og gjorde en rekke henvendelser til både Kirkeministeren og Stiftsdireksjonen om dette. Nemndi hadde dessuten kastet seg over oppgaven det var å få jernbanen på strekningen Hell–Grong til å benytte nynorsk, noe som ble vedtatt av Arbeidsdepartementet våren 1930. Endelig nevner Sivertsen at Trøndernemndi våren 1930 hadde diskutert mulighetene for at Ludvig Irgens-Jensens nyskrevne oratorium *Heimferd* kunne uroppføres som del av arrangementene på Stiklestad (Kolsrud 1937:39). Verket var skrevet på bestilling for oppføring i Nidarosdomen. Det vakte imidlertid så stort sinne da Olav Gullvåg, som hadde skrevet teksten, støttet Stortingets beslutning samme år om å døpe byen om fra Trondheim til Nidaros, at verket måtte tas av programmet for hovedfeiringen. Uroppføringen skjedde i stedet i Oslo samme høst.

Selv om en Stiklestadoppføring av Irgens-Jensens verk ikke lot seg gjennomføre av praktiske grunner, videreførte Trøndernemndi andre planer for olsokfeiringens musikalske innslag. Et omfattende arbeid som involverte sangkor og orkestre i hele Trøndelag ble startet, og en tonesatt versjon av Draumkvedet bestilt fra komponisten Erik Eggen. Kirkedepartementet ga økonomisk støtte til korøvelser og dirigentmøter. Bare kort tid før den store feiringen møtte imidlertid den planlagte folkefesten motstand fra samme hold. En måned før olsok kom det et telegram fra kirkeminister Hasund til fylkesmann Klingenberg med beskjed om at kveldsstevnet på Stiklestad skulle avlyses. «Dei som hadde førebutt stemna» fant likevel at dette «ikkje var rett», skriver Sivertsen, og en søknad ble sendt fra nemndi til Stiftsdireksjonen som til slutt innvilget

... at der 29. juli paa Stiklestadsløtten avholdes konsert ved kor og ved Divisjonsmusikken efter avslutningen av de officielle festligheter samme sted. Forutsetningen er, at man ikke ved taler eller paa andre maater gir konserten karakter av et nytt stevne (Kolsrud 1937:38).

Resultatet ble en konsert med et blandet kor på 750 sangere fra hele Trøndelag, etterfulgt av en tale av Christiansandbiskopen og nynorskmannen Bernt Støylen.

Sivertsen kommenterer ikke den temmelig brå avlysningen, men skriver bare at «det syntes seg, at autoritetene var imot at ein slik fest vart halden» (Kolsrud 1937:38). Likevel formidler Sivertsen en vedvarende opplevelse av å ha blitt holdt utenfor. Hendelsene som han omtaler, viser også at dette ikke bare var en personlig følelse, men dreide seg om helt konkrete forhold. Folkehøyskole- og ungdomslagsmiljøet som Trøndernemndi representerte, fikk aldri noen formell posisjon i jubileets sentrale komiteer, til tross for både egne ønsker og stor innsats. Det musikalske arbeidet fikk støtte underveis, men arrangementet som det hele skulle kunne ut i, ble altså aktivt forsøkt stoppet.

Bak motsetningene mellom Trøndernemndi og andre jubileumsaktører lå både kulturelle og politiske forhold. Språkstriden dreide seg om reelle og brennbare politiske spørsmål, slik blant annet temperaturen i kampen om bynavnet viser. Her sto Trøndernemndi for et radikalt nynorsk, slik situasjonen illustrerer. Samtidig var språkkamp og målrørsle bare en del av en større strid om norsk identitet og kultur, der posisjonen til Trøndernemndi ble forbundet med venstrebevegelsens kulturnasjonalisme og på den måten også med en bestemt partipolitikk. Ved å knytte så tydelig an til 1800-tallets Stiklestadmøter og til Bjørnsøns tale, var det nettopp denne identiteten nemndi selv påberopte seg. Motstanden var dermed et svar på deres egen forståelse av feiringen og av Stiklestad. Den var rettet både mot eierskapet som

nemndi tok, og mot det partipolitiske innholdet som feiringen på denne måten ville få. Den nasjonale høytiden skulle ikke bli en venstremerking.

I tillegg til disse (parti)politiske dimensjonene reflekterer spenningene rundt olskokfeiringen også en strid om sted og om fortidsformatering. For stat og kirke, for Kirkedepartementet og Nidaros Stiftsdireksjon, var det den nyrestaureerte domkirken i Trondheim som sto i sentrum. Som nasjonalhelligdom og kroningskirke var den både religiøs og nasjonalt et viktig symbol for det selvstendige Norge. Som Olav den helliges gravkirke representerte den dessuten historie og kontinuitet tilbake til den kristningen som jubileet i 1930 skulle feire. Domkirken var stedet som bandt kristningen og kristningskongen sammen med kirken som institusjon, og var på den måten sentral for selve ideen om et kirkejubileum. Slaget som felte kongen og la grunnlaget for hans ry som hellig mann, fant sted på Stiklestad, ikke i Trondheim, og var nødvendigvis også viktig. Fra et luthersk og statskirkelig synspunkt måtte det likevel få underordnet betydning. Stiklestad kunne ikke representere kirken selv. Derfor satte Stiftsdireksjonen som betingelse for tillatelsen at kveldsarrangementet ikke skulle få preg av et eget stevne. Pålegget ville hindre et nytt folkemøte i tradisjonen fra Venstretevene, og samtidig redusere Stiklestads posisjon som konkurrerende historisk sted med sine egne aktører og anliggende. Den store korkonserten kunne fungere som kulturprogram, mens taler, som i større grad ville kunne utnytte Stiklestads retoriske potensiale som historisk sted, var altså ikke ønsket.

Den katolske kirke og jubileet

Det var likevel ikke bare Trøndernemndi og venstrebevegelsen som utfordret den dominerende forståelsen av jubileet og av

Stiklestad som sted. I februar 1930 hadde Kirkedepartementet sendt brev til den katolske kirke i Norge for å høre om man ville se positivt på å bli invitert til jubileet. Det apostoliske vikariat sendte et høflig avslag. På grunn av «historiske kjensgjerninger» så man seg nødt til å organisere sin egen feiring «til minne om grunnleggelsen av katolsk kristentro for 900 aar siden», og anså seg samtidig utelukket fra deltakelse i statskirkens offentlige opp-treden (Kolsrud 1937:50). I minneskriftet er den katolske feiringen omtalt i en separat rapport skrevet av Henrik Irgens, som på dette tidspunkt fungerte som den katolske kirkens leder i Norge. Også denne feiringen foregikk delvis inne i Trondheim, i den katolske Olavskirken og ved Elisabeths hospital. Et høydepunkt var likevel gudstjenesten på Stiklestad og valfartsprosesjonen dit etter våkenatt i menighetskirken i byen. Allerede i 1870-årene hadde den katolske kirken kjøpt en tomt mellom minnestøtta og kirken på Stiklestad, og som del av jubileumsforberedelsene ble det bygget et valfartskapell i tre. Det sto ferdig til olsokfeiringen i 1930, da det ble holdt pontifikalmesse. I sin tale under festmøtet kvelden før hadde den katolske sognepresten på Hamar, Karl Kjelstrup, gått direkte i konfrontasjon med Norges og den norske majoritetens feiring av jubileet. Han snakket om minnet og «evighetsrøsten» som nå spurte hver nordmann: «Hvordan har du verget den arv Olav den hellige gav dig?» For mange i Norge er Olav nasjonal helt og statsbygger, sa Kjeldstrup videre, men «de ser ofte ikke dypt nok paa Hellig Olavs gjerning til aa give dette med 'arven' den rette tolkning» (Kolsrud 1937:217). Nordmennene feirer nok gjerne jubileet for kristendommens innføring, men de «søker gjerne aa dekke over det faktum, at denne kristendommen var Roms kristendom, den almindelige eller universelle kristendom» (Kolsrud 1937:217). Både forfedrene og folketradisjonen har visst dette, sa Kjeldstrup videre: «For dem var Olsok først og fremst en *kirkelig helgenfest*, og det er

den ogsaa for oss. Skal det store 900-aars-minne derfor feires i pakt med gamle norske tradisjoner, da maa det bli som *katolsk kirkehoitid*». (Kolsrud 1937:218, uthevet i original).

Her er det en annen St. Olav som trer frem og gjør at både stedet og feiringen endrer mening. For Kjelstrup og hans trosfeller er Olav først og fremst en kristen helgen som tilhører den universelle kirke snarere enn noe nasjonalt felleskap. Det var martyrdøden, det at kongen ga sitt liv for troen, som gjorde ham til helgen, ikke hans rolle som norsk statsbygger, som forsvarer av kongedømmet eller som nasjonal helt. Dermed er det også selve martyriet som feires og minnes, både gjennom den årlige helgenfesten og under det katolske 900-årsjubileet. I tillegg understreker Kjelstrup at dette ikke bare er den opprinnelige og gamle betydningen av feiringen og olavskikkelsen, men også den som er blitt videreført i «gamle norske tradisjoner». Folketradisjonen garanterer dermed ikke bare for alder, i Kjelstrups tale representerer den også en ubestridelig autentisitet og blir et argument for at olavsforståelsen som er rotfestet i folket er en annen enn den som den feirende statskirken står for.

I katolsk sammenheng har stedet selv en religiøs betydning. Stiklestad, der Olav i sin tid led martyrdøden, var nettopp stedet for den offerhandlingen som gjorde kongen til helgen. Det fikk betydning for tro og religiøs praksis, på samme måte som graven og relikviene i Nidarosdomen. I katolsk kontekst ble Stiklestad pilegrims mål og et sted for religiøs erfaring, slik det fremdeles var for Kjelstrup og hans trosfeller i 1930. Den stedsforståelsen som Kjelstrup gjorde seg til talsmann for, var dermed ikke primært historisk og ikke en egentlig fortidsformatering, men dreide seg stedets om religiøse og åndelige betydning for de troende som søkte dit. Luthersk lære har ingen tilsvarende stedsteologi. Jubileet som statskirken skulle feire i 1930 var et historisk jubileum, en minnesmarkering. Her var forståelsen at hendelsene i fortiden

hadde hatt historisk betydning for utviklingen kirke og religion i Norge, noe som i sin tur gjorde at stedene der disse hendelsene hadde foregått, også ble viktige. Men stedene hadde ikke i seg selv en grunnleggende åndelig betydning.

«Arv» er begrepet som Kjelstrup bruker for å betegne olavsskikkelsens og olsokferingens rolle i Norge. Arven etter Olav tilhører alle nordmenn, men slett ikke alle forvalter den på rett måte, fremhever han. Ordet kulturarv kom ikke i vanlig bruk før i 1990-årene (Jensen 2008), men Kjelstrups begrep har like fullt viktige likhetstrekk med vår tids terminologi (se også del III). Arven han beskriver dreier seg om et kulturelt og religiøst innhold som er blitt overført fra fortiden til nåtiden og som nåtidens samfunn hviler på. Dette skaper relasjoner som ikke bare dreier seg om kontinuitet og varighet gjennom lang tid, men også om et organisk fellesskap og om forpliktende bånd. De som forvalter arven bærer et ansvar, både for å ta vare på arven fra fortiden og for å føre den videre inn i fremtiden. For Kjelstrup dreier arven seg imidlertid ikke bare om et historisk budskap og er heller ikke knyttet til bestemte nasjonale verdier eller en nasjonal identitet. Arven er av tidløs og religiøs karakter. Den binder nordmennene til Gud og til den universelle, katolske kirke.

På hver sin måte utfordret både Trøndernemndi og den katolske kirken den forståelsen av jubileet som Stiftsdireksjonen og Kirkedepartementet sto for. For begge disse aktørene fikk desuten Stiklestad en annen og større betydning. For statskirken og de sentrale myndighetene var jubileet i svært stor grad en feiring av kirke og stat. Slaget på Stiklestad og Olav Haraldssons død representerte innføringen av kristendommen og den endelige etableringen av et norsk rike som siden ikke var blitt delt. Dette ga jubileet en viktig nasjonal dimensjon, både som representasjon av nasjonal historie og som uttrykk for en samlende nasjonal identitet. Samtidig gjorde denne forståelsen Trondheim og

Nidarosdomen til feiringens selvfølgelige midtpunkt. Gjennom flere hundre år hadde domkirken i Trondheim vært landets hovedkirke og religiøse sentrum. I 1930 var den store, praktfulle og nyrestaurerte bygningen både kroningskirke for det nye kongedømmet og nasjonalhelligdom for riket. I dette bildet hadde Stiklestad ingen selvstendig posisjon.

For Trøndernemndi og for den katolske kirken i Norge var dette annerledes. For begge hadde Stiklestad stor og selvstendig betydning. For Trøndernemndi representerte Stiklestad en konkret, lokal forankring i den samme bygdekulturen som den selv mente å representere. I tillegg kunne nemndi knytte an til 1800-tallets Venstre-stevner og arbeidet med å etablere olsok som nasjonal høytid. Her var Stiklestad altså del av en fortidsformatering i nasjonal Venstre-utgave. For den katolske kirken var Stiklestad religiøst og fromhetsmessig viktig som pilegrims mål og som hellig sted på grunn av Olavs offerdød. Også dette gjorde at det konkrete, fysiske stedet fikk stor betydning. I motsetning til nemndis forståelse var denne betydningen imidlertid verken lokal eller nasjonal, men åndelig og universell.

Ingen av disse to «utfordrerne» fikk stor innvirkning på hvordan hoveddelen av jubileumsfeiringen faktisk ble utformet og gjennomført. De er likevel viktige i denne sammenhengen fordi de viser hvor lite entydig Stiklestads, og til dels også St. Olavs, posisjon var som nasjonale symboler i denne perioden. Sammen med 1920-årenes intense arbeid for å skape en olsoktradisjon som kunne bidra til å sette ord på det planlagte jubileets innhold, viser de hvordan stedet Stiklestad og Olavsskikkelsen selv fremdeles var åpne for ulike tolkninger og fortidsformateringer der både nasjonalt, politisk og religiøst innhold ble satt i spill. Den sentrale jubileumsplanleggingen forsøkte nettopp å lukke disse tolkningsmulighetene, og skape en mer enhetlig og felles nasjonal forståelse med et mindre meningsmangfold, på samme

måte som vi har sett at skjedde i forbindelse med Haraldsstøtta i Haugesund. Begrensningene som ble lagt på Trøndernemndis stevne på Stiklestad var en del av dette bildet, et forsøk på å holde kontroll på mangfoldet og de ulike stemmene. Den planlagte invitasjonen til den katolske kirken i Norge kan ses i samme lys. Her ville de katolske deltakerne representert ett av mange inviterte tros- og kirkesamfunn snarere enn den universelle kirken, og altså blitt tildelt en langt mer underordnet rolle enn de selv gjorde krav på. I begge tilfellene ville rammene bli satt av de sentrale aktørene i Stiftsdireksjonen og Kirkedepartementet, og forståelsen av Olavsskikkelsen og Stiklestad rettet inn mot en nasjonal og statskirkelig konsensus.

KAPITTEL 8

Nasjonalparken på Borre

Søndag 19. juni 1932 ble Norges første nasjonalpark høytidelig innviet. Kongen selv var til stede, sammen med flere tusen tilskuere. Talen om stedets og parkens historiske betydning ble holdt av A.W. Brøgger, som var en helt sentral aktør i nasjonaliseringen av gravfeltet på Borre (Myhre 2003:56). Hans arbeid blir derfor et omdreiningspunkt for dette kapittelet som først skal dreie seg om Brøggers vitenskapelige arbeid med Borrefunnet og deretter om hvordan gravfeltet ble til park.

Brøgger var blitt ansatt ved Universitetets Oldsaksamling i 1913 og utnevnt til professor i nordisk arkeologi to år senere. Samtidig ble han Oldsaksamlingens leder. Borrefunnet var tema for hans tiltredelsesforelesning som professor, publisert i 1916 med tittelen *Borrefundet og Vestfold-kongernes graver*. Som en viktig drivkraft for norsk arkeologi gis Brøgger æren for at Oldsaksamlingen ble utviklet til en moderne forskningsinstitusjon. Han videreførte den vitenskapelige publiseringen av Osebergfunnet fra 1904, arbeidet for en mer effektiv lovgivning for vern av fornminner og for å skaffe vikingskipene deres museumsbygg på Bygdøy (Solberg 2009). I tillegg kom han til å bli kjent for

sin steile holdning overfor den tyske okkupasjonsmakten under andre verdenskrig og for arbeidet med å hindre at viktige gjenstander fra Oldsaksamlingen ble utlevert til NS eller tyskerne (Legné 2022:311ff).

På samme måte som for Osebergfunnet, der de vitenskapelige undersøkelsene av materialet stoppet opp da utgravningslederen Gabriel Gustafsson døde i 1915, var Borrefunnet blitt liggende nokså urørt etter at det kom til Oldsaksamlingen. Funnmaterialet var blitt katalogisert av Rudolf Keyser, men hadde ikke blitt gjenstand for systematisk bearbeiding. Da Brøgger tok opp tråden, var Nicolaysens arbeid fremdeles det viktigste grunnlaget. Det gjaldt selvsagt selve funnmaterialet, som Nicolaysen hadde levert til Oldsaksamlingen, men i stor grad også hans rapport om funnet og hendelsene omkring det (kapittel 5). Etter at Nicolaysen selv gikk bort i 1911, var denne rapporten den eneste kilden til det som hadde foregått på Borre i 1852.

Arbeidet med etableringen av Borreparken representerte både en konkretisering av de eldre fortidsformateringerne og en utvikling av kunnskapsobjektet. Som forsker og museumsmann trakk Brøgger Borre og Borrefunnet inn i en vitenskapelig kunnskapsutvikling basert på etablerte metoder, faglige begreper og teorier. Verken ved Hafrsfjord, i Haugesund eller på Stiklestad ble det gjort nye funn eller satt i verk nye undersøkelser i perioden da den nasjonaliserende monumentaliseringsen foregikk. Slik de tidligere kapitlene i denne boka har vist, var disse kunnskapsobjektene blitt formet gjennom eldre lærde praksiser og langsomme konsolideringer. På 1800-tallet ble de plassert inn i mer institusjonaliserte sammenhenger med større autoritet gjennom Nicolaysens og Fortidsminneforeningens engasjement, men ny viten ble ikke produsert. I dette bildet skiller Borre seg ut ved vitenskapeliggjøringen som foregikk parallelt med at den nasjonale betydningen ble forsterket og fremhevet.

De tydelig politiske og nasjonsbyggende dimensjonene ved Brøggers arbeid med Borrefunnet og Borreparken har senere vært gjenstand for mye kritisk oppmerksomhet (Myhre 2003; Myhre og Gansum 2003; Østigård og Gansum 2009). I dette kapitlet er det likevel først og fremst den tette sammenvevingen av vitenskap og nasjonalisering som skal stå i sentrum. Det nasjonale var ikke noe som kom i tillegg til forskningen og «farget» den, men var en integrert del av det hele. I Brøggers avhandling fra 1916 er denne sammenflettingen sterk og tydelig. I ettertid er de nasjonale tolkningene lette å få øye på, mens implikasjonene av det vitenskapelige arbeidet i større grad kan bli oversett. Likevel er også disse sidene ved Brøggers arbeid viktige for fortidsformateringen og for utformingen av Borre som historisk sted. Også den vitenskapelige bearbeidingen er med på å gjøre fortiden nærværende, relevant og virksom i nåtiden, og på å fortelle hva funnet er og hva det betyr.

I forbindelse med avhandlingsarbeidet skal Brøgger bare ha besøkt Borre én gang, og blitt forskrekket over hvor gjengrodd området var. Den vitenskapelige kunnskapen han søkte kom altså ikke fra det tette buskaset på Borre, men ble produsert i Oldsaksamlingens kontorer og magasiner. Grunnlaget var Nicolaysens rapport, gjenstandsmaterialet som ble oppbevart i Oldsaksamlingen og opplysninger fra Brøggers assistenter, arkeologene Sigurd Grieg og Bjørn Hougen, som ble sendt til Borre for å gjøre oppmålinger og kartlegge gravfeltet. Utgravninger ble ikke utført. Til tross for at Brøggers arbeid dermed hadde et betydelig svakere materielt utgangspunkt enn Nicolaysens, og Brøgger selv langt mindre direkte kjennskap til stedet og funnet, var det gjennom hans avhandling at Borrefunnet fullt ut ble materialisert. Her ble gjenstandene systematisk beskrevet og eksplisitt omtalt som arkeologisk materiale. Denne vitenskapelige formateringen danner grunnlaget både for Brøggers tolkning av Borregravene og for

senere arkeologisk forskning. Undersøkelsen i dette kapitlet skal legge vekt på hvordan formateringen foregikk, det vil si hvordan Brøggers avhandling ikke bare var et vitenskapelig arbeid, men også en italesettelse eller talehandling som brakte Borrefunnet inn i nåtiden på helt bestemte måter og med et tydelig budskap.

Brøgger og Borre

Brøggers avhandling har tre hoveddeler. Den første er om selve funnet, det vil si om Nicolaysens rapport og om gjenstandsmaterialet i Oldsaksamlingen. Den midterste, som er ganske kort, er om gravfeltet på Borre, altså den konkrete fysiske lokaliteten. Den siste og lengste delen er om de norske Ynglingekongenes graver og avsluttes med en oppfordring om å gjøre Borrefeltet til et nasjonalt minnested og nasjonal helligdom. Brøgger begynner med funnet i 1852. Med utgangspunkt i Nicolaysens rapport forteller han om uorden, ødeleggelse og mangel på kontroll: Veivesenet kjøpte haugen for å ta ut sand. Kierulfs løfte om premier til arbeidsfolkene førte til at gjenstander i haugen ble «fuldstendig ødelagt av de ivrige spader» (Brøgger 1916:1). Gravingen stoppet opp da haugen truet med å rase sammen. «Denne tilfældige og ret barbariske gravning» brakte for dagen en del oldsaker som etter hvert ble sendt til Oldsaksamlingen. Deretter fikk de antikvariske myndighetene ved en ren tilfeldighet høre om funnet. Først da Nicolaysen etter dette dro til Borre for å foreta nærmere undersøkelser, kom altså ekspertisen inn og satte i verk tiltak for å redde funnet, få kontroll på situasjonen og gjenopprette en slags orden.

Slik Brøgger fremstiller saken, lyktes dette bare delvis. For det første var funnet allerede «defekt» på grunn av arbeidsfolkenes graving. For det andre manglet Nicolaysen erfaringen

som skulle til for å løse en slik ny og ukjent oppgave. Med bedre kunnskap ville Borrefunnet «ordentlig utgravet, ha straalet ved siden av de nyere fund fra Gokstad og Oseberg» (Brøgger 1916:2). Men også andre problemer har gjort kunnskapsproduksjonen vanskelig. Brøgger understreker at Nicolaysens rapport er den eneste kilden til funnet, slikt at «vi er derfor aldeles henvist til at stole paa utgravernes iagttagelser» (Brøgger 1916:3). Samtidig mener han at Nicolaysen tok feil på viktige punkter. Nicolaysen beregnet skipets lengde til å ha vært omtrent 17 meter, mens Brøgger mener at det snarere må ha vært 20. Både haugens størrelse og størrelsen på de skipene som er funnet senere, tilsier dette, mener han. Han er også skeptisk til påstanden om at skipet skal ha hatt bare fire bordganger, og mener at tallet har vært høyere. Igjen er det skipene fra Oseberg, Gokstad og Tune som er sammenligningsgrunnlaget og som får representere fasit. Nicolaysen forteller dessuten ikke noe om ror eller mast, og Brøgger mener dette skyldes hans manglende kunnskap snarere enn at skipet skulle ha manglet slikt (Brøgger 1916:4). Også når det gjelder gravkammeret og spørsmålet om den døde levninger har vært brent, mener Brøgger at Nicolaysen tar feil. Jerngryten som Nicolaysen tolket som en kjele for asken, var intet annet enn en del av det husholdningsutstyret som den døde fikk med seg i graven.

Det kan synes paradoksalt at Brøgger, som ikke hadde sett verken skipet eller haugen, kunne uttale seg så sikkert om forholdene og om Nicolaysens feil, samtidig som han understreker at Nicolaysens egne observasjoner er den eneste kilden. Brøggers argumentasjon hviler på sammenligninger med de store funnene som var gjort etter Nicolaysens tid, først og fremst Oseberg og Gokstad. For Brøgger fungerer de som sannere vitnesbyrd om Borrefunnet enn Nicolaysens egne iakttagelser. Den tilstanden av uorden og forvirring som hersket under utgravningen, opphørte altså ikke med Nicolaysens ankomst. Selv om de materielle

ødeleggelsene tok slutt, lyktes ikke Nicolaysen å bringe full orden i funnet og dets betydning. Det er først Brøgger, ifølge hans egen fremstilling, som har maktet å produsere en slik orden og å gi funnet og gjenstandsfragmentene deres rette tolkning. Med dette etablerte Brøgger samtidig en form for eiendomsrett til funnet, han gjorde det til sitt. Dette var likevel ikke noen rent personlig tilegnelse, Brøgger approprierte funnet og materialet på vegne av arkeologisk forskning og en sammenlignende vitenskapelig tilnærming. Samtidig med at han løftet funnet ut av Nicolaysens rapport og inn i sin egen avhandling, flyttet han det også fra den fysiske lokaliteten på Borre og inn i en systematisk sammenheng av katalog og registreringsnumre, typetenkning og kategorier, sammenligninger og vitenskapelig litteratur.

Kaos og katalog

Neste del av Brøggers avhandling har tittelen «Beskrivelse av oldsakene». Her presenteres gjenstandsmaterialet fra Borrefunnet som vitenskapelige fakta og «immutable mobiles»: Stabile enheter som kan bevegges rundt uten å endres eller ødelegges og som «can be cumulated, aggregated, shuffled, compared and used for calculations» (kapittel 4 og Latour 1987:223). Vitenskapelige fakta er empiriske, konkrete og spesifikke og forstås som objektive. De fremstår som teoriløse biter av virkeligheten «der ute», og utgjør samtidig vitenskapens byggesteiner. Hvorvidt rent objektive fakta virkelig eksisterer, er en omfattende vitenskapsteoretisk og filosofisk debatt. At selve ideen om empiriske fakta som vitenskapens nødvendige basis også har sin historie, har på sin side stått sentralt i nyere forskning (f.eks. Daston 1991) sammen med innsikten i at fakta blir til gjennom arbeidskrevende prosesser og rutiner. For å bli vitenskapelig evidens med allmenn gyldighet

må observasjoner og annen empiri renses for uvedkommende vedheng av tilfeldige omstendigheter og løftes ut av sitt konkrete, lokale og spesifikke opphav (se f.eks. Rusnock 2002). Brøggers beskrivelse av materialet fra Borrefunnet representerer nettopp et slikt arbeid. Når det er gjort, kan funnmaterialet sirkulere løsrevet fra funnstedet og fungere som mobile byggesteiner i nye sammenhenger og argumentasjoner.

Brøgger forteller at Borrefunnet er katalogisert i Universitetets oldsaksamling og har numrene 1801–1812. Her er det altså ikke lenger jordsmonnet på Borre som rammer inn gjenstandene, slik det var for Nicolaysen, men katalogens system og signaturer. Numrene viser tydelig hvordan gjenstandene er blitt del av en større helhet som ikke lenger består av lokale forhold i Vestfold, men av Universitetets samling av tilsvarende gjenstander. Den første gjenstanden fra Borrefunnet beskrives slik:

C.1801. Brudstykke av et glasbæger, avbildet fig. 2, av mørk farve med paalagte traader. De bevarte brudstykker blev rekonstruert i en tegning av Frich i 1852, hvilken imidlertid blev rettet av Nicolaysen i Ab. 1857 pl.III fig.I efterat han hadde gjort sig bekjendt med Lindenschmidts avhandling om gravfeltet ved Selzen. En rekonstruktion er i sin tid utført i Samlingen over en træblok av Gustafson, Norges oldtid, s. 115 fig. 491, i hovedsaken sikkert en rigtig rekonstruktion. En nøiagtig eftergaelse af alle detaljer vil mulig kunne finde at den virker litt fortrykt. Efter denne rekonstruktion er den her gjengivne avbildning fig. 2 tegnet. Glasbægeret skulde efter denne ha været ca 1819 cm. høit og med en mundingradius av 8,5 cm (Brøgger 1916:5).

Denne teksten forteller om glassbegeret som Nicolaysen fant rester av i haugen i Borre, men først og fremst beskriver den arbeidsoperasjoner som forvandler glassbitene til vitenskapelige

og mobile fakta. Selve begeret fra Borre er kun til stede i første og siste setning. Som helhet forteller Brøggers beskrivelse langt mer om ulike avbildninger av en rekonstruksjon og troverdigheten av den, samtidig som stedene der dette begeret opptrer, ikke lenger er den utgravde haugen, men vitenskapelige bøker og diskusjoner.

Brøggers beskrivelse fortsetter på samme måte. Gjenstandene defineres ved katalognumrene de har fått, og neste nummer i presentasjonen er et forgylt beslag til et høvre. I sin forklaring til denne gjenstanden refererer Brøgger til tegninger i sin egen avhandling og i Oluf Ryghs verk *Norske oldsaker*. Deretter følger katalognummer C.1803, som Brøgger påpeker at omfatter «endel saker som neppe hører sammen». Denne katalogposten blir derfor delt opp i en underpostene A og B, som hver har sin rekke av nye underposter med fortløpende numre. Etter å ha beskrevet gjenstandsfragmentene som dette dreier seg om og forsøkt å finne ut hva hver av dem kan ha vært, beveger Brøgger seg videre til katalognummer C.1804. Også denne posten har en rekke nummererte underposter, men fordi alle delene i dette tilfellet kommer fra et rikt utsmykket hestebidsel, utgjør de likevel en helhet. De resterende katalognumrene er for det meste enkeltgjenstander med korte beskrivelser.

Det som definerer gjenstandene i denne oversikten, og som holder dem sammen, er altså katalognumrene de er blitt tildelt, sammen med tegninger og gjengivelser i andre vitenskapelige arbeider. Gjenstandene kan betegnes ved hjelp av katalognumrene, og får dermed «navn» som C.1801 eller C.1802 i stedet for «skår av et glassbeger» eller «beslag til høvre». De nye navnene fremhever den nye identiteten, ved hjelp av dem presenteres gjenstandene som fakta. De tilhører forskningen. I denne sammenhengen representerer gjenstander som «neppe hører sammen» først og fremst et problem fordi de har fått samme nummer. Brøggers arbeid med å dele opp postene og tildele

undernumre er videreføringen av bestrebelsene på å gjøre hvert enkelt gjenstandsfragment til et rensset, tydelig og velavgrenset faktum som deretter kan «be cumulated, aggregated, shuffled, compared and used for calculations», slik Latour beskriver det (ovenfor).

For Brøgger virker det maktpåliggende å slå fast at haugen inneholdt en mannsgrav. Bare på den måten kunne funnet bekrefte teoriene hans. Våpen eller andre gjenstander som mer direkte kunne fortelle at den døde var en mann, var imidlertid ikke funnet. Brøgger forklarer dette med at haugen hadde vært åpnet tidligere og verdifulle våpen stjålet. «Typiske kvindesaker» ville ikke på samme måte vært gjenstand for gravrøvers interesse, mener han, og mer trolig blitt liggende urørt dersom de hadde vært del av gravgodset (Brøgger 1916:19). Blant funnene fra Borre var riktignok både en glassperle og et snellehjul, men disse gjenstandene forklarer Brøgger med at den døde høvdingen ble fulgt i graven av en tjenestekvinne. Sammenligninger med andre funn tjente som begrunnelse for dette. Grunnlaget for å trekke slutninger om kjønn var likevel tynt, og Brøggers tolkning av haugen på Borre som en mannsgrav forblir en påstand uten noe entydig belegg i funnmaterialet han bygde på.

Avslutningsvis forsøkte Brøgger å datere Borrefunnet. Kriteriene han bruker er stilistiske, med ornamentikken på rideutstyrets bronsebeslag som utgangspunkt. Ideer om stil som historisk uttrykk og som middel til datering innebærer at konkrete gjenstander sees som en form for materialisert tid. Samtidig plasseres de inn i et historisk fellesskap med andre gjenstander som kan oppvise de samme stiltrekkene. Funnet fra Borre har gitt opphav til den såkalte «Borre-stilen» (Blindheim 1953:7). Brøgger brukte ikke dette begrepet, men i stedet betegnelsen «Vestfoldskole». I tillegg nevnte han «karolingiske» motiver som finnes på gjenstandene fra Borre (Brøgger 1916:23f). Slike

betegnelser gjorde det mulig å sammenligne materialet med funn fra både Gotland og Vendel. Stilbestemmelsen gjorde funnet til del av en helhet som ikke dreide seg om Borre, men om stilens fellestrekk. Denne tilhørigheten til en overordnet kategori fikk fragmentene til å fremstå som større enn seg selv – de ble eksempler på en bestemt stil. Dermed kunne de begynne å sirkulere som fakta i arkeologisk og kunsthistorisk faglitteratur.

Hvem haugene gjemte

Gjennom avhandlingens innledende deler flyttet altså Brøgger Borrefunnet inn i den systematiske vitenskapens verden. Det skjedde i to trinn, der han først gjorde funnet til sitt eget ved å la sine egne tolkninger, basert på vitenskapelig sammenligning og typologisk tenkning, overprøve Nicolaysens rapport, som var basert på direkte observasjon. Dernest tjente gjennomgangen av katalogen og kommentarene som ble knyttet til de registrerte gjenstandene, til å rense dem ytterligere fra den konkrete funnkonteksten og gjøre dem til vitenskapelige fakta som kunne inngå i vitenskapelige publikasjoner og reflekterte katalogens systematikk. I de to neste delene av avhandlingen blir funnet derimot ført tilbake til Borre på en slik måte at både gjenstandene og stedet får ny og økt betydning. Nå blir funnmaterialet til vitenskapelige belegg for en bestemt tolkning av funnet og for en helt bestemt fortidsformatering.

Avhandlingen korte midttdel, der feltet beskrives, inneholder både kart over gravene og omtale av hver enkelt haug. Området er gjengrodd og fremkommeligheten dårlig, men Brøgger understreker likevel at gravfeltet på Borre ikke har sin like i Norge (Brøgger 1916:25). Derimot kan det sammenlignes med monumentale anlegg som de store haugene ved Uppsala i Sverige

og ved Jelling i Danmark. Brøgger viser til arkeologen Haakon Shetelig som tidligere hadde hevdet at alle storhaugene i Vestfold tilhørte medlemmer av vikingtidens kongeslekter, og at noen av dem kunne knyttes til et «kjendt fyrstehus» eller navngitte personer (Brøgger 1916:32). Brøgger mener også at det er rimelig å anta at alle haugene på Borre er fra samme periode. I motsetning til enkelthauger som Raknehaugen på Romerike representerer Borrefeltet på denne måten et helt dynasti, en mektig og selvbevisst kongeslekt, resonnerer Brøgger: «Alt i den betydelige samling paa ett sted ligger en sandsynlighed som ikke kan avvises uten videre, for at den slegt som her har fundet hvile har hat en betydeligere politisk magt end almindelig» (Brøgger 1916:33). Hvem var denne ætten? For Brøgger var det kun ett mulig svar.

De korte beskrivelsene av lokaliteten på Borre tjener til å fremheve gravenes størrelse og betydning, og blir samtidig en transportetappe frem til den mest omfattende delen av avhandlingen, drøftingen av sammenhengene mellom Borrehaugene og Ynglingesagaen. Brøgger begynner med en gjennomgang av Ynglingatal, kvadet som Snorre bygger sagaen på. Brøgger understreker at i sagaen er kvadet både kortet ned og forvansket av den kristne Snorre, men han understreker likevel den betydelige kildeverdien. Han viser også til historikeren Gustav Storm, som hadde argumentert for at kvadets opphavsmann må ha hatt detaljert kunnskap om Vestfolds geografi, og konkluderer med at

Det maa ansees som godtgjort at Ynglingatal er digtet i slutten av de 9de aarhundrede, men adskillig før aar 900, at det er digtet i Norge av en mand som har kjendt Vestfold indgaende, og som før han kom til Harald haarfagre har været knyttet til et Vestfold-hof, vel til Ragnvald heiðumhárrs hof i det sydlige Vestfold (Brøgger 1916:41).

På denne måten blir sagaen og kvadet selve nøkkelen til gravfeltet på Borre. Nøkkelen gjør det mulig å åpne haugene uten å grave i dem, og å trekke ut informasjon som er konkret, lokal og knyttet til den enkelte haugen på Borre, samtidig som den er sentral for hele rikets historie.

Brøgger begynte med å presentere et genealogisk skjema for de norske ynglingekongene og deres koner. Deretter hentet han frem kvadets opplysninger om hver av Vestfoldkongene. Den første av dem, Halvdan Kvitbein, må være begravd lengre sør i fylket, mente Brøgger. Halvdans etterkommere, Øystein Fret, Halvdan Milde og Gudrød Storladne, plasserer han derimot i hver sin storhaug på Borre. Argumentasjonen bygges opp gjennom referanser til historisk og filologisk forskning i både Norge og Sverige. Sammenligninger med Uppsala og Jelling er viktige også her, i tillegg til paralleller som kunne trekkes til Osebergfunnet. Likevel måtte også Brøgger takle problemet med Vadla, den iskalde elven som ifølge kvadet kastet seg i sjøen like ved stedet der den første kongen, Øystein Fret, ble hauglagt. Nicolaysen, som faktisk oppholdt seg på Borre våren 1852, fant sporene av Vadla i båndet av gul bekkeblom som blomstret langs jordene fra Borrevannet og ned mot fjorden. Brøgger, på kontoret i Oslo, valgte en mer tekstbasert tilnærming. Kvadets opplysning om raet var langt viktige enn formuleringen om Vadla, mente han. Og kvadet sier at graven var ved enden eller spissen av raet, ikke bare ved dets kant. Ettersom den nordlige enden av det store Vestfoldraet nettopp befinner seg ved Borre, er plasseringen nærmest opplagt:

Det maa ikke glømmes at Tjodolf har været lokalkjendt i Vestfold, at han har hat overblikket, at han selvfølgelig har kjendt det kongelige gravanlæg paa Borre. At han med uttrykket *raðar broddi* derfor har ment netop dette sted synes ubetinget naturlig og rime-
lig (Brøgger 1916:44).

Den iskalde Vadla-strømmen på sin side (bort)forklares med en viss dikterisk frihet hos en dikter som sannsynligvis befant seg ved hoffet lengre sør i fylket og dermed «forminsket forholdene» (Brøgger 1916:44). Nøyaktig hvor den mystiske Vadla faktisk befant seg, var dermed av mindre betydning, mente han og forlot det stadig ubesvarte spørsmålet til fordel for en diskusjon av de politiske forholdene i Vestfold i de første ynglingekongenes tid. Konklusjonen ble at

... er denne opfatning rigtig – og der synes ikke at mangle noget led i dens rimelighet – faar det kongelige anlæg paa Borre ny betydning som symbol paa det vigtige sted, hvorfra Norges samling utgaar (Brøgger 1916:46).

Og Brøggers nasjonaldynastiske tolkninger stoppet ikke her. Han argumenterte også for at kongsdatteren Aasa, bruden som Gudrød røvet i Agder og som ble mor til Halvdan Svarte, nettopp var kvinnen som ble funnet i den store skipsgraven i Oseberghaugen i 1903, bare noen kilometer sør for Borrefeltet. Den eldste av Gudrøds to sønner, Olav Geirstad-alv, skulle ifølge sagaene ligge i haug på Gjerstad. Brøgger mener dette må være en feilskrivning for Gokstad, enda noen mil lengre sør i Vestfold fylke, der et vikingskip var blitt gravd ut i 1880 (Brøgger 1916:54). Endelig utpekte han den nordligste av storhaugene på Borre til æresgrav for Halvdan Svarte selv, far til Harald Hårfagre. På denne måten kunne han knytte den norske rikssamlingen temmelig direkte til Borrefeltet. Sagaen forteller at da Halvdan druknet i Randsfjorden på Ringerike ble liket delt i fire og begravd i hver sin del av riket hans. Brøgger omtalte imidlertid dette som «uhedensk og uten hjemmel i nordisk tankegang» (Brøgger 1916:61) og mente at fortellingen måtte skyldes en senere feiltolkning. Kongens kropp ble ikke delt, men derimot ble det reist æresgraver over ham flere

steder, mente Brøgger. Dette var forklaringen på at flere hauger på det norske Østlandet bærer navnet Halvdanshaugen.

Brøgger baserte hele argumentasjonen på det han selv oppfattet som «en smuk overensstemmelse mellom de forskjellige iakttagelser» (Brøgger 1916:51). Det kunne ikke være tvil om at Borre er det norske rikets opphavssted: Haugene «rummer de stolte minder fra de norske kongeslegt fra hvilken landets samling utgik» (Brøgger 1916:65). Denne konklusjonen var også begrunnelsen for Brøggers avsluttende appell til leserne:

Vi maa gjøre ende paa den uværdige, havarerte og forlatte tilstand hvori disse hauger nu ligger, vi maa gjøre Borrefeltet til et nationalt mindested, en national helligdom, hvor vi virkelig kan finde harmoni mellem stedets historiske værdighet og betydning og dets ytre form. Og dette kan forholdsvis let la sig gjøre (Brøgger 1916:65).

I dag er Borreparken omgitt av et lavt steingjerde. Inngangen er markert med to flaggstenger som signaliserer parkens nasjonale betydning. (foto: Søren Ubisch)

Brøgger gjorde seg til talsmann for en helt bestemt fortidsformatering. Den fysiske lokaliteten med de store gravhaugene sto i sentrum, men arbeidet med å sette funnmaterialet i sirkulasjon som vitenskapelige fakta, var like avgjørende. Avhandlingens sluttord pekte mot et tredje element, som ennå gjenstod: De to dimensjonene måtte møtes. Kunnskapen måtte bringes tilbake til Borre og materialiseres der. Gravfeltet måtte – helt konkret – formateres på måter som lot kunnskapen komme til utfoldelse.

Verneplaner

Det øsregnet da Borreparken ble innviet 19. juni 1932. På talerstolen sto en litt gretten professor Brøgger, i Cannes satt en temmelig irritert grunneier Sam Eyde, og i kulissene sto en antagelig ganske fornøyd Johan E. Mellbye, som nettopp hadde hatt æren av å ønske kongen velkommen. Parken som ble innviet denne dagen, manglet både inngjerding og port. Området var fremdeles temmelig gjengrodd. Fremkommelighet var dårlig, og utsikten mot fjorden sperret av trær og busker. Eiendomsforholdene var heller ikke avklart. Men i kulissene hadde mye skjedd.

Verneplanene som var blitt skissert i Brøggers avhandling, vakte raskt lokal motstand. Sommeren 1917 publiserte Erling Tambs Wicklund, student og sønn av sognepresten i Borre, et kraftig angrep på museene, arkeologene og mer konkret: Brøgger selv. Under overskriften «Humbugen ved kongegravene i Borre» skrev Wicklund i *Dagbladet* om hvordan gravhaugene hadde ligget skjult og glemt i mange hundre år. Da ingen lengre brød seg om dem, hadde naturen selv svøpt dem i et lunt teppe av skog. Det lovet ikke godt at de nå var i ferd med å bli oppdaget av «denne slegt som lar vikingskipet fra Gogstad staa i et skummelt zinkskur bag universitetet i Kristiania, som

har tusket uendelig mange nationale klenodier fra bygdene ind paa mugne, internationale museer, reklameret med dem og tjent penger og berømmelse paa dem, denne slegt har ogsaa 'opdaget' kongegraverne i Borre» (Dagbladet 28.07.1917, s. 4). Skurken i dramaet som Wicklund på denne måten skisserte, var Brøgger selv. Ikke nok med at professoren ville gjøre om 240 mål dyrkbar mark til noe så bymessig og ubrukelig som en park, han hadde også signalisert at han ønsket å undersøke haugene på Borre – noe som ville bety å tømme dem for innhold og sende funnene til dårlig oppbevaring i hovedstaden, slik det altså allerede hadde skjedd med andre funn. Wicklund kunne også fortelle at Brøgger allerede hadde fått støtte for parkplanene fra industrigründer og lokal godseier Sam Eyde. Han hadde tilbudt å kjøpe både prestegården og jordene og rydde området for egen regning.

Bak Wicklunds innlegg lå flere dagsaktuelle spørsmål og konflikter. Oppbevaringen av funnene fra Gokstad- og Osebergutgravningene i henholdsvis 1880 og 1904 var i ferd med å bli en offentlig skandale. I påvente av et egnet museumsbygg lå de fremdeles i et provisorisk skur i universitetshagen, slik Wicklund påpekte. Etableringen av en ny museumstype – folkemuseene – hadde på sin side ført til en økende interesse for gjenstander fra eldre bondekultur. Opprettelsen av Norsk Folkemuseum på Bygdøy i 1898 betød et gjennomslag for at slikt materiale hørte nasjonen til, og burde samles og stilles ut i hovedstaden, ikke i bygdene der det kom fra (Eriksen 2009). I samme periode ble Norsk folkeminnesamling opprettet som sentralt arkiv for innsamlet muntlig stoff, deriblant Asbjørnsen og Moes samlinger av eventyr og sagn. Stortingsvedtaket fra 1914 om etableringen av dette arkivet utløste også den såkalte desentraliseringsstriden, der ledende folkeminnesamlere og kulturaktører fra bygdene protesterte mot at materialet skulle samles ved Universitetet i

Christiania (Kverndokk 2014:20–23). Wicklunds protester mot at fagfolkene fra hovedstaden, med professor Brøgger i spissen, skulle bemektige seg Borrehaugene og deres innhold, var altså en del av denne langt mer omfattende kulturkampen og de ofte skarpe motsetningene mellom lokale aktører og sentrale institusjoner. Etableringen av de tallrike lokale folkemuseene og bygdetunene som fremdeles preger norsk museumslandskap, kan også forstås på bakgrunn av disse konfliktlinjene.

Det var likevel mer enn kulturpolitikk som lå til grunn for Wicklunds innlegg. Den pågående verdenskrigen skapte dyrtid i landet, og selv Slottsparken var tatt i bruk for å dyrke poteter, påpekte han. Dette var sannelig ikke tiden for å legge ut Borres matjord til park! I tillegg hadde krigen og Norges nøytralitet skapt et annet fenomen, som Wicklund kaller «jobberikmænd», altså de som tjente store penger på aksjespekulasjon og næringsvirksomhet knyttet til krigen, og som hadde midler både til et prangende forbruk og til oppkjøp av jord og annen eiendom. Ifølge Wicklund hadde landet nå «mange jobberikmænd som sikkert vil være med at støtte et videnskabelig arbeide som gir saa store og iøinefallende resultater» (Dagbladet 28.07.1917, s. 4). Helt feil tok han kanskje ikke. Da *Borrefondet* ble grunnlagt på Brøggers initiativ året etter, kom det i løpet av få uker inn over 100 000 kroner i form av private gaver. Blant giverne var det flere store næringslivsaktører. Fondets formål var å «fremme undersøkelsene av Norges kongegraver fra de eldste tider og forskningsarbeidet om fedrelandets oldtid» (KHM boks 2, *Borrefondet*). Spørsmålet om fredning og ervervelse av grunnen ble tatt opp allerede på første styremøte, fondet arbeidet for en festeavtale som sikret deler av prestegårdens eiendom til park. Ett av innsamlingens største bidrag kom fra industrigründeren Sam Eyde, en av Norges rikeste menn. To år tidligere hadde han kjøpt et stort antall gårder i Borre sogn for å drive industrielt jordbruk

ved hjelp av den kunstgjødselen som hans egen formue også var basert på. Semb hovedgård ble gjort til midtpunkt i dette godset. Jordbruksplanene ble aldri fullt ut realisert, men for Borreparken kom Eyde til å bli en viktig person. For Wicklund og andre ble han samtidig selve inkarnasjonen av en ny form for kapitalisering.

Brøggers svar til Wicklund kom tre dager senere og var nedlatende og belærende. Hovedbudskapet er at Wicklund var både ung, dum og «grov». Brøgger påpekte den ironiske motsetningen i at Wicklund omtaler gravfeltet *både* som romantisk urskog og som 240 dekar verdifull dyrkbar jord, og antydte at Wicklund egentlig skrev ut fra en simpel, økonomisk interesse, i tillegg til uvitenhet. Etter å ha frakjent Wicklund både integritet og de fleste hederlige motiver, avsluttet Brøgger innlegget med en belæring om hva historisk og arkeologisk forskning allerede hadde betydd for nasjonalfølelsen. Enhver nordmann bør føle takknemlighet overfor ledende historikere og arkeologer som Rudolf Keyser, Ingvald Undset, Oluf Rygh og Gabriel Gustafson, hevdet han. Når Wicklund har lært litt mer om betydningen av deres arbeid, vil han komme på bedre tanker og gi sine «ungdommelige skriverier» en mer passende og gjennomtenkt form (Dagbladet 01.08.1917, s. 4). Brøgger anså med dette debatten for avsluttet.

Det gjorde imidlertid ikke Wicklund, og han lot seg heller ikke kue av Brøggers tilrettevisning. I oktober 1918 møtte han i Borre herredsstyre og holdt et lengre foredrag om Borrehaugene og deres betydning. Foredraget ble gjengitt over flere numre av *Hortens avis*. Argumentasjonen er den samme som i avisartikkelen, men med utgangspunkt i svaret fra Brøgger: Det er faktisk ikke mulig, påpekte Wicklund, å grave haugene ut og samtidig bevare dem. Det vil være som å skjære hjertet ut av et levende menneske, og deretter sy såret sammen igjen (Hortens avis 13.11.1918, s. 2). Billedbruken er voldsom, men innholdet saklig nok, ikke minst fordi både leg og lærd delte forhåpningene om at

alle de gjenværende haugene på Borre skjulte store skip og rike skatter på samme måte som haugen som var blitt åpnet i 1852 og som nylige utgravinger hadde avdekket på Oseberg og Gokstad. Rekonstruksjoner etter «undersøkelser» der slikt materiale ble tatt ut, ville nødvendigvis være noe annet enn urørte hauger, uansett hvor pietetsfullt arkeologene gikk fram.

Diskusjonen som utspant seg etter foredraget ble referert i Hortens andre lokalavis, *Gjengangeren*. Generaldirektør Sam Eyde hadde umiddelbart bedt om ordet. Han protesterte mot Wicklunds omtale av Brøgger og uttrykte samtidig sin fulle støtte til tankene om en park:

Generaldirektøren var selv eier av Halvdan Svartes grav og en del andre. De var vanskjøttede, og det var synd at de skulde ligge saa. Han var meget interessert for at noget blev gjort, og han trodde heller ikke at herredsstyret – med de love som var i dag – kunde hindre ham og staten i at anlægge park om haugene (*Gjengangeren* 05.11.1918, s. 4).

Det var Brøggers identifisering av de ulike kongegravene som lå til grunn for at Eyde nokså selvsikkert kunne påberope seg eierskapet til nettopp Halvdan Svartes grav. Samtidig er dette utsagnet en tydelig maktdemonstrasjon. Eyde gjorde det klart for tilhørerne – og avisas lesere – at han som privatperson og selvstendig aktør satt på svært store verdier av både økonomisk og kulturell art. Denne situasjonen ga ham et handlingsrom som verken lovverket eller demokratiske organer kunne begrense. Herredsstyret avsluttet møtet uten at noe vedtak ble fattet (*Gjengangeren* 05.11.1918, s. 4).

Et halvt år senere, våren 1919, engasjerte Julie Ihlen seg i saken. Ihlen hadde vokst opp i Vestfold og flyttet til Christiania som voksen. Da hun vendte tilbake til Borre som enke i 1905, var hun

offentlig kjent for sitt arbeid for dyrevern. Som erfaren debattant og skribent ser Ihlen ut til å ha utviklet en mediestrategi der debattinnlegg og artikler først ble publisert i riksdekkende aviser og deretter lokalt. Om Borre skrev hun at arkeologene planla å grave ut haugene og tømme dem for innholdet, slik at museene og vitenskapen kunne få sitt. Det hadde allerede skjedd med Oseberghaugen, og det ville kunne skje på Borre dersom arkeologene – nærmere bestemt professor Brøgger – fikk det som de ville. Mer spesifikt refererte Ihlen til en artikkel av Brøgger i *Tidens Tegn* samme vår. Artikkelen tema var vognen fra Osebergfunnet, men Ihlen var ikke i tvil om at den egentlige hensikten var å overbevise folk om verdien av å grave ut de store haugene, tømme dem, «sluke» deres innhold og dermed tilintetgjøre dem. Ihlen motargumenter på vegne av folk i Borre, som ville verne om sine skatter, var at de urørte haugene hadde skjønnhet og åndsmakt som ikke var «ringere eller av mindre betydning for menneskene, end den som bor i museerens og den historiske forskning.» «Spar os for det usle legetøi», skrev hun videre, som haugene vil være når de er åpnet og tømt, når de «har git sin sjel og hele sit indre til museerne og videnskapen». Da er det bedre at restene jevnnes med jorden, «for heller vil vi se en hob ruiner, som sandfærdig forteller om vor fattigdom, end at ha for vore øine den mest pragtfulde samling af falske, tomme kongegraver i en feilfri park» (Norske Intelligenssedler 13.05.1918 og Hortens avis 13.05.1918). Også Ihlen argumentasjon dreier seg altså om ekspertvelde og sentralisering. Denne virksomheten oppleves ikke bare som et ran av lokale verdier, men også som en form for infantilisering: Lokalbefolkningen på Borre skal være fornøyd med leketøy og pene etterligninger, som om de ikke forstår at verdiene som de rettmessig eier er blitt tatt fra dem. Ihlen protesterte mot ranet, men også mot tilsøringen av «fattigdommen» som det innebar.

Året før hadde Ihlen også engasjert seg i Eydes oppkjøp av

landbrukseiendommer til priser og i et omfang som var fullstendig uhørt for de lokale bøndene. I flere avisartikler advarte hun om kapitalistenes inntog i norske bygder, og den situasjonen som oppkjøpene deres ville skape for norske bønder (f.eks. Teledølen 01.08.1917). Eydes storskala tilegnelse av landbruks-eiendommer, sammen med planene om industrielt jordbruk, ble en stor sak i norsk offentlighet og førte etter hvert til endringer i konsesjonslovgivningen for landbrukseiendom. For striden om Borreparken var eiendomsoppkjøpet viktig både som en konkret lokal hendelse og som del av mer omfattende samfunnsendringer. Wicklunds referanse til (ny)rike «jobbemænd», hans og Ih lens forsvar for bygdefolkets verdier og følelser, og Eydes selvbevisste uttalelse om at han eide Halvdan Svartes grav, var alle deler av det samme bildet. Industrialisering og kapitalisering av landbruk førte til økonomiske og strukturelle endringer som også nådde små bygder som Borre. Nye aktører og næringsaktivitet i et helt nytt omfang satte bygdemiljøet under press og skapte en følelse av at lokale verdier måtte beskyttes mot inntrengere som tok seg til rette med makt og penger – det være seg byfolk, rikfolk eller arkeologer.

Arbeidet med festeavtalen fortsatte tross protestene. Sognepresten selv, Cato Wicklund, summerte opp saken i et brev til Kirkedepartementet i 1919. Han understreket at det folk på Borre ønsket, var at eventuelle funn som ble gjort i haugene fikk bli i bygda, «helst saaledes, at der av selve gravhaugene dannes museum f.eks. i de skib, som måtte findes». Dette ville bli vel så billig, fremholder han, som å flytte alt materialet til Oslo. Sognepresten hadde imidlertid også et annet forslag som kunne ivareta de antikvariske interessene uten at det ble nødvendig å anlegge noen park. Dersom området i stedet ble bygset ut til villabebyggelse og hager, kunne jo hver enkelt villaeier pålegges ansvaret for den eller de gravhaugene som måtte begynne seg i

hagen. En egen klausul kunne sikre at de også måtte finne seg i utgravninger, dersom det ble gitt bevilgninger til slike. På denne måten ville den svært fruktbare jorden komme til bedre nytte, påpekte sognepresten, samtidig som festeavgiften til prestegården ville bli betraktelig større (KHM boks 2, brev fra sogneprest Wicklund 04.02.1919).

Borre og gravfeltet hadde ulik betydning for de ulike aktørene i denne debatten: Som sted kunne området oppfattes både som utmark, beite og mulig dyrket land, som fremtidige villatomter og hageparseller, som arkeologisk undersøkelsesområde og altså som mulig park. Det kunne også representere ulike verdier, både rent økonomiske og kulturelle eller symbolske. Noe grunnleggende var likevel felles: Ingen var i tvil om at haugene var viktige historiske monumenter. Ingen var heller i tvil om at de inneholdt ynglingekongenes graver, og dermed hadde nasjonal betydning. Betegnelsen «kongegravene» ble allment brukt. Bakgrunnen for forståelsen var Brøggers avhandling fra 1916, som student Wicklund refererte til og som må ha fått stor utbredelse. Allerede i 1917 dannet Brøggers bok utgangspunkt for flere foredrag. Sogneprest Wicklund fortalte om gravhaugenes betydning og oppfordret ungdommen til å holde haugene vedlike (Hortens avis 30.07.1917, s. 2). Viktig klangbunn og sammenligningsgrunnlag, både for Brøgger i avhandlingen og for folk på Borre, var dessuten Osebergfunnet og utgravningene der bare tolv år tidligere. Mer enn både Gokstadutgravningen i 1880 og funnet av Borreskipet i 1852, hadde Oseberg skapt forventninger om hva slags gjenstander man mer eller mindre sikkert kunne regne med å finne når storhaugene ble åpnet. Til tross for ulike meninger og interesser i konflikt med hverandre, bidro dermed nasjonalparkdebatten til en fortidsformatering som forvandlet Borre til et historisk sted med stor nasjonal verdi – uten at det ennå hadde skjedd noe som helst konkret med haugene eller stedet der de befant seg.

Parkinnvielsen 1932

En festeavtale ble som skulle sikre parken og haugene, ble inngått i 1919, men gjaldt et mindre område enn Wicklund hadde nevnt i avisartikkelen. 65 dekar av prestegårdens grunn ble festet for 99 år. De påfølgende årene fortsatte arbeidet med å realisere parken. Det omfattet mye uformell kontakt mellom Brøgger og Eyde, og lobbyvirksomhet overfor Kirkedepartementet og andre sentrale aktører. Brøgger og Johan E. Mellbye, som var leder for Norges bondelag og parlamentarisk leder for Bondepartiet, diskuterte planer for utforming av parken og mulighetene for en arkitektkonkurranse. Forutsetningen var imidlertid en statlig finansiering. I 1924 ba Mellbye Brøgger om å utarbeide et forslag som Bondelaget kunne behandle og som kunne tjene som grunnlag for en henvendelse til staten (KHM boks 2, brev 30. juli 1924). I 1927 fikk Brøgger en henvendelse fra ordføreren i Borre med forespørsel om ryddearbeider i parken kunne starte opp. Arbeidsledige i Borre trengte jobb, og trefelling og rydding i den planlagte parken kunne gi sysselsetting og inntekt. Brøgger sendte instruks for arbeidet med understreking av at det dreide seg om å fjerne kratt og felle grantrær – men ikke røre de store løvtrærne. Spaserveier og stier skulle den planlagte nasjonalparken heller ikke ha (KHM boks 2, brevveksling 1927). I 1929 kom et avgjørende tilbud fra Sam Eyde. Sammen med sin kone tilbød han å donere den delen av gravfeltet som lå på hans egen grunn, mot at staten på samme måte bidro med grunn fra prestegården. Slik skulle parken opprettes.

Likevel gikk arbeidet tregt. Brøgger og Eyde oppfattet Kirkedepartementet, som var statens representant, som lite interessert. Om dette skyldtes at departementet delte synspunktene som var blitt hevdet fra prestegården (ovenfor) og nødig ville avstå jordeiendom, lar seg vanskelig verifisere. I august 1931 ble imidlertid

Eyde kontaktet av Mellbye. Han hadde fått en idé som ville bringe saken videre: «Det gjelder planen om å gjøre de gamle ynglingehauger i Borre til *Nationalpark*, saadan som vi talte om den festlige dag for to år siden i Deres vakre hjem, og om dette muligens kunde kombineres med *Norges Bondelags* neste landsmøte» (KHM boks 2, brev 05.08.1913, uthevinger i original). Landsmøtet hadde Mellbye allerede fått lagt til Tønsberg, og parkinnvielsen ville han slå sammen med innvielsen av de nye fylkesvåpnene. Om alle Bondelagets fylkesdelegater møtte på Borre under eget merke, ville det bli en festlig og verdig innvielse av både faner og park. En oppvisning fra Marinen i Horten ville bidra ytterligere til denne nasjonale oppgaven, skrev Mellbye. Referansen til festlig lag hjemme hos Eyde på Semb hovedgård to år tidligere viser at også Mellbye var til stede da Eyde først presenterte tilbudet om donasjon, og gir samtidig et innblikk i hvordan uformelle kontakter og sosialt nettverk drev saken fremover.

Denne metoden ble videreført. Et notat fra arbeidsmøte på Semb tre uker senere beskriver planene: Brøgger skulle gå til kirkeministeren og «bebreide» departementet at det ennå ikke var kommet svar på Eydes ett år gamle brev om eiendomsoverdragelsen. Samtidig skulle han sikre seg formell godkjenning av forslaget, og invitere kirkeministeren, byråsjefen, ekspedisjonssjefen og statsministeren til lunsj hos Eyde på Semb og befaringsaugene. Fylkesmann Jørgen Meinich og Aslak Berglund, som nå var sogneprest i Borre, skulle også inviteres. I løpet av denne sammenkomsten skulle planene for parken legges frem og godkjennes (KHM boks 2, PM fra møte 25.08.1931).

Planen ser ut til å ha lyktes, iallfall kunne *Gjengangeren* samme høst fortelle at kongegravene nå skulle bli nasjonalpark. Sogneprest Berglund, som etter lunsj hos Eyde var langt mer begeistret for planene enn sin forgjenger i kallet, uttalte at parken

ville bli «en nasjonaleiendom vi kan være stolt av». Han regnet med at utgravningen ville vise «at der er eller har været et vikingeskib i hver haug.» Avisa uttrykte takknemmelighet overfor Sam Eyde, og artikkelen sluttet med å løfte frem sogneprest Wicklunds gamle idé om å opprette et museum i eller ved haugene til oppbevaring av gjenstandene man var sikker på å finne. Det ville være både bedre og billigere å beholde materialet lokalt enn å sende alt til Oslo, mente avisa, og etter utgravningen måtte en av haugene selv kunne gjøres om til museum (Gjengangeren 14.11.1931).

Neste sommer hadde likevel lite skjedd på Borre, og noen eiendomsoverdragelse hadde heller ikke funnet sted. Derimot var Mellbye i full gang med å planlegge Bondelagets landsmøte. En hurtigarbeidende programkomite for parkinnvielsen ble satt ned, med Brøgger blant medlemmene. Da komiteen møttes 4. juni, bare to uker før stevnet, meldte han likevel forfall. Imidlertid hadde fylkesmann Meinich allerede rukket å forelegge et ferdig program for Kongen og fått hans tilsagn om deltakelse (KHM boks 2, notat med stevneprogram 04.06.1932). Programmet omfattet bondetog, musikk og sang ved Marinemusikken og Horten sangforening, gudstjeneste ved kirkeminister Trødal og taler av Mellbye, Meinich og kirkeministeren, i tillegg til Kongen selv. Midt i det hele var oppført et historisk foredrag ved professor Brøgger, som vanskelig kunne unnså seg for å delta.

Eyde ble rasende. Han oppholdt seg i Cannes, plaget av dårlig helse. Fra *Villa des Mimosas* skrev han forargede brev til både Brøgger og kirkeministeren: Rett nok var han blitt invitert, men verken stevnet eller de mange avisomtalene hadde plass for planen om en storstilt og generøs gave fra Eyde og frue til det norske folk. Den parkmessige utformingen av området som Brøgger og Eyde så lenge hadde planlagt i samråd med arkitekt Carl Berner, var ennå ikke blitt realisert og ble heller ikke omtalt i avisene.

Derimot hadde Kirkedepartementet selv mer eller mindre tatt æren for hele nasjonalparken både i intervjuer og en pressemelding fra NTB, skrev Eyde i brevet til kirkeministeren (KHM boks 2, brev 09.06.1932). I brevet til Brøgger forlangte Eyde ettertrykkelig at professoren sørget for offentliggjøring av hele Eydes brev der gaven ble tilbudt. Han fant seg ikke i at «en eller annen byråchef i Kirkedepartementet forsøker at borteliminere min stilling til Nasjonalparken» (KHM boks 2, brev 06.06.1932).

Brøgger fikk det travelt. Han hadde møter med departementet, kirkeministeren og NTB. I brevet til Eyde i Cannes forsøkte han deretter å forklare, formilde og beklage. Saken skyldes «ubehendighet» fra departementets side, ikke vond vilje, det hadde han kirkeministerens ord for. Og en polemikk mot staten ville kun skade saken nå. Han håpet også inderlig at det som hadde hendt, ikke ville få Eyde til å trekke gavetilbudet tilbake. Selv hadde Brøgger heller ikke vært begeistret for planene om innvielse før parken var satt i stand, skrev han, men Mellbye og Bondelaget hadde presset på. Ettersom Brøgger hadde oppfattet det hele «mere som et stevne», hadde han likevel bøyd seg for deres ønsker. Brevets høydepunkt var kirkeministerens løfte om at skaden som var skjedd ved at Eydes navn og rolle var blitt utelatt «vil bli reparert på den smukkeste måte ved at Kongen selv har ønsket å uttale den takk som tilkommer dig fra nasjonen» (KHM boks 2, brev 14.06 1932).

Først et par år etter innvielsen i 1932 ble eiendomsforholdene ordnet med utgangspunkt i Eydes donasjon og statens tilsvarende avståelse av prestegårdens grunn. I 1934 ble parken overtatt av fylkeskommunen, som samtidig nedsatte en tilsynsnemnd. Anleggsutgiftene ble beregnet til 15.000 kr. En hovedpost i dette budsjettet var et «godt vestfoldsk steingjerde» som skulle avgrense parken mot omgivelsene. Overtagelsesdokumentet som ble satt opp ved denne anledningen, understreket både parkens

enestående karakter og vanskelighetene med å skaffe midlene som skulle til for å anlegge den planlagte parken (KHM boks 2, notat til Fylkesmannen 08.02.1934).

Da Brøgger holdt sitt historiske åpningsforedrag i øsregnet på Borre 19. juni 1932, kunne han altså ikke se ut over noen ferdig anlagt nasjonalpark. Bortsett fra tribuneanlegget og talerstolen som var blitt satt opp til stevnet, så gravfeltet på Borre omtrent ut som før. I foredraget beskrev Brøgger Vestfold-landskapet. Det åpne og fjordvendte landet var grunnen til at kong Øystein hadde valgt Borre som sitt kongesete, hevdet han. Her åpnet Norge seg mot fjorden, mot Danmark og verden der ute. Brøgger beskrev raet, jordene og bøndernes arbeid, men la først og fremst vekt på at det var sjøen og skipene som dannet utgangspunktet for det norske riket. Derfor var også skipshaugene i Vestfold, og blant dem kongshaugene på Borre selve «forspillet til Norges samling». Talen ble avsluttet med en kraftfull nasjonal appell:

Vi vil ikke lukke kongshaugene på Borre ut fra livet som leves i dag og siden. Vi vil tvert om ved Nasjonalparken – Rikshagen – lukke op for den dør som fører inn til deres liv i det norske folks tanker om sig selv. For i rikshagen på Borre lever ikke bare en kongeætt som skapte tanken om Norges samling. Gjennom monumentene og det de gjemmer lytter vi til røsten av hele det arbeidende folk, den bondekultur som i tusener års utvikling skapte vilkårene for Norges rike (KHM boks 2, Rikshagen).

Først i 1938 nærmet steingjerdet seg ferdigstillelse. Toalettbygg, flaggstenger, talerstol og skur for oppbevaring av benker, manglet fremdeles. Den planlagte hugsten var heller ikke gjennomført. Vedtektene, som var blitt vedtatt av Fylkestinget i 1937, slo fast at området kunne brukes til stevner og annet, dog ikke til

«alminnelig dans til forlystelse», og parken ble raskt et populært utfluktsmål og rekreasjonsområde. Ved befaring i 1938 ble det omtalt som et problem at folk kjørte biler helt ned til stranden og brukte parken som et rent forlystelsessted. Det ble understreket at stedet skulle være nasjonalpark med «de gamle kongegravene i centrum», ikke en ren «fornøielsespark», og det ble besluttet at hovedporten skulle holdes låst. En smalere åpning i den nye steinmuren skulle slippe inn folk til fots (KHM boks 2, referat fra befaring 24.06.1938).

Den nasjonale fortidsformateringen på Borre foregikk hovedsakelig i perioden fra Brøggers avhandling i 1916 til innvielsen og ferdigstillelsesarbeidet i 1930-årene. Det er verdt å legge merke til at de viktigste delene av dette arbeidet ikke foregikk på Borre, men på Oldsaksamlingen, i Brøggers bok, i den offentlige debatten og kanskje hjemme hos Eyde på Semb. Den materielle formateringen av fortiden på Borre gikk på sin side langsomt og tregt. Dette gjaldt så vel avklaringen av eiendomsforholdene som inngjerding og andre fysiske markeringer av området som historisk sted. Tregheten skyldtes likevel ikke uenighet om stedets store og nasjonale historiske betydning: At Borrehaugene var «Ynglingekongens graver», var det allmenn enighet om, på samme måte som forventningen om at haugene inneholdt rike skatter som ville kunne avdekkes, var allment delt. På den måten sto materielle elementer og fysiske forhold i sentrum for forståelsen av stedet, men det var likevel ikke forming og bearbeiding av dem som var fortidsformaterings drivende kraft. Formateringsprosessene ble snarere drevet av veven av vitenskapeliggjøring, offentlig debatt, lokalt identitetsarbeid, politiske ambisjoner, økonomisk utvikling og sosiale nettverk. Da fortiden materialiserte seg på Borre i form av en nasjonalpark, var de materielle elementene bare deler av bredere og komplekse forhold.

Borreparken med de store haugene er et populært turområde hele året. Om våren er teppene med hvitveis er en attraksjon i seg selv. (foto: forfatteren)

KAPITTEL 9

Nasjonal Samling

«Nordmennene er det folk i Europa som har den lengste historien som samlet rike.» Denne påstanden var del av Gulbrand Lundes tale på Nasjonal Samlings stevne ved Hafrsfjord 18. juli 1941, og en viktig del av retorikken rundt partiets årvisse historiske stevner – eller stevner som ble holdt på historiske steder (Rikspropagandaledelsen 1942:84). Som kulturminister i Quislings regjering var Gulbrand Lunde sentral for utformingen av denne type markeringer. Mer konkret var Hafrsfjordstevnene del av årshjulet for feiringer og markeringer som han presenterte i sin *Håndbok for propaganda* fra 1942 (Rikspropagandaledelsen 1942, se også Winther 2019:11). Her inngikk også den årlige olsokfeiringen på Stiklestad, i tillegg til pinsefeiringen, som vanligvis ble lagt til Borre. Beleilig nok falt dagen for feiringen av slaget i Hafrsfjord sammen med Quislings fødselsdag. I et NS-perspektiv formidlet dette sammenfallet av to nasjonalt viktige hendelser et budskap om dype sammenhenger. Det understreket partiets budskap om Quisling som Norges nye, store, samlende leder. Denne koblingen illustrerer samtidig et viktig aspekt ved NS' bruk av historiske steder mer generelt. Betydningen de ble

tillagt var ikke bare symbolsk, og stedene ble ikke utelukkende forstått som minner om fortidige hendelser. Med formuleringer som Lundes ble Norges storhet mant frem som reell, politisk virksom og *nåtidig*. I talen som er sitert ovenfor snakket Lunde i presens. Påstanden hans dreide seg om nordmennenes plass i Europa i hans egen tid. Fortiden eller historien var kun et middel til å understreke dette. Stevnet og talen var aktivt performative i den forstand at de ville iscenesette og virkeliggjøre den samme storheten i nåtiden (Thaule 2007).

En slik nåtidsorientering er et sentralt aspekt ved NS' formatering av fortiden. Partiets stevner og møter formidlet politisk ideologi gjennom symboler og ritualer der Norges storhet i norrøn tid ble fremhevet, samtidig som fortidsreferansene ble brukt for å peke mot et høvding- eller førerstyrt samfunn i samsvar med NS' politiske idealer – uten det «partistyret» og de klassebaserte interessenmotsetninger som etter partiets mening tappet nasjonen for krefter (Søhoel 2007; Dahl 2015). Samtidig gjorde stevnene og fortidsformateringen at denne ideologien ble forvandlet til ontologi, til hvordan ting faktisk *var*. Når Quisling talte ved bautaen på Stiklestad eller foran storhaugene på Borre, dreide det seg ikke bare om å trekke historiske paralleller eller påpeke likheter med fortidens høvding, men om at mannen på talerstolen selv virkelig *var* en av dem. Det er disse aspektene ved fortidsformateringen som skal undersøkes her.

Antropologen Bruce Kapferer har påpekt at ideologi må forvandles til ontologi hvis den skal vinne varig oppslutning. Ideologien må komme til å representere grunnleggende premisser, den må forvandles til en forståelse av hvordan ting bare er, og til tenke- og væremåter som gjennomsyrrer hverdagen og tas for gitt (Kapferer 1988). Slik ontologisering, det vil si arbeidet med å forvandle ideologi til opplevd virkelighet på historiske steder, var på ingen måte særskilt for NS. Tormod

Torfæus gjorde rikssamlingen og sin egen tids enevelde til konkretisering av den samme ideologien om enekongedømmets fortreffelighet (se kapittel 3). Det nye riksmonumentet i 1872 skulle på sin side ikke bare minne om Harald Hårfagre og hans grav, men *var* denne graven (se kapittel 6). Det som særkjenner NS' bruk av de historiske stedene var derfor ikke først og fremst arbeidet med å forvandle ideologi til ontologi, men snarere denne ideologiens spesifikke innhold og forankring i mellomkrigstidens fascisme.

NS' bruk av fortiden i symboler, plakater, stevner, ritualer og taler er belyst i mange tidligere studier (Dahl et al 1982, Thaule 2007, Raaen 2008, Gansum og Østigård 2009, Alsvik 2010, Dahl 2015, Winther 2019). Historiesynet som lå til grunn, er også undersøkt (Søhoel 2007). Dette kapittelet skal begrense seg til partistevnene på Stiklestad, Borre og ved Hafrsfjord i perioden fra midten av 1930-tallet og til slutten av okkupasjonstiden. Da NS ble grunnlagt i 1933, var disse tre historiske stedene allerede etablert både som kunnskapsobjekter og som nasjonale minnesteder. Så sent som året før hadde Borrefeltet blitt åpnet som nasjonal park, der hensikten, ifølge Brøgger, var å åpne døren inn til kongshaugenes «liv i det norske folks tanker om sig selv» (KHM boks 2, Rikshagen). Scenen NS inntok var altså godt tilrettelagt og forberedt. Samtidig har de foregående kapitlene vist friksjoner, motsetninger og interessekonflikter mellom ulike aktører og forståelser av fortidens plass og betydning i nåtiden på alle de tre stedene. Dette kapitlet skal gå nærmere inn på hvordan NS plasserte seg inn i disse sammenhengene. Partiets særegne fortidsformateringer bygde på arbeid som allerede var gjort, men kom også til å spille en rolle for de tre stedenes rolle i etterkrigstiden. NS bruk av dem utgjør en kort, men til dels konsekvensrik periode for de historiske stedene Stiklestad og Borre og Hafrsfjord.

Pinsestevnene på Borre

NS holdt sitt første pinsestevne på Borre i 1935. Den nylig åpnete nasjonalparken var ennå ikke ferdig (se kapittel 8), men likevel et populært utfluktsmål. Vedtektene som ble vedtatt i 1937, etter at fylkeskommunen hadde overtatt ansvaret for parken, åpnet for at den kunne brukes til stevner og sluttede selskaper, forutsatt at programmet ble godkjent og tillatelse innhentet på forhånd. Tilsynsneemnden skulle dessuten ha ti prosent av billettinntektene. NS var langt fra den eneste organisasjonen som la stevner og møter til parken i denne perioden, blant annet brukte Høyre og Unge Høyre også Borre til godt besøkte sommerstevner og møter (f.eks. Aftenposten 12.08.1936). Vedtektene reflekterer fylkeskommunens behov for å beholde kontrollen med et populært og mye besøkt område, og å regulere bruken av det.

Bortsett fra forhåndsannonse finnes det lite informasjon om NS' Borrestevner de to første årene, altså 1935 og 1936 (Madsen 2007:17). I 1937 fikk partiet imidlertid ikke tillatelse til å legge stevneleiren til Borreparken, og hele arrangementet ble derfor flyttet til en stor slette ved Eiken pensjonat, et stykke nord for Horten. Her deltok Quisling selv, og omkring 500 personer skal ha vært til stede for å høre ham tale ved den såkalte Tordenskioldeika. Ifølge lokale sagn hadde Tordenskiold brukt dette treet som pullert en gang da skipet hans skulle kjølhales. Stevnets politiske innhold var ikke nødvendigvis den eneste årsaken til at NS ikke fikk bruke Borreparken. Partistevnet strakte seg over hele pinsen, og de nye vedtektene for parken åpnet ikke for overnatting. I 1937 falt pinsen dessuten sammen med 17. mai, slik at Fylkeskommunen også kan ha ønsket å holde parken åpen for allmennheten fremfor å reservere den for stevnedeltakerne. Men heller ikke året etter fikk NS bruke Borreparken. I stedet ble pinseleiren lagt til Karljohansvern i utkanten av Horten,

mens Quislings tale ble holdt på torvet inne i byen. Dette året ble han imidlertid avbrutt av både motdemonstranter og et «tilfeldig forbipasserende» hornorkester for full musikk (Madsen 2007:19–21). Også i 1939 ble stevnet holdt på Karljohansvern, mens det året etter utgikk på grunn av krigen. Fra 1941 endret pinsestevnenes karakter seg. Arrangementene ble større og mer ambisiøse, og fikk langt mer omfattende mediedekning, både lokalt og på riksnivå. Det ble dessuten tillatt å bruke uniform på stevnene, noe som ga dem et betydelig mer militant og helhetlig preg. En «hellig ild» ble tent ved stevnestart og vokter gjennom hele arrangementet (Madsen 2007:27). Historikeren Jimi Thaule påpeker at NS selv fremhevet Borrestevnene som en sentral og viktig del av partikulturen. I 1943 ble de omtalt i partiavisa *Fritt Folk* slik: «som gylne topper over kjeden av de jevne møter hever de store stevner seg, og hos alle NS-folk inntar Borrestevnet en særlig plass» (Thaule 2007:53). I tiden før andre verdenskrig hadde likevel disse «gylne topper» i realiteten vært ganske få. Kun de to tidligste stevnene hadde altså faktisk vært holdt på Borre, de øvrige noen kilometer unna. Det var først med den tyske okkupasjonen av Norge at NS virkelig kunne innta Borreparken.

I forkant av stevnet i 1941 kom kultur- og propagandaminister Lunde på befaring. Ifølge referatet i lokalavisa fant han parken «sorgelig vanskjøttet», men «departementet vil nok nu sørge for at Nasjonalparken i Borre blir et verdig minnesmerke». Dette var også Lundes poeng da han talte ved et folkemøte på torvet i Tønsberg:

Han uttalte bl.a. at Nasjonalparken i Borre med gravene til de kvinner og menn som samlet Norge til ett rike, ikke er blitt vernet om som det burde. Dette var typisk for det gamle styret. Landet var splittet op i partier og grupper. Vi manglet et handlekraftig

styre. Det var rot og ansvarsløshet som var satt i høisetet (Gjengangeren 14.05.1941, s. 3).

Lunde fortsatte med å forklare hvordan «det nye styret ville gjennomføre ansvarsprinsippet og yrkesrepresentasjonen». Oppgaven var å «gjennomføre den nye tids krav, bygget på det norske og nasjonale i oss». Haugene på Borre ble konsekvent omtalt som kongegravene i denne perioden, og presseomtaler og talereferater levnet ingen tvil om deres tette forbindelse til Harald Hårfagres forfedre og til rikssamlingen. Innholdsmessig skilte NS' forståelse seg derfor ikke vesentlig fra synspunktene som Brøgger tidligere hadde gjort seg til talsmann for, og som på denne tiden var allment akseptert. Likevel var formateringen en annen, slik det tydelig kom til uttrykk i Lundes tale. Han satte opp en skarp motsetning mellom NS' planer for et verdig minnesmerke og det han karakteriserte som tidligere tiders vanskjøtsel. I hans fremstilling dreier dette seg imidlertid ikke bare om praktiske forhold som plen, busker og gjerde, men om politikk og om forskjellene mellom demokratisk styre og de politiske prinsippene som NS sto for. Demokratisk styrt forvaltning, som ifølge Lunde bare førte til oppsplitting og manglende handlekraft, skulle nå bli erstattet med et system basert på ansvars- eller førerprinsippet. Det faktum at Borreparken aldri var blitt ferdigstilt, knyttet Lunde sammen med det som han og NS holdt for grunnleggende svakheter ved demokratiske styringsprinsipper. Dermed kunne NS' nye planer for Borre presenteres som en modell for den nasjonalsosialistiske «nyordningen» som hele landet skulle gjennomgå.

Likevel hadde ikke forholdene på Borre endret seg vesentlig til neste års stevne. *Aftenpostens* reportasje fra forberedelsene kunne imidlertid stadig fortelle om store planer. Parken hadde ennå ikke fått sin endelige utforming, skrev avisa: Målet er å

skape en minnepark av «ganske anderledes store dimensjoner». Minister Lundes uttalelser året før var «den beste garanti» for at disse planene ville bli realisert (Aftenposten 23.05.1942, s. 3). På Borre hadde avisa snakket med varaordføreren, skipsreder Hans Hannevig, som kunne fortelle at parken ville bli over dobbelt så stor og at den gamle prestegården ville bli gjort om til administrasjonssentrum. På stranden skulle det bygges brygge og molo, slik at folk kunne ankomme fra sjøen. Det var langgrunt på Borre, og anlegget ville derfor bli ganske anselig. Etter hvert også skulle det også oppføres restaurant og hotell. De nye anleggene ville likevel ikke forstyrre freden i nasjonalparken som ville bli liggende trygt bak et skjermende skogsbelte, uttalte Hannevig (samme sted).

Stevnet i 1943 ble partiets største, med deltagelse fra

NS-stevnet i 1943 ble det største av partiets samlinger på Borre og fikk god dekning i pressen. Spor etter tribunen der Quisling taler, kan fremdeles sees i bakken i parken. (foto: Riksarkivet)

Germanske SS Norge i tillegg til partiets egne avdelinger. Det måtte innføres adgangsbegrensning, samtidig som en egen leir for en gruppe på omkring 50 frontkjemper ble innrettet på stranda (Thaule 2007:54). Det ble også lagt ned et arbeid i å gjøre parken til en mer permanent stevneplass enn tidligere. Minister Lunde hadde omkommet høsten 1942, og de mest ambisiøse utbyggingsplanene var lagt på is, men det ble reist både faste salgsboder og et

nytt ekspedisjonsbygg i Borreparken. Bygget hadde fem kontorer som vendte ut mot en åpen hall med stolper. Den panelklede trebygningen var utstyrt med torvtak og søylene utsmykket med drageornamentikk. Tvers overfor ekspedisjonsbygget ble det

oppført en ny musikktribune med talerstol. Her var oppgangen utsmykket med kopi av dragehoder fra Gogstad- og Osebergskipene (Fritt Folk 15.05.1943, s. 3).

Referat fra stevnet året etter, 1944, slo fast at «nasjonalt sinnede kvinner og menn» hadde samlet seg til pinsestevne i Borreparken i ni år på rad. Som påpekt ovenfor var dette en sannhet med modifikasjoner, men påstanden om kontinuitet hadde stor ideologisk betydning for NS. Historiske sammenhenger med enda mer vidtrekkende konsekvenser ble fremhevet da referatet videre beskrev hvordan stevnet videreførte den rikssamlingstanken som ble påbegynt med Harald Hårfagre. «Nasjonens fedre» hviler i haugene på Borre, der stevnet var en feiring av «rikstanken», og der Føreren ledet Norges ungdom på marsjen inn i den nye tid. Tross de vanskelige tidene var stevnet overordentlig vellykket, ble det også meldt. De besøkende var tallrike, stevneplassen med teltleiren var velorganisert og ble holdt i mønstergyldig orden. Årsaken til dette var enkel: «Ansvarsprinsippet viste seg her som overalt ellers å føre til de beste resultater» (Aftenposten 30.05.1944, s. 1).

Talene som ble holdt på Borrestevnene, hadde vanligvis en historisk innramming. De begynte og sluttet gjerne med referanser til «kongegravene» og Hårfagreætten, samtidig som rikssamlingen var et sentralt motiv. Likevel var de langt fra historieleksjoner. Det historiske innholdet ble vanligvis ikke utdypet eller forklart, og ofte heller ikke integrert i talenes hoveddel, som gjerne tok opp aktuelle politiske saker. På samme måte som stevnene mer generelt formidlet de at NS' bruk av Borre og av den historien som stedet representerte, var performativ snarere enn referensiell: Partiet søkte ikke til Borre for å *lære* historie, men for å *være* historie. Ved å gjøre Borre til sitt eget, søkte NS samtidig å gjøre de ideene og verdiene som stedet representerte, til politisk virksom nåtid og seg selv til aktør i dette. Ideologi ble til opplevd virkelighet.

Forhåndsomtalen av stevnet i 1944, som skulle vise seg å bli det siste, viser tydelig en slik performativ forståelse av stedets betydning og fortidens rolle:

Og når de unge om 14 dager slår opp teltene i Nasjonalparken, da komme de ikke for å dvele ved minnene fra Norges fortid og gi seg hen til ønskedrømmerier. De samles på det historiske sted for å føle minnenes forpliktelse. Bevisstheten om at de i dag står som det avgjørende bindeledd mellom fortid og framtid skal stå for dem og gi dem øket kampkraft i tidene som kommer. De skal vise at friheten vinner vi ikke før prisen for vår rett til å leve er betalt (Aftenposten 16.05.1944, s. 2).

Rikssamlingen var et helt sentralt element i de historiske referansene fra NS' Borrestevner. Det ble trukket tydelige bånd mellom Harald Hårfagres samling av riket og den nasjonale samlingen som var NS' eget prosjekt. «Samling» kunne referere til begge, og på den måten kunne det også bli selve navet i NS' performative fortidsformatering. Denne sammenstillingen dreide seg om mer enn likheter eller paralleller, den viste til en dypere identitet: Samlingen av riket – eller nasjonen – ble både et historisk fenomen og noe som foregikk her og nå.

Hafsrfjord og Førerens fødselsdag

I 1935 holdt NS sitt tredje «riksmøte», en form for landsmøte. Det foregikk i Stavanger i slutten av juli og ble avsluttet med olsokfeiring ved tårnet på Ullandhaug. Stedet og rikssamlingens historiske betydning var blitt grundig presentert i avisartikler og møteannonser i forkant. Det ble dessuten produsert et eget hefte med både stevneprogram og historisk informasjon, slik at ingen

møtedeltaker skulle være i tvil verken om praktiske spørsmål eller om Hafrsfjords historiske betydning. Alle interesserte ble oppfordret til å kjøpe heftet i god tid på forhånd og sette seg inn i hva saken gjaldt (Vestlandets avis 19.07.1935, s. 6). I etterkant kunne *Vestlandets avis* melde om en «mektig begivenhet», der «uendelige rekker» av NS-folk deltok prosesjonen fra bysentrum til Ullandhaugtårnet. Quislings tale fremhevet at «i vår tid bryter samlingstanken gjennom på ny» og at «i dag må det norske folk samles til et solidarisk, samarbeidende folkesamfund» (Vestlandets avis 29.07.1935, s. 1). Talens hovedinnhold gjaldt samtidens politiske situasjon, eller rettere sagt Quislings og NS' forståelse av den. På samme måte som på Borre, var det dermed først og fremst innrammingen som hvilte på historiske referanser. På samme måte som på Borre var disse referansene tett knyttet til at «samlingstanken» hadde både historiske og nåtidige dimensjoner, og at det derfor fantes et dypt samsvar mellom fortidens og nåtidens rikssamling. Samtidig var stedstilknytningen langt mer direkte ved Hafrsfjord. Her dreide det seg ikke bare om rikssamlingens utgangspunkt eller opphav, slik som på Borre, men helt konkret om stedet for avgjørende historiske hendelser. Til tross for dette fikk Hafrsfjord og møtene der likevel aldri samme betydning eller omfang som Borrestevnene.

Ikke før i 1941 holdt NS et nytt møte ved Hafrsfjord. Nå ble feiringen lagt til en av partiets egne merkedager. Quisling fylte 54 år den 18. juli, og sammenfallet med markeringen av slaget ved Hafrsfjord ble behørig omtalt og fortolket i pressen. «Forskere har funnet ut, at slaget ved Hafrsfjord foregikk nettopp på Quislings fødselsdag, dvs. 1000 år tidligere», kunne blant annet *Nationen* fortelle sine lesere (*Nationen* 18.07.1941, s. 1). Andre aviser brukte lignende formuleringer. På denne måten fremsto datosammenfallet både som et vitenskapelig faktum og som et skjebnetegn. 18. juli var årsdagen for innvielsen av

Haraldsstøtta ved Haugesund. I 1872 ble dagen valgt av praktiske årsaker, for å sikre at kongehuset hadde mulighet til å sende en representant til rikssamlingsjubileet – ikke fordi datoen hadde historisk betydning i seg selv (se også kapittel 6). Dermed er det uklart hvilke forskere NS og avisene refererte til, selv om jubileet i 1872 hadde gjort 18. juli til en minnedag.

NS' fortidsformatering her dreier seg ikke bare om symboler og sammenligninger, men kan snarere kalles figurativ eller typologisk, på samme måte som Torfæus' forståelse av rikssamlingen og eneveldet (se kapittel 3): Bestemte hendelser eller skikkelser fra fortiden tolkes som «de samme» som senere tiders. På den måten oppstår det forbindelser mellom fortid og nåtid som ikke dreier seg om kontinuitet eller tradisjon, men om en felles og grunnleggende identitet (Auerbach 1952, Nagel og Wood 2010). I kristen teologi har forholdet mellom det gamle og det nye testamentets fortellinger blitt forstått på denne måten: Maria er «den nye Eva», Jonas som ble slukt av hvalen, men spydd ut igjen, tilsvarer Jesus som døde på korset, men gjenoppsto. De gamle fortellingene prefigurerer det som skal komme og kan leses som varsler. De nye hendelsene fullbyrder det som er blitt påbegynt og forklarer hva det egentlig betyr. Ut fra en slik figurativ forståelse blir det like sant å si at slaget i Hafrsfjord fant sted på Quislings fødselsdag som at Quisling ble født på årsdagen for slaget i Hafrsfjord. De to hendelsene er sidestilte og får gjensidig mening av hverandre.

Datosammenfallet til tross ble ikke Førerens fødselsdag i 1941 feiret ved Hafrsfjord, men i Oslo. På et festmøte i Colosseum ble Wilhelm Rasmussens byste av Quisling avduket. Lokalet var «vakkert pyntet» med bilder av vikingskip fra Hafrsfjord: «Duvende for fulle seil ut mot landevinning for Haralds kongstanke, og i guirlandere rundt balkongens halvcirkel var anbrakt ordene 'Med Quisling for det nye Norge'» (Drammens Tidende 19.07.1941, s. 12). Under stevnet i Stavanger var minister Lunde i

stedet partiets sentrale representant, sammen med fylkesførerens Kvadsheim. Lundes tale inneholdt blant annet påstanden som innledet dette kapitlet: «Nordmennene er det folk i Europa som har den lengste historien som samlet rike.» Begrunnelsen var igjen de historiske referansene tilbake til rikssamlingen. Selv om Lunde befant seg ved Hafrsfjord, snakket han også her om Ynglingeætten, Halfdan Svarte og kongegravene på Borre. Han refererte også til en eik ved Borrehaugene, som «folk sier» at skal være identisk med det store treet i dronning Ragnhilds drøm, det som skulle spre sine greiner over hele Norge. Dette refererer antagelig til Quislings egen tale fra pinsen i 1937, da stevnet ble holdt ved den store eika nord for Horten. I NS-mytologien hadde treet fått ny betydning og var ikke lenger knyttet til Tordenskiold, slik som i den lokale folketradisjonen, men til Harald Hårfagres mor, dronning Ragnhild og hennes drøm som Snorre forteller om. Hoveddelen av Lundes tale, som ble kringkastet i sin helhet via NRK, og i tillegg gjengitt i mange aviser, dreide seg om krigen som pågikk og om ansvaret for den tyske invasjonen av Norge: Folk som Hambro og Nygaardsvold og hele «partistyret» som de representerte. Quisling på sin side sto for «samlingstanken og livslinjen i folket» (Stavanger Aftenblad 19.07.1941, s. 1 og 5). Også i resten av landet ble «Hafrsfjorddagen» feiret med stevner og taler, og tallrike gratulasjonstelegram ble sendt til Føreren i Oslo. I sin hilsen skrev stevnekomiteen i Stavanger at de slutter seg til «den bølge av takknemlighet som i dag strømmer mot Dem for Deres store og selvoppofrende innsats for folk og land» (Rogaland, 19.07.1941, s. 3).

Også de følgende årene frem til 1944 ble Hafrsfjorddagen markert, og feiringens doble grunnlag i både rikssamlingen og Førerens fødselsdag fremholdt i taler og avisreferater. I denne perioden fikk arrangementene avisomtale over hele landet, stort sett skrevet på grunnlag av pressemeldinger. Antallet

lokale stevner ser ut til å ha minket raskt, slik at den årlige markeringen av dagen som regel besto av stevnet i Stavanger sammen med fødselsdagsfeiringen i Oslo. Dermed deltok ikke Quisling selv på noen av disse Hafrsfjordstevnene. I Oslo mottok han i stedet blomster, hilsener og delegasjoner fra hele landet. I 1942 var det sosialministeren, Johan Lippestad, som ble sendt til Stavanger for å holde hovedtalen der. Året etter kom Lundes etterfølger som kulturminister, Rolf Fuglesang, og i 1943 var justisminister Sverre Riisnæs NS-regjeringens utsendte representant. Talene som ble holdt disse årene, var relativt like. De kretset om sammenhengene mellom den historiske rikssamlingen og Quislings og NS' pågående samlingsarbeid og store nasjonale oppgave. Også programmet for stevnene fulgte et fast mønster. Vanligvis gikk arrangementet over to dager. Dagens hovedtaler ble høytidelig tatt imot av lokale notabiliteter før han inntok talerstolen på Stavanger torg. Ulike avdelinger av partiorganisasjonen var mønstret til parade eller «propagandamarsj». Dagen etter var det festgudstjeneste i Stavanger domkirke, og deretter fikk stevnet gjerne mer uformell karakter med musikk, idrettsstevner og underholdning. Pressen omtalte regelmessig arrangementene som vellykkede, mektige, verdige og store. Med unntak av lokale aviser i Stavangerområdet, ble overskriftene likevel mindre og omtalene kortere gjennom perioden, samtidig som referanser til de vanskelige tidene også kom inn som forklaring når oppslutningen ikke var som ønsket (f.eks. Rogaland 19.07.1943, s. 1).

Ikke overraskende var samlingstanken den sentrale historiske referansen også ved Hafrsfjordstevnene: Parallellen mellom rikssamlingen og Quislings nasjonale samling var det gjennomgående motivet i enda større grad her enn på Borrestevnene. Årsaken var ikke stedet alene, men også den doble begrunnelsen for feiringen: Det betydningstunge sammenfallet mellom (den påståtte) dagen for slaget i Hafrsfjord og Førerens fødselsdag. Samtidig

var imidlertid begge disse elementene selv nokså fraværende fra stevnene: Quisling deltok ikke, og stevnene ble aldri holdt ute ved Hafrsfjord, men foregikk inne i Stavanger sentrum, med torget og domkirken som de viktigste arenaene. Etter riksmøtet i 1935 ser det heller ikke ut til at Haraldstårnet på Ullandhaug (se kapittel 6) ble brukt.

NS fikk aldri noe solid fotfeste på Vestlandet, slik at mangel på god lokal forankring kan ha bidratt til at Stavanger aldri ble noe viktig stevnested for NS. Hafrsfjord er åpen sjø uten noe tilgjengelig stevnested på linje med den vide og åpne sletta i nasjonalparken på Borre. Som regjeringsleder kan Quisling desuten ha funnet det mest passende å motta fødselsdagshyllesten i hovedstaden. På denne måten kan datosammenfallet snarere ha tjent til å trekke oppmerksomheten bort fra det historiske stedet. Eksplisitte fortidsreferanser ser imidlertid ut til å ha hatt en større plass i talene på Hafrsfjordstevnene enn på Borre. Samtidig virker de mer innbitte og påståelige. Det doble fraværet – både Førerens og stedets – gjorde at fortiden mistet mye av sin performative styrke i Stavanger. Hafrsfjordstevnene ble aldri en konkret fremvisning av forbindelsen mellom nåtid og fortid. I stedet ble den figurative fortidsformateringen et viktig verktøy. Talene utviklet seg til insisterende, gjentatte, og etter hvert noe enstonige påstander om den betydningstunge forbindelsen mellom rikssamlingen og Nasjonal samling, der fortid og nåtid ble sidestilt, og rikssamlingen prefigurerte partiet, mens Quisling fullbrakte det som var innvarslet med Ynglingeåtten.

Olsok på Stiklestad

I forkant av kirkejubileet i 1930 ble det satt i gang et omfattende arbeid for å etablere en nasjonal tradisjon for olsokfeiring.

Arbeidet hadde en forankring i den eldre venstrenasjonalismen, og nasjonalt sinnede Venstrefolk var sentrale aktører også i denne perioden (se kapittel 7). Blant dem var Bjørnsonbeundrerer Ivar Sæter – forfatter, bonde, politiker, bladmann og en både omstridt og innflytelsesrik figur i Østerdalen. Helt fra 1912 hadde Ivar og Olava Sæter arrangert olsokstevner på slektsgården Sætergård på Tolga. Ekteparet kombinerte nasjonalisme og bonderomantikk med katolisisme, slik at det i utgangspunktet var helgenen Olav som ble feiret. I løpet av 1930-tallet fant de veien til nasjonalsosialismen og NS. I 1941 fikk olsokstevnet nytt liv, med et innhold som nå var sterkt preget av NS, og med Quisling som hovedtaler både dette og påfølgende år (Feiring 1989:75). Tradisjonen fra Sætergård forsynte dermed NS' med en olsokfeiring som allerede hadde både sted og fast utforming. Imidlertid holdt partiet også sitt årlige riksmøte ved olsok.

I 1934 ble riksmøtet lagt til Stiklestad. Dette kom samtidig til å representere begynnelsen på partiets bruk av stedet. Flere aviser skrev om demonstrasjoner mot «fascistene» og temmelig dårlig oppmøte på selve stevnet (Arbeidet, 30.07.1934 s. 4, Horten Arbeiderblad 30.07.1934, s. 1), mens andre ironiserte over både stevnet og Quislings (manglende) evner som folketaler (Sunnmørsposten 30.07.1934, s. 4). Partiets egen avis, *Nasjonal Samling*, hadde naturlig nok en annen forståelse, og publiserte på sin side artikkelen «Sannheten om Stiklestadstevnet. Den veldige nasjonale mønstring som den borgerlige og marxistiske presse og kringkastingen forsøker å tie i hjel» (Nasjonal Samling 02.08.1934, s. 1). Her fortelles det om et nasjonalt triumftog opp gjennom Østerdalen, tordnende applaus etter Quislings taler i det røde Hedmark og en «strålende innmarsch» til Trondheim, der folk gikk mann av huse for å ta imot bilkortesjen. I alt 8000 mennesker hadde funnet veien til stevnet, ifølge partiets egen avis. Dette var omtrent dobbelt så mange som andre aviser nevnte. På

Stiklestad ble Quislings tale igjen møtt med stormende applaus, endog før den var blitt fremført. Da stormen la seg, innledet føreren med historiske referanser:

Vi er kommet til Stiklestad (...) fordi Norges skjebne en gang tidligere er blitt avgjort på dette sted. Det var her Hellig-Olav kjempet for kongstanken – at Norge skulle samles til ett rike. Han var også i mot fremmedherredømmet og det var han som ble bæreren av den nye tid som kristendommen skapte (Nasjonal Samling 02.08.1934).

Fra denne innledningen gikk Quisling videre til en beskrivelse av dagens situasjon i Norge, med klassemotsetninger, splittelse og det truende «fremmedherredømmet» som særlig den internasjonale marxismen representerte for ham. Avisen brukte også plass til å skildre hvordan «NS skal hevde sannheten mot den norske presses løgnpropaganda og fortielse». Her fulgte referat av journalisten og radiomannen Eyvind Mehles foredrag på riksmøtet, der han kommenterte de skandaløse forholdene i NRK og NTB, og venstresidens dominans begge steder.

De påfølgende årene ble NS' riksmøter holdt andre steder, og først i 1942 var partiet tilbake på Stiklestad. Nå var pressedekningen bred og allmenn, og møtet ble omtalt som en særdeles vellykket og imponerende mønstring av partiets mange organisasjoner og avdelinger. Føreren selv ankom presis klokken ett og ble mottatt med begeistring av de oppstilte hirdavdelingene. *Adresseavisen* skrev at Føreren «hilser bygden som bevarer en av de største minneplasser i Norges historie». Hans velkomsttale dreide seg også om dette, og om at det norske folk måtte våkne fra forfallet (*Adresseavisen* 29.07.1942 s. 1). Talerstolen var plassert ved Adelerstøtta, med utsikt over til Stiklestad kirke.

Aftenpostens journalist kunne fortelle at «under Quislings talerstol sto en gammel mann, hår og skjegg var langt og hvitt, og skåret som på oldingene i Snorre, slik som vi no tenker oss dem etter de klassiske tegninger». Mannens navn kunne være det samme, fortsetter avisa, «men grunnen til at han sto så trofast og ventet var: Han hadde hørt Bjørnstjerne Bjørnsons Stiklestadtale, og no vilde han høre Vidkun Quislings» (Aftenposten 01.08.1942, s. 3). Etter denne innledningen fortsatte artikkelen med fyldige sitater – ikke fra Quisling, men fra Bjørnsons tale i 1882. Hvert ord kunne vært sagt av Quisling! understreker journalisten. Med denne teknikken ble det mulig å gjengi en kraftfull, formfull og retorisk vellykket tale fra Stiklestad uten å behøve å gå nærmere inn på Quislings egen prestasjon på talerstolen. Leseren får dermed ikke vite hva Quisling faktisk sa, og heller ikke hva den gamle vikingen under talerstolen mente om det hele. Omtalen av denne mannen har likevel noe av samme funksjon som fortellingene om den enkle Setesdalsbonden som kom inn til festgudstjenesten under riksjubileet i Haugesund i 1872 (se kapittel 6). Gjennom deres skikkelser får folkets og nasjonens historiske kontinuitet et konkret, fysisk nærvær.

Også andre aviser gjorde koplinger mellom Quisling og Bjørnson, og knyttet på den måten NS sammen med den eldre Venstre-nasjonalismen. En anstøtsstein – bokstavelig talt – for *Aftenpostens* journalist var imidlertid det gamle Adelermonumentet (se kapittel 7), som konsekvent omtales som dansk og som privat:

At vi i Fjell-landet Norge har et Stiklestad-minne av dansk stein, av dansk opprinnelse, hogd av en danske og skjenket av en privatmann, en stiftamtmann som ble forflyttet fra Stiklestad til Sjælland!

Dette er ikke Norge verdig, mente avisa, som videre spådde at

Når Nasjonal Samling om to år feirer sin tiårs Stiklestad-fest, står det sikkert et minnesmerke på Korshaugen hogd av en norsk kunstner i norsk stein. Det er ikke noe mindreverdighetskompleks som gir seg utslag i å få danske steinen med privatinskripsjonen flyttet til et mindre pretensiøst sted på Stiklestad. Det er bare et helt naturlig norsk ønske, som våre gode danske venner sikkert ikke vil misforstå. Skulde en norsk privatmann sende en gave til Danmark, sendte han neppe et bøketre! (Aftenposten 01.08.1942, s. 3)

Allerede i 1939 hadde tanken om et nytt og «norsk» minnesmerke på Stiklestad kommet opp. Ved olsoktider dette året publiserte *Adresseavisen* en tekst med overskriften «Når vil nordmenn reise Hellig Olav et verdig minne på Stiklestad?» og en argumentasjon for at norske kunstnere burde inviteres til konkurranse om et slikt monument. Teksten var signert med en S, bak den sto antagelig Jakob Skylstad som ble avisas redaktør fra 1941 og som var mangeårig medlem av NS. Da artikkelen ble publisert på nytt i samme avis i juli 1942, kunne redaktør Skylstad ha grunn til å tro at det nye regimet ville ha større interesse for saken.

Da et nytt monument ble avduket under olsokstevnet i 1944, var det likevel ikke etter noen nasjonal konkurranse. Bautaen som skulle erstatte den «danske» steinen, var utført av billedhuggeren Wilhelm Rasmussen. I tillegg til fylkesfører Eggen og kulturminister Fuglesang holdt Quisling selv tale ved innvielsen. På samme måte som ved stevnet i 1942, sa Føreren at «det som hendte her på Stiklestad var fullbyrdelsen av det som begynte i Hafrsfjord, nemlig vår nasjonale fødsel» (*Adresseavisen* 31.07.1944, s. 1). *Adresseavisen* kunne også slå fast at avdukingen var blitt en minneverdig nasjonal feststund:

Den norske Olavsstøtten, et stykke norsk fjell, vil gjennom tidene minne nordmennene om begivenhetene som skjedde på Stiklestad i 1030, samtidig som begivenhetene på samme sted vil minne dem om Stiklestad 1944. Her har for alltid Olav Haraldsson og Vidkun Quisling laget norsk historie (Adresseavisen 31.07.1944, s. 3).

På samme måte som ved Hafrsfjord, er denne fortidsformateringen figurativ. Stiklestad 1030 og 1944 speiler hverandre og er sider av samme sak. Heller ikke her er det snakk om noen regulær historisk årsakssammenheng eller utvikling over tid, men om typologi og samsvar. Samme år som det nye monumentet ble avduket, utkom også boka *Olavstanken. Fra Stiklestad til Stiklestad*, skrevet av Eyvind Mehle. Til tross for tittelen inneholder boka lite som konkret angår stedet Stiklestad, men presenterer en komplett norgeshistorie skrevet fra et NS-perspektiv. Mehle var blant de få som forsøkte å formulere partiets eget historiesyn på en sammenhengende og konsekvent måte, og som tok i bruk et større format enn taler og slagord. Raseteori dannet utgangspunkt og grunnlag for norgeshistorien hans. Det er raseegenskapene i folket som har formet historie, er Mehles hovedsynspunkt. Blant disse egenskapene fremhevet han den «statsbyggende evne», sammen med interessen for historie, som han også omtalte som utpreget aristokratisk. Det var disse vedvarende og rasebetingede egenskapene i folket, og utslagene de har gitt seg gjennom århundrene, som kunne sammenfattes i ideen om «Olavstanken»: Olav Haraldsson ble omtalt som en av «fullbyrderne» på det norske folks vei mot en egen og selvstendig stat (Mehle 1944:25). I vår egen tid hadde imidlertid den rasebetingede Olavstanken blitt utfordret av «massemennesket» og av tankestrømninger som var folkekarakteren fremmed, skrev Mehle videre: parlamentarisme og marxisme. Demokratiet er bare et primitivt massestyre, hevdet han. (Mehle 1944:123–125). Det kommer dermed ikke som noen

stor overraskelse for leseren når Vidkun Quisling introduseres som redningen. Allerede i 1934 hadde han fremholdt at «en folkereising må bygge på den nordiske rase som representerer det mest verdifulle raseinnslag i menneskeslekten», påpekte Mehle (Mehle 1944:120). I Mehles historieskriving var det raseegenskapene som gjorde at enkeltpersoner i ulike historiske perioder – Olav Haraldsson og Vidkun Quisling – kunne fremtre som fullbyrdere av Olavstanken. Raseegenskapene selv var konstante, mente Mehle. De var ikke del av historien og forandret seg ikke. Derimot kunne skiftende tider og varierende historiske forhold gjøre at de kom til utfoldelse i ulik grad. Olavstanken representerte disse raseegenskapene i deres klareste manifestasjon, slik Mehle så det. Siste del av boka om Olavstanken var skrevet av de to lokale NS-førerene Torbjørn Eggen og Torleif Vik. Deres artikkel heter «Stiklestad. Valplass og symbol» og knytter NS' nasjonale budskap enda mer entydig til Stiklestad som sted: «I snart 1000 år har Stiklestad vært den faste kjerne i det norske folks nasjonale bevissthet – rikstankens samlende symbol – folkets og nasjonens havn i stormfulle tider» (Eggen og Vik 1944:203). Dette var i beste fall ønsketenkning, både fordi påstanden tilskrev Stiklestad en betydning som stedet slett ikke har hatt, slik blant annet denne boka har vist, og fordi den sidestilte nasjonal bevissthet og rikstanke og gjorde begge deler til noe som skulle ha eksistert mer eller mindre konstant. Etter en utlegning om Stiklestads ideologiske betydning for NS, gikk Eggen og Vik over til mer konkrete skildringer av stedet selv og av monumentene som hadde stått der. Med bygdeboka som kilde forteller de om det gamle korset, om Lemfortstøtta og Adelermonumentet før de kommer frem til nåtiden: Nasjonal samling har vilje til å hegne om folkets felleseie og til å «bringe de historiske minner frem i dagens skinnende lys, til å gi videre den arv en selv har fått» (Eggen og Vik 1944:217). De viste også til innleggene i *Aftenposten*

og *Adresseavisen* i forbindelse med NS-stevnet i 1934 og kritikken mot «danskesteinen». Med stolthet kunne de fortelle at tanken om et nytt monument ble tatt opp i Trøndelag allerede i 1942, da det ble satt i gang en innsamling. Planen var å organisere en idekonkurranse, som ikke bare skulle omfatte monumentet selv, men hele «den kunstneriske og arkitektoniske utformingen av Stiklestadområdet». Ønsket om å kunne avduke et monument allerede ved stevnet i 1944 gjorde imidlertid at oppdraget i stedet ble gitt til Wilhelm Rasmussen uten forutgående konkurranse. Og «denne gangen blir det norsk stein som reiser til minne om ham som bragte vendepunktet i vår historie gjennom sitt fall på Stiklestad i 1030. Selve steinen, hogd ut av det faste norske grunnfjellet, trenger ingen utforming av menneskehånd.» Den

Monumentet som NS planla på Stiklestad ble aldri helt ferdigstilt, og relieffene på talerstolen er bare skisser i gips. Bautaen som sees bak Quisling ble veltet overende ved frigjøringen i 1945. (foto: Stiklestad nasjonale kultursenter)

skulle derfor bare utsmykkes med solkorset og en kort inskripsjon hentet fra et dikt av Per Sivle. Opp til steinen ville det bli laget et trappeanlegg med en plattform, prydet med et relieff som fremstilte kong Olavs død.

Monumentet var tungt ladet med mening;

Det monument vi reiser på ny er et monument for Olav Haraldson, Fridthjof Nansen, Bjørnstjerne Bjørnson, Gulbrand Lunde, ja, for alle bærere av den norske kongstanken. Det er et monument over norsk ånds evige kraft. Og om dette minnesmerket en gang skulde falle, vet vi at det monument vi på ny er i ferd med å reise i folket aldri faller (Eggen og Vik 1944:221).

Det som gjensto, var likevel den mer omfattende utformingen av området. Et forslag som tidligere var utarbeidet av arkitekt Jakob Holmgren ble trykt bakerst i boka sammen med Eggen og Viks egen forklaring til forslaget. Planen omfatter stevneplass med amfi i den nedsenkede «skålen» i landskapet på Stiklestad, som antagelig er resultatet av et stort skred i 1490. De to forfatterne kunne derfor fremheve at det var naturen selv som hadde gitt stedet den dramatiske og teatraliske formen, «for menneskehånden står det da tilbake å gi uttrykk for de tanker Stiklestad skapte og skaper i norske sinn» (Eggen og Vik 1944:222). Videre kunne de fortelle at planen omfattet en mektig steinportal ved begynnelsen av oppmarsjveien, som ville bli flankert av luende fakler og store granittblokker. Her skulle navnene på de som faller i kampen for Norge hugges inn og bli et nasjonalt lærestykke:

Vegen inn til stevneplassen skal være en gang gjennom hele vår historie. Relieffer og skulpturer fører de unge inn i vår rike historiske arv fra våre fedres kamp mot guder og naturen, inn i fedrenes tro på det godes seier gjennom Ragnarok, fram til det Ragnarok vi i dag faktisk gjennomlever og som fedrene visste at ville komme. Og når de unge på stevneplassen står ansikt til ansikt med Føreren og hører ham tale til sitt folk, da vil hver enkelt vite at dette folket kan ikke dø (Eggen og Vik 1944:223).

Arkitekt Holmgren, som var professor ved NTH, hadde vært ansvarlig for restaureringen av Stiklestad kirke før det store jubileet i 1930. Planen for området rundt, som ble gjengitt av Eggen og Vik, er datert 1940. Verken Holmgren eller planen hadde i utgangpunktet noen forbindelse til NS, men ble altså appropriert av partiet i denne boka. Planskissen viser et amfi med 3000 sitteplasser, kirken, monumentet og det katolske kapellet, sammen med nye fasiliteter som parkering, kiosk og stall. Stiklestadgårdene er også tegnet inn. Portalen, oppmarsjveien og den øvrige monumentaliseringen som Eggen og Vik drømte om, er det derimot vanskeligere å finne igjen på Holmgrens kart. NS kom heller aldri til å realisere disse planene, verken de som fantes på Holmgrens tegning eller de som Eggen og Vik drømte fram. Ved innvielsen på olsokstevnet i 1944 var kun bautaen og trappeanlegget på plass, mens relieffet som forestilte helgenkongens død, var utført i gips.

Sidestillingen av Vidkun Quisling og Olav Haraldsson var et gjennomgående element i NS' fortidsformateringer på Stiklestad. Igjen var dessuten rikstanken, samlingen og den nasjonale enheten det gjennomgående og sammenbindende motivet, i like stor grad som kristningen og kristendommen. Både denne sidestillingen av «alle bærere av den norske kongstanken» (ovenfor) og av den pågående verdenskrigen med den norrøne forestillingen om Ragnarok, representerer en figurativ formatering, der fortidige og samtidige hendelser og skikkelser altså er «de samme». De deler en identitet som eksisterer uavhengig av historisk periode. Båndene til den gamle Venstre-nasjonalismen er også tydelige, både ved den eksplisitte innlemmelsen av Bjørnson blant bærerne av «kongstanken», og mer grunnleggende gjennom hele bruken av Olav som nasjonalt symbol, som nettopp Bjørnson hadde vært den første til å ta opp (se kapittel 6). At Bjørnson selv var innbitt republikaner i perioden da han utviklet denne retorikken, synes å

ha vært mindre vesentlig for NS. I motsetning til ved Hafrsfjord, der den figurative formateringen av fortiden rådde grunnen nesten alene, var imidlertid NS' bruk av Stiklestad også viktige performative dimensjoner. Selv om Eggen og Viks skildring av stevnene, sitert ovenfor, ikke spilte fysiske realiteter, gir den et godt innblikk i hvordan av hvordan man i NS forestilte seg fortidsformateringsens effekt: Fortiden skulle virke og være virksom, ikke som historiekunnskap, men som nåtidig virkelighet. Når ungdommen marsjerte «gjennom historien» opp til stevneplassen, skulle de selv oppleve å være en aktiv del av den, på samme måte som Føreren oppe på talerstolen ikke bare videreførte norsk historie, men personifiserte den. I større grad enn Borre, der NS hadde langt de fleste stevnene, var fortidsformateringen på Stiklestad dessuten preget av fysiske og materielle inngrep. Selv om stevneplassen på Stiklestad aldri ble ferdigstilt – på samme måten som utvidelsen av nasjonalparken i Borre (ovenfor) heller ikke ble virkelighet, innebar fjerningen av den gamle støtta og innvielsen av Rasmussens bauta med trappeanlegg og talerstol en langt kraftigere monumentalisering og appropriering av stedet selv enn det som ble gjort på Borre. NS-bauten, som den er blitt hetende i ettertid, kom til å bli det største og mest håndfaste monument over NS og partiets fortidsformateringer.

Etter 1945

De store stevnene i 1944 ble NS' siste. Etter frigjøringen ble det påbegynte anlegget på Stiklestad raskt demontert. Gipsrelieffet som forestilte kong Olavs død, lot seg lett knuse. Den ni meter høye bautasteinen var mer gjenstridig, men ble veltet overende og begravd der den lå. Adelerstøtta, som var blitt fjernet for å gi plass til NS-anlegget, ble funnet frem fra gjemmestedet og satt

opp på nytt. Det store anlegget som Eggen og Vik så kimen til i Holmgrens skisse, ble altså aldri virkelighet, og det kan også se ut til at deres påstander om monumentets evighetskarakter (ovenfor) kom til å slå feil. Den begravde bautaen har likevel gjort seg gjeldende med jevne mellomrom i form av debatter om hva som bør gjøres med den. Skal den ødelegges helt? Eller bør den tvert imot graves frem og brukes for å formidle kunnskap om NS og fascisme, og bruk og misbruk av historien? Meningerne har vært delte. Like viktig i denne sammenhengen er historikeren Tor Einar Fagerlands påpeking av at bautaen «gir ikke slipp», den kommer stadig tilbake til debatten (Aftenposten 29.07.2013, s. 24). Den, og dermed NS' og okkupasjonstidens historie, forblir en levende og viktig del av norsk kollektiv erindring. Ut fra slike resonnementer har Fagerland argumentert for at bautasteinen burde graves opp og brukes til ny historieformidling. Også Per Steinar Raaen, tidligere fagsjef ved Stiklestad nasjonale kultursenter, har ment at steinen burde vises og kunnskapen om den bli kjent. For ham er Stiklestad «et sted hvor meninger skal brytes» (samme). Felles for disse to og deres meningsmotstandere er oppfatningen av Stiklestad som «et av landets mest symboltunge steder» (samme). Både de som mener at steinen burde vises frem for å gi kunnskap om politisk historiebruk og mane til refleksjon, og de som hevder at steinen bør forbli begravd for å markere avstand til det NS representerte, deler oppfatningen av Stiklestad som et symboltungt sted med betydning for nasjon og fellesskap. Diskusjonene om bautaen dreier seg ikke om *hvorvidt* Stiklestad er et slikt sted, men mer konkret om hvordan det skal forstås og om hvilke aktører og synspunkter det skal være rom for. Slik har det ikke alltid vært.

Som de foregående kapitlene har vist, har Stiklestads betydning ikke bare endret seg, men også økt gjennom de siste århundrene. Parallelt med dette oppsto motsetninger og grenser:

Mot slutten av 1800-tallet var Stiklestad først og fremst for Venstrefolk. Kirkejubileet i 1930 ville være samlende for nasjonen, men tydeliggjorde både politiske og religiøse motsetninger. Den statskirkelige forankringen gjorde dessuten Trondheim med domkirken til et viktigere sted enn Stiklestad selv. Nasjonal Samling lyktes dårlig med sitt eget nasjonale samlingsprosjekt. I ettertid kan det likevel se ut til at NS, mer enn noen tidligere aktør, har lyktes i å gjøre Stiklestad til et samlende og kraftfullt nasjonalt symbol. På den måten har partiets bruk av Stiklestad som historisk sted hatt konsekvenser som er både mer vidtrekkelige og mer dyptgående enn debattene om den begravde steinen. Det er først og fremst NS som har gjort Stiklestad til et harmonisk og samlende nasjonalt symbol.

NS' Hafrsfjordstevner førte ikke med seg monumentalisering eller fysisk utforming av stevneplass og annet. Haraldstøtta i Haugesund viste NS liten interesse for og gjorde ikke bruk av. Ved frigjøringen i 1945 var derfor behovet for å gjenerobre fortiden og rensa den for NS' fortolkninger og bruk, langt mindre for Hafrsfjords enn for Stiklestads vedkommende. Borre havnet i en mellomposisjon. Heller ikke her ble partiets planer for et stort og ambisiøst stevneområde noen gang til virkelighet. Monumentaliseringen og de fysiske inngrepene var mindre enn på Stiklestad, samtidig som haugene fremdeles ruvet i landskapet. Ved befaring 22. juni 1945 kunne tilsynsnemnda for Borreparken slå fast at NS hadde gjort mindre skade enn fryktet. At besiktigelsen sto i frigjøringsens tegn, ble understreket ved at komiteen var forsterket med Guthorm Kavli som var *Monuments and Fine Arts Officer* ved de alliertes overkommando og hadde oppgaven med å spore opp tapte kulturverdier etter krigen. På Borre kunne det imidlertid slås fast at skadene mest dreide seg om hogst av store trær, samt gjengroing på grunn av buskas. Det var «åpenbart ikke» blitt utført ryddearbeider.

Buskaset skyldtes gode vekstforhold og har vært en vedvarende utfordring for gravfeltet som historisk sted, både før og etter NS' tid. Samtidig har gjengroing også fungert som et stadig tilbakevendende argument for at området ikke er blitt skjøttet som det burde. I slikt perspektiv kan befaringen i 1945 sees som en gjenklang av Lundes befaring i 1941, som på sin side gjentok tidligere forskrekkelse over «urskogen» omkring haugene. Ved hver anledning kunne busker og trær gi støtte til påstander om forfall, vanskjøtsel og mangel på tilbørlig respekt.

Tribunen, og noen stolper med «karikaturaktige kopier» av treskjærerarbeidene fra Osebergfunnet som NS hadde satt opp ved haugene på Borre, ble også fjernet etter befaringen, mens skur og toalettbygninger på stevneplassen ble beholdt (Borrefondet, protokoll, KHM boks 2). Gjenerobringen av Borre var altså i hovedsak symbolsk, men på samme måte som på Stiklestad, ser den ut til å ha hatt en samlende og harmoniserende effekt. Med frigjøringen ble parken løftet ut av de gamle motsetningene mellom sentral ekspertise og lokalt eierskap, og mellom Eydes eiendomsoppkjøp og mer tradisjonelle økonomiske strukturer. Også på Borre ser det ut til at NS' bruk av parken endte med å styrke forestillingen om stedet som historisk viktig og som et verdifullt og samlende nasjonalt symbol.

Del III

Kulturarv

Etter frigjøringen i 1945 ble det viktig å slette sporene etter NS' bruk av de historiske stedene, samtidig som denne gjenerobringen gjorde at stedene fikk mer entydig og samlende nasjonal betydning. Denne harmoniseringen betød ikke avpolitisering, men innebar at stedene er blitt løftet ut av de partipolitiske rammene og satt inn i bredere identitets- og kulturpolitiske felt. De siste tiårene har ordet «arv» eller kulturarv fungert som samlebetegnelse for slike forståelser av fortidens nærvær i nåtiden, både når det gjelder de historiske stedene som står i fokus her og mer generelt. Stiklestad omtales gjerne som stedet for forvaltning av «Olavsarven», mens Borre ble nominert til oppføring på Unescos verdensarvliste. For de historiske stedene har betegnelsen kulturarv delvis tjent til å videreføre det nasjonale innholdet som de allerede hadde fått, men i tillegg åpnet for nye betydninger og fortidsformateringer, slik denne siste delen av boka skal undersøke.

Siden 1990-tallet har kulturarv blitt fellesbetegnelse for slikt som tidligere ble kalt kulturminner, fornminner, minnesmerker eller tradisjoner. Tilsvarende blir institusjoner med ansvar for bevaring, formidling og forvaltning av dette kulturstoffet omtalt som kulturarvsektoren. Ordet kulturarv dukker også

opp i mange andre sammenhenger, som turisme og reiseliv, i studieprogrammer og forskning (se kapittel 1), og i en rekke ulike politiske sammenhenger. Den store utbredelsen innebærer dermed at ordet ikke nødvendigvis betyr det samme i alle de ulike sammenhengene. Utbredelsen ser dessuten ut til å være økende, slik at stadig mer av slikt som tidligere ble omtalt som historie, nå kalles kulturarv. Mangfoldet av fenomener, forhold og ting som det allestedsnærværende begrepet omfatter, dreier seg dermed om ulikt innhold, men dels også om ulike virksomhetsfelt og aktiviteter. Denne store bredden i hva kulturarv er, hva slags fenomener den kan omfatte og hvilken betydning den kan ha, kan virke både usystematisk og forvirrende. Hva er egentlig kulturarv? Men like viktig er det at den store populariteten og den utstrakte bruken tydelig viser at dette begrepet samler, ordner og gir mening til et bredt spekter av fenomener som alle har å gjøre med fortidens plass i nåtiden (Hafstein 2018:9). Kulturarvbegrepet har vitalitet og virkekraft i både politiske, økonomiske og kulturelle sammenhenger. Det er et effektivt redskap for å formatere fortid på måter som oppleves relevante i vår egen tid. Men hva *gjør* dette begrepet? Hvordan er fortiden til stede i nåtiden når den blir formatert som kulturarv?

Arv dreier seg om overføring, som regel av eiendom og verdier. Når rester fra fortiden omtales som kulturarv, forvandles de altså til eiendom, til våre egne eiendeler i nåtiden. Det gjelder ikke bare materielle levninger som bygninger, smykker eller andre gjenstander. Også for eksempel skikker, kunnskap og tenkemåter fra fortiden kan forstås på denne måten, som kulturarv, og dermed noe vi har overtatt eiendomsretten til. På samme måten som annet arvegods medfører kulturarv eksklusive rettigheter, men også forpliktelser og ansvar – for å ta vare på arven, forvalte den best mulig og gjerne levere verdiene videre. I vår egen tid er det blitt tydelig at denne verdiforvaltningen også dreier

seg om inntjening, slik at grensene mellom kultursektoren og mer kommersielle aktører er blitt mindre markante. Begrepet «arv» – enten det forstås metaforisk eller mer konkret – gjør det mulig å flytte arvegodset fra ett verdifelt til et annet. I denne prosessen kan symbolsk verdi nokså enkelt transformeres til økonomisk verdi.

Når fortiden forstås som eiendom i nåtiden, rettes oppmerksomheten også mot de som har eiendomsretten, mot «kulturarvingene». Det er ikke uten grunn at kulturarv og identitetspolitikk ofte er svært tett knyttet sammen, og at kulturarv ofte forstås som en viktig del av gruppers og nasjoners identitet. Å kunne påberope seg en kulturarv, med eiendomsretten, autoriteten og ansvaret som følger med, betyr samtidig å kunne gjøre krav på kulturelle ressurser som gir politisk og sosial anerkjennelse og i noen tilfeller også representerer økonomiske verdier. Kulturarven plasserer arvingene inn i sammenhenger som får tyngde gjennom forankringen i fortiden, og gir dem autoritet som de rettmessige eierne av de verdiene arvegodset representerer i nåtiden. Hva gjør de med arven, hvordan brukes og forvaltes verdiene, hvordan videreføres arven? Kulturarvbegrepet gjør at nåtidens aktører kommer i sentrum. Det representerer en presentistisk fortidsformatering, et tydelig nåtidsperspektiv på fortiden (Eriksen 2014).

Den nasjonale betydningen som de historiske stedene har fått, og som gradvis er blitt tydeligere gjennom periodene som er blitt undersøkt i de foregående delene av denne boka, har i mange tilfeller latt seg inkorporere i vår egen tids kulturarvstenkning. Stedene er blitt «nasjonal kulturarv». Samtidig skjer det viktige endringer. Noen av dem henger sammen med selve begrepsbruken. Kulturarvbegrepets presentistiske karakter åpner for andre forståelser og muliggjør andre aktiviteter og praksiser enn de eldre begrepene gjorde. Andre endringer skyldes at det nasjonale

«vi» har endret seg i et Norge som i dag er mer pluralistisk enn før. Samtidig har ny digital teknologi både gitt ny kunnskap, muliggjort nye opplevelser og bidratt til at fortiden i dag kan trekkes inn i nåtiden på andre måter.

Når fortiden og de historiske stedene formateres som kulturarv, kan det dermed skje endringer på flere nivåer. Mest konkret kan stedene få nye lag av mening. Både stedene selv og det som engang hendte der, kan tolkes og oppleves på andre måter enn tidligere. I tillegg kan forholdet mellom fortid og nåtid også endres. Forstått som arvinger til fortidens verdier, og altså eiere av dem, kan nåtidens mennesker også behandle fortiden som en ressurs på andre måter enn tidligere.

KAPITTEL 10

Stiklestad og Olavsarven

I dag er Stiklestad blant Norges viktigste nasjonale symboler. Plattformen for det planlagte Nasjonaljubileet i 2030 slår fast at:

Slaget på Stiklestad i 1030 er en av de mest symbolsterke hendelsene i norsk historie. Olav Haraldssons fall i slaget på Stiklestad og helgenkåringen i Nidaros året etter fikk dyptgripende betydning for fremveksten av det norske riket politisk, religiøst, rettsmessig og kulturelt. Konsekvensene utgjør en nasjonal og internasjonal arv som det norske samfunnet fortsatt bygger på (Nasjonaljubileet 2030).

Som de foregående kapitlene i denne boka har vist, har dette slett ikke alltid vært noen vanlig oppfatning. Interessen for Stiklestad som historisk sted vokste langsomt frem fra begynnelsen av 1800-tallet. St. Olav på sin side hadde vært en figur i både muntlig folketradisjon og katolsk helgentradisjon, men det var først Bjørnsons og Venstrebevegelsens bruk av ham fra 1880-årene som gjorde ham til en historisk skikkelse med vidtrekkende nasjonal og politisk betydning. Som Alsвик har vist i sin analyse av «Stiklestadmyten», fikk både kongen og slaget

deretter stadig nye lag av betydning. NS' bruk av Stiklestad gjorde fortsatt politisk bruk problematisk, og *Spelet om Heilag Olav*, som ble satt opp første gang i 1954, innebar at den politiske dimensjonen ble erstattet med en kunstnerisk, påpeker Alsvik. Samtidig understreker han at dette skiftet styrket Stiklestads mytiske betydning. Da det partipolitiske forsvant, kom slaget og kongen i enda større grad enn før til å bli symboler som pekte ut over sin egen historiske kontekst og mot tidløst nasjonale verdier (Alsvik 2010:95).

Denne utviklingen har også hatt stor betydning for Stiklestad som sted og fysisk lokalitet. At møtet der Bjørnson holdt sin første store tale med Olavstematikk var lagt til Stiklestad, skyldtes i noen grad tilfeldigheter (se kapittel 7). Hans neste Olavstale ble holdt på Ilevolden i Trondheim i 1897. I begge talene var Stiklestad viktig som stedet for det avgjørende slaget, men det var først og fremst Olavsfiguren selv som sto i sentrum. Det samme var tilfellet under det store jubileet i 1930. Olsok på Stiklestad var et høydepunkt under feiringen, men de fleste og største arrangementene foregikk likevel i Trondheim og i den nyrestaureerte domkirken. Jubileets navn – Olavsjubileet eller Kirkejubileet – speiler en tilsvarende forståelse. Fremdeles var Stiklestad som symbol og som fysisk sted nokså løst forbundet.

Dette skulle komme til å endre seg med *Spelet om Heilag Olav*, og senere med opprettelsen av Stiklestad nasjonale kultursenter. Hensikten med dette kapitlet er likevel ikke å skrive historien om disse institusjonene, som er presentert grundig av andre forfattere (Kvistad 2003, Susegg 2007, Alsvik 2010). Det som skal stå i sentrum her, er hvordan Stiklestad er blitt modellert og formet gjennom etterkrigstiden slik at symbolet og den fysiske lokaliteten har kommet til å danne enhet. I dag fremstår denne enheten – det historiske stedet – som både selvsagt og naturlig, slik det innledende sitatet illustrerer. Dette kapitlet skal gå inn

på hvordan sammensmelting av symbol og fysisk sted har skjedd, og hvordan det Stiklestad som kan besøkes i dag, er resultat av disse prosessene.

Fra slagplass til stevneplass

Etterkrigstidens første Stiklestadstevne ble holdt til olsok i 1948. En godt besøkt høymesse ble holdt i Stiklestad kirke, mens katolikkene på sin side ankom i busser fra Trondheim og «tradisjonen tro» gikk i prosesjon til kapellet, ifølge lokalavisa *Verdalingen*. Avisa kunne også fortelle om godt oppmøte både av bygdefolk og langveisfarende til «den første olsokstemna på den nye stemneplassen ved Stiklestad» (Verdalingen 30.07.1948:3). I samsvar med arkitekt Holmgrens plan (se kapittel 9) lå denne plassen litt lengre nord enn den bakken ved Olavsstøtta som tidligere hadde vært brukt til utendørsarrangementene på Stiklestad. Området besto mest av ulendt krattskog, slik at opparbeidingen av den nye stevneplassen hadde krevd hogst og rydding, utfylling og planering. Dermed ble det skapt et sceneområde med en jevn skråning for publikumstribuner. Arbeidet med stevneplassen innebar altså inngrep som endret landskapet og stedet både fysisk og visuelt.

Betydningsmessig innebar den nye stevneplassen på Stiklestad samtidig en dreining bort fra det religiøse som den gamle kirken representerte. Den nye plassen ble laget for kulturarrangementer, dans og musikk, altså med scene og tribuner. Olsokstevnet i 1948 omtales som et sangerstevne. Til tross for endringene som stevneplassen representerte, kunne *Verdalingen* allerede året etter slå fast at «det er vanlig at bygdefolket samles til stemne på Stiklestad olsok-dagen» (Verdalingen 26.07.1949:3). Stevnene omtales altså som tradisjon, noe som er «vanlig» i betydningen

at de forekommer hvert år. Bakgrunnen kan være at stevnet i 1948 ble oppfattet som en videreføring av «Trøndernemndis» stevne i forbindelse med 1930-jubileet (se kapittel 7), der sang og musikk også sto sentralt. Men avisomtalen kan også sees som en aktiv *tradisjonisering* (Bauman 2004). Den er en talehandling som i seg selv bidrar aktivt til å skape tradisjon, like mye som å beskrive eller referere til noe som allerede eksisterer.

Allerede i 1949 ble det diskutert hva den nye stevneplassen kunne brukes til, hvordan drift og vedlikehold skulle foregå, og hvem som hadde ansvaret for det hele. Både folkedansgrupper og andre uttrykte interesse for å bruke anlegget, men ennå manglet både benker og danseplattform. Utleie til slike aktører ville skaffe penger til ferdigstilling, framholdt lokalavisa, selv om kommunen nok ville måtte bidra økonomisk en tid fremover (Verdalingen 29.07.1949:2). Dette ble en realitet da Verdal kommune kjøpte tomte med stevneplassen i 1951. Samtidig begynte sonderinger om gjesteoppføring av *Frösöspelen* på Stiklestad (Verdalingen 19.07.1949:2). Dette teaterstykket var blitt oppført på Frösön i Jämtland siden 1935, og omtaler seg i dag som «Nordens längst spelade frilufsteater» (Arnljotspelen). Ifølge Snorre var Arnljot Gjelline en fredløs svensk viking som slo seg sammen med kong Olav, ble døpt og falt i slaget på Stiklestad. Forfatteren av spillet, Wilhelm Peterson-Berger, skal ha hentet inspirasjon fra Bjørnsons dikt om denne sagnaktige skikkelsen. Tredje akt av stykket foregikk på Stiklestad, og ga mening til ideen om å flytte hele oppsetningen dit.

Først i 1951 ble *Arnljotspelen* en realitet på Stiklestad. Da hadde arbeidet på både svensk og norsk side pågått i flere år, og omfattet både økonomiske og praktiske forhold. På Stiklestad ble det gjort store forberedelser i forbindelse med oppsetningen. Stevneplassen ble bygget ut, og provisoriske skuespillergarderober ble satt opp. En stor stein, som folketradisjonen kunne fortelle

at St. Olav hadde kløvd i to med sverdet sitt, ble fraktet inn fra Klinga i Leksdaalen. Scenen ble pyntet med nyhugde, friske bjerketrær. Selve forestillingen var derimot ren import fra Frösön. Formannen i den norske komiteen, Namdalsredaktøren Håkon Storøy, kunne allerede på forhånd fortelle at spillet var enestående og hadde en «mektig virkning». Selv hadde han ikke sett noe annet friluftsspill som kunne konkurrere med dette, erklærte han. Skuespillerne var rett nok amatører, men usedvanlig dyktige. Noen av dem hadde dessuten spilt rollene sine helt siden urpremieren i 1935. Kostymene var likeledes praktfulle, og musikken, som var forhåndsinnspilt av Svenska Radio-orkestern, «helt vidunderlig» (Innherred Folkeblad 25.07.1951:2). Man ventet stor tilstrømning, og det ble vurdert å sette opp ekstra tog til Verdal. Forventingene ble innfridd. Til tross for et elendig vær med både styrtregn og stormkast, kunne avisa *Nidaros* fortelle at den tre timer lange utendørs forestillingen var blitt «uten tvil årets største kulturbegivenhet i Trøndelag» (Nidaros 30.07.1951:1).

Parallelt med dette foregikk et arbeid for å utvikle et helt nytt historisk spill, et «nasjonalt festspill» som skulle fremføres i Erkebispegården i Trondheim i tilknytning til olsokfeiringen. En privat komité arbeidet med saken, og uttrykte stor skuffelse da kommunen ikke ville bevilge midler. Planen var å lyse ut en offentlig konkurranse om et stykke for urfremføring i 1953. Komiteen understreket sterkt at man i dette tilfellet ville legge vekt på «virkelig kvalitet» og antydte dermed en motsetning til teaterarbeidet på Stiklestad (Adresseavisen 29.06.1951:5). Nok et kirkejubileum sto for døren, for i 1953 skulle erkebispesetets opprettelse 800 år tidligere markeres. I denne sammenhengen var det ikke opplagt – iallfall ikke inne i Trondheim – at Verdal og Stiklestad var stedet for et nasjonalt festspill. For komiteen var det Trondheim, med både domkirke og erkebispegård, som pekte seg ut for et slikt arrangement. Aktørene på Stiklestad slo

seg imidlertid ikke til ro med svensk import, og også her ble nye teaterideer luftet. I intervjuet i *Innherred* (ovenfor) ga redaktør Storøy uttrykk for at det fantes «minst 20 motiv for historiske skuespill i Olav den helliges saga» og mente at en bygd som Verdal burde være i stand til å få en oppsetning på beina. Særlig appellerte han til ungdomslagene. Storøy fremhevet dessuten selve stevne-plassen på Stiklestad som enestående i nasjonal sammenheng, blant annet på grunn av de svært gode lydforholdene (*Innherred Folkeblad* 25.07.1951:2). Tilknytningen til Verdal fremfor Trondheim besto altså både i historisk forankring og nåtidige fasiliteter. Samtidig kan denne situasjonen sees som et spill av motsetningene fra jubileet i 1930. Selv om Stiklestad ikke lenger ble forbundet med Venstre-politikk og med Venstres kulturarbeid, reflekterte forholdet mellom aktørene i Verdal og Trondheim fremdeles spenningene mellom lokalt eierskap og lokalt forankret historie på den ene siden og bymiljøets ekspertise, sentrale institusjoner og kulturelle kapital på den andre. Begge parter gjorde krav på å representere den nasjonale og felles historien.

Arnljotsspelen på Stiklestad i 1951 skal også ha gitt opphav til andre planer. I samarbeid med forfatteren Olav Gullvåg begynte lensmann Jon M. Suul arbeidet med et historisk skuespill som opprinnelig skulle oppføres på hans egen gård, og som i sin første versjon ble kalt *Natterast på Suul*. Snart skiftet det navn til *Føre slaget*, men dreide seg fremdeles om Olav Haraldssons tenkte overnatting på Suul natten før det fatale slaget. For Gullvåg representerte dette arbeidet muligheten for et comeback etter tilbakeslaget han hadde opplevd under kirkejubileet i 1930, da hans vinnerkantate *Heimferd* likevel ikke var blitt oppført i Trondheim (se kapittel 7). I løpet av samarbeidet mellom Suul, Gullvåg og den spelkomiteen som etter hvert ble satt ned, ble den planlagte fremføringen flyttet til Stiklestad, der Gullvågs historiske drama fikk urpremiere som del av olsokfeiringen i 1954.

Ifølge forhåndsomtalen i lokalavisa ville spelet ikke bare bli en teaterbegivenhet, men også «selve urpremieren til en mere tradisjonell og verdigere feiring av Olsok-dagen». De siste årene var dagen blitt markert ved en enkel seremoni ved den gamle støtta, kunne avisa fortelle videre, men dette arrangementer hadde sjelden hatt den oppslutningen man kunne ønske. Kommunens kontorsjef B. Karlgård var mannen bak disse synspunktene. Han håpet at den mer verdige feiringen kunne bli begynnelsen på en tradisjon der ulike historiske spill og andre kulturinnslag kunne bli faste elementer i Olsokstevnet på Stiklestad (Innherred, 03.06.1954, s. 2). På samme måte som i *Verdal-ingens* omtale av det første stevnet i 1948 (ovenfor), formidler disse utsagnene et sterkt ønske om noe som kan representere *tradisjon* på Stiklestad. Slik Karlgård uttrykte seg, betyr dette noe som er gjentagende, har fast form, allmenn oppslutning og dessuten er «verdig». I motsetning til det som var blitt hevdet i lokalavisa allerede i 1948, framgår det at en slik tradisjon etter hans vurdering fremdeles manglet på Stiklestad, men at det historiske spillet altså ville kunne bidra til å skape en. Karlgård forklarte ikke nærmere hva han mente med en mer «verdig» feiring, men det er ikke urimelig å tro at han satte historiske spill og andre kulturinnslag opp mot mer folkelig festing med musikk, dans og drikk.

Olavsspillet var en suksess i 1954, men gjentatte oppsetninger påfølgende år ble ikke like godt mottatt. Gjennom resten av 1950-tallet ble *Arnljotspelen* og andre gjestespill oppført med varierende suksess. Gullvågs opprinnelige stykke om natten før slaget ble bearbeidet, først av ham selv og deretter av skiftende regissører helt frem til vår egen tid. Etter hvert kom dette til å bli selve *Spelet* på Stiklestad, en institusjon i seg selv (Kvistad 2003:74–75, Susegg 2007). Dermed kom også ønsket om en fast årlig tradisjon og en «mere tradisjonell feiring» av olsok

på Stiklestad til å bli oppfylt. Samtidig illustrerer hendelsesforløpet frem mot denne institusjonaliseringen både arbeidet, forhandlingene og mulighetene som var i spill på Stiklestad i etterkrigstidens første år. Resultatet var langt fra gitt på forhånd, men ble skapt underveis av nettverket av aktører og interesser. En felles ambisjon var å konsolidere olsokfesten som en årlig feiring og å sikre at den representerte «tradisjon». Som vi har sett, kunne dette referere både til noe gjentakende og fast og til et innhold som i seg selv var tradisjon, som kom fra fortiden. I tillegg ser tradisjonsbegrepet også til å ha omfattet en kvalitetsmessig vurdering. Mens Trondheimskomiteen ville legge vekt på «virkelig kvalitet», muligens i motsetning til folkelig festing, fremhevet aktørene i Verdal på sin side Stiklestads særegne kvaliteter. Her var de historiske forbindelsene en opplagt ressurs, men like viktig for fortidsformateringen som foregikk på Stiklestad i denne perioden, var den nyanlagte stevneplassen. Slagplassen ga den historiske referansen, mens stevneplassen ble nøkkelressursen i denne formingen av Stiklestad som historisk sted.

Museumsutbygging

Samtidig med at Verdal kommune kjøpte stevneplassen i 1951, ble nabotomten sikret til bruk for et folkemuseum. Verdal museum var blitt opprettet allerede i 1927 og hadde begynt å bygge opp en samling av tilflyttede gamle hus på Verdalsøra. Museumsinitiativet kom fra de lokale ungdomslagene, som sto for arbeidet med å skaffe tomt og som startet innsamling av bygninger og gjenstander (Musum 1930). Både i innhold, form og organisering var denne museumsgrunnleggelsen tidstypisk (Eriksen 2009). Den bærende idéen var at lokalt kulturarbeid, utført av lokale aktører, ikke bare skulle skape tilhørighet og stolthet over det egne,

men også være elementer i en nasjonalkultur bygget nedenfra. Gjennom ungdomslagene var både ideene og arbeidet knyttet til venstrebevegelsens nasjonsbyggende program. Disse perspektivene preget også aktørenes egen forståelse av tiltaket. Verdalsmuseet ble omtalt som del av en «nasjonal kulturbølge som nu går over landet», samtidig som hensikten også var utpreget lokal. Museet ble skapt «ut fra en naturlig trang til innen bygdens grenser å ha et sted hvor man kan bli stillet ansikt til ansikt med fedrene i deres trauste, daglige arbeid og øse kraft av tradisjonens friske oppkomme» (Petersen 1930:4). Mer konkret var målet å bygge «et vakker bilde av en gammel bygdeheim», ved å samle hus til et tun der bygdefolk kunne føle seg hjemme (Petersen 1930:5). Både Verdalsmuseet og andre tilsvarende bygdemuseer fra 1900-tallets første tiår kan sees i sammenheng med striden om sentralisering eller lokal bevaring av folkekultur (se kapittel 8). Petersens oppsummering av målene for arbeidet understreker nettopp det lokale standpunktet og oppfatningen av at bygdas egen kultur også måtte bevares på bygdas eget sted, samtidig som dette i seg selv forstås som en nasjonal oppgave. Det lille tunet som ble bygget opp på Verdalsøra, ble stående til etter krigen. Etter kjøpet av tomten på Stiklestad ble imidlertid bygningene og samlingen gradvis flyttet dit, samtidig som flere nye bygninger kom til.

På samme måte som stevneplassen representerte museumsflyttingen en materiell og fysisk bearbeiding av Stiklestad. Museumstomta med de tilflyttede bygningene fikk det historiske stedet til å vokse i omfang. Samtidig vokste det i betydning. Verken stevneplassen eller museet hadde noen helt direkte tilknytning til kongen eller til slaget. Hendelsene i Gullvågs drama foregikk ikke på Stiklestad, men på Suul. Enda mindre hadde museumsbygningene, som representerte 1700- og 1800-tallets lokale byggeskikk, noen direkte forbindelse med hendelsene i 1030. Men når disse ulike fortidene ble samlokalisert på Stiklestad, oppsto det

likevel en form for samordning. Den stedlige koordineringen visket bort usamtidighetene, slik at bygningenes og spelets respektive og ulike «den gang da» ble erstattet av et felles, stedlig «her og nå», som i sin tur kunne oppleves direkte og konkret. Fortidsformateringen som disse grepene representerte, dreide seg altså ikke om tolkninger eller kunnskap, men snarere om en fysisk utforming som brakte et konglomerat av fortider inn i nåtiden og samtidig la til rette for nye fortellinger og opplevelser.

Senere er denne fremgangsmåten blitt videreført i prosjekter som i enda større grad har samordnet ulike fortider ved å plassere dem inn i samme område og viske ut ulikhetene mellom dem. Museets nyeste tilskudd består av modeller og rekonstruksjoner. Ei sag sto ferdig i 2005, bygget etter en modell fra 1996. I Strådalén, der originalen for denne modellen sto, ble saga drevet med vannkraft. På museumsområdet er det blitt satt inn en moderne motor som erstatning. Museet informerer korrekt om det som er blitt gjort, men det kan likevel være vanskelig å holde fra hverandre kunnskapen om den opprinnelige vandrevne saga, modellen av den samme saga fra 1996 og den motordrevne fullskala rekonstruksjonen av modellen, som altså er den man faktisk ser på museet.

Museets rekonstruksjon av et jernvinneanlegg med to ulike ovnstyper, ble på sin side til over en lengre periode fra 1980-tallet og frem til 2004. På nettsiden beskriver museet dette prosjektet slik:

Mønsteret til alt dette er tatt fra Ole Evenstads verk 'Fra myrmalm til jern og stål', opprinnelig skrevet i 1790. Ole Evenstad beskrev en metode for framstilling av jern som ble tatt i bruk like etter svartedauden i 1350. Det er en annen metode enn den som ble brukt i vikingtid og høgmiddelalder.

Jernalderovnen ble bygd i 2004. Ovnstypen stammer fra eldre jernalder (Stiklestad nasjonale kultursenter).

Opplysningene er presise, likevel er resultatet også her en stedlig koordinering av usamtidigheter: 1790-årene, svartedauden omkring 1350, vikingtid, høymiddelalder og jernalder er alle sammen til stede, og selv om de skilles fra hverandre i informasjonsteksten ovenfor, vil det neppe være lett for en besøkende å holde alle disse fortidene fra hverandre og klare å se hvilke deler av anlegget som refererer til hvilken av disse periodene. At jernvinne, altså utvinning av jern fra myrmalm, i seg selv representerer noe temmelig ukjent for de fleste av dagens museumsgjester, gjør ikke saken enklere. Både informasjonen om jernvinna og motoren som driver saga har dermed samme effekt. De sidestiller nåtid og flere ulike fortider. Denne synkroniseringen forsterkes dessuten av at både saga og jernvinne-anlegget er plassert inne på museumsområdet sammen med de gamle bygningene, og visuelt skiller seg lite fra dem.

Stiklastadir, en rekonstruksjon av en gård fra middelalderen, er plassert tvers overfor museumstunet. Her er målet å skape et stort gårdsanlegg av rekonstruerte bygninger. Arbeidet med disse planene går tilbake til midten av 1990-tallet. I løpet av planleggingstiden ble det etablert flere andre vikingsentre i landet, både i Borg i Lofoten og ved Borre i Vestfold (se videre kapittel 12). Innen den ble virkelighet, hadde derfor vikinggården *Stiklastadir* blitt en mindre enestående attraksjon enn den var på det første planstadiet. Parallelt med dette, og i løpet av den samme perioden, ser det ut til at tilknytningen til Olav Haraldsson og slaget i 1030 er blitt stadig mer fremtredende i deler av arbeidet. Denne utviklingen understrekes av at siden 2006 har byggingen av *Stiklastadir*-anlegget også vært del av forberedelsene mot det store Nasjonaljubileet som skal feires i 2030.

Stiklastadir-tunet skal vise gårdsanlegg og mennesker fra Olav Haraldssons tid. Samtidig skal det være en sentral formidlingsarena med historiske aktiviteter, rollespill, opplevelser og

høy grad av publikumsdeltakelse. Det første og fremdeles mest iøynefallende bygget som ble satt opp på tunet, var et langhus. Det skal representere byggeskikk i vikingtiden og fortelle om livet i kongens barndom. Huset inneholder en stor gildehall som brukes til både formidlingsarrangementer og festligheter. Det har også en boligdel som leies ut til grupper for overnatting. Leietakere må medbringe egen sovepose, men bygget har både dusj og toalett (Stiklestad nasjonale kultursenter). Ved siden av vikingtidshallen er det oppført et middelalderloft. Her tilbys overnatting i et «tidsriktig middelaldermiljø». I tillegg til dusj og toalett har dette bygget et enkelt kjøkken med kjøleskap (Stiklestad nasjonale kultursenter). Begge disse bygningene omtales som rekonstruksjoner. Det understrekes tydelig at de ikke viser til spesifikke gamle bygninger. Om langhuset sies det:

Kunnskapen som ligger til grunn for bygningskonstruksjonen er basert på arkeologiske funn, historiske kilder og på kunnskap om hvordan eldre middelalderbygninger var konstruert. Stavkirkene har vært viktige kunnskapskilder i dette arbeidet. Utskjæringene er i hovedsak kopier basert på arkeologiske funn, og dekoren er typisk «Jellingstil», en førkristen dekorstil dominert av dyreornamentikk (Stiklestad nasjonale kultursenter).

På denne måten fremstår *Stiklastad* som en form for generalisert fortid, stykket sammen av ulike biter og fra ulike kunnskapskilder. Bygninger og utforming omtales som «typer» eller «typiske» snarere enn som nyskapte versjoner av konkrete historiske bygg. Ornamentikken på sin side omtales som kopier, noe som tilsier at de refererer til faktiske gjenstander, men uten at disse originalene blir identifisert. Ord og betegnelser gjør at perioden som det hele skal gi et bilde av, fremstår som lite entydig. «Eldre middelalder» kan referere både til førkristen (vikingtid) og kristen tid.

Den norrøne jellingstilen som nevnes, tilhører også vikingtiden, mens stavkirkene på sin side nødvendigvis er fra kristen tid. Fra et faglig ståsted – historisk eller arkeologisk – kan glidningene begrunnes med at middelalderen var en overgangsperiode, med sterk kontinuitet mellom førkristen og kristen tid, der det skjedde en gradvis utvikling i bygg- og stiltradisjoner. Betydningen av å kunne formidle kunnskap fra flere ulike tidsperioder ved hjelp av det samme anlegget blir dessuten fremholdt som viktig for SNK (Susegg 2007:39). For en vanlig besøkende til *Stiklastadir* vil informasjonen likevel først og fremst fungere som en forsikring om at bygningene er autentiske, typiske, og på en eller annen måte historiske, samt at vitenskapen garanterer for alt dette.

Igjen er fortidsformateringen synkroniserende. Den gir ulike fortider et samtidig nærvær i nåtiden. Igjen forsterkes dette av bygningenes plassering og fysiske utforming. *Stiklastadir*-tunet befinner seg tvers overfor folkemuseet. Ingen av de to tunene er visuelt enhetlige, hvert av dem har referanser til ulike historiske perioder. Samtidig forteller alle bygningene på begge tunene om «historie» eller «gamle dager». På den måten bidrar plasseringen og fordelingen av bygningene til at all denne fortiden samordnes til et hele i form av en stor og generalisert fortid. Fellestrekket og den sammenbindende kraften i dette er stedet selv: Stiklestad, her forstått både som nasjonalt symbol og som en fysisk lokalitet som kan gjøres til en scene.

De aller nyeste bidragene til denne synkroniserende fortidsformateringen kommer fra arkeologiske undersøkelser. At denne delen av Trøndelag er rik på fortidsminner, har lenge vært kjent, likeledes at sporene forteller om mektige ætter og om bosetning som går langt tilbake i tid. Gerhard Schønings besøk på Stiklestad i 1774 sprang ut nettopp av slik viten. Schønning var interessert i de mange gravminnene som fantes i området og i det som han oppfattet som sporene etter en solkult som var

enda eldre enn den norrøne religionen (Eriksen 2007:162, se også kapittel 4). I dag gir teknologiske nyvinninger, ikke minst digitalt baserte verktøy som georadar og laserskanning av store områder fra luften (LIDAR), helt nye muligheter til å undersøke området. I 2004 ble det påvist rester av en grav inne i en stor gravhaug nordvest for Stiklestad kirke. *Adresseavisen* kunne ikke bare rapportere at arkeologene var begeistret, men også fortelle at funnet var en sensasjon: Det «avdekker rester etter et maktsenter som knapt noen har sett maken til». Dette ville ha vidtrekkende konsekvenser, ifølge avisa: «Dette kan vise seg å være det endelige beviset på at det ikke var tilfeldig at kong Olav Haraldsson dro til Verdal og Stiklestad for å ta makta i Norge» (*Adresseavisen* 27.07.2004, s 8). Dagen etter ble saken fulgt opp med konklusjonen «Stiklestad er viktigere enn Borre» (*Adresseavisen* 28.07.2004, s. 16). På denne måten ble funnene satt inn i en slags nasjonal fortidskonkurranse, der Stiklestad nå altså beseiret Borre og overtok lederposisjonen, ikke bare når det gjaldt mengden fornminner, men også i nasjonal, historisk betydning. Noen mer presis datering av haugene ble derimot ikke trukket inn. I sin tur utelukket dette både spørsmålet om antallet graver på hvert sted skyldtes konsentrasjon av makt over lang tid, og diskusjoner om hvorvidt de to stedene hadde vært maktsentra i samme periode. Størrelse og antall på samme sted ble det som definerte fortiden og dens betydning for nasjonen. *Nettavisen* på sin side kunngjorde at «(h)er kan Olav den helliges argeste motstandere ligge» (*Nettavisen* 27.07.2004). Dette oppslaget ble illustrert med et bilde av soldater fra *Spelet om Heilag Olav*. Her ble forbindelsen mellom gravene og en enkelt hendelse i fortiden – slaget i 1030 – altså gjort helt direkte. Bildebruken trakk dessuten denne sidestillingen helt opp til nåtiden, der skuespillerne fra sommerens teater ble brukt som illustrasjon på fortidens soldater.

Bare en uke etter at arbeidene med *Stiklastadir*-anlegget hadde begynt sommeren 2008, kunne *Trønder-Avisa* melde at arkeologene hadde «funnet Stiklastadir». Det foregikk arkeologiske utgravninger i forbindelse med anlegg av en ny vei i området, og her ble det funnet konturer av et langhus, «med nesten nøyaktig samme mål» som det som samtidig var under bygging. Huset som ble funnet, var «utrolig likt» det nye, kanskje det til og med het Stiklastadir? spurte kultursenterets egen arkeolog retorisk (*Trønder-Avisa* 09.07.2008, s. 13). Historien sprang så å si opp av bakken, ut av jordsmonnet selv. «Tenk – modellen har ligget rett for nesen på oss siden år 600!», skrev journalisten Heidi J. Stiklestad. «Dimensjonene på langhuset som er funnet er så å si identisk med det Stiklastadir som museumskonsulent Steinar Berg tegnet for 13 år siden!» (*Trønder-Avisa* 10.07.2008, s. 26). Her smelter det gamle og det nye langhuset sammen. Det nye bygget blir mer autentisk på grunn av likheten med det gamle. Samtidig blir perspektivet også snudd. Det arkeologiske funnet reduseres til «modell» og «utrolig likt» nybygget, som på sin side fremstår som det egentlige, autentiske og ekte langhuset.

Den synkroniserende fortidsformateringen har altså flere aspekter. På den ene siden blir fortiden upresis og generell. Vikingtid, middelalder og nyere perioder glir ofte over i hverandre som «gammelt» fordi hus og anlegg befinner seg på samme sted og har som fellestrekk at de visuelt skiller seg fra nåtidens fysiske miljø. Samtidig fungerer en enkelt historisk person – kongen – som omdreiningspunkt og nøkkel til det meste av denne fortiden. Spor og funn dateres ikke i seg selv, men relateres hele tiden til St. Olav og slaget i 1030. Endelig åpner synkroniseringen også for en presentistisk normering, der nåtiden blir mål og fasit, mens fortiden knapt fremstår som mer enn en blek skisse.

Ikke alle var like begeistret for bruken av arkeologisk arbeid til støtte for lokalpatriotisk begeistring. I en kronikk i *Adresseavisen*

stilte NTNU-forskerne Terje Brattli og Geir Grønnesby kritiske spørsmål til tolkningene som ble formidlet i mediene. De påpekte at hallbygningen som det var funnet spor etter, ikke var usedvanlig stor i skandinavisk sammenheng, og dermed heller ikke noen indikasjon på et spesielt viktig maktsentrum, at de fleste gravhaugene i området antagelig var fra tiden omtrent 500 år før slaget, og at Olav Haraldssons ambisjon var å erobre Norge, ikke Stiklestad. Stiklestad var først og fremst et slagsted, og gården Stiklestad skilte seg lite fra andre storgårder i sin egen tid, mente de to, og konkluderte med at det antagelig var feil å utpeke ett enkelt sted i landet til «et nasjonalt maktsenter i jernalderen. Mer trolig er det at det fantes mange sentra av lokal og regional karakter» (Adresseavisen 20.08.2008). Et hovedbudskap var altså at nasjonale rammer gir liten mening for forståelse av jernaldergården eller av hendelsene i 1030: Olav Haraldsson kom for å erobre et rike, ikke en nasjon. Dette kritiske budskapet ser ut til å ha blitt møtt med taushet. Som kontrast til den pågående fortidsformateringen på Stiklestad, er kronikken til Brattli og Grønnesby likevel viktig, ikke bare på grunn av de kritiske synspunktene, men også fordi den representerer en helt annen tenkemåte enn den som har fått dominere på Stiklestad. Her blir ikke ulike fortider synkronisert, men tvert imot holdt fra hverandre: Tidsavstanden mellom gravhauger, langhus og slag gjør at de nettopp *ikke* kan sidestilles, selv om de befinner seg på samme sted. Samtidig går betydningen av stedet selv i oppløsning. Storgården på Stiklestad blir en av mange slike omkring i Skandinavia i jernalderen, og slettene i Verdal et litt tilfeldig valgt slagsted.

I juni 2010, i god tid før årets Olsokspel, ble langhuset på *Stiklastadir* innviet. Omkring 70 personer var til stede da vikinghøvdningen – spilt av Arnstein Langåssve – skulle åpne huset. Det viste seg imidlertid at nøkkelen var blitt borte, kunne avisa

Innherred fortelle. Høvdingen så seg nødt til å kontakte to «vikingbarn» i nærheten, som fikk beskjed om å løpe til gravhaugen og lete. Etter få minutters graving kom de tilbake med nøkkelen til middelalderhuset. Arkeologisk utgravning ville være blant aktivitetene som publikum på Stiklestad kan få prøve seg på i sommer, la avisa til. Mange av gjestene som var til stede ved denne innvielsen, hadde allerede kjøpt andeler i langhusprosjektet. To av dem fortalte at dette var dåpsgaver til barnebarn som var bosatt i andre deler av landet. Besteforeldrene håpet at gavene ville gi barna tilknytning til Trøndelag. Barnas navn var blitt skåret inn i benkene i den nye gildehallen (*Innherred* 29.06.2010, s. 9). Her representerer vikingtiden ikke bare en sammensmelting av fortid og nåtid, fremtiden blir også trukket aktivt inn. Den er til stede i form av «vikingbarna», en gutt og ei jente, som deltok i teateropptrinnet omkring innvielse og åpning av det nybygde langhuset. Der de løp mellom (det nye) langhuset og (den gamle) gravhaugen vevde de sammen fortid, nåtid og den fremtiden barndommen selv representerer. Enda viktigere var likevel barna som fikk vikingtidsandel i dåpsgave. Deres navn er allerede skrevet inn i historien.

De materielle endringene som har foregått på Stiklestad gjennom etterkrigstiden er altså både omfattende og iøynefallende. Arbeidet har formet landskapet og stedet Stiklestad på vesentlige måter. Det er blitt mer å se på for de som besøker Stiklestad, det er mer å gjøre og mer å oppleve. Mange av endringene er utstyrt med svært tydelige referanser til tiden for slaget og til Olav Haraldsson selv, hans liv og død – altså til tidlig 1000-tall. Det er først og fremst denne tiden som *er* historie på Stiklestad. Også elementer som ikke i seg selv har slike referanser eller som stammer fra andre historiske perioder, trekkes inn i denne fortidsformateringen der lokaliseringen på samme sted er det sammenbindende elementet. Det gjelder bygningene på

museumstunet, både de moderne rekonstruksjonene og de eldre bondehusene som stort sett er fra 1700- og 1800-tallet. Langhuset på sin side representerer en bygningstype med tradisjoner tilbake til langt tidligere perioder enn kong Olavs tid. Denne synkroniseringen, der ulike fortider blir samtidige med hverandre fordi de befinner seg på samme sted, understrekes også tydelig når vikingbarna finner nøkkelen til middelalderhuset i den hedenske gravhaugen. Til tross for at fagpersonalet på Stiklestad sørger for korrekte og mest mulig presise opplysninger på nettsider og i annet informasjonsmateriell, tjener den stedlige samordningen, den visuelle utformingen og de mange referansene til Olav Haraldsson og slaget som felte ham, først og fremst til å modellere Stiklestad som et sted med samlet og enhetlig historisk betydning.

Arv og eie

Stiklestad nasjonale kultursenter (SNK) har vært en drivende aktør og et samlende midtpunkt i dette arbeidet. Tanken om å få reist et kulturhus på Stiklestad går tilbake til 1970-tallet (Susegg 2007:25). En arkitektkonkurranse ble avholdt allerede i 1986, og etter effektivt politisk arbeid fikk planen gjennomslag på fylkesnivå. Bygget ble tegnet av Jens Petter Askim og sto ferdig til olsok i 1992. I 1996 fikk senteret status som nasjonal knutepunktinstitusjon. Sammenlignet med de eldre byggene på Stiklestad – kirken, det katolske kapellet fra 1930 og bygningene på folkemuseet – er kulturhuset enormt. Bare stevneplassen fra 1948, senere bygget ut til dagens store amfi, har sammenlignbare dimensjoner. På moderne kart og luftfoto fremstår de eldste elementene, altså middelalderkirken og Olavsstøtta, som temmelig uanselige detaljer mellom kulturhuset og amfiet. Med

adkomstvei og parkeringsplass har SNK kommet til å dominere hele området, gi det en ny struktur og gjøre Stiklestad til en annen type sted enn tidligere.

Kulturhistorikeren Richard Susegg har påpekt at gjennom hele prosessen frem mot byggingen av kulturhuset og statusen som knutepunktinstitusjon, fungerte Stiklestads nasjonale betydning både som argument og som retorisk ressurs. Retorikken materialiserte seg også i byggets utforming. Susegg viser til plandokumentenes omtale av anlegget som «historiens borg», der «nåtidens terreng og dimensjoner» ble borte og huset selv «inkorporerte fortiden» (Susegg 2007:27). Mer konkret dreier dette seg om bruk av arkitektoniske uttrykk med sterke og påtrengende historiske referanser. Anleggets grunnplan er skjoldformet, og bygget er utstyrt med saltak. Elementer som borggård, voll og bro lar seg enkelt kjenne igjen, mens utstrakt bruk av synlig treverk også understreker historisk tilknytning. Et stort kors i eik felt ned i gulvet i den store hallen er en ytterligere understreking.

Den synkroniserende fortidsformateringen som hadde preget utviklingen på Stiklestad gjennom etterkrigstiden, ble også reflektert i de mange oppgavene som ble SNK til del ved opprettelsen. Senteret skulle drive olavsforskning, være et økumenisk senter og et vikingsenter. Som kulturhus skulle bygget dessuten huse en rekke andre funksjoner, som teaterscene og sal. Ansvar for de årlige olsokdagene og *Spelet om Heilag-Olav* ble også lagt til SNK. I 1996 ble folkemuseet i tillegg en del av senteret og endret i den forbindelse navn fra Verdal folkemuseum til Stiklestad folkemuseum. Å forene alle disse oppgavene har vist seg krevende, ikke bare fordi de er mange, men også fordi de er mangeartede og ulike. I forbindelse med stortingsvedtaket som gjorde SNK til knutepunktinstitusjon, ble arbeidet sammenfattende beskrevet som et «spesielt ansvar for å formidle kunnskap omkring Olav

den hellige, Slaget (sic) på Stiklestad og den delen av norges-historien som er knyttet til begivenhetene på stedet.» Gjennom de påfølgende årene ble dette stadig oftere sammenfattet i ordet «olavsarven». Det fungerte som effektiv og slagkraftig kortform. Men hva var nå egentlig olavsarven?

Debatten om dette begrepet blusset opp i 2006. Foranledningen var et nystartet samarbeid mellom de to trøndelagsfylkene, der det ble slått fast at olavsarven skulle være et sentralt element og tema. Begeistrede aviser kunne fortelle at «Olavsarven skaper verdier» (Trønder-Avisa 13.01.2006). Mer konkret dreide saken seg om en stor reiselivssatsing. I spissen for det politiske arbeidet sto Sør-Trøndelags fylkesordfører Tore O. Sandvik. Hans retorikk, og ikke minst bruken av begrepet Olavsarv, gikk ikke upåaktet hen. Historikeren og journalisten Bernt Gran kalte fremstillingen for «historisk oppspinn», og olavsarven for et «ullent og vagt begrep» (Adresseavisen 06.03.2006, del 2, s. 18). NTNU-historikeren Magne Njåstad kalte satsningen for en «usmakelig suppe» av religiøsitet, reiselivsnæring og identitetsbygging (Adresseavisen 23.03.2006, del 2, s. 18). I sitt tilsvaer, presentert under tittelen «Olavsarven løfter Trøndelag» var fylkesordføreren fremdeles mest opptatt av hva denne arven kunne brukes til, både når det gjaldt næringsutvikling og identitetsbygging, snarere enn hva den var. Han hadde også en etterlysning å komme med: Et pedagogisk og kortfattet historieverk om olavsarven burde være tilgjengelig i alle skoler i regionen. Det ville tjene til å bygge identitet, tilhørighet og historisk bevissthet, mente han (Trønder-Avisa 28.03.2002, s. 3). *Trønder-Avisa* gikk selv mer rett på sak dagen etter. Olavsarven skulle trekke turister, kunne avisa fortelle. 16,2 millioner skulle brukes «for å utvikle et nytt, stort reiselivsprodukt med ankerfeste i arven etter hellige Olav, Stiklestad og Nidarosdomen». Resultatet ville bli en storstilt verdiskaping for hele regionen (Trønder-Avisa

29.03.2006, s. 9). Selv om saken dreide seg om både religion og kultur, ble det tydelig at ordet verdiskaping hadde beholdt sin mer dagligdagse betydning inntjening. Her gjaldt olavsarven regional næringsutvikling.

Meningsutvekslingen utover ettervinteren 2006 fikk Steinar Raaen og Olav Skevik, begge fagansatte historikere ved SNK, til å gå ut med et oppklarende innlegg i *Adresseavisen*. De påpekte at SNK var blitt tildelt et ansvar for formidling av olavsarven, og at senteret gjennom sin virketid hovedsakelig hadde forstått dette som «summen av alle de elementer som kan knyttes til Olav Haraldssons liv og død, og på den andre siden summen av de som kan knyttes til konsekvensene av hans liv og død». Raaen og Skevik forklarte dette nærmere gjennom eksempler. De refererte til kulten rundt St. Olav, hans plass i kirke- og kunsthistorien og til hvordan middelalderens senere konger i Norge hadde tatt landet «i len av Olav». Olavsarven var derfor «et avgjørende element i den norske nasjonsbyggingen i middelalderen», hevdet de to. De nevnte også Bjørnsons tale fra 1882, og minnet desuten om at under krigen «prøvde NS å misbruke Olavsarven til å erobre nasjonalsymbolet Stiklestad, slikt bør heller ikke gå i glemmeboka» (Adresseavisa 24.04.2006, del 2, s. 18).

Det er flere unøyaktigheter i denne fremstillingen. At middelalderkongene selv hadde knyttet an til St. Olav, dreide seg om å legitimere egne krav på makt og territorium gjennom religiøse og genealogiske forbindelser, ikke om nasjonsbygging og folkefellesskap. Bjørnsons tale på sin side var Venstre-agitasjon, fremført i en sterkt polarisert politisk situasjon, ikke et uttrykk for en enhetlig og samlet nasjonal forståelse. Og NS' bruk av Stiklestad skyldtes stedets nasjonale betydning, men var i tillegg med på å *skape* denne betydningen til bruk for ettertiden. Disse unøyaktighetene er interessante og viktige for forståelsen av fortidsformateringen på Stiklestad og SNKs rolle i dette

arbeidet. Raaen og Skeviks unøyaktigheter og deres bruk av forestillinger om nasjon og nasjonsbygging kan kalles anakronismer: De er tolkninger der vår egen tids begreper og tenkemåter projiseres over på fortiden, med de betydningsforskyvningene som en slik overføring innebærer. Anakronismen gjelder også selve begrepet Olavsarv. En gjennomgang av norske aviser viser at dette ordet dukket opp i norsk offentlighet på 1920-tallet, og da hovedsakelig hadde religiøs betydning (se også kapittel 7). Politisk ble det brukt i sammenheng med tydelig nasjonal-konservative standpunkter, også her med tilknytning til kirke og kristendom. Slike betydninger ser ut til å ha vært de gjeldende opp til midten av 1990-tallet, samtidig som bruken av ordet var begrenset. Betydningsutvidelsene som fulgte, var del av 1990-årenes teologiske og kulturpolitiske arbeid for å inkorporere den nye pilegrimsintereffen i den norske, lutherske kirken (Amundsen 2002). Ordet Olavsarv representerte en retorisk ressurs i dette arbeidet fordi det kunne bidra til å knytte pilegrimsvandringene og helgenkongen selv mindre entydig til katolsk lære og i stedet skape bånd til norsk kultur og tradisjon mer generelt. I denne konteksten ble Olavsarven kulturalisert, og dermed allmenngjort. Den gikk fra å være en «religionsting» til å bli en «kulturting», og begrepet selv beveget seg ut i en bredere offentlighet. Gjennom denne utviklingen fra 1990-tallet og framover har båndene til Olavsarvens eldre og spesifikt religiøse innhold ikke forsvunnet, men de er blitt endret og har fått mer omfattende, og til dels uforpliktende, betydning.

Ordet kulturarv har gitt en viktig drahjelp i denne utviklingen. Likhetene mellom de to ordene med den felles sluttstavelsen «-arv» har gjort at mye av meningsinnholdet og verdiene i kulturarvsbegrepet kunne overføres til det mer partikulære ordet Olavsarv. I begge tilfeller dreier det seg om arvegods som kommer fra fortiden, men der eiendomsretten befinner seg i nåtiden.

Arven eies av arvingene. Kulturarvtenkningen gir dermed en meningsfull ramme til den synkroniseringen av ulike fortider som har foregått på Stiklestad i økende tempo og omfang de siste tiårene. Når nåtidsperspektivet dominerer og fortiden sees som nåtidens rettmessig nedarvede eiendom, blir ulikheter, som for eksempel tidsforskjeller, i fortiden selv av mindre betydning. Tilgjengelighet og relevans for nåtiden er mer vesentlig.

Også andre viktige implikasjoner av forståelsen av fortiden som arv og eiendom, kommer til uttrykk på Stiklestad. Eien-dom representerer verdier, og dermed også økonomiske ressurser som kan utvikles. Planene om å bruke over 16 millioner på en regional reiselivssatsing viser tydelig hvordan de verdiene som Olavsarven tenktes å representere, får betydning i økonomisk sammenheng og kan bli middel til næringsaktivitet og inntjening. Kommersialiseringen som dette innebærer kan oppfattes som både sammensauet og usmakelig, slik Gran og Njåstad hevdet. Men den kan også sees som uttrykk for en forskyvning fra et felt til et annet, som nettopp muliggjør en slik ny kombinasjon av elementer fra ulike sammenhenger. Når fortiden formateres som eiendom, i form av arv, åpner det seg nye tolkningsmuligheter og nye handlingsrom. Her kan religiøse, kulturelle og økonomiske interesser møtes, dersom eierne finner det formålstjenlig for forvaltning av arven.

Alsvik argumenterte for at en kunstnerisk dimensjon overtok for den partipolitiske i etterkrigstidens bruk av Stiklestad, og så *Spelet om Heilag-Olav* som uttrykk for denne endringen (ovenfor). Med dette ble Stiklestad en kulturpolitisk, ikke en partipolitisk arena, påpekte han. Den regionale reiselivsutviklingen som har foregått de siste tiårene kan sees som en tilsvarende bevegelse, men i dette tilfellet fra ett politikkfelt til et annet: Fra kulturpolitikk til næringspolitikk. Kulturarvbegrepets iboende forestillinger om fortiden som verdifull og om disse verdiene

som eiendom i nåtiden, har vært med på å muliggjøre forflytningen fra religiøs og kulturell verdi til økonomisk realiserbare verdier. En slik utvikling er ikke noe særkjenne for Stiklestad. Mulighetene for en politisk og verdimessig feltforflytning er del av kulturarvbegrepets egen logikk. Innenfor rammene av denne mer allmenne tenkningen har SNKs synkroniserende stedsmodellering på Stiklestad skapt slike forflytninger.

KAPITTEL 11

Hafrsfjord – Rikssamling i Rogaland

Det er Hafrsfjord som er Norges vugge, ikke Stiklestad, erklærte historikeren Torggrim Titlestad i en aviskronikk i 2018. Harald Hårfagres samling av riket la grunnlaget for nasjonen. Kristningen, som Stiklestad symboliserer, bygger derimot på de forutsetningene som rikssamlingen først hadde skapt, hevdet han (Innherred 11.1.2018). Som professor i historie ved universitetet i Stavanger har Titlestad lagt ned et stort arbeid i formidlingen av disse synspunktene. Han har vært en sentral aktør i arbeidet som har foregått med å skape et nasjonalt, historisk sted med Hafrsfjord som geografisk sentrum og rikssamlingen som den avgjørende begivenheten. Her har Stiklestads dominerende posisjon likevel bare vært én av utfordringene. Som kapittel 3 i denne boka viste, ble rikssamlingens stedstilknytning tidlig flyttet fra Hafrsfjord til Harald Hårfagres antatte grav. Denne forståelsen ble ytterligere sementert med innvielsen av monumentet på Haraldshaugen ved Haugesund til rikssamlingens tusenårsjubileum i 1872. Nærmere vår egen tid har store prosjekter

på Avaldsnes på sin side trukket oppmerksomheten mot Karmøy og Karmsundet. Sundet var en flaskehals i skipsleia langs norskekysten, og høvdingen som kontrollerte dette sundet, hadde makt over hele leia. Allerede på 200-tallet dannet dette grunnlaget for etableringen av et maktsentrum (Skre 2020a).

Avaldsnesprosjektet, som Karmøy kommune startet opp i begynnelsen av 1990-årene, hadde tette bånd til arkeologiske forskningsmiljøer både i Stavanger og Oslo helt fra starten av. Det omfattende arkeologiske arbeidet har gitt ny kunnskap om stedet som *kan* ha vært Harald Hårfagres maktbasis, og om stedets historie både før og etter hans tid. Med dette er Hafrsfjords rolle som historisk sted blitt utfordret, både fysisk og betydningsmessig. Fortellingene om rikssamling og kongemakt, om aktører og hendelser, er ikke bare blitt knyttet til nye og andre lokaliteter, men er også basert på fortidsformateringer med ulikt utgangspunkt, ulik hensikt og ulik funksjon. Dette kapitlet skal undersøke hvordan kunnskapen blir satt i spill og i utveksling, og hvordan dette både har formet og beveget det historiske stedet.

Sted på spill

Ved 1100-årsjubileet for rikssamlingen i 1972 ble det reist en bautastein på Ytraberget sør i Hafrsfjorden. På toppen av denne halvøya finnes det rester av en gammel bygdeborg, og den *kan* være stedet der Snorre forteller at den slagne Agder-kongen Kotve søkte tilflukt etter kampen mot Haralds menn, før han rømte hjem over Jæren. Bautaen ble signert av kong Olav V, som også besøkte monumentet i Haugesund ved denne anledningen. Også 1111-årsjubileet for slaget ble markert. I 1983 avduket kong Olav V monumentet *Sverd i fjell*, utført av kunstneren Fritz Røed. Dette minnesmerket, som også omtales som et fredsmonument,

er plassert i Møllebukta ved Hafrsfjorden, et friområde utenfor Stavanger sentrum. Et par år senere, i 1985, inviterte Sola kommune til en lukket konkurranse om et historisk drama om hendelsene i 872. Den ble vunnet av lyrikeren Åse-Marie Nesse, og stykket hennes skulle etter planen uroppføres som musikkverk på Ytraberget i 1987, men ble strøket av kommunebudsjettet året etter. Verket ble i stedet gitt ut i bokform i forbindelse med 150-årsjubileet for formannskapslovene i 1987. Først sommeren 1990 ble det oppført i Sola kulturhus, i forbindelse med BPs markering av åpningen av Gydafeltet. Nesses Hafrsfjordspel fortsatte å være del av lokale planer for kultur og reiseliv i en rekke år fremover, uten at det lyktes å skaffe finansiering til nye oppsetninger. Deler av stykket ble imidlertid gjenoppført av Sola amatørteater i forbindelse med Fakkelfstafetten som innledet OL på Lillehammer i 1994. Sammen med det eldre Haraldstårnet på Ullandhaug (se kapittel 6) illustrerer disse initiativene hvordan minnet om slaget i Hafrsfjorden ikke har vært entydig knyttet til en enkelt fysisk lokalitet, men har kunnet plasseres på forskjellige steder i kystområdet omkring fjorden. Ulike aktører (og kommunebudsjetter) har dermed vært involvert i arbeidet med å skape et historisk sted: Ytraberg ligger i Sola kommune, mens Møllebukta og Ullandhaug tilhører Stavanger.

Fra midten av 1990-tallet ble musikkspillet *Rygekongen* utviklet og oppført. Det er et stort og ambisiøst verk, skapt av Randi Wedvich Titlestad, Anne Margrethe Olsson og John G. Akerø. *Rygekongen* er tilnavnet på Erling Skjalgsson, høvding på Jæren og i sin tid en av landets mektigste menn, gift med Olav Tryggvassons søster Astrid. Etter et motsetningsfylt forhold til Olav Haraldsson skal han ha blitt drept av kongens menn i 1028. Spillet dreier seg altså om en senere periode og om andre hendelser enn rikssamlingen, men har samtidig en klar stedstilknytning i regionen. Det fikk svært god mottagelse av både kritikere og publikum ved

uoppføringen i Sola kulturhus i 1996 og er senere blitt bearbeidet til konsert- og operaverk (Rogalands avis 10.06.1996, Solabladet 13.06.1996). Oppsetting av verket er krevende, både økonomisk og musikalsk, men utdrag og forkortede versjoner er blitt fremført ved flere lokale kulturarrangementer.

Rygekongen var en hovedattraksjon under festivalen Harfsfjordspillene, som første gang ble arrangert i Møllebukta ved Stavanger over fire dager i juni 2005. I tillegg kunne festivalen by på vikingslandsby, historisk seminar og gudstjeneste i Sola kirkeruin. En markering av jubileet for unionsoppløsningen i 1905 inngikk også i programmet (Stavanger Aftenblad 23.03.2005). Bak arrangementet sto stiftelsen *Hafrsfjordspillene*, ledet av Torgrim Titlestad. Både Titlestad og hans medspiller Tor-Erik Hansen understreket at festivalen representerte en sammenfletting av lokal og nasjonal historie og skulle «bestå av at knippe kulturelle aktiviteter med røtter både i stavangerregionen og i den felles norske historien». Her var Hafrsfjord symbolet på det nasjonale, mens *Rygekongen* i større grad representerte det lokale, fremhevet de to. At festivalen skulle legges nettopp til Møllebukta ved Hafrsfjord, der Røeds monument fra 1983 så å si var blitt del av landskapet, var også en del av denne strategien. «Hafrsfjord har sin tiltrekning, og det satser Titlestad, Hansen og de andre i foreningen på når de nå flytter Rygekonge-oppsetningen dit», konkluderte *Stavanger Aftenblad* (Stavanger Aftenblad 17.07.2004, s. 40). Landskapet og stemningen på stranda, med de tre dramatiske sverdene, fungerte som et pittoresk og tiltrekkende sceneri for *Rygekongen*, men også som en konkretisering av denne skikkelsens lokale tilknytning. Samtidig fikk landskapet og fjorden på sin side en mer spesifikk historisk betydning ved at den historiske figuren Erling Skjalgsson og dramaet omkring ham ble plassert inn. På den måten ble Hafrsfjord stedet for en fortidsformatering, om enn ikke knyttet til rikssamlingen og slaget i 872.

Festivalen i 2005 var en suksess og ble besøkt av omkring 10 000 mennesker. Arrangørene fortalte om overveldende tilbakemeldinger og et begeistret publikum, og både de og kultursjefen i Stavanger mente at Hafrsfjordspillene hadde potensiale til å bli et årlig arrangement. Sammenligninger med Stiklestadspillet var nærliggende for de sentrale aktørene, som også mente at festivalen hadde alle muligheter til å tiltrekke seg et publikum ut over det lokale (Rogalands avis 06.06.2005). Også neste års festival var vellykket. Antallet fremføringer av *Rygekongen* var økt til fire, og det lå enda flere vikingskip på fjorden. Arrangementet ble dekket av de lokale avisene, og i tillegg begynte aviser i andre deler av landet å vise sin interesse. Særlig gjaldt dette vikingskipene. «Til slag i Hafrsfjord» var overskriften i *Sandefjords blad* da vikingskipet Gaia forlot havna. Hvorvidt vikinger fra Vestfold hadde deltatt på seirende eller tapende side i 872 var riktignok usikkert, skrev avisa, men at de var med den gang, kunne det ikke herske tvil om. Nå skulle de delta på nytt for å minnes slaget og gjøre det egne fylkets ærerike vikinghistorie bedre kjent (Sandefjords blad 09.06.2006, s. 9). Påstanden om Hafrsfjords tiltrekningskraft så altså ut til å holde stikk. Selv om festivalens innhold fremdeles dreide seg delvis om vikinger generelt, delvis om en historisk skikkelse fra omkring 150 år etter slaget, fungerte Hafrsfjordnavnet samlende, både som nasjonalt symbol og som middel til å mønstre lokale identiteter utenfor Rogaland: Det var som vestfoldinger, ikke først og fremst som nordmenn, at Gaias mannskap dro på festival.

Etter denne festivalsuksessen gjorde også andre aktører seg gjeldende. *Rogalands avis* kunne fortelle om planer for et permanent vikingsenter i Møllebukta (Rogalands avis 22.03.2006, 23.03.2006). Dramatikeren Torfinn Nag på sin side ville lage et mer moderne og «rocka» spill om Harald Hårfagre. Dette verket fikk urpremiere i august 2007. «Vittig, men langdrygt» var

overskriften på *Aftenbladets* anmeldelse, men avisa kunne likevel fortelle at billettsalget gikk strykende og at arrangørene vurderte å tilby ekstraforestillinger (Stavanger Aftenblad 08.08.2007 og 11.08.2007). Hafrsfjordspillene arbeidet også med utvikling av nye verk, blant annet en opera om Harald Hårfagre, og planla nye forestillinger for 2009 (Stavanger Aftenblad 05.07.2006 og 06.07.2006). Aktivitetene skapte konkurranse, og da en overskrift i *Stavanger Aftenblad* lød «brutal maktkamp i Møllebukta», refererte dette ikke bare til innholdet i de historiske spillene, men også til forholdet mellom dem. Skulle begge de planlagte forestillingene settes opp i Møllebukta? Hvordan skulle tiden, plassen og ressursene fordeles mellom dem? Var publikumsinteressen stor nok for to historiske spill samme sesong? Arrangørene svarte diplomatisk at prosjektene var svært ulike og at det ville være plass til begge (Stavanger Aftenblad 20.12.2007, s. 39 og 21.12.2007, s. 29), men det skulle vise seg at kommunebudsjettene ikke fungerte helt på denne måten. Ingen av de to fikk tilstrekkelig støtte til å kunne fortsette driften. Arrangementene i Møllebukta ble kostbare fordi det ikke fantes scene eller annen fast infrastruktur der. Bukta var dessuten et viktig rekreasjonsområde for folk i Stavanger, og det var lite populært at stranda ble stengt av gjennom deler av sommeren mens teaterarbeidet pågikk. Hafrsfjordspilene vurderte å flytte sin oppsetning til Indraberget i Sola, mens Harald Hårfagre-forestillingen var interessert i utendørsscenen på Lundsneset, som var blitt bygget for Rogaland teater i 2008 (Stavanger Aftenblad 21.12.2007, s. 38 og 02.02.2009, s. 12). Her ble musikkspillet fremført i august 2009.

Til tross for navnebruk og historisk referanse var ingen av disse to verkene tett knyttet opp mot Hafrsfjord som sted, og dermed heller ikke avhengige av visningssted nær fjorden. Scenen på Lundsneset flyttet Hårfagre-musikalen nærmere Avaldsnes, som representerte en relevant lokalisering av denne forestillingens

innhold og tema. Hafrsfjordspelene, der *Rygekongen* var det sentrale elementet, ville på sin side flytte «hjem» til Erling Skjalgs-sons Sola. Eksistensen av to teaterinitiativ i samme område som var knyttet til samme hovedavsnitt av norsk historie, vitner om både kunstnerisk vitalitet og kulturelt entreprenørskap. Likevel tjente de, og fortidsformateringene som de representerte, ikke til å konsolidere Hafrsfjord eller Møllebukta som historisk sted. Til tross for behovet for et sted for oppsetningene, førte arbeidet med dem ikke til dannelsen av et fast historisk sted. Det motsatte var snarere tilfellet når oppsetninger og forestillinger ble spredt til ulike lokaliteter.

Et mer konstant og stabilt element i Møllebukta ble derimot vikingmarkedet, eller kaupangen. Allerede i 2004 var det blitt arrangert et mindre marked i tilknytning til en oppføring av *Rygekongen* i Sola kulturhus. Under Hafrsfjordspillene i Møllebukta 2005 og 2006 ble markedet større. Siden 2007 har foreningen *Hafrsfjordvikingene* arrangert sin årvisse «kaupang» i Møllebukta, med marked, vikingkamp og -lek, håndverksdemonstrasjoner og skip. Det hittil største arrangementet fant sted i 2022, i samband med Rikssamlingsjubileet og med støtte fra Rogaland fylkeskommune. Til forskjell fra de svært krevende teater- og operaoppsetningene har kaupangen i langt større grad latt seg organisere uten omfattende økonomisk støtte. Arrangementet har kunnet dra nytte av frivillig innsats fra medlemmene i laget, men også fra andre vikingentusiaster fra fjern og nær. Blant håndverkerne og handelsfolkene som gjerne deltar, er omreisende viking- og middelalderinteresserte fra mange land. I løpet av en sommersesong kan de være med på et betydelig antall markeder og festivaler omkring i Europa. På denne måten blir kaupangen internasjonal, med engelsk som felles språk. Samtidig blir den i en viss forstand generisk, det vil si at Hafrsfjordkaupangen kommer til å ligne på andre tilsvarende

markeder, kaupanger og festivaler med mer eller mindre de samme aktørene, varene, bodene og teltene, og etter hvert også med sine egne konvensjoner og regler for hvordan et slikt arrangement skal gjennomføres og se ut (se også kapittel 12). Mange av deltakerne er kompetente håndverksutøvere med spesialisert kunnskap om tidsriktig draktskikk, keramikk, trearbeider osv. Både klærne de bærer, utstyret de har med seg og varene de selger er dermed med på å gi et godt bilde av fortiden de representerer. Derimot har de ofte ingen spesifikk eller nødvendig forbindelse til stedet der de befinner seg og der markedet eller festivalen holdes. Slike arrangementer er altså ikke definert gjennom stedstilknytningen, men gjennom fortidsformateringen de representerer.

Avaldsnes: Et nytt historisk sted

Snorre forteller at Harald Hårfagre hadde kongsgård på Avaldsnes. Gården omtales også i Olav den helliges saga, som sted for konfrontasjonen mellom kongens og Erling Skjalgssons menn. Sagaen sier også at Olav Tryggvasson skal ha reist den første kirken på Avaldsnes, mens Håkon Håkonsson lot bygge den store steinkirken. Til tross for mange godt synlige fornminner har Avaldsnes og Karmsund likevel ikke i særlig grad vært gjenstand for lærd interesse, og verken sted, bygninger eller fornminner er blitt gjort til kunnskapsobjekter på samme måte eller gjennom de samme prosessene som på Stiklestad, Borre og Hafrsfjord. I sin Norgeshistorie refererer Torfæus til steinkirken på Avaldsnes, men må be leserne tro ham på hans ord når det gjelder dens tidligere prakt. På hans tid egen hadde bygningen mistet taket og var i ferd med å falle helt sammen, kan han fortelle (Torfæus 2014, bd. 7:385). Først Johan K. Christie gikk inn på et mer omfattende antikvarisk resonnement omkring Avaldsnes og

forminnene der, i en artikkel publisert i tidsskriftet *Urda* i 1842. Christies fremstilling av farvannet rundt Karmøy og betydningen av Karmsundet viser konkret og detaljert kunnskap. I tolkninger av fornminnene går han likevel tilbake til eldre, lærd tradisjon der litterære kilder får danne fasit, og materielle levninger blir sett i lys av dem (Christie 1842). Heller ikke i nyere tid var det blitt gjennomført mer omfattende arkeologiske undersøkelser på Avaldsnes før Karmøy kommunes store Avaldsnesprosjekt ble startet opp tidlig på 1990-tallet. Viktige deler ble videreført med det arkeologiske Kongsgårdsprosjektet fra 2007 og gjennom samarbeid med faginstanser som Universitetene i Stavanger og Oslo og Stavanger maritime museum. Gjennom dette arbeidet er Avaldsnes blitt formet som historisk sted på andre måter og av andre aktører enn stedene som undersøkes ellers i denne boka. Som kunnskapsobjekt og «nytt» historisk sted er Avaldsnes også del av en nyere forståelse av rikssamlingen som prosess over lang tid. Disse perspektivene har samtidig forskjøvet forholdet mellom Hafrsfjord og Avaldsnes som historiske steder.

Et notat fra 1993 markerte starten på Avaldsnesprosjektet i Karmøy kommune. Det omfattende dokumentet ble forberedt av daværende kulturkonsulent i kommunen, Marit Synnøve Veia, som senere har vært daglig leder for Avaldsnesprosjektet og en sentral aktør i arbeidet med Avaldsnes gjennom flere tiår. På 1990-tallet var regionen i sterk utvikling, både økonomisk og demografisk. Det var stor etterspørsel etter arealer til både bolig- og næringsbygg på Karmøy. Menigheten på Avaldsnes på sin side trengte parkeringsplass ved kirken og lokaler for sin virksomhet, mens forpakteren av prestegården etterspurte forutsigbarhet for drift og arealbruk. Riksantikvaren hadde innsigelser mot at nye arealer på Avaldsnes ble bygget ut, og kommunen ønsket både et sterkere kulturminnevern og bedre tilrettelegging for reiseliv og turisme. I en samlet vurdering av alle disse behovene og de ulike

aktørenes ønsker påpekte notatet at kulturminnevern ofte ble oppfattet som et hinder for utvikling, snarere enn en kilde til lokal stolthet og identitet. Norsk nasjonsbygging ble fremhevet som medvirkende årsak: Nasjonal identitet er tradisjonelt blitt knyttet til innland og fjell, troll og stabbur, mens kystbefolkningen i langt større grad er blitt «frarøvet sine røtter. De får følelsen av å være uten 'ekte norsk' kultur» (Vea 1993:7). Argumentasjonen var at lokalt engasjement for kulturminner og historie ville kunne dempe utbyggingspresset, skape en stoltere lokal identitet og legge grunnlag for ny reiselivsutvikling.

Kulturminnevern var altså både mål og middel i Avaldsnesprosjektet. Det ble knyttet opp mot verdier som identitet og røtter, men også sett i sammenheng med konkrete utfordringer relatert til arealbruk og næringsutvikling. På denne måten fikk prosjektet en forankring i annen virksomhet i kommunen. En gjennomgang av prosjektets rammebetingelser omfattet blant annet drøfting av kommunens arealplan, muligheter for fremtidig utvikling av tettstedet Avaldsnes og gjennomgang av relevant lovverk. Dokumentet gjorde god nytte av henvisninger til allerede vedtatte planer og strategier i kommunen, samtidig som forholdet til et spekter av samarbeidspartnere og involverte aktører i regionen ble behandlet. En tilsvarende strukturell integrasjon kom til uttrykk i mange av de konkrete tiltakene som ble foreslått, slik som skilting, etablering av stier og løyper sammen med en mest mulig helhetlig profil i utforming av reklameskilt og annet inne i tettstedet, samt et arbeid med fartsgrenser og utforming av gateløp og torg. Selv om ikke alle disse tiltakene ble gjennomført, formidlet notatet en form for «dobbelteksponering»: Gjennom det aktive forholdet til lovverk, planer, etablert arealbruk og ulike aktørers interesser ble det historiske stedet Avaldsnes så å si projisert over, og integrert inn i, nåtidens tettsted. På samme måte som på Stiklestad, bidro

dette til en feltforskyvning: Kulturminnevernet ble ikke sett som avgrenset fra andre virksomheter slik som bolig, næring og transport. Til forskjell fra Stiklestad ser det imidlertid ut til at de ulike feltene og behovene ble integrert i hverandre på Avaldsnes, og kulturminnevern ble ikke gjort til et middel for å nå andre mål.

Tenkemåten og prinsippene som notatet ga uttrykk for, har flere viktig implikasjoner for Avaldsnes som historisk sted og for hvordan et slik sted kan modelleres i vår egen tid. Planene unngikk i stor grad det som kan kalles «festivalisering». Dette begrepet brukes gjerne når kulturtilbud får form av enkeltprosjekter og situasjonsbundne begivenheter med klar tidsavgrensning, til dels til fordel for institusjoner med fast drift. På denne måten dreier begrepet seg om struktur og økonomi, noe som har stått i sentrum i kulturpolitiske diskusjoner om hvorvidt slik festivalisering har ført til varige endringer i norsk kulturliv. (Mangset et al. 2017:). Samtidig kjennetegnes festivaler også ved å være livlige, uttrykkssterke og fargerike produksjoner, der mange aktiviteter og opplevelser gjerne tilbys parallelt til et stort, og ofte sammensatt publikum (Ronström 2014: 29). Samlet innebærer disse elementene at festivalen så å si per definisjon er adskilt fra hverdagen. Adskillelsen gjelder i tid, fordi en festival gjerne finner sted over noen få dager i året. Den er også tydelig adskilt fra omgivelsene med fysiske gjerder og krav om inngangsbillett – et «festivalpass». Både fysisk og opplevelsesmessig danner festivaler et eget rom. Samtidig er de flyktige, ustabile og krevende å drive regelmessig over lang tid.

Hafrsfjordforestillingene som ble diskutert ovenfor har et tydelig festivalpreg, noe som for deres vedkommende henger sammen med at de alle ble drevet frem av ildsjeler og private entreprenører uten fast forankring i mer varige institusjoner. Men også Stiklestad Nasjonale Kultursenter kan sies å representere en viss grad av festivalisering på grunn av den store betydning som det

årlige historiespillet har for virksomheten og på grunn av senterets engasjement i det planlagte jubileet i 2030. På Stiklestad må slikt arbeid balanseres opp mot den mer jevne driften av museet og det øvrige anlegget, noe som har vist seg krevende. Notatet om Avaldsnes valgte altså en annen vei. Det pekte mot institusjonalisering i stedet for festivalisering, og dermed mot varighet, kontinuitet og integrering i eksisterende lokale strukturer. Viktige midler for å realisere dette var de mange relativt små tiltakene som ville gjøre det historiske stedet til del av det nåtidige, det hverdagslige og det varige. Riktignok ville selve Avaldsneset med sine bautasteiner, gravhauger, kirke og prestegård bli avgrenset, og dermed beskyttet mot bruk av areal til nye formål, men det historiske stedet ville forbli en del av en større og varig helhet.

Tematisk og innholdsmessig ble Avaldsnesprosjektet avgrenset til å handle om makt. Geografisk omfattet det området omkring Bøvågen og selve Avaldsneset, og i tid perioden fra steinalder til 1800-tallet. Prosjektet definerte også to store, sentrale virkemidler: Et forskningsprosjekt skulle gi ny kunnskap både om Avaldsnes spesielt og om vikingtiden og norsk rikssamling mer allment. Et formidlingsprosjekt skulle på sin side fylle mange funksjoner. Det skulle bidra til vern av området gjennom bruk, trekke historiske linjer fra fortid til nåtid og fremtid, bygge lokal identitet og kunne brukes i reiselivssammenheng (Vea 1993:14–15). Notatet understreket sterkt at forskningen som skulle utføres måtte være formidlingsrettet, og ikke var et mål i seg selv (Vea 1993:56). Kommunen hadde imidlertid ikke egen forskningskompetanse. Til forprosjektering og innledende undersøkelser var derfor det arkeologiske fagmiljøet ved Universitetet i Stavanger en viktig samarbeidspartner (Lillehammer 1995). I perioden fra 1992 til 2006 gjennomførte dette fagmiljøet en rekke prøvegravinger og registreringer som ble publisert i form av arkeologiske rapporter. Et samarbeid med Stavanger maritime museum muliggjorde

marinarkeologiske undersøkelser i havneområdene. Det ble også avholdt årlige fagseminarer på Karmøy der norske og internasjonale forskere fra flere disipliner deltok, og der målet var å kaste lys over stedets og regionens historiske rolle.

Gjennom denne tidlige virksomheten ble det bygget opp en solid kunnskapsbase som dannet grunnlag for videre arbeid med både forskning og formidling på Avaldsnes. Samtidig betød nettverket av samarbeidende aktører at det ikke bare ble skapt ny kunnskap, men også at denne kunnskapen hadde ulike former og representerte ulike formateringer av den samme fortiden. Kongen og kongsgården ble viktige omdreiningspunkter i dette arbeidet. Sjøkongen og hans residens kom til å bli sentral både i forskningen og formidlingsarbeidet fra Avaldsnes, og fremstillingen av denne skikkelsen gir også et godt innblikk i de ulike fortidsformateringene og vekselvirkningene mellom dem.

Kongen – hvilken konge?

Høsten 2008 kunne *Haugesund avis* forteller sine lesere at Harald Hårfagres kongsgård var funnet. Nyheten refererte til at funn fra utgravninger to år tidligere nå var sikkert datert.

Avaldsnesprosjektets leder Marit Veia og professor Dagfinn Skre fra Universitetet i Oslo mente at funnene etter all sannsynlighet måtte stamme fra kongsgården på Avaldsnes, og Skre uttalte at «nå er vi inne i Norges rot» (*Haugesund avis* 13.09.2008, s. 52). Det var likevel avisa, ikke arkeologene, som eksplisitt trakk inn Harald Hårfagre og knyttet funnene til ham. Bare mer indirekte skapte Skre en tilsvarende forbindelse. Med ordene «kongsgård» og «Norges rot», sammen med den vitenskapelige baserte datering, formidlet han en tolkning som korresponderte med inntrykket avisa skapte, men som samtidig

ivaretok faglig forsiktighet. En slik balansegang kom til å bli viktig i det videre arbeidet i Avaldsnesprosjektet. Ikke minst lokalt var det forventninger om at forskerne skulle «finne» Harald Hårfagre, det vil si finne materielle spor som utvetydig knyttet sammen kongen, stedet og hendelsene som sagaen fortalte om, først og fremst samlingen av riket. Arkeologene på sin side visste at slik entydighet svært sjelden var mulig, og at tolkningene de kunne gjøre på basis av utgravningene, nettopp var tolkninger. Deres egne faglige interesser dreide seg dessuten mer om større helheter, prosesser og sammenhenger over tid enn om enkeltpersoner og deres intensjoner. Like fullt var det et premiss at forskningen i Avaldsnesprosjektet skulle være formidlingsrettet. Bevilgninger til de tid- og ressurskrevende undersøkelsene var også i noen grad avhengig av resultater med interesse for et mer allment publikum. De to hovedkomponentene som Avaldsnesprosjektet ble bygget opp av, forskning og formidling, skapte dermed et vedvarende behov for forhandling og oversettelse mellom ulike fortidsformateringer.

Den første av de to store vitenskapelige publikasjonene fra Kongsgårdsprosjektet har tittelen *Avaldsnes – A Sea King's Manor in First-Millennium Western Scandinavia*. Både her og i den påfølgende publikasjonen to år senere plasserte Dagfinn Skre sjøkongen som tittelen refererer til, inn i omfattende analyser av utviklingen av kongemakt og aristokrati i Nord-Europa fra 200-tallet og opp til omkring år 1000. Skre argumenterte for en utvikling av Nord-Europeisk herskermakt fra stammebaserte, lokale høvdinger over krigerherrer til en form for kongemakt der slekt og herkomst var av avgjørende betydning (Skre 2020a og b). Utviklingen ble sett i sammenheng med strukturelle forhold blant mange av Europas folkestammer, med vekt på krigføring, nettverk og viktige samfunnsdannende faktorer som slektskap og ressurstilgang. Samtidig knyttet analysene mer konkret til

fremveksten av sentralsteder og etter hvert kongsgårder som disse prosessene muliggjorde. Begrepet sjøkonge er hentet fra Snorre. I Ynglingesagaen heter det at bare han som aldri sov under sotet tak og ikke drakk i kroken ved åren, kunne kalles sjøkonge. Skres fremstilling dreier seg derimot verken om sovesteder eller drikkevaner, men om maktsystemer. Her er sjokongen en type eller en figur, definert gjennom sin rolle i et system. Analysene av sjokongen forteller delvis om dette systemets utvikling og delvis om den type makt, egenskaper og handlingsrom som figuren representerte. Stedet eller residensen – «the Sea King's Manor» – behandles på tilsvarende måte som en type sted, med en bestemt strategisk beliggenhet, en utforming som fortalte om makt og prestisje på typiske måter osv. Selv om Avaldsnes, og kanskje mer implisitt Harald Hårfagre var undersøkelsenes konkrete utgangspunkt, gjør denne argumentasjonen at de snarere fremstår som eksempler eller lokale realiseringer av noe langt mer allment.

Skres artikler er henvendt til andre forskere og representerer en fortidsformatering som skal tjene denne hensikten. Både skrivemåte, språk og perspektiver plasserer tekstene inn i en internasjonal, vitenskapelig sammenheng. Fremstilling og argumenter muliggjør sammenligninger med andre steder over et større europeisk område, noe som i sin tur kan danne grunnlag for faglige diskusjoner om tolkningenes holdbarhet. Selv om nøkkelpbegrep som sjøkonge og residens i seg selv er konkrete, brukes de på en teoretisk informert måte i Skres resonnementer. Dermed er de i seg selv også bidrag til videre teori- og modellutvikling på forskningsfeltet. Den vitenskapelige fortidsformateringen er abstraherende. Den lar Avaldsnes og forholdene der peke ut over seg selv, både mot lignende steder i andre deler av Nord-Europa og mot teorier og begreper.

Når kunnskapen fra arbeidet med Avaldsnes skulle brukes i andre sammenhenger og tjene andre hensikter, måtte den imidlertid også formateres på andre måter. Viktige deler av

formidlingen har foregått via *Nordvegen historiesenter*, tegnet av arkitektene Telje – Torp – Aasen og etablert som Rogaland fylkes tusenårssted i 2005. Gjennom portalen *Opplev Avaldsnes* er informasjon om aktivitet og tilbud ved historiesenteret linket opp med formidlingen av fagstoff fra Avaldsnesprosjektet (Opplev Avaldsnes). På disse sammensatte sidene opptrer sjøkongen i flere versjoner. På fagstoffsidene «kongene» sier første setning at selv om Avaldsnes er mest kjent som Harald Hårfagres kongsgård, hadde stedet vært kongesete helt siden 200-tallet. Deretter introduseres sjøkongene:

DEI FØRSTE KONGANE PÅ AVALDSNES VAR SJØKONGAR

Det var fleire basar for sjøkongar langs skipsleia *Nordvegr* (Nordvegen) frå Rogaland til Trøndelag, men Avaldsnes var den største og viktigaste. Blant dei 13 sjøkongebasane langs Nordvegen, er det Avaldsnes som har flest store gravhaugar, dei rikaste gravfunna og lengst maktkontinuitet.

Sjøkongane hadde havet som sitt domene. Dei reiste ut og skaffa seg venner og alliansepartnarar, og dei drog på tokt for å herja eller slåss mot fiendar. Dei henta heim nye idear, kulturimpulsar og rikdom. Dei var innovative og først ute med nye skikkar og ny teknologi.

Frå dette sjøkongemiljøet vaks det norske kongedømmet fram omkring 900, etter at sjøkongen Harald Hårfagre kom til makta.

HARALD HÅRFAGRE. RIKSSAMLAR OG DYNASTIGRUNNLEGGJAR

Harald Hårfagre starta si karriere som sjøkonge. Han var den første kongen over skipsleia Nordvegen. I løpet av si lange styringstid, blei han også landkonge, og han la dermed grunnlaget for kongedømmet Noreg (Avaldsnesprosjektet).

Denne teksten, signert Marit S. Vea, er en effektiv og tilgjengelig oppsummering av hovedpunktene i Skres forskningsartikler, som den også har en lenke til. Samtidig representerer den viktige omformateringer. Teksten begynner konkret og med en skikkelse som forutsettes kjent: Harald Hårfagre. Men både han og stedet settes straks inn i større sammenhenger: Avaldsnes hadde vært kongesete lenge før Harald Hårfagres tid, og omtales dessuten som en av flere sjøkongebaser langs seilingsleia. Avaldsnes er altså ikke enestående, det tilhører en kategori. Samtidig fremheves det at Avaldsnes både er størst og eldst i denne kategorien. Kongen selv fremstilles på samme måte. Også han tilhørte en kategori eller type, sjøkongen, og teksten forklarer i svært positive vendinger hva som kjennetegnet disse kongene. Harald stiger imidlertid ut av kategorien. I motsetning til forskningsartikkelens fremheving av de riksdannende prosessene i denne perioden, trer Harald Hårfagre frem på den historiske scenen som selvstendig handlende aktør i nettartikkelen. Det er han som *skaper* endringene. I forskningsartikkelen tjente Avaldsnes og Harald Hårfagre som illustrasjon på mer allmenne trekk. Her brukes kategoriene i stedet for å sette de lokale forholdene inn i forklarende sammenheng, samtidig som de gir et middel til å fremheve det særskilte ved Avaldsnes og kong Harald.

Gjennom nettportalen *Opplev Avaldsnes* er det også mulig å gå inn på presentasjonen av *Nordvegen historiesenter*. Der finnes denne usignerte introduksjonsteksten:

Møt Harald Hårfagre, Harald Fairhair, Harald Schönhaar, Harald á la belle chevelure og hans vakre Gyda i Nordvegen Historiesenter. Her får du høre om de herskerne som styrte Norskekysten fra Avaldsnes. Noen av dem kjenner vi fra kongesagaer, heltesagaer og gamle kvad. Andre kjenner vi fra arkeologien. På Historiesenteret får du også se inn i den magiske verden som folk en gang

trodde var virkelig. Du møter seidmenn, skjoldmøyer og norrøne guder. Velkommen til et spennende besøk! (Opplev Avaldsnes).

En engelsk versjon av samme tekst følger umiddelbart nedenfor, noe som fremhever at oppslaget er rettet mot turister og tilreisende utenfra. Fremstillingen er sterkt forenklet. Med tilnavnet sitt gjengitt på fire språk og ledsaget av Gyda – kvinnen som ifølge Snorre ikke ville ha kongen før han hadde samlet Norge, men som her først og fremst er vakker – er kong Harald gitt en særdeles ruvende plass i den korte teksten. Det er ham dette dreier seg om her, det er ham den besøkende inviteres til å møte. Samlingen av riket nevnes ikke eksplisitt, kongens makt beskrives i stedet ved å si at han og de andre kongene på Avaldsnes «styrte Norskekysten». Dermed er sjøkongen til stede også her, selv om ordet ikke brukes. Igjen er Harald Hårfagre en av flere herskere av samme type. Her omfatter kategorien likevel ikke en type herskere som kunne finnes mange steder i Europa i samme periode, men viser snarere til Avaldsnes' lange kontinuitet som maktsentrum og kongesete.

Mot slutten av gravesesongen sommeren 2012 ble det gjort oppsøksvekkende funn på Avaldsnes. Fundamenter fra et stort anlegg fra høymiddelalderen ble helt uventet avdekket ved siden av kirken. Kongsgårdsprosjektet måtte utvide de opprinnelig kronologiske rammene for arbeidet sitt til å inkludere denne senere perioden, mens nye bevilgninger var nødvendige før videre undersøkelser kunne settes i gang. Først i 2017 ble det gjennomført utgravninger som avdekket ruinene etter et stort gårdsanlegg i stein, antagelig bygget under Håkon Håkonsson eller Håkon V Magnusson, og datert til tiden mellom 1249 og 1319. Frem til disse funnene ble gjort, hadde Bergen, Oslo og Tønsberg vært regnet som de eneste stedene i Norge med slike kongsgårdsanlegg fra middelalderen. På den måten hadde funnet

på Avaldsnes nasjonale implikasjoner og endret forståelsen av høymiddelalderens maktforhold i Norge.

Funnene førte også til at forskning og formidling på Avaldsnes i større grad kom til å dreie seg om denne senere perioden, da det norske kongedømmet var blitt en institusjonalisert makt og kristningen var gjennomført. Da *Aftenpostens* historiemagasin brakte et intervju med Dagfinn Skre i 2017, var de tidlige sjøkongene likevel en viktig del av stoffet. Inngressen slo fast: «En aristokratisk overklasse av sjøkonger kontrollerte norskekysten før Harald Hårfagres tid.» Skre fortalte at mens det er påvist tretten kongsgårder fra jernalderen langs norskekysten, er det opprinnelige antallet ikke mulig å fastslå. Avaldsnes sto likevel i en særstilling:

Ifølge Dagfinn Skre synes det som om denne kongsgården – i motsetning til andre gårder – i større grad har hatt preg av å være en forsyningsbase for sjøkongene. Samtidig var gården strategisk plassert for å forsvare skipsleden gjennom Karmsundet.

I det meste av det første årtusenet var sjøruten på Vestlandet kontrollert av disse sjøkongene. De hadde base på slike kongsgårder, med tilstrekkelig jordbruksutbytte og nær tilgang til seilingsruten, forklarer Skre (Aftenposten historie 2017:12).

Men hva var nå egentlig en sjøkonge? *Aftenposten* vendte tilbake til Snorres forklaring, før Skre fikk legge til at sjøkongene hadde vært en del av en samfunnsklasse som kontrollerte ressursene. De trengte ikke å delta i produktivt arbeid på land, men kunne overlate slikt til et tjenerskap. *Aftenposten* konkluderte:

Dermed kunne sjøkongene drive på med det de likte best: Dra til sjøs, holde på med båtene og sitte i hallen eller nede i fjæresteinene og småprate med krigerne sine (Aftenposten historie 2017:12).

Aftenpostens fremstilling omfatter altså både det historiske begrepet sjøkonge slik Snorre brukte det, og Skres strukturanalytiske bruk av begrepet, før den ender med en ny form for konkretisering. Her er sjkongen igjen blitt en type eller kategori, men en som burde være lett gjenkjennelig for avisas leser. Han er nærmest blitt en av karene på brygga, en av de sterkt båtinteresserte og ofte svært pratsomme gubbene som kan påtreffes i de fleste norske småbåthavner gjennom hele sommersesongen.

Avaldsnes' betydning som kongsgård og gammelt maktsentrum har ikke vært ukjent. Likevel kan det sies at Avaldsnesprosjektet bidro vesentlig til å skape et nytt kunnskapsobjekt, til en viss grad også et nytt historisk sted. På samme måte som i tidligere perioder, skjedde dette i en vekselvirkning mellom lærd ekspertarbeid – arkeologisk forskning – og mer allmenn formidling. Både forskning og formidling har foregått ved hjelp av andre medier, teknologier og metoder i dag enn tidligere, men samvirket mellom dem er stadig grunnleggende viktig. Avaldsnesprosjektet har vist en klar forståelse av dette helt fra planleggingsfasen. Det historiske stedet som dette arbeidet skapte, skiller seg likevel fra de andre og «eldre» historiske stedene som undersøkes i denne boka. Først og fremst har det sin primære forankring i materielle funn og det de kan fortelle, snarere enn i skriftlige og litterære kilder. Dette innebærer også at stedet i mindre grad knyttes direkte til spesifikke hendelser eller navngitte personer. Gjennomgangen i dette kapittelet har vist hvordan både sjøkongen og kongsgården hans befinner seg i spennet mellom det generiske, eller typemessige, og det konkrete, partikulære og lokale, og representerer en fortid som blir formatert på ulike måter i ulike teksttyper.

Jubileum i hardt vær

I 2017 publiserte Torggrim Titlestad boka *Slaget i Hafrsfjord*. Den inneholdt en fremstilling av hvordan slaget i 872 hadde foregått, og hvilken betydning det hadde hatt. Påstanden om Hafrsfjord som «Norges vugge» står sentralt. I denne vuggen ligger både samlingen av store geografiske områder under én hersker, etableringen av en sentral kongemakt, eksistensen av et særegent norsk protodemokrati som sto i motsetning til denne sentraliseringen, og starten på norsk nasjonalfølelse og identitet (Titlestad 2017). I Trøndelag vakte både publikasjonen og påstandene oppmerksomhet. Utsagnet om Hafrsfjord, ikke Stiklestad, som Norges vugge, som ble sitert i begynnelsen av dette kapitlet, er hentet fra Verdalsavisa *Innherred*. Titlestad understreket likevel at han ikke søkte å redusere Stiklestads betydning. De to stedene, og hendelsene de forbindes med, var like viktige for Norges historie. Men i 1800-tallets nasjonsbygging var Stiklestad blitt fremhevet og Hafrsfjord redusert i betydning. Denne skjevheten ville han rette (Innherred 05.12.2017, s. 6).

Bokutgivelsen ble et oppspill til feiringen av rikssamlingens 1150-års jubileum i 2022. Stavanger kommune hadde enstemmig vedtatt at jubileet skulle feires, og det ble skrevet inn i kommunens kulturplan. Likevel tok det tid å komme i gang, og ikke minst å finne aktører som ville forplikte seg økonomisk (Stavanger Aftenblad 26.07.2018, s. 24–25). Flere avisinnlegg reflekterte likevel et voksende engasjement etter hvert som jubileumsåret nærmet seg. De manglende planene for feiring korresponderte dårlig med Stavangers markedsføring av seg selv i reiselivssammenheng, der både vikinger og rikssamling sto sentralt, ble det påpekt (Stavanger Aftenblad 03.08.2018, s. 17). I 2021 ble musikeren og kulturarbeideren Trond Ole Paulsen engasjert som prosjektleder. Da hadde Rogaland fylkeskommune gått sammen

med Stavanger, Sola, Karmøy og Haugesund kommuner om finansieringen.

Feiringen fikk navnet *Rikssamlingsjubileet Hafrsfjord – Nordvegen 2022* og ble arrangert fra 9. til 19. juni 2022. De to hovedmarkeringene var lagt henholdsvis nord og sør i fylket. På den måten ble rikssamlingens to historiske steder bundet sammen: Åpningshøytideligheten foregikk i Haugesund og avslutningen ved Hafrsfjord i Stavanger. De årlige vikingmarkedene på Avaldsnes og i Møllebukta ble gjort til del av jubileet dette året, mens programmet for øvrig bød på «opplevelsesvandring» og guidede båtturer sammen med et stort utvalg kulturarrangementer og aktiviteter i kommunene som deltok. Både programmet og regionen ble bundet sammen av en flåte vikingskip som skulle seile i konvoi fra Haugesund via Avaldsnes til Kopervik og Utstein til Stavanger. Mange av arrangementene som inngikk i jubileet, som markeder, bautasteinhugging og opplevelsesturer, gjorde at publikum ble aktive deltakere, ikke bare tilskuere. Kombinert med at ulike deler av programmet foregikk på ulike steder i regionen, stilte dette imidlertid store krav til logistikk og organisering av transport. Dette var bevisste grep, men sammen med vikingskipskonvoien, som skulle kunne sees seilende gjennom hele leia, gjorde de at den praktiske gjennomføringen av jubileet ble krevende.

Rapporten som jubileets styringsgruppe utarbeidet i etterkant, gir et godt innblikk i både programmet, gjennomføringen og intensjonene som lå til grunn. Omkring 15000 billetter ble solgt, noe som lå litt under det man hadde håpet på. Flertallet av de besøkende var lokale, og medieovervåkingen viste også at annonser og markedsføring hovedsakelig hadde foregått lokalt. Verken kongehuset, regjeringen eller andre sentrale instanser var til stede. I motsetning til tusenårsjubileet i 1872 ble 1150-årsfeiringen av rikssamlingen dermed en regional begivenhet, lokalisert til Rogaland. På sitt

vis ble den dermed også et speilbilde av nyere tolkninger av rikssamlingen selv som et forholdsvis lokalt fenomen i denne regionen.

Mange gratisarrangementer gjorde at det faktiske antallet besøkende var større enn billettsalget indikerte. Ikke minst gjaldt dette for de to vikingmarkedenes del, som trakk mange mennesker og var svært vellykkede. Opplevelsesturene og de guidede båtturene hadde derimot mindre oppslutning, delvis av praktiske og logistikkmessige grunner. Vikingskipskonvoien viste seg også vanskelig å håndtere. Her begynte problemene allerede på første etappe, da skipene skulle fra Haugesund til Avaldsnes. Sterk sørlig vind gjorde det vanskelig å seile, og de fleste måtte gå denne strekningen for motor. Også dagen etter gjorde sterk vind det vanskelig å bruke skipene. I Kopervik var kaia for høy, og heller ikke på Avaldsnes var det mulig å få et vikingskip inntil kai. I Møllebukta i Hafrsfjord var det planlagt aktiviteter med skipene i tilknytning til vikingmarkedet, men sterk vind gjorde at fortøyningene ikke kunne løsnes denne dagen. Gjennom hele arrangementet viste det seg dessuten vanskelig å få vikingskipene til å seile i konvoi. De kom sjelden av gårde samtidig, holdt ingen samlet formasjon og «kom inn i fjorden når det passet dem». I tillegg til vanskelige vindforhold ble «egenrådige høvedsmenn» anført som årsak til disse koordineringsproblemene (Rapport og evaluering 2022:7). I kommentarene til rapporten påpekte skipslagene på sin side problemer med e-post og internett om bord, sammen med manglende VHF. Organiseringen av redningsvester, særlig til barn, hadde også sviktet (Sluttrapport 2022–21:22).

Arrangementet ved Haraldshaugen i Haugesund fikk ikke noe stort publikum. Som forklaring påpekte sluttrapporten at Haraldshaugen var et «krevende formidlingsobjekt», fordi den først og fremst er et monument over jubileet i 1872: «Med sine 29 fylkessteiner står den for en utdatert oppfatning av norsk

rikssamlingshistorie, men er samtidig et svært viktig objekt i historien om den norske nasjonsbyggingen på slutten av 1800-tallet» (Sluttrapport 2022–21:19). Mer generelt påpekte rapporten også en diskrepans mellom «allmenn skolelærdom» og dagens kunnskap om Hafrsfjordslaget og Harald Hårfagre. I avisoverskrifter og -oppslag brukes gjerne formuleringer som «Norges bursdag» og tilsvarende, men slike formuleringer gir et unyansert og arkaisk bilde, påpekte rapporten (Sluttrapport 2022–21:11). Nyere forskningsbasert kunnskap om sted, periode og prosess forandret selve ideen om rikssamlingen som nasjonalt symbol og åpnet i sin tur for nye formidlingsplaner:

Historien om Hafrsfjord og vikingfylket Rogaland er spektakulær og spennende uavhengig av hva som sto på spill og ble resultatet av Hafrsfjordslaget, og Hafrsfjord egner seg ypperlig som arena for slik formidling. Arkeologiske funn og registreringer av et stort antall gjenstander, gravhauger og tufter etter naust og gårdsbygninger rundt hele fjorden beviser at dette har vært en svært viktig i havn både i vikingtiden og i århundrene før. Maktsenteret Hafrsfjord har vært en betydelig faktor i denne perioden av landets historie. Rogalandskysten var «veikrysset» der kursen ble staket ut, nordover langs Nordvegen, vestover til de britiske øyer, eller sørøstover mot Viken og Danmark.

En eventuell videre satsning på formidling av vikingtid i Hafrsfjord og resten av Rogaland kan gjerne ta utgangspunkt i arkeologiske fakta. For både tilreisende og lokale er vikingskip, langhus og naust trolig vel så spennende som Hafrsfjordslaget og sagaberetningene (Sluttrapport 2022–21:16).

Her er Hafrsfjord ikke lenger Norges vugge, men et interessant sted på Rogalandskysten. Rollen som «veikryss» setter det rett nok i en særstilling, og skaper også forbindelser til maktsenteret

som det arkeologiske arbeidet hadde dokumentert på Avaldsnes. På den måten fremstilles Hafrsfjord og Rogaland som sentrum i et nettverk som strakte seg over havet til både Danmark og de britiske øyene, samtidig som regionen fremdeles sees som viktig for norsk rikssamling. Gjennom denne fremstillingen, og ved hjelp av jubileumsarrangementene, ble det historiske stedet modellert på ny måte. Det dreide seg ikke lenger om en spesifikk lokalitet – verken et skjær i sjøen slik Ole Bull forsøkte å få gjennomslag for, eller en (antatt) kongegrav, slik monumentet fra 1872 refererte til – men om et «sted» som er fordelt mellom mange kommuner og som snarere danner et nettverk av mening, opplevelser og materielle spor. Dette stedets vidstrakte karakter kom konkret til uttrykk i problemene med å få transportert både publikum og vikingskip mellom de ulike arrangementene på en smidig måte. Like viktig er det at den formen for fortidsformatering som dette stedet representerer, tydelig kan sees i jubileets uttalte mål om til å gjøre publikum til deltakere, ikke bare passive tilskuere, og gjennom dette legge vekt på aktivitet, opplevelse og engasjement. Det nye stedet skulle bli «interaktivt» på en måte som enkeltstående monumenter vanskelig kan være. Det inviterte til samhandling og gjorde i langt større grad de besøkendes egen aktivitet, bevegelser og perspektiver til del av stedet selv.

Med unntak av Titlestads tekster, ble vendingen «Norges vugge» i liten grad brukt i forbindelse med jubileet. Nettsidene som ble laget for arrangementet, formidlet et nyansert og oppdatert bilde av både slagets og stedets betydning, på samme måte som rapporten (ovenfor). Mange av tekstene hadde humoristiske elementer, som når Karmsundet omtales som «landets første bomstasjon», og derfor kilde til velstand (Rikssamlingsjubileet Hafrsfjord – Nordvegen 2022). En tilsvarende lekende form preget også mange av kulturarrangementene. De høytidelige

vendingene om rike og nasjon som hadde preget tidligere jubileer, hadde derimot stort sett forsvunnet.

Heller ikke ordet kulturarv forekom ofte i materialet fra rikssamlingsjubileet i 2022. Likevel kan det argumenteres for jubileets formatering av fortiden nettopp foregikk med utgangspunkt i dette begrepet. Et sentralt element i forståelsen av fortiden som kulturarv er at den betraktes som eiendom eller verdier som nåtiden har ansvar for, men også råderett over (se også kapittel 10). Jubileets utstrakte bruk av ord som «vi», «vårt» og «oss» i omtale fortiden, og mer spesifikt av vikingtiden, reflekterer en slik logikk. Formuleringer som at «med utviklingen av vikingskipene kom vi oss rundt i verden langt mer effektivt enn tidligere» innebærer en sidestilling av fortid og nåtid, der nåtidens mennesker altså uten videre identifiseres med fortidens og kan oppfatte dens skip og andre ressurser som sine egne (Rikssamlingsjubileet Hafrsfjord – Nordvegen 2022). Som kulturarv står fortiden til «arvingenes» disposisjon i nåtiden. Eiendomsrett skaper delaktighet og gir handlingsrom.

Også vekten som ble lagt på publikumsaktiviteter og -opplevelser under jubileet, og som lå til grunn for programmets komplekse og krevende struktur, reflekterte en slik forståelse av fortiden som «vår». På samme måte springer bruken av humor og lek ut av det handlingsrommet som en slik fortidsforståelse skaper. Under jubileet ble «Kongens tale» holdt av Harald Hårfagre selv, for anledningen i skuespilleren Håkon Karoliussens skikkelse. Talen, som også ble publisert på nettsidene, begynte med at «eg snudde med i grava då er høyre at kong Harald ikkje kunne koma til feiringa av riket eg grunnla for 1150 år sidan». Deretter benyttet den oppstandne kongen anledningen til å si sin hjertens mening om både fortidige og nåtidige spørsmål av noe ulik art:

Eg snudde meg i grava då dei byrja å bygge eit høgreist monument over ein haug borte på Gard, og kalla den Haraldshaugen, Ja eg var nær ved å ropa Hallo! Eg ligg jo her borte på Hauge!! De bommar jo med fleire hundre meter! Men eg laut det vera. Haugen er eit staselig minne om bragdene mine. La det ikke vera tvil om det (...)

Og så snudde eg meg i grava då Vidar Johnsen vart vokalist i Vamp. Då var eg nær ved å kasta trolldom og vondskap over heile Haugalandet, men tok meg i det. Det har du ikkje noko med Harald, sa eg til meg sjølv. Du får la han halda på han Staveland. Snart kjem han til Helheim med den faens fela si og då vil eg ikkje at han skal ha noko på deg.

Eg snudde meg og i grava då dei byrja snakke om kongsgarden min på Avaldsnes. Eg har vel aldri hatt ein kongsgård på Avaldsnes. Eg budde i Kopervik. Mykje finare der (Rikssamlingsjubileet Hafrsfjord – Nordvegen 2022).

Her utvides den den gamle usikkerheten omkring lokaliseringen av Harald Hårfages grav ved Haugesund (kapittel 3) til å omfatte påstander om de nyere arkeologiske undersøkelser på Avaldsnes. Talen refererer til spørsmål og kunnskap som var kjent og delt lokalt, og som samtidig angikk jubileumsfeiringens helt sentrale steder og monumenter. Også referansen til Haugesundbandet Vamp, og for den sak skyld til «han nye trenaren i Avaldsnes» som kongen er sterkt skeptisk til, trakk veksler på lokale forhold og skapte humor av kongens engasjement i dem. Anakronismer og saftige formuleringer var sentrale virkemidler som blandet før og nå så vel som det høye og det lave. «Kongens tale» var desuten gjenkjennelig for et nåtidig publikum som en helt annen sjanger: Den gjenoppstående kongens tale var bokstavelig talt en stand-up. Verken den burleske humoren eller kongens utseende – med sminke og klær som skulle vise til hans lange tid i graven

– ville vært akseptable innenfor rammene av rikssamlingens tidligere feiringer. Men nettopp den bevisste bruken av nåtidige kulturelle former ga mening til den kongelige stand-up-forestillingen i 2022-jubileet.

Jubileet i 1872 og nasjonalmonumentet Haraldshaugen var et kraftfullt forsøk på å etablere et historisk sted for rikssamlingen. Uten at Snorres fortelling om slaget i Hafrsfjord ble trukket i tvil, ble dette stedet likevel etablert ved Haugesund, med utgangspunkt i Harald Hårfagres antatte grav. Heller ikke senere jubileer eller andre initiativer har lyktes i å gjøre Hafrsfjorden til et «historisk sted» i fysisk forstand. Hafrsfjords historiske betydning forblir i stor grad en litterær referanse. Mange av tiltakene som har søkt å endre dette, har vært vellykkede i seg selv og på sine egne premisser, men ikke knyttet sammen fysisk lokalitet og historisk innhold på noen avgjørende og forpliktende måte. For tiden fra 1990-tallet og fremover har arbeidene på Avaldsnes ikke bare gitt ny kunnskap, men også reflektert nye fortidsformateringer. Både funnene som er gjort og formidlingsarbeidet som pågår der, fremhever Avaldsnes og Karmsundet som regionens viktigste «historiske sted». Samtidig har denne nye kunnskapen vært med på å svekke rikssamlingens betydning som en avgrenset og fargesterk hendelse på ett enkelt sted. Dermed har Harald Hårfagres rolle også kommet til å fremstå som mindre definitiv, samtidig som kongen selv er blitt «reformatert» som sjøkonge – en type eller karakter snarere enn en historisk enkeltskikkelse. Under jubileet i 2022 kom disse nyere forståelsene til uttrykk i mye av det som ble sagt og skrevet om både rikssamlingen som prosess og Rogaland som sted for viktige deler av den. Like viktig var det at ny kunnskap og oppdaterte fortolkninger også lå til grunn for selve jubileets struktur, innhold og gjennomføring. Snarere enn å fremheve ett sted, ett monument og et begrenset antall aktører, ble jubileet både desentralisert og demokratisk,

med vekt på bred deltakelse fordelt over hele fylket. Dermed ble jubileet heller ikke holdt sammen gjennom fokus på ett sted og én begivenhet, men snarere av forståelsen av fortiden som kulturarv – tilgjengelige kulturelle ressurser som nåtidens kulturarvinger har råderett over, som de kan forvalte og ta i bruk.

KAPITTEL 12

Borre og nasjonalparken som forsvant

Borreparken med haugene har vært et populært utfluktsmål gjennom hele etterkrigstiden. Allerede fredssommeren 1945 ble den med stolthet vist frem til allierte soldater (Vestfold Arbeiderblad 25.06.1945), etter at tilsynsnemndas befaring hadde slått fast at parken ikke hadde lidd særlig skade under okkupasjonen (se kapittel 8). Parken ble også raskt tatt i bruk i bruk til nye stevner og møter. I 1946 var arbeiderbevegelsens landsstevne det største arrangementet, med statsminister Gerhardsen selv som hovedtaler. Pressemeldinger i forkant fortalte at Borre hadde Norges største samling av graver fra vikingtiden, og at et besøk på det vakre og minnerike stedet ville være en opplevelse for alle møtedeltakere (Moss Arbeiderblad 28.06.1946). At NS' bruk av parken skulle ha satt den i varig vanry, slik det til tider har vært hevdet (Resløkken 2022:57), er det derfor vanskelig å finne kildebelegg for. Snarere ser Borreparken ut til å ha vært mer populær enn noen gang. Aviser fra frigjøringsommeren og opp til i dag viser en tett og frodig rekke av store og små arrangementer, stevner, møter

og utflukter. Den store sletta vest for haugene ble snart tatt i bruk til årlig 17. mai-feiring. Om vinteren har haugene tjent som ake- og skibakker for de yngste i mer eller mindre organiserte konkurranser og arrangementer, mens sommersesongen har vært toppunktet for speiderstevner, korpsstevner, gudstjenester, religiøse møter, pilegrimsvandring, bibelkurs, sangertreff, konserter, turer, historiske vandring, guidede omvisninger, hundeutstillinger, idrettsarrangementer, teater, skoleundervisning, stevner og lagsmøter, i tillegg til at parken og stranda som den grenser mot, har vært og er et svært mye brukt område for bading, grilling, camping, løpeturer, venne- og familietreff og fester.

Mange av de nærmest utallige store og små arrangementene har vært lokale, men avismateriale viser også at Borreparken har vært et attraktivt mål for foreninger og lag fra store deler av landet. Eksplisitt politiske møter, eller møter i regi av politiske organisasjoner og lag, har det derimot vært færre av, samtidig som de tallrike henvisningene til hvor vakkert det er ved de store haugene også kan tas til inntekt for at nasjonale og uttalt ideologiske budskap har forsvunnet til fordel for estetiske og praktiske vurderinger av parken som stevneplass. På samme måte som Alsvik påpekte for Stiklestad (se kapittel 10), har det eksplisitt politiske veket til fordel for det estetiske. Med unntak av 17.-mai-taler og enkelte andre høytideligheter, har dermed også det nasjonale budskapet vært betydelig mer dempet gjennom etterkrigstiden enn i perioden da parken ble etablert (se kapittel 8). Samtidig har området hele tiden blitt omtalt som Nasjonalparken i Borre eller Borre nasjonalpark – lokalt og i muntlig språk ofte bare som «Nassjon» (f.eks. Gjengangeren 09.10.2014, s. 18). På samme måte har haugene også vært forstått som noe mer enn stemningsfulle innslag i et vakkert landskap. Omtalt som gravhauger, vikinggraver eller kongegraver tilfører de et ekstra lag av betydning, der fortiden formateres inn i nåtidslandskapet.

I en undersøkelse av 17. mai som kollektivt ritual har etnologen Barbro Blehr vist hvordan den årlige feiringen forvandler nasjonal ideologi til konkret erfaring av fellesskap, nabolik og trygghet tilhørighet. Med utgangspunkt i forståelsen til Bruce Kapferer (se kapittel 9) undersøker hun hvordan feiringens faste elementer – taler og kranser, barnetog og samling i skolegården – produserer opplevelser av personlig forankring i et nasjonalt fellesskap som samtidig er konkret og lokalt og som kan oppleves fysisk og direkte (Blehr 2000:169–177). Blehrs perspektiver kan gjøres gjeldende for de årvisse 17.mai-feiringene på Borre, men gir også forståelse av parkens virkemåte mer generelt og i mer hverdagslige sammenhenger. Også uten høylytt nasjonal retorikk har parken med steinmuren og haugene fungert som sted for en kontinuerlig bevegelse fra ideologi til ontologi, en stillferdig og vedvarende prosess der det nasjonale er blitt både premiss og ramme for det lokale, erfarte, konkrete og nære. Dette har gjort det nasjonale ved nasjonalparken i Borre til en levende realitet snarere enn artikulert ideologi. Både navnet, porten med flaggstenger og steinmuren som omgir den, har bidratt til å kode parken nasjonalt og dermed også gi mening til det som foregår der. Dette betyr ikke at f.eks. enhver hundeutstilling eller et hvert møte i parken nødvendigvis er blitt forstått i nasjonale termer, men at det nasjonale er en realitet på stedet der de er blitt holdt, og på den måten også er blitt del av arrangementene selv, på samme måte som «Nassjon» gjennom mange tiår har vært ungenes foretrukne lekeplass og de voksnes mye brukte turområde.

Midgardsenteret

Årene fra 1988 til 1992 brakte forandringer til Borreparken og gravhaugene i form av et omfattende arkeologisk prosjekt, ledet

av professor Bjørn Myhre fra Universitetet i Oslo. Som vi skal se, kom dette også til å bli starten på nye fortidsformateringer på Borre, og dermed på en prosess hvor det historiske stedet gjennomgikk betydelige endringer. Her kom den «nasjonale ontologien», altså Borres selvsagte nasjonale betydning, til å bli satt under sterkt press. Dette skyldtes ikke noen enkeltstående og samlet dekonstruksjon av nasjonal ideologi, men var snarere resultatet av et løst koordinert samvirke mellom ulike initiativer og aktører som alle representerte andre fortidsformateringer og nye typer stedsarbeid.

Det arkeologiske prosjektet hadde som ambisjonen å unngå omfattende fysiske inngrep og å redusere gravingen til et strategisk minimum. «Kikkhullsgravinger» ble foretatt inn i noen av haugene. I tillegg ble det gjort utstrakt bruk av teknologi som georadar og magnetometer. Resultater fra undersøkelsene ble formidlet gjennom foredrag og i boka *Skips- haugen 900 e.Kr. Borrefunnet 1852–2002* (Myhre og Gansum 2003) i tillegg til gjennom vitenskapelige utgivelser (Myhre 2003 og 2015). Prosjektet ga både nye dateringer og mer sammensatt kunnskap. Undersøkelsene viste at de eldste gravene på Borre antagelig gikk helt tilbake til 600-tallet og at feltet hadde vært i bruk til omkring midten av 900-tallet, altså en periode på omkring 350 år. I motsetning til sine forgjengere Nicolaysen og Brøgger, var Myhre mindre opptatt av hvem som lå i haugene. Både den lange perioden gravfeltet hadde vært i bruk, og funn av flere sekundærgraver i samme haug, gjorde tilknytningen til Ynglingedynastiet og de eldre «én mann, én haug»-forestillingene mindre relevante. Nye tolkninger dreide seg ikke om personer eller om å finne igjen noe av det som sagalitteraturen nevnte, men om Borre som maktsentrum, om maktstrukturer og -symboler og om stedets utvikling over lang tid frem mot religionsskiftet. På samme måte som på Avaldsnes (se kapittel

11) var forskerne i Borreprosjektet mer opptatt av strukturer enn av personer, og av lange tidsspenn mer enn av dramatiske enkelthendelser. Dermed ble Borrehaugene heller ikke lenger fremstilt som monumenter over navngitte enkeltpersoner i nær slekt med hverandre. Selve tittelen på den avsluttende vitenskapelige publikasjonen, *Før Viken ble Norge* (Myhre 2015), markerte også tydelig avstand til de eldre og utpreget nasjonale forestillingene. Borreprosjektet presenterte altså nye perspektiver på haugenes og områdets historie. Selv om Myhre i all hovedsak unngikk eksplisitte konfrontasjoner med de eldre tolkningene og de allmenne oppfatningene som var basert på dem, resulterte Borreprosjektet i kunnskap der verken Ynglingekongene, Norge eller det norske rikets oppkomst var sentrale elementer.

I etterkant av Borreprosjektet tok Vestfold fylkeskommune initiativ til et historisk formidlings- og informasjonssenter for fylkets fortidsminner, og besluttet at det skulle legges til Borre. Fylkeskommunen sto også for det meste av finansieringen etter at forsøkene på å få større midler fra statlig hold ikke førte frem. Planene om senteret, som fikk navnet Midgard, ble imidlertid ikke møtt med enstemmig jubel. I søndre Vestfold mente man at flesteparten av fylkets fortidsminner befant seg der, og at senteret derfor burde plasseres på Kaupang i Tjølling i stedet for på Borre. Engasjerte brevskrivere i lokalavisa for Horten og Borre tok på sin side til orde for at senteret ville ødelegge parken med pølseboder og kiosker, gjøre den til et tivoli, forstyrre gravfreden, skade naturen og generelt innebære hærverk, slitasje, store nye parkeringsplasser og kraftig trafikkbelastning (f.eks. Gjengangeren 30.04.1996, s. 2; 29.05.1996, s. 16; 31.05.1996, s. 15). Likevel ble senteret bygd, overrakt til byggherren høsten i 1999 og åpnet for publikum våren 2000. For ikke å skade mulige arkeologiske spor, ble bygget plassert oppe ved hovedveien mot Horten, på god

avstand fra parken og haugene. Der ble også den nye parkeringsplassen plassert. Arkitektene var Lund & Slaatto og bygget, oppført i betong og tre, fikk en utpreget modernistisk utforming. Her var det ingen nasjonalromantiske elementer eller kopier av Osebergutskjæringene.

Arkeologen Jan Lindh ledet prosjektarbeidet i fylkeskommunen, og ble også Midgardsenterets første leder. I et intervju i lokalavisa *Gjengangeren* i 1997 sa han at det modernistiske bygget ville være «et historisk dokument fra vår egen tid». Et rekonstruert langhus, for eksempel, ville derimot vært patetisk, ikke minst som nabo til Borres flotte middelalderkirke, mente Lindh. Likevel understreket han at Midgardsenterets tretak var ment å gi assosiasjoner til vikingskip, mens de runde utstillingsrommene refererte til gravhaugene, og kaféens buede glassvegg til havet (*Gjengangeren* 26.05.1997, s. 22). Fortidsreferansene i dette bygget er likevel vesentlig mindre tydelige enn på Stiklestad, der det nye kultursenteret ble oppført i samme periode (se kapittel 10). Lindh presenterte også utstillingsplanene. Den opprinnelige ideen hadde vært å fortelle om vikingenes liv, død og tro, men den faglige rådgivergruppen mente at dette ville bli for trivielt. Planene var derfor blitt endret til en utstilling som mer spesifikt var om Borrehaugene. Et eget rom skulle settes av til eksperimentell arkeologi rettet inn mot barn, der de kunne «prøve ut hvordan ting fungerte i oldtiden» – for eksempel å hule ut bein (*Gjengangeren* 26.05.1997, s. 22). Midgard var ikke noe museum, påpekte Lindh i en presentasjon i det lokalhistoriske tidsskriftet *Borreminne* året etter, men et besøkssenter. Slike sentre, vanlige mange steder i verden, representerte en ny type formidling. De gjorde det mulig å oppleve det fysiske stedet, og samtidig å få med seg noe mer enn bare rent lokal historie. På det nye Midgardsenteret skulle det være kulturlandskapet og fornminnene selv som var attraksjonen, ikke originale

gjenstander slik som på et museum. Gjennom både arkitektur og formidlingsarbeid ville senteret «være med på å heve kvaliteten til landskapet» (Lindh 1999:31).

Uttalelsene fra Lindh reflekterte historisk kunnskap og faglig seriøsitet. Det nye bygget forstås som historisk nettopp fordi det er tidstypisk og klart viser at det hører til vår egen tid, mens et fortidsimiterende langhus altså avvises som «patetisk». I kontrast til de øvrige historiske elementene på Borre, ville noe slikt kun bli en falsk etterligning. Lindhs fremheving av landskapet som senteret både vil bli del av og fortelle om, springer også ut av en slik forståelse: Den historien han vil «bringe tilbake til fylket» var tett knyttet til det faktiske, fysiske Vestfoldlandskapet på toppen av raet og de lange linjene i historien som nettopp dette landskapet kunne fortelle. På samme måte understreket han at utstillingene på Midgard – selv uten originale enkeltgjenstander – skulle fortelle om Borrehaugene og fylkets øvrige fornminner, ikke om norrøn mytologi og andre mer generelle vikingtematikker.

De kritiske leserbrevene i lokalavisa fortsatte mens byggingen av senteret pågikk. Bygget ble sammenlignet med et overdimensjonert uværsskur (Gjengangeren 11.10.1997, s. 10) og arkitektene fikk «gode råd» om hvordan bygget best kunne dekkes til eller skjules fra veien (Gjengangeren 17.03.1999, s. 2). Etter at Midgardsenteret ble innviet av dronning Sonja en vind- og regnfull maidag i 2000, ser det likevel raskt ut til å ha blitt en del av lokal infrastruktur, både som konkret arena for møter, konserter, omvisninger og skolebesøk, og som stedsreferanse. «På Midgard» ble en like vanlig vending som «Borrehaugene» eller «Nasjonalparken». Da den lokale 17. maifeiringen som vanlig gjennomført i Borreparken i 2001, var det Midgardleder Lindh som holdt talen for dagen (Gjengangeren 18.05.2001, s. 17). Midgard var blitt del av lokalsamfunnet på Borre.

Vår egen nasjonalpark

Allerede i 1999 dukket det likevel opp spørsmål som skulle forfølge Midgardsenteret lenge, og som kom til å bringe frem motsetninger i forståelsen av senteret, parken og stedet. I juli dette året kunne lokalavisa *Gjengangeren* fortelle om planer om å hugge omkring ti trær i Borreparken. Ett av målene skulle være å bedre utsikten fra Midgard, men først og fremst, kunne Lindh fortelle, dreide det seg om nødvendig fjerning av dårlige og skadde trær og om å tynne ut buskas. Avisas hovedoppslag var likevel en forarget turgåer: «Ikke hugg trærne». Kvinnen som sa dette, likte parken som den var, og gikk ofte tur der med mann og hund: «Det er så vakkert her, og de flotte gamle trærne må ikke røres hvis ikke det er nødvendig» (*Gjengangeren* 31.07.1999, s. 7). Hvem skulle bestemme om det var nødvendig? Spørsmålet kom opp i tilspisset form i 2005.

I 2004 var den gamle Tilsynsneemnda for Borreparken blitt lagt ned, og ansvaret for skjøtsel av parken overført til fylkeskommunen. Arkeologen Terje Gansum fikk oppdraget med å lede utarbeidelsen av en skjøtselsplan for Borreparken. Han var godt kjent med området og hadde i sin tid deltatt på Myhres Borreprosjekt. Senere arbeidet han selv som arkeolog og formidler ved Midgard, der han etter hvert overtok lederstillingen. Gansum var ikke i tvil om at det måtte hugges i parken. Begrunnelsen var faglig. Borreprosjektet hadde vist at da haugene ble bygd, var landskapet åpent med beitemark og jorder, nesten uten trær: «Gravhaugene er en maktdemonstrasjon som er ment å kunne sees fra den store offentlige transportåren, vannet». Derfor må «den store grønne veggen som stenger for inn- og utsyn fjernes. Ikke ved å ta ett og ett tre som tidligere. For å løfte parken fram, må det gjøres store grep», uttalte Gansum til avisa (*Gjengangeren* 05.10.2005, s. 2–3). Planen var å hugge ut seks sektorer og i

tillegg tynne mellom dem, slik at man skulle kunne se over til de andre fra hver haug. Gansum mente at resultatet ville bli fint, at tiltakene ville gagne alle og at folk ville ha forståelse for dem. Det gikk ikke helt slik.

Planen som ble utviklet, viste til de velkjente problemene med gjengroing av parken der småskog, busker og selvsådde løvtrær igjen hadde fått vokse fritt over lang tid. Både situasjonen og argumentasjonen er lett å kjenne igjen fra tidligere perioder, like tilbake til det første arbeidet med planene for park og vern. På samme måte som før skapte den nye planen en motsetning mellom tidligere forsømmelser og nåtidig handlekraft, men var mer detaljert og systematisk. Parkens ulike treslag ble vurdert med tanke på alder, vekst, visuelt uttrykk, og området delt inn i soner for prioritering av ulike typer vegetasjon. Et lite våtmarksområde ble særlig nevnt med tanke på vern. Fylkeskogmesteren ved Fylkesmannens landbruksavdeling skulle stå for utvalget av trær til hogst, sammen med kompetente personer fra Horten kommune. Selve hogsten ble planlagt gjennomført i to faser i tiden fra 2008 til 2010 (Helhetsplan 2008). Bråket begynte senhøsten 2007, da planen ble sendt ut til høring før behandling i fylkestinget. Den lokale velforeningen på Borre, *Kirkebakken Vel*, tok skarpt avstand fra hogstplanene. Begrunnelsen var områdets betydning for lokalbefolkningen. Under overskriften «Frykter snauhogst i parken» sa velforeningens ledere Anne Berit Skarestad og Bente Levin at

Her feirer vi 17. mai, sankthans og koser oss i lune omgivelser ved haugene og på Prestegårdsstranda hele året. Vi er klar over den store betydningen Borrehaugene har i historisk og europeisk målestokk. Derfor har vi et stort ønske om at området blir tatt vare på og skjøttet til beste for stedet og menneskene i nåtiden.

Borreparken er vårorstue, vår identitet og vår stolthet (Gjengangeren 10.11.2007, s. 5).

Høyrepolitiker Torild Brække sluttet seg til synspunktene noen dager senere. Under overskriften «Et landskap med stubber» etterlyste Brække en grundigere politisk behandling av planen og formalisert medvirkning fra lokale representanter. Hun påpekte også at hugsten ville forandre parken totalt, og «det kan vi ikke gå med på». Parken var mye brukt til rekreasjon og friluftsliv, og dette måtte det tas hensyn til, understreket hun og mente også at de seks planlagte hugstkorridorene ville ende som vindtunneler (Gjengangeren 21.11.2007, s. 5). Høyres forslag om stopp i hugsten i Borres «naturligeorstue» fikk full tilslutning i kommunestyret, og høringsfristen for planen ble forlenget (Gjengangeren 22.11.2007, s. 14).

Også Borre historielag engasjerte seg. En sterk skepsis mot å gjøre parken til et «åpent utstillingsvindu» gjennom kraftig hugst ble formidlet i lagets høringssvar. Tilsvarende synspunkter ble enstemmig vedtatt på foreningens årsmøte. Vedtaket omfattet også krav om grundig utredning av forholdene i parken som måtte utføres «av en kvalifisert tilsynskomite bestående av fagpersoner med bakgrunn i nasjonale organer, fagmiljøer og ikke minst lokale interesser» (Gjengangeren 08.12.2007, s. 5). I februar gjennomførte historielaget deretter en befaring i parken sammen med en representant for Norges Naturvernforbund. Hensikten var å se på «de uopprettelige skadene som allerede har skjedd i Nasjonalparken» (Gjengangeren 08.02.2008, s. 5). Situasjonen toppet seg i mars, da planen endelig skulle behandles i fylkestinget. Søndag 2. mars gjennomførte Naturvernforbundet en aksjon der folk ble invitert til å «slå ring rundt trærne» i parken ved å knytte bånd rundt dem. Oppslutningen var overveldende. Det ble kø for å komme inn i parken, og trærne – langt flere enn

de som var planlagt felt – ble merket med gule bånd. Naturvernforbundet hadde i tillegg funnet flere truede arter i parken og argumenterte for at Fylkeskommunen og Midgardsenteret nå var i ferd med å «meie ned» gammel og unik strandskog (Gjengangeren 01.03.2008, s. 9). Her ville arkeologiske interesser få dominere på bekostning av miljøvern og biologi, hevdet forbundet. For å roe ned gemyttene og forberede fylkestingsbehandlingen, ble det 5. mars holdt befarings i parken i regi av Midgardsenteret. I tillegg til inviterte politikere deltok flere av de erklærte skeptikerne, og møtet endte med heftig diskusjon om både planen, saksbehandlingen og betydningen av de kritiske høringssvarene som var blitt sendt inn. Dagen etter argumenterte Naturvernforbundet for at befaringsen hadde vært kraftig vridd til fordel for planen, og gikk langt i å hevde at prosessen omkring planarbeidet hadde vært udemokratisk, med manipulering og overkjøring av lokale aktører (Gjengangeren 11.03.2008, s. 17). Planen ble likevel vedtatt av fylkestinget.

Denne saken dreide seg om mange ting samtidig. Mest opplagt gjaldt den trærne i parken. Samtidig gjaldt den lokalt demokrati, politiske beslutninger og de ulike aktørenes roller i prosessen frem mot et legitimt vedtak. Både historielaget og velforeningen var oppriktig opprørt over å ikke bli hørt. Verken som muntlig kommunikasjon eller som formelle høringssvar til planen var deres synspunkter blitt tatt hensyn til, fremhevet de. Men konflikten gjaldt også i høy grad opplevelsen av eierskap til parken, haugene og verdiene som området representerer. Tilhørte området lokalbefolkningen eller andre, ikke-lokale myndigheter og institusjoner, slik som Midgardsenteret? Var politisk makt, faglig ekspertise eller lokal tilhørighet det avgjørende for å fatte beslutninger om parken og om hvordan det skulle se ut der?

Helt grunnleggende var spørsmålet om hugst også et spørsmål om fortidsformatering. Fortidsminnenes verdi og parkens

betydning som historisk monument ble ikke trukket i tvil av noen. Borreparken var et historisk sted, et sted der fortiden var fysisk til stede og kunne oppleves. Alle parter var dermed fullstendig innforstått med at gravhaugene var parkens sentrum og begrunnelse. Spørsmål om formatering av denne fortiden var likevel sentrale. For *hvordan* var fortiden egentlig til stede i parken og i haugene? Og hvordan skulle den kunne oppleves? For arkeologene var det viktig å formidle kunnskap om hvordan området hadde sett ut den gang haugene ble bygd. En åpnere park ville ligne mer på dette landskapet. For mange av de lokale aktørene representerte derimot de store trærne og deres egen tradisjonelle bruk av parken, en like viktig tidsdimensjon. De lunende trærne som beskyttet mot vind, det gjengrodde, tette, litt mystiske preget i parken der gravhaugene kunne skimtes mellom store (og derfor *gamle*) trær – alt dette representerte historie og fortid på en konkret og direkte måte. For lokalbefolkningen og de mange brukerne av Borreparken var fortiden ikke noe som skulle formidles eller løftes frem gjennom særskilte tiltak, men noe som ble opplevd og erfart i parken slik den allerede var, og slik de kjente den som sin egen.

Dette var likevel ikke noen enkel motsetning mellom erfart livstid og abstrakt historisk tid, og heller ikke mellom lokale og nasjonale verdsettinger. Velforeningen understreket sin egen forståelse av at parken hadde betydning lagt ut over lokalmiljøet (ovenfor). Historielagets vedtak inkluderte på sin side et ønske om at personer fra «nasjonale organer» måtte være del av det nye tilsynsrådet de ba om. De lokale aktørene fremhevet altså både parkens nasjonale betydning og båndene mellom lokalmiljø og nasjonale autoriteter. Disse forbindelsene var blitt etablert samtidig med at Borrefeltet ble et kunnskapsobjekt og senere en park (se kapittel 5 og 8), og var del av den fortidsformateringen som de lokale aktørene forholdt seg til. Den nye skjøtelsesplanen

representerte et annet regime og andre formateringer og truet med å løse opp disse båndene. Helt konkret gjorde planen også dette ved å påpeke at det ikke fantes juridisk dekning for å kalle parken «nasjonalpark»:

Vedtekter for parken ble vedtatt av fylkestinget 22. april 1937. I kontrakten og vedtektene omtales området som "nasjonalpark", men det har ikke vært mulig å finne noen dokumentasjon på at Kirkedepartementet formelt opprettet en nasjonalpark. Begrepet "nasjonalpark" har derfor ikke innhold og rettsvirkninger etter naturvernloven § 3 (Helhetsplan for Borreparken, 2008:14).

Til grunn for disse påpekingene lå Naturvernloven fra 1970, der nasjonalpark ble etablert som betegnelse på spesielt vernede naturområder og dermed kom til å representere en bestemt forvaltningsmessig kategori. For Helhetsplanen var det et poeng å understreke at Borreparken ikke var omfattet av den type vern, og at det gamle navnet derfor var ukorrekt og misvisende.

Denne saken hadde kommet opp med jevne mellomrom siden Midgardsenteret overtok ansvaret for parken. Ansatte og ansvarlige ved senteret hadde jevnlig måttet forklare navnebruken og begrunnelsen for hvorfor parkens rette navn var Borreparken, mens lokale aktører stilte spørsmål om hvorfor det vante, gamle navnet ikke skulle brukes. I 2006 kunne *Gjengangeren* vise til «en mann som ber om full redegjørelse for hvorfor noen har bestemt at Borres storstue må ha et annet navn». Hans eget argument var at «Borre nasjonalpark er Norges første nasjonalpark. Nasjonalparken er navnet, og det går ikke an å gjøre om på det i ettertid. For oss som har vokst opp med navnet Nasjonalparken, vil parken alltid hete det.» Forklaringen han fikk var den samme som i Helhetsplanen: Parken var ikke en nasjonalpark etter Naturvernlovens bestemmelser, men var blitt fredet i 1978 etter

lov om kulturminner (Gjengangeren 24.05.2006, s. 7). Motviljen mot navneendringen forteller om lokal betydning og forankring. Samtidig blir det tydelig at denne forankringen nettopp består av bånd mellom det lokale og det nasjonale, og at disse båndene oppfattes som helt grunnleggende. Det nasjonale navnet er så å si grodd inn i den lokale parken og blitt en del av de fysiske omgivelsene.

Verdensarv

I 2010 vedtok Vestfold fylkeskommune å nominere Borreparken til Unescos verdensarvliste (World Heritage List, WHL). Etter omfattende forarbeider ble forslaget sendt i 2014. Det var satt opp som en flernasjonal serienominasjon med fellestittlen *Viking Monuments and Sites*. I tillegg til Borre inngikk Oseberg- og Gokstadhaugene samt Hyllestad kvernsteinsbrudd (Sogn og Fjordane) i Norges del av forslaget. Også Danmark, Island, Latvia, Sverige og Tyskland deltok. Fellesnominasjonen nådde ikke opp, men flere av stedene i partnerlandene har senere blitt tildelt individuell oppføring på Verdensarvlista. De norske stedene fra det opprinnelige fellesforslaget står nå på Norges «tentative list» i WHL-systemet. Dette er nasjonale nominasjonslister og inneholder forslag som det enkelte medlemslandet ønsker å opprettholde for mulig fremtidig vurdering. Fra norsk side ble mye av arbeidet med nominasjonen utført på Borre og Midgard. Materialet fra prosessen viser hvordan arbeidet bidro til å produsere nye fortidsformateringer på Borre.

Allerede i forkant av nominasjonen hadde Borre «vokst» og endret seg som historisk sted. I 2005 hadde Vestfold fylkeskommune vedtatt prosjektet *Vikinger i Vestfold*, først og fremst knyttet til det som fikk navnet vikingveien og som var et nettverk

av steder og attraksjoner i fylket. I 2007 ble prosjektet del av en større satsning som i sin tur ble en del av en omfattende kulturstrategi for det reorganiserte fylket Vestfold og Telemark (Vestfold og Telemark fylkeskommune 2021). En viktig drahjelp for vikingstatsningen var funn som ble gjort på Borre fra høsten 2007 og fremover. Ved hjelp av georadar kunne arkeologene påvise spor etter stolper som hadde båret to store bygningskonstruksjoner, hver av dem omkring ti meter brede og opp til førti meter lange. Kongsgården som hadde vært sentrum på Borre, var funnet! I 2013 ble det oppdaget spor etter nok en hallbygning, større enn de to forrige. Ved hjelp av flyskanning ble det i 2015 også avdekket spor av en havn i fjorden nedenfor haugene, slik at bildet av vikingtidens maktsenter på Borre ble enda mer komplett (Gjengangeren 06.12.2007, s. 1 og 16; 17.09.2013, s. 14; 20.05.2015, s. 6).

Parallelt med verdensarvnominasjonen foregikk det altså en omfattende vikingrelatert politikkutvikling i fylket, sammen med en betydelig kunnskapsproduksjon basert på nytt arkeologisk arbeid. Mye av denne kunnskapen ble formidlet internasjonalt gjennom vitenskapelige publikasjoner. Men funnene ble i høyeste grad også feiret lokalt og aktivt trukket inn i fylkets vikingstatsning. Ved pressekonferansen ble bygningene som arkeologene hadde funnet spor etter i 2007, omtalt som «kongens festhall»: «Dette var ikke noen røykfylte små stuer», uttalte Terje Gansum: «Her holdt aristokratiet til. Dette var stedet hvor kongen benket folk etter rang og holdt sine gedigne gjestebud» (Tønsbergs Blad 06.12.2007, s. 41). Helt siden Borreprosjektet hadde arkeologene arbeidet med en hypotese om at gravfeltet måtte ha vært del av et større senter som også inkluderte mektige bygninger som det hittil ikke hadde lyktes å finne spor etter. Det nye funnet bekreftet hypotesen og var høyst betimelig også på andre måter. Planer om å reise en vikinghall eller langhus på Borre hadde vært drøftet lenge. Initiativet kom opprinnelig

fra Borre Vikinglag, som hadde ønsket seg en slik bygning nede på stranda, der de siden 1994 hadde arrangert mer eller mindre årlige vikingmarkeder. Disse planene var blitt avvist av kulturminnefaglige grunner fordi bygget ville komme i konflikt med fredningsbestemmelsene for området. Arbeidet med Helhetsplan for Borreparken (se ovenfor) hadde brakt saken opp på nytt. Med bakgrunn i fylkeskommunens vikingsatsning ble det våren 2007 likevel besluttet å reise en «vikingtidshall» i tilknytning til Midgardsenteret, men utenfor fredningsområdet.

De arkeologiske funnene kom dermed som bestilt: «Nå har man plutselig en konkret modell å vise til», skrev *Tønsbergs Blad*. Sammenligningsgrunnlaget og mye av billedmaterialet i dette avisoppslaget var hentet fra langhuset ved Borg i Lofoten, som hadde vært i drift siden 1995. Der kunne den lokale konservatoren Kjersti Jacobsen fortelle om 60 000 besøkende per år og la til at «folk er veldig sugne på vikingopplevelser. Vi tjener gode penger på våre gjestebud» (*Tønsbergs Blad* 08.12.2007, s. 2–3). Byggearbeidene trakk ut, men sommeren 2013 sto den nye hallen på Borre endelig ferdig og kunne tas i bruk. Men hva slags bygning var det egentlig? Bygningen skulle være «mest mulig autentisk», og gi et «så riktig bilde som mulig» av hvordan en hall hadde sett ut i vikingtiden (Gjengangeren 08.07.2013, s. 3). Samtidig ble den omtalt som både unik og enestående, ikke bare fordi den skulle representere en bygning fra en fjern fortid, men også fordi ikke lignet på vikingtidsbygninger som var reist andre steder. «Det er galt å kalle gildehallen for en kopi av noe som helst», uttalte Terje Gansum. «Før planene om hallen på Borre materialiserte seg, tenkte vi og tolket. Ut fra det lagde vi vårt eget bilde og idé om hvordan en gildehall kunne være i vikingtida. Det er ut fra dette vi skapte vår egen unike gildehall», forklarte han, og la til at hallen godt kunne kalles et fantasibyg.

*Den nybygde gildebhallen på Midgard Vikingsenter ved Borreparken
(foto: Søren Ubisch)*

De arkeologiske sporene som var funnet i bakken, anga riktignok de opprinnelige bygningenes størrelse, men fortalte ikke så mye mer. Den nye bygningen var verken kopi eller rekonstruksjon, men en fortolkning, understreket Gansum (Gjengangeren 25.03.2013, s. 4). Fremstillingen hans reflekterer spenningene og forhandlingene mellom det troverdige og det autentiske, mellom fag og formidling, mellom det som var dokumentert og det som skulle kunne oppleves. Samtidig skiller den seg tydelig fra Lindhs tidligere uttalelse om at en hallbygning i kulturlandskapet på Borre ville framstå som en patetisk etterligning. Uttalelsene gir imidlertid et presist og konkret innblikk i hvordan Midgardsenteret og arkeologene arbeidet med å balansere faglige interesser og faginterne fordringer opp mot behov for synliggjøring, utadrettede aktiviteter og forventninger fra besøkende og folkevalgte. Slike avveininger er langt fra uvanlige i kulturminnevernarbeid, men på Borre ga verdensarvnominasjonen dem en viktig tilleggsdimensjon.

Unescos verdensarvliste hviler på et omfattende og tungt byråkrati og et komplekst regelverk (Ronström 2008; Hølleland 2013; Hafstein 2018). Prosessen frem mot en eventuell plass på lista er arbeidskrevende, med store krav til dokumentasjon, presentasjon og argumentasjon for at stedet som foreslås virkelig er av fremstående universell verdi eller «outstanding universal value», som den offisielle formuleringen lyder. Beslutningstakerne må overbevises om at stedet virkelig oppfyller minst ett av de ti kriteriene som er definert og forklart i WHL-systemets egne retningslinjer. Etnologen Owe Ronström har kalt Unesco-byråkratiet for et «maskineri» for identifikasjon og vern av kulturarv. Samtidig påpeker han at dette maskineriet, med sitt særegne begrepsapparat, kriterier, ekspertise og byråkrati ikke bare finner, men også skaper kulturarv og gjør verdensarvstedene klassifiserbare og sammenlignbare (Ronström 2008:103). Dette systemet kan med stor rett også kalles en formateringsmaskin, der ulike steder og historier «kommer ut» som kulturarv basert på samme fortidsformatering og verdikriterier. På grunnleggende måter blir de formatert av skjemaer, maler, regler og konvensjoner i systemet. Samtidig som stedene på lista skal være enestående og unike i verdenssammenheng, blir de dermed også like og sammenlignbare.

Forestillinger om arv, og dermed eiendom, er en grunnleggende mekanisme i dette omfattende maskineriet. Verdensarvlista og hele systemet omkring den hviler på FNs Verdensarvkonvensjon fra 1972, som i sin tur kom til etter at byggingen av Aswandammen i Egypt hadde truet med å sette Abu Simbel-templet under vann på 1960-tallet. Templet ble reddet ved at midler som ble samlet inn internasjonalt, gjorde det mulig å ta ned hele komplekset, flytte det og gjenreise det på trygg grunn. Ut av dette vokste en bevissthet om at noen steder, monumenter og bygninger har så stor verdi for menneskeheten og verdenssamfunnet at det

også må være et felles ansvar å verne og bevare dem. Verdensarvlista representerer altså menneskehetens fellesgods, med felles symbolsk eiendomsrett og felles ansvar. Dette er også bakgrunnen for det helt sentrale kravet om at stedene på lista skal ha «outstanding universell value», altså representere universelle verdier, og ikke kun ha lokal eller nasjonal betydning. De ti kriteriene som også er med på å gi systemet en helt fast struktur, har på sin side til hensikt å sette ord på disse verdiene.

Ideen om å nominere Borre til verdensarvlista ser ut til å ha blitt godt mottatt lokalt. Da prosjektet ble lansert for kommunestyret, omtalte Riksantikvarens representant det som «en skikkelig gratispakke» (Gjengangeren 07.04.2011, s. 4). Ordføreren selv hadde allerede understreket at verdensarvstatus ville øke «attraksjonsverdien og potensialet for turisme» i betydelig grad (Gjengangeren 12.02.2011, s. 26). Begeistrede representanter fra kommunen uttalte også at hvis søknaden nådde opp, «betyr det at vi kommer til å befinne oss på samme liste som pyramidene i Egypt og den kinesiske mur» (Gjengangeren 19.05.2011, s. 5). Enkelte protester kom likevel fram. Unesco krevde en bufferzone rundt selve verdensarvstedet – hva ville det bety for annen utbygging i fylket? Spørsmålet gjaldt langsiktige planer om ny jernbanetrasé og en godsterminal, men kunne også få konkret betydning for lokale grunneiere (Sandefjords blad 20.05.2011, s. 3).

Gjengangerens tidligere redaktør, Hans-Christian Oset, benyttet også anledningen til en meningsyttring da avslaget fra Unesco kom i 2015. Hvorfor i all verden skulle denne lokale parken komme på verdensarvlista, spurte han retorisk, når Vestfold fylkeskommune «har degradert Borrehaugene fra å ligge i en nasjonalpark til å ligge i en slags kommunepark? (...)» (Gjengangeren 21.05.2015, s.11). Osets innlegg hadde mer å gjøre med hans mangeårige forsvar for parkens opprinnelige navn enn

med verdensarvlista. Samtidig påpekte han forhold med stor betydning for hvordan parken skal forstås og for hvordan den skulle kunne formateres som verdensarv: Spenningen mellom det nasjonale og de «fremstående universelle verdiene» som Unesco fordrer. Som vi allerede har sett, og som Osets innlegg kraftig understreket, har Borrefeltets og parkens nasjonale betydning gradvis blitt tonet ned i mange politiske og vitenskapelige sammenhenger. Unesco-nominasjonen krevde en enda sterkere avnasjonalisering. Borre måtte reformateres fra det nasjonale til det universelle.

Formateringsnøkkelene i dette tilfellet var kriterium 3 på Unescos liste, om steder eller monumenter som «bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared» (Unesco WHL). Den sentrale argumentasjonen for at vikingtiden generelt og Borre spesielt passet inn her, ble utformet slik:

Vikingene var de første som bosatte seg på Island og de første europeerne som nådde Grønland og Nord-Amerika omkring år 1000. Med dette var vikingene de første som lyktes i å åpne ruter over Nord-Atlanteren til Nord-Amerika og videre østover til det russiske slettelandet og Bysants og dermed binde sammen kontinenter og kulturområder. Samtidig foregikk det en økonomisk, religiøs og sosial omvelting i Skandinavia, godt hjulpet av vikingtidens lokale og krysskulturelle kommunikasjon. (...)

I moderne tid har vikingkulturen bidratt vesentlig til utviklingen av kulturell sammenheng, symbolske verdier og kulturell identitet i Norden, og den har fortsatt enorm populær appell over hele verden. De foreslåtte stedene demonstrerer de sentrale trekene: ekspansjon, kulturell kommunikasjon og en sterk narrativ tradisjon i fortid og nåtid (Unesco WHL, oversatt her).¹

Den siste setningen her refererer til at Vestfolds vikinggraver også har hatt stor symbolsk betydning i moderne tid og dermed utgjør et «minnelandskap» (a memorial landscape). Dette skiller dem fra andre gravfelt og hauger som dem i Uppsala eller Jelling, hevdet de norske forslagsstillerne.

Vikingene i nominasjonsteksten representerte altså «universelle verdier» ved å være internasjonale, nærmest globale, i sin geografisk ekspansive utfoldelse, noe som ble gjort mulig av den avanserte skipsteknologien deres. Gravhaugene – og skipene som noen av dem har vist seg å inneholde – blir monumenter over denne aktiviteten. Den fremstilles som et gode i seg selv, men også som et middel til kulturkontakt og internasjonal kommunikasjon. De nordiske statene som vokste frem i samme periode, blir nærmest å forstå som eksempler på potensialet i slik virksomhet. Dermed blir det tydelig at vikingkulturens «universelle verdier» er solid forankret i nåtiden: Kulturutveksling, kommunikasjon, forandring, vekst og avansert teknologi er sentrale honnørord i vår egen tids politiske retorikk. Slike forbindelser ble også eksplisitt fremhevet i understrekingen av at stedene allerede var minnesteder, altså historiske steder som nåtiden allerede hadde tatt eierskap til. Selv om nominasjonen ikke nådde opp i Unesco-sammenheng, gir den et godt innblikk i kulturarvtenkningens fortidsformatering.

Hvert av stedene i nominasjonen ble bare gitt korte omtaler. Borrefeltets og haugenes størrelse ble nevnt, sammen med funnene fra 1852 der «objects found in the grave show artistic craftsmanship of the highest quality». Borrehaugenes kanskje viktigste kvalitet ble presentert under formularets punkt om autentisitet og integritet: «Several of the Borre mounds have not been touched since the Viking Age» (Unesco WHL). Unescos maler gir liten plass for detaljerte beskrivelser, og formuleringer som tydelig treffer bedømmelseskriteriene, må

prioriteres. Dermed vil tekstene som oversendes alltid komme til å reflektere Unesco-byråkratiets egen språkbruk og systemets egne verdier. I denne sammenhengen representerte det nasjonale ved Borreparken ingen gangbar valuta. Dette gjaldt både for den nasjonale ideologien som hadde stått sentralt i mellomkrigstiden, og for ontologien som nasjonalparken fremdeles representerte lokalt. Unesco-nominasjonen bidro dermed til den avnasjonaliseringen av parken som allerede hadde pågått en tid. Owe Ronström har påpekt at verdensarvarbeid innebærer forhandlinger mellom flere nivåer og ulike typer verdier. Det er ikke gitt at lokale verdier også gjelder på verdensarvnivå – eller omvendt. I sin undersøkelse av hvordan Visby på Gotland kom inn på verdensarvlista, har han vist hvordan dette samtidig førte til produksjonen av en destinasjon, en reiselivsattraksjon med stadig svakere forankring i det gotlandske landskapet og en tiltagende tilknytning til globalisert kulturindustri (Ronström 2008:94). I denne prosessen har byen blitt vakrere, mer velholdt og mer «typisk middelalder», samtidig som mennesker, gjenstander og visuelle uttrykk som ikke passer inn i dette bildet, er blitt fjernet og plassert utenfor. Verdensarvstatusen har betydd en gjennomgripende estetisering av byrommet, samtidig som mye av det som representerer verdier og hadde funksjon for Visbys lokalbefolkning, er blitt forvist. På Borre var nasjonal betydning blant det som ikke passet inn i verdensarvmaskineriets logikk og verdsetting. Et nesten paradoksalt trekk ved forhandlingene og omformateringene som dette innebar, var at Borres nasjonale betydning først og fremst var blitt til en lokal verdi, og dermed hadde sine fremste forsvarere blant lokalmiljøets egne aktører. De nasjonale autoritetene på sin side, representert ved Riksantikvaren og den arkeologiske ekspertisen, identifiserte helt andre verdier på Borre.

Festival, marked og midgardsblot

I 2017 endret *Midgard historisk senter* navn og ble til *Midgard vikingssenter*. Navneskiftet ble lansert som «del av strategien for å gjøre Borre til et internasjonalt senter for formidling av vikinghistorie». Navneskiftet kom ikke alene, men inngikk i en større profilendring knyttet til «attraksjonsutvikling av Midgard og gildehallen» (Gjengangeren 28.04.2017, s. 7). En viktig drivkraft i dette arbeidet var arkeologen Anne Doksrød. Da hun overtok som leder av Midgard i 2015, hadde hun i flere år vært fagansvarlig for senterets formidlingsarbeid. Lederskiftet brakte nytt navn og nye aktiviteter, men var også en videreføring av initiativer og planer som Doksrød hadde arbeidet med tidligere.

Innvielsen av gildehallen i 2013 hadde form av en storslått todagers festival. Blant de populære innslagene var nyskapningen «slaget på Borre» og musikalsk underholdning med «tradisjonell vikingmusikk» (Gjengangeren 08.07.2013, s. 3). Senere kom festivalen til å bli gjentatt hvert andre år, og alternerer nå med vikingkaupangen, markedet som Borre vikinglag helt siden 1994 har arrangert på stranda like nedenfor Borreparken. Vikingfestivalen markerte imidlertid hallen og området omkring den som det nye stedet for vikingrelaterte aktiviteter på Borre. Gjennom de påfølgende årene har Midgardsenteret lansert sesongprogram med et vidt spekter av arrangementer og tilbud, knyttet til blant annet mat, øl, musikk, smykker og tekstiltradisjoner, og med aktiviteter som rollespill, vinglek, brettspill, skattejakt, julefeiring og «prøv deg som arkeolog». Et fellestrekk er at dette formidlingsarbeidet bare i liten grad består av tradisjonelle foredrag eller seminarer, og i stedet tilbyr opplevelser og inviterer til aktiv deltakelse fra et publikum av både voksne og barn. En både typisk og populær aktivitet har vært det som ble kalt «Grønne vikinger-kurs», der både barn og voksne

har kunnet lage påskepynt, bærenett i hyssing og voksmodeller for bronsestøping – alt basert på en løselig påstand om vikingenes «grønne» og bærekraftige levemåte.

Sommeren 2015 var tiden inne for neste vikingfestival, denne gang med Midgardsenteret som en mer erfaren arrangør, «med større mangfold enn noensinne» og et stort innslag av internasjonale deltakere (Gjengangeren 26.06.2015, s. 4). Denne festivalen tok imot over to tusen besøkende og bød på et variert utvalg av opplevelser som kampshow ved Borrefylkingen, strupesang, eventyrfortelling og salg av vikingvarer som smykker og lærvarer. *Gjengangeren* rapporterte at «musikk fra bukkehorn og lur lyder fra gildehallen, og lukten av nystekte vikingpannekaker henger i luften». Blant både besøkende i «sivil» og markeds- og festivaldeltakere med vikingutstyr var mange utlendinger. Lokalavisen kunne også fortelle at enkelte av dem som deltok med håndverksbod og salg av egne varer, hadde dette som hobby, livsstil og til dels næring, og reiste fra marked til marked i Europa gjennom hele sommeren (Gjengangeren 06.07.2015, s. 12). Her møter vi dermed de samme generiske vikingene som på Stiklestad og ved Hafrsfjord, til dels også i skikkelse av de samme faktiske personene. De har ikke noen strengt nødvendig tilknytning til stedet der de befant seg og der markedet eller festivalen foregikk, men er aktører i et intensjonalt og bevegelig nettverk.

Samme sommer så også en annen nyskapning dagens lys på Borre. Festivalen *Midgardsblot* ble arrangert for første gang, også den i området ved gildehallen. *Midgardsblot* er en festival konsentrert om sjangrene black metal, folk, neo-pagan og etnisk musikk. Blotet har også en markedsdel for salg av musikk og håndverk og seminarer om vikingtid og vikingkultur. Med unntak av pandemiårene har festivalen blitt et fast årlig arrangement på Borre. I enda større grad enn de øvrige arrangementene trekker den et stort internasjonalt publikum.

Som leder har Doksrød understreket at Midgard har som mål å øke aktiviteten og nå ut til et stort publikum: «Midgard har ambisjoner om å være det ledende vikingsenteret i regionen» (Gjengangeren 25.04.2017, s. 4). Dette var bakgrunnen både for navneskiftet og for den nye basisutstillingen som var under utvikling. Navnet skulle gjøre Midgard mer tilgjengelig for internasjonale turister. Utstillingen som åpnet våren 2018, ble på sin side omtalt som Midgards største satsning siden åpningen i 2000. Tittelen var «Hauger, haller, hav», og skulle vise til «de tre områdene som karakteriserer vikingenes liv» (Gjengangeren 02.05.2018, s. 14). I tillegg til bilder, tekster og en del originale gjenstander var digitale produksjoner en viktig og dominerende del av utstillingen. Dette er også den delen av utstillingen som publikum møter først. Den skal gi både kunnskap og visuell opplevelse av ulike sider ved vikingenes liv. Flere av opptakene er gjort i Midgardsenterets egen gildehall. Aktørene er personer som også ellers driver vikingrollespill som hobby (Resløyken 2022:66). Sommeren 2018 inntok vikingene også rundkjøringen der fylkesveien møter veien som går gjennom bygdesenteret på Borre, rett vest for Midgardsenteret. En stor eik hadde måttet felles i Hortens bypark, og den lokale kunstneren Stian Antonsen fikk oppdraget med å bruke materialet til å skjære ut fire store vikinghoder som ble montert i rundkjøringen, hvert av dem omkring 120 cm høye. For Midgardsenteret ble utsmykningen «en spennende attraksjon i seg selv og en flott markedsføring av senteret (...) Ansiktene blir identiske med vår nye logo, og vi håper og tror at vi blir tydeligere for publikum på denne måten», uttalte Doksrød (Gjengangeren 28.07.2018, s. 12). Rundkjøring var merkevarerbygging (Eriksen 2021).

Et samvirke mellom ulike faktorer har muliggjort den økte aktiviteten på Midgard. Senteret har samarbeidet aktivt med både Horten kommune og Vestfold fylkeskommune for å realisere

vikingsatsningens mål om å «bli best i Europa på vikinger» (24.04.2015, s. 4–5). Ivrige politikere har argumentert både for en nyanlagt vikinghavn og for spennende nye gravhauger som ville kunne oppleves fra innsiden (Gjengangeren 07.04.2015, s. 4).

Gildehallen selv hatt stor betydning for den økte aktiviteten. Den gir lokaler for mye av virksomheten og bidrar til å forme den som «vikingopplevelser». Den fungerer også effektivt som sceneri for festivalene. Fra 2020 har hallen vært omgitt av et palisadeverk med en stor inngangsportal. Disse elementene bidrar til å forme et avgrenset og lukket område og skaper samtidig et fortettet «vikinglandskap» som kan oppleves direkte. Med sine adkomstveier, stier og skilting har anlegget rundt hallen også medført en «vikingifisering» av området nord for Borreparken og Midgardsenteret. På denne måten er det historiske stedet Borre blitt større. Samtidig har det flyttet seg. Gildehallen er blitt det historiske stedets sentrum, mens parken og gravhaugene har en mer perifer posisjon. Denne forskyvningen gjenspeiles også i informasjons- og profileringsmateriale. Først etter å ha bladd seg forbi toppattraksjonene Midgard Vikingsenter og Gildehallen, vil opplevelseshungrige turister som går inn på nettstedet *Visit Horten* få vite at den vakre Borreparken befinner seg «like nedenfor Midgardsenteret» (Visit Horten).

Aktivitetene på Midgard har god forankring i lokalmiljøet. Lokale politikere støtter arbeidet med utbygging og økt synliggjøring. Lokale skoleklasser benytter seg av undervisningsopplegg ved senteret. I skoleferiene tilbyr Midgard barne- og familierettede aktiviteter som er populære og ofte godt besøkt. Vikingfestivalen gjennomføres i nært samarbeid med både Borre vikinglag og Borrefylkingen. Vikinglaget, som altså lenge sto for den nordiske vikingkaupangen på stranda, er særlig opptatt av håndverkskunnskap og håndverkstradisjoner, og har mange svært kompetente utøvere (Borre vikinglag). Borrefylkingen på

sin side driver med gjenskaping av vikingtidens kampteknikker, samtidig som medlemmene bruker mye tid på å lage drakter og annet utstyr som skal være mest mulig historisk korrekt (Borrefylkingen). Selv om festivaler og markeder med stolthet omtales som både nordiske og internasjonale, er store deler av publikum ved disse sommerarrangementene også fra nærområdet.

Til grunn for arbeidet på og rundt Midgard ligger mer allmenne forestillinger om kulturarv, det vil si om fortiden som verdier som må forvaltes, ressurser som kan utvikles og om arvingenes aktive rolle i denne virksomheten. Arbeidets lokale forankring har derimot ikke vært ledsaget av noe tydelig lokalt særpreg. Aktivitetene dreier seg verken om Ynglingekongene, Snorres fortellinger, Norgeshistorien, nasjonalparken eller i vesentlig grad om gravhaugene i parken og deres spesifikke historie. Arbeidet med å profilere Midgard og ønsket om å bli et «ledende vikingfylke» har ikke bare brakt med seg en nedtoning av den nasjonale ideologien som tidligere ble knyttet til Borre, men også mer generelt gjort at det historisk spesifikke er blitt visket ut. Det lokalt særegne ved gravfeltet og haugene får mindre vekt – slik som landskapet og gravhaugenes plassering på det store raet, de gamle strandlinjene, de store sandgrunnene og skjærgården der fjorden åpner seg mot sør. Det gule båndet av bekkeblom om våren, som Nicolaysen kunne observere mellom Borreskåla og prestegårdsjordet i 1852 (se kapittel 5), kan ha forsvunnet med moderne drenering, men ville neppe heller hatt noen plass i dagens kulturarvsarbeid. Paradoksalt nok har arbeidet med profilering og strategisk merkevarerbygging altså bidratt til å fjerne lokalt særpreg og spesifikk historie. Tilbake står gjenkjennbare elementer som sirkulerer blant konkurrerende aktører i samme marked.

Vikingene man møter på Borre er dermed temmelig like de som kan påtreffes på Stiklestad, ved Hafrsfjord og ved mange

andre av de tallrike vikingsentrene, vikingmarkedene eller vikingfestivalene som i dag finnes over store deler av Nord-Europa. En konkret årsak til denne likheten kan være, som allerede påpekt, at det faktisk er noen av samme personene, vikingskipene, salgsbodene, gjøglerne osv. som sirkulerer. Mer vesentlig er det likevel at vikingene slik de opptrer og formidles både på Borre og andre steder, først og fremst er generiske typer eller skikkelser, altså konkrete representanter for en generelt definert vikingtid eller vikingkultur. De hører til i et vikingunivers der det troverdige og autentiske fremfor alt består i deltakernes kompetanse som håndverkere, tradisjonsbærere, formidlere, rollespillentusiaster, historiegjenskapere eller annen type kulturarvsaktører (jf. Resløyken 2022:67–68). Dette universet er verken lokalt eller nasjonalt, men felles og delt blant dem som interesserer seg for det. Det har en sterkere forankring i internasjonal populærkultur av spill, musikk, filmer, smykker, klær og våpen gjennom sosiale medier enn i det nasjonale eller lokale (Axelsson 2022). Adgang og status reguleres rett nok av kunnskap og kompetanse og av krav til at det man gjør, forteller, selger eller har på seg skal være «historisk korrekt», men vikinguniverset er likevel mer nåtidig enn historisk. Det tilbyr et rom for lek, handling, kreativitet og opplevelse som er historisk basert, men som i sin helhet befinner seg i deltakernes egen nåtid, og der de selv er aktørene.

Et slikt generisk og nåtidig vikingunivers er også en nødvendig forutsetning for Vestfolds ambisjon om å bli et «ledende vikingfylke», det være seg i Norge eller Europa. Allerede i 2015 kunne Høyre-politiker Lene Westgaard-Halle påpeke at Vestfold fylke hadde investert mellom 40 og 50 millioner i «vikingrelaterte prosjekter» og konkludere med at «vi er i ferd med å bygge opp en vikingkultur» (Gjengangeren 10.03.2015, s. 6). Utgangspunktet for satsningen var mengden av fortidsminner og arkeologiske spor i fylket. Som profileringsarbeid dreier satsningen seg likevel i stor

grad om å bygge opp noe nytt, ikke om betydningen som fylket engang hadde. Gjennom investeringer og utviklingsarbeid skal «vikingarven» forvaltes på en slik måte at fylket hevder seg mot andre, sammenlignbare nåtidsaktører. Vikingkulturen er fremtid.

Reformatert som vikingkultur forsvinner vikingtidens tidsdyp. Samtidig forandrer vikingene seg også. De fremstår som en slags etnisk gruppe, på linje med andre slike grupper i pluralistiske samfunn. På samme måte som andre etniske grupper, religiøse grupper eller urfolksgrupper kan vikingene kjennes igjen gjennom sin «kultur», forstått i form av et nokså fast repertoar: Håndverkstradisjoner (smykker, vev, keramikk), idrett og våpen (kampsport), byggeskikk (gildehallen og palisaden), livsform (mat, drikke og klær) eller religion, riter og tro (mytologi, symboler, gravskikk). Det nyeste tilskuddet til repertoaret ser ut til å være «bærekraft» (naturmaterialer og gjenbruk). Denne etniske kulturen kan formidles som både kunnskap og opplevelse. Som kulturarving kan den enkelte få del i den gjennom å tilegne seg de nødvendige ferdighetene eller ved å være med på aktivitetene som tilbys.

Avnasjonaliseringen av Borreparken har foregått gjennom store deler av etterkrigstiden, men har særlig skutt fart etter tusenårsskiftet. En rekke ulike faktorer har bidratt til denne utviklingen. Arkeologisk arbeid, fra 1980-årenes Borreprosjekt og fremover, har gitt økt kunnskap om områdets betydning som maktsentrum i jernalderen og påvist viktige fysiske spor som forteller om dette. Samtidig har denne kunnskapen ført til at fortellingene fra Snorre har fått mindre betydning. Midgardsenteret ble viktig for formidlingen av den nye kunnskapen og har også bidratt til at det historiske stedet har vokst i omfang. Unesco-søknaden på sin side har reformatert Borre som verdensarv med vekt på «fremstående universell verdi». Dette har ført til en nedtoning både av stedets eldre nasjonale betydning og av den

nye gildehallen og andre samtidsgrep. Den opplevelsesorienterte formidlingen som har en viktig plass på Borre i dag, og som er del av fylkets store vikingsatsning, har heller ingen plass for det nasjonale. Her blir vikingene snarere til internasjonalt gjenkjennbare typer eller figurer.

Både verdensarvsøknaden og vikingsatsningen innebærer en form for oppskalering, der vikinger og vikingtid plasseres inn i andre målestokker enn den lokale og nasjonale. Oppskaleringen som den konkurransepregede vikingsatsningen representerer, dreier seg mye om størrelse og om posisjonering i et internasjonalt kjent vikingunivers. Verdensarv dreier seg på sin side om det globale og universelle, det vil si om verdier som hele menneskeheten tenkes å ha ansvar for og del i. Begge oppskaleringene har imidlertid ført til generaliseringer. Borre og fornminnene der er blitt skrevet inn i sammenhenger med liten plass for det lokale, konkrete og spesifikke. I denne prosessen har det mest særegne, unike og karakteristiske ved stedet blitt overlatt til lokale aktører: Ynglingekongenes graver, lekeplassen, møteplassen og turstiene i *Nassjon*, de årlige 17.mai-feiringene og stoltheten over en helt egen nasjonalpark.

Epilog

Historiske steder blir ikke til av seg selv. De krever et vedvarende arbeid som knytter sammen tid, sted, kunnskap og opplevelse. Denne boka har undersøkt slikt stedsskapende arbeid på Borre, Stiklestad og i regionen omkring Hafrsfjord. Arbeidet med å gi stedene historisk mening har først og fremst foregått fra slutten av 1600-tallet og frem til i dag. Fornminner, lokale stedsnavn og folketradisjon kan nok ha minnet om en fjern fortid også tidligere, men lenge var stedene likevel først og fremst fysiske plasser i lokale landskap. Stiklestad hadde *religiøs* verdi i katolsk tid, som stedet for St. Olavs martyrium og som pilegrimsmål, men disse betydningene forsvant med reformasjonen. I stedet ble Hellig-Olav et vesen som hørte folketroen til, utstyrt med overnaturlige krefter på samme måte som hulder og nøkk og med makt til å forme natur og landskap. *Historisk* mening som plasserte dem i sentrum for konsekvensrike hendelser og prosesser, fikk stedene først gjennom den lærde antikvarianismens arbeid med å knytte middelaldertekstene sammen med fysiske steder og materielle levninger. Dette arbeidet skapte kunnskapsobjekter som kunne undersøkes og oppleves direkte. I form av beskrivende og fortolkende tekster kunne kunnskapsobjektene samtidig begynne å sirkulere i lærde kretser.

I denne boka er Tormod Torfæus' leting etter Harald Hårfagres grav i 1680-årene det eldste eksemplet på slikt arbeid, mens Nicolai Nicolaysens undersøkelser på Borre sommeren 1852 er det yngste. Mer enn 150 år skiller de to, men likhetstrekkene er likevel mange i både metodikk og tenkemåte. Samtidig er Nicolaysens arbeid også preget av at en mer moderne form for arkeologisk forskning var i ferd med å bli til. Fra slutten av 1800-tallet og frem til andre verdenskrig ble de historiske stedene plassert inn i nasjonale rammer. Dermed ble deres betydning for et større norsk felleskap og for en sammenhengende norsk historie kraftig understreket, og arbeidet som ble lagt ned i dem, endret karakter. Prosessene selv var likevel sterkt preget av motsetninger og konflikter. Rikssamlingsjubileet i Haugesund i 1872 ble drevet frem av en ny by som ville markere seg overfor sentrale myndigheter. Stiklestads nasjonale betydning var et element i Venstrebevegelsens politiske kamp, både i 1880-årenes unionsstrid og under kirkejubileet i 1930, da også motsetningene mellom den lutherske statskirken og den katolske kirken i Norge ble et tema. Borreparkens etablering hadde forgreninger inn i spenningene som ble skapt gjennom en ny kapitalisering av landbruk og landbrukseiendommer, samtidig som den reflekterer konfliktlinjene i debattene om vern og bevaring av folkekultur. Fra 1930-tallet og framover knyttet NS alle de tre stedenes historiske betydning til nasjonalsosialistisk politikk og ideologi. Først etter andre verdenskrig har stedenes nasjonale betydning vært omfattet av alminnelig konsensus. Særlig for Stiklestads vedkommende ser NS' aktive bruk og det påfølgende arbeidet med å gjenerobre stedet etter frigjøringen, ut til å ha spilt en viktig rolle i denne harmoniserende prosessen. Dette arbeidet har samtidig omfattet en økt estetisering, og åpnet for forskyvninger der stedenes betydning har beveget seg fra partipolitikk til kulturpolitikk og derfra videre til felt som regional næringsutvikling og merkevarebygging.

Ulike tolkninger og ulik kunnskap ligger til grunn for disse endringene. Arkeologisk og historisk forskning har hatt stor betydning for å øke kunnskapen om de historiske stedene og å autorisere den som troverdig. Men like viktige endringer gjelder det som her har blitt kalt fortidsformateringer, det vil si de ulike måtene som fortiden er blitt brakt inn i nåtiden på. Arbeidet som er blitt utført, representerer nettopp slike formateringer. For den antikvariske kunnskapstradisjonen var fortiden formatert som fragmenter eller «ødelagte rester av historie som helt tilfeldig hadde unnsuppet tidens skipbrudd», som den engelske filosofen Francis Bacon hadde formulert det i 1605 (Bauman og Briggs 2003:74). Disse kunnskapsobjektene var fragmenter i dobbelt forstand. De materielle levningene ble forstått som ødelagte rester og bruddstykker av en helhet som hadde eksistert i fortiden, men som var tapt for alltid. I tillegg ble levningene også betraktet som bruddstykker av den virkeligheten som sagaene og andre litterære kilder fortalte om. Her var det altså tekstene som representerte den helheten som gjenstandene viste til. Den var fremdeles tilgjengelig og kunne brukes til å kaste lys over de materielle fragmentene, men i motsetning til dem, hadde denne helheten aldri vært annet enn rent tekstlig.

Til forskjell fra dette hvilte 1800- og 1900-tallets nasjonsbyggende arbeid på fortidsformateringer der kontinuitet og sammenheng sto sentralt. Her fikk de bevarte restene fra fortiden representere sammenheng og identitet over tid, lange historiske linjer og et sammenfall mellom rikets og nasjonens historie. Historisk og arkeologisk forskning utvidet kunnskapsgrunnlaget i denne perioden, men først og fremst ble fortidsfragmentene selv omformatert. Det beste eksemplet på slike endringer er Haraldshaugen i Haugesund, der steinen som Torfæus hadde antatt at stammet fra Harald Hårfagres grav, ble satt inn i den nybygde gravhaugen som dannet fundament for rikssamlingsmonumentet

i 1872. Verken steinen selv eller kunnskapen om den hadde endret seg vesentlig siden Torfæus' tid, men steinen kunne likevel omformateres fra å være et fragment av en tapt helhet som var kjent fra en tekst, til å bli kjernen i et monument over de lange linjene og den historiske kontinuiteten i det norske riket.

Fra 1990-tallet og framover har fortiden i økende grad blitt formatert som arv – Olavsarv eller mer generelt kulturarv. Også i denne perioden har kunnskapsgrunnlaget vokst og muliggjort nye tolkninger, men igjen er dette bare del av forklaringen. Når fortiden blir formatert som arv, settes eierskap og eiere i sentrum, samtidig som spørsmål om bruk og forvaltning av de nedarvede verdiene får betydning. Dette har i sin tur åpnet opp for at verdiene som arven representerer ikke bare er av kulturell og symbolsk art, men også kan gi økonomisk uttelling.

Fortidsformateringene skal likevel ikke forstås som mekanisk styrende prosesser. Snarere er de kulturelt virksomme betydningslogikker som på ulike måter ordner og skaper mening i kunnskap og spor fra fortiden som dermed blir relevante i nåtiden. Dermed representerer de også mer enn tolkninger av enkeltfunn eller -steder, og tjener til å skape større bilder og sammenhenger. Fortidsformateringene som er blitt diskutert i denne boka, er ikke unike for de historiske stedene som er blitt undersøkt her og heller ikke begrenset til dem. Tvert imot tjener de til å sette disse stedene i sammenheng med hvordan fortiden mer generelt er blitt forstått, brukt og snakket om. Ulike fortidsformateringer er heller ikke gjensidig utelukkende, men kan leve side om side fordi de er relevante og virksomme i ulike sammenhenger. Strukturelle og relativt abstrakte formateringer kan for eksempel dominere i moderne vitenskapelig kontekst, samtidig som den samme fortiden kan formateres som kulturarv i mer allmenne formidlingssituasjoner, slik det for eksempel skjer på Avaldsnes. «Sjøkongen» som står i sentrum her, er både en historisk

skikkelse hos Snorre, et punkt i en strukturell utvikling som diskuteres i arkeologisk fagdebatt, en mektig lokal høvding i formidlingsarbeidet på Avaldsnes og en gjenkjennelig gubbe fra brygga for *Aftenposten* (se kapittel 11). Ofte blir formidling til et allment publikum betraktet som forenkling og popularisering av mer «egentlig» vitenskapelig kunnskap. Når disse måtene å snakke om fortiden på i stedet forstås som ulike formateringer av samme fortid, kommer det klarere frem hva som kjennetegner hver av dem og hva slags arbeid de representerer, samtidig som forholdet mellom dem ikke blir redusert til et enkelt hierarki (kapittel 11). Det blir også tydelig at ulike situasjoner og kommunikasjonsformer stiller ulike krav til formatering for at fortiden skal gi mening.

Som denne boka har vist, vil det også variere over tid hvilke fortidsformateringer som best fungerer som sosial og politisk kapital, og som best representerer en retorikk der fortiden blir effektivt til stede i nåtiden. Eldre formateringer vil ikke nødvendigvis forsvinne når nye kommer til, men kan oppleves som utdaterte, og dermed bli lite virksomme. Både Rikssamlingsmonumentet i Haugesund og Brøggers retorikk om Borrehaugene som kongegraver og «rikshage» er eksempler på slike nasjonale fortidsformateringer som er gått ut av bruk og dermed ikke lenger har samme virkekraft eller kulturelle energi som da de ble til. Likevel dreier dette seg ofte mer om stil, formspråk og konkret arbeid enn om nasjonale budskap i seg selv. Det store jubileet som skal feires i 2030 med sentrum i Stiklestad (se videre nedenfor), viser for eksempel tydelig at nasjonal fortidsformatering fremdeles har stor betydning i Norge, men også at forståelsen av både nasjonalt fellesskap og fortidens betydning i nåtiden har endret seg.

Det er altså mange likheter mellom de historiske stedene som har blitt undersøkt her. Det gjelder forankringen i skriftlige

middelalderkilder som knyttet dem til kongerike og kongemakt, arbeidet som gjorde dem til kunnskapsobjekter og historiske steder, og fortidsformateringene som har gitt stedene nåtidsmening og forandret dem over tid. Samtidig har hvert sted sin unike historie, og til tross for fellestrekkene, er det også store forskjeller i betydningen de har i dag.

Hafrsfjord er aldri blitt entydig etablert som historisk sted. Det skyldes ikke først og fremst tvilen som nyere forskning har skapt angående slagets betydning eller rikssamlingens rekkevidde, men har snarere å gjøre med fysiske og materielle forhold og med arbeidet som de har gitt opphav til. Både Tormod Torfæus og senere antikvarer var langt mer opptatt av å identifisere de fysiske sporene etter Harald Hårfagres grav enn av slagstedet i fjorden. Rikssamlingsjubileet i 1872 og monumentet som ble reist ved denne anledningen, stadfestet forskyvningen fra hendelse til person og fra Hafrsfjord til Haugesund. Søk etter materielle spor og levninger fra slaget i sjøbunnen i Hafrsfjorden har derimot foregått i vår egen tid. Et prosjekt i regi av Stavanger maritime museum i samarbeid med regionens arkeologiske fagmiljøer har bidratt til nye faglige diskusjoner om slaget, rikssamlingen og Hafrsfjord som havn og slagsted, men ikke brakt materielle funn (Stavanger maritime museum). Nye forsøk med bruk av avansert teknologi fra oljeindustrien, har så langt heller ikke gitt slike resultater. I den samme perioden har Avaldsnesprosjektet og arbeidet som er gjort der, derimot både skapt et «nytt» historisk sted i regionen og bidratt til nye forflytninger. Slik rikssamlingsjubileet i 2022 tydelig viste, er den fortiden som ble feiret, nå knyttet til hele regionen snarere enn til ett konkret (slag) sted, samtidig som betydningen av hendelsene også er forskjøvet fra nasjonalt til regionalt nivå. På denne måten har arbeidet gjort det historiske stedet større, noe som åpner for flere og mer komplekse fortellinger, men er mindre enn noen gang knyttet

til en konkret, avgrenset lokalitet og samtidig også i mindre grad til en samlende rikshistorie.

Til tross for både fylkeskommunale vikingvedtak og lokal stolthet over å ha en helt egen nasjonalpark, har Borre på sin side mindre betydning som nasjonalsymbol i dag enn da parken ble innviet i 1932. I motsetning til Hafrsfjord og Stiklestad er Borre ikke lenger et navn med tydelige nasjonale assosiasjoner utenfor lokalmiljøet. Som påpekt i kapittel 12 er det lite belegg for at NS' bruk av parken brakte den i varig vanry etter 1945, men mellomkrigstidens mest kraftfulle, nasjonale retorikk kom mer generelt til å gå ut av bruk etter frigjøringen. For Borreparkens vedkommende ser dette ut til å ha medført en dreining bort fra snakk om kongegraver og rikshistorie og over mot fremheving av natur, landskap og estetikk. Borreparkens kvaliteter som utflukts-, rekreasjons- og stevnested har bidratt til denne utviklingen. Det arkeologiske arbeidet på 1980-tallet gjorde også sitt til å plassere Borrehaugene inn i nye og mindre uttalte nasjonale betydninger. Arbeidet med å få Borregravene inn på Verdensarvlista fortsatte denne vendingen bort fra det nasjonale til fordel for universelle verdier som samsvarte med Unescos kriterier og krav. Endelig har satsningen på festivaler, markeder og vikingrelaterte aktiviteter de siste tiårene betydd tilpasning til en internasjonal kulturarvsøkonomi fremfor understreking av nasjonal historie. I lokal sammenheng er Borres nasjonale betydning derimot fremdeles sterk og viktig.

Stiklestad fremstår i dag som Norges viktigste historiske sted. Det understrekes blant annet av at jubileet som planlegges for 2030, er definert som et nasjonaljubileum. Det som skal feires, er imidlertid verken slaget, kongens død eller kristningen av Norge i 1030, men at «Norge har bestått som rike i 1000 år» (Nasjonaljubileet 2030). Denne forståelsen finnes nedfelt i regjeringen Støres plattform, Hurdalsplattformen, som

også utpeker Stiklestad nasjonale kultursenter som «nav» for feiringen. En slik entydig oppfatning av Stiklestads nasjonale og historiske rolle har vokst frem etter andre verdenskrig. Fra midten av 1950-tallet kom Spelet til å fungere som den viktigste iscenesettelsen av Stiklestads historiske betydning. Gjennom de siste tiårene har arbeidet blitt utviklet og utvidet av Stiklestad Nasjonale Kultursenter.

Samtidig understreker jubileumsplattformen tydelig at det forestående jubileets fortidsformatering og nasjonale «vi» er annerledes enn ved tidligere feiringer. Den nasjonale retorikken har også fått et nytt innhold. Under mottoet «Norge i tusen år», skal jubileet først og fremst feire alle de tusen årene *etter* slaget i 1030. Det erklærte målet er

... å skape et jubileum som tar utgangspunkt i fortiden, men som har stor betydning for både nåtiden og fremtiden. Vi ønsker at jubileet brukes til å invitere alle i Norge til samtale om felleskap og samfunnet vi lever i. Hva bygger det norske samfunnet på og hva skal det bygge på videre? Hvordan skaper vi et livskraftig demokrati i en stadig mer polarisert verden? (Nasjonaljubileet 2030)

Med denne profileringen vil jubileet ha «fokus på sosial bærekraft» og bidra til «at bærekraftsmålene som helhet nås innen 2030» (Jubileets verdigrunnlag). Historie og fortid er altså ingen dominerende tematikk. Med formuleringen «tusen år med historie gir tusen historier å fortelle» blir fortid forvandlet til mangfold og historie til et flerstemt og sammensatt kor av aktører, erfaringer og fortellinger. Selv om historisk kontinuitet og sammenheng danner grunnlaget for det nasjonale «vi» som også dette jubileet arbeider med å italesette, blir nasjonen først og fremst forstått som et levende, spørrende og diskuterende nåtids- og fremtidsfelleskap.

Middelalderens fortellinger knyttet Borre, Hafrsfjord og Stiklestad til rikspolitiske hendelser og mektige menn. Begivenhetene som skildres, er konsekvensrike og har betydning langt ut over seg selv. I dag er det andre fortellinger som presenteres på de historiske stedene. Sagalitteraturens navngitte menn og kvinner har i stor grad måttet vike for en annen skikkelse: Vikingen er blitt den nye hovedpersonen. De historiske stedene har vikingmarkeder og vikingfestivaler, de tilbyr vikingaktiviteter av ulikt slag og er selv del av regionale eller fylkeskommunale viking-satsninger. Vikingen er til stede i navn, logoer og som profilering, og står sentralt i formidling, medieomtaler og strategier. Denne fokuseringen på en skikkelse fremfor på konkrete historiske personer og hendelser representerer den mest gjennomgripende endringen de historiske stedene har vært gjenstand for siden de først ble gjort til kunnskapsobjekter. Den er dessuten felles og lik for alle de tre stedene som har blitt undersøkt her.

I eldre kilder ble ordet viking brukt om konkrete personer og aktiviteter: Det å dra i viking eller på vikingtokt, som *noen* mennesker gjorde *noen* ganger. I historieskrivingen helt opp til slutten av 1700-tallet ble viking forklart som sjørøver eller pirat, og virksomheten altså ikke vurdert som særlig aktverdig eller positiv. Vikingene var røvere og kriminelle. Først omkring midten av 1800-tallet kom «vikingtid» i bruk som periodebetegnelse. Hensikten var å sette navn på den økonomiske og politiske utviklingen som vikingtoktene bidro til, og på samfunnsformen som dette skapte (Haavardsholm 2004). Gradvis har begrepet deretter utviklet seg til å omfatte menneskene som levde i denne perioden, nokså uavhengig av hva hver og en av dem måtte ha foretatt seg. Arkeologisk arbeid har gitt omfattende og detaljert kunnskap om slikt som de gamle skriftlige kildene forteller lite om, som vikingtidens sosiale forhold, levevis, bolig- og gjenstandskultur. Både denne nye kunnskapen og popularisering av den har bidratt

til at vikingene i dag nærmest fremstår som en egen folkegruppe, med sin egen kultur, på samme måte som andre etniske grupper.

Denne utviklingen har endret de historiske stedene på grunnleggende måter. Da Borre, Hafrsfjord og Stiklestad ble formet som kunnskapsobjekter og gjort til del av et nasjonalt kollektivt minne, representere de tre definerende punkter i norsk historie: Den første kongeætten på Borre, rikssamlingen i Hafrsfjord og kristningen på Stiklestad. De var bundet til hverandre som deler av den samme, store fortellingen. Det nye vikingfokuset gjør denne rikspolitiske fortellingen langt mindre viktig, samtidig som de spesifikke hendelsene og forholdene på hvert sted også havner mer i bakgrunnen eller forsvinner helt. Stedene danner ikke lenger en narrativ enhet. I stedet bindes de sammen på nye måter. Vikinginteressen åpner for et bredt spekter av nye skikkelser og scenarier. Når de historiske stedene ikke lenger er bundet opp til de navngitte personene og spesifikke hendelsene som middelalderkildene forteller om, skapes det samtidig et rom for «vikingkvinner» og «vikingbarn», for «vikingsmeder», «vikinghandelsfolk», «vikinggjøglere» og en lang rekke andre nye skikkelser og roller som sammen kan tenkes å utgjøre et samfunn eller en folkegruppe. Disse skikkelsene er heller ikke lenger knyttet til ett bestemt historisk sted og hendelsene som en gang skal ha funnet sted der. Som undersøkelsene i denne boka har vist, kan de samme skikkelsene tvert imot påtreffes på alle de tre historiske stedene, og i tillegg på mange andre steder i Norden og Nord-Europa der det også holdes vikingfestivaler, markeder eller er etablert en eller annen form for vikingrelatert virksomhet. Når disse nye vikingskikkelsene kan kalles generiske, er det fordi de ikke foregir å representere faktiske personer tilsvarende de som de historiske kildene forteller om, men snarere er konkretiseringer av mer generelle roller eller typer. Alt dette bidrar til å gjøre de tre historiske stedene mer like hverandre.

Hvert av dem er ikke lenger først og fremst scenen for rikspolitisk viktige begivenheter, men fungerer som sidestilte og prinsipielt likeverdige arenaer for utfoldelse og fremvisning av vikingenes kultur, liv og virke, ofte under samlebetegnelsen vikingkultur.

Vikingfokuset er tett knyttet sammen med at fortidens formateres som kulturarv og representerer nye typer arbeid basert på slik forståelse. Fortidsformateringer dreier seg om *hvordan* fortiden bringes inn i nåtiden: Måten dette gjøres på og de logikkene og argumentasjonsskjedene som gir fortiden mening og lar den bli virksom i nåtiden. Enhver slik formatering defineres altså av nåtidsperspektiv og nåtidsinteresser. Når fortiden formateres som kulturarv, innebærer dette mer spesifikt en fremheving av eiendom, med eiendoms- og disposisjonsrett til arvegodset. Som kulturarv er fortiden ikke noe fjernt og høytidelig som skal beundres på avstand, men noe man selv kan engasjere seg i og ta aktivt i bruk. Kulturarv inviterer til direkte og personlig deltakelse. Som kulturarv er fortiden interaktiv.

Dagens vikingkultur tilbyr nettopp slik interaktivitet. Den inkluderer personer som har omfattende kunnskaper og avanserte

Vikinger i kamp på festival (foto: forfatteren)

ferdigheter i håndverksteknikker, musikk eller kampsport og som bruker mye tid og store ressurser på å perfektionere seg på sine felt. Gjennom rollespill og ulike former for levendegjøring er det mulig å gå inn i vikingkulturen, finne sin egen viking og realisere denne skikkelsen med innlevelse og dedikasjon. Samtidig er det rom for dem som ikke ønsker så mye mer enn en rusletur på vikingmarkedet en fin sommerdag, kanskje med smaksprøver på øl eller mjød og noen artige aktiviteter for ungene underveis. Felles for dette mangfoldet er at fortiden er en ressurs for bruk i nåtiden, til å gå inn i, leke seg med og kanskje lære noe av, samtidig som spørsmål om anakronismer til en viss grad blir irrelevant. Det hele foregår jo uansett i nåtiden. Da kan både grønne vikingers påskepynt (kapittel 12), forventningen om at vikingskip skal ha redningsvester for barn (kapittel 11) og gildehall med dusj og toalett (kapittel 10) fortone seg fullstendig selvsagte og rimelige.

Vikingtid er fremdeles en periodebetegnelse. Den setter navn på siste del av jernalderen i Nord-Europa, tiden like før de nordiske landene ble kristnet i begynnelsen av den europeiske middelalderen. Den er også referansepunkt og bakgrunn for vår tids vikingkultur. Samtidig er det en viktig forskjell mellom disse to. Vikingsentre, vikingsatsninger og vikingfestivaler har fjernet stavelsen «tid» i navn og betegnelser. Det gjør ordene lettere å si, men har også andre viktige implikasjoner. Betegnelser og navn understreker at vår tids generiske viking ikke først og fremst er definert gjennom tilknytningen til en bestemt tid, men snarere tenkes å representere en spesifikk kultur. Også denne vikingen har røttene sine i en historisk periode, men opptrer og kan oppleves i nåtiden.

Kulturarvsarbeid kan beskrives som vern og formidling av verdier og spor fra fortiden, men forstås også som «metakulturell praksis» og «kulturalisering av kultur» (Kirshenblatt-Gimblett 1998; Hafstein 2008). Disse uttrykkene refererer til et kulturarbeid

der kulturen selv er råstoffet som bearbeides, og der resultatet av arbeidet er helt nye kulturformer og kulturelle uttrykk. Slik skapes også vikingkulturen. Alle fortidsformateringer vil ha et slikt element av nyskaping, men når fortid formateres om kulturarv, står dette helt sentralt. Forstått som arv blir fortiden til eiendom i nåtiden, og det som definerer den, er verdiene den representerer snarere enn fortiden den kommer fra. Som kulturarv kan vikingene dermed frikoples fra sin egen tidsepoke. Vikingtid kan bli vikingkultur, direkte tilgjengelig for deltakelse og aktivitet, lek, læring og opplevelser. «Vikingtiden er her» lyder hovedoppslaget på nettsiden til Midgard vikingsenter. Ikke lenger fjern og fortidig er vikingtiden blitt til et «her» som også innebærer et «nå» og en invitasjon til opplevelse.

Noter

- ¹ Vikings were the first to settle in Iceland and the first Europeans to reach Greenland and North America about 1000 AD. In so doing, the Vikings were the first people to succeed in opening routes across the North Atlantic to North America and eastward to the Russian Plain and Byzantium, connecting continents and cultural regions. Internally, Scandinavia witnessed an economic, religious and social transformation aided by a boom in internal and cross-cultural communication during the Viking period. The component parts represent key attributes of Viking culture while the ship is the common feature throughout. In modern times, Viking culture has contributed significantly to the creation of cultural coherence, symbolic values and cultural identity in the Nordic region, and it continues to hold immense public appeal world-wide. The component parts demonstrate clearly the key features, expansion, cultural communication and a strong narrative tradition past and present.

Litteratur og kilder

- Aall, Jacob 1838: *Snorre Sturlesons norske Kongers Sagaer. Oversatte af Jacob Aall*. 2 bind. Christiania, Mallings.
- Adresseavisa*, 29.07.1942; 31.07.1944; 29.06.1951; 27.07.2004; 28.07.2004; 27.07.2005; 06.03.2006; 23.03.2006; 24.04.2006; 20.08.2008.
- Aftenposten*, 23.05.1942; 01.08.1942; 16.05.1944; 30.05.1944; 30.07.2007.
- Aftenposten Historie*, 2017 nr. 12.
- Arbeidet*, 30.07.1934.
- Agulhon, Maurice 1988: La 'statuomanie' et l'histoire. *Histoire vagabonde. Ethnologie et politique dans la France contemporaine*. Vol I, Paris, Éditions Gallimard.
- Agøy, Nils Ivar 2018: Falske nyheter, alternative fakta og sleipe knep. Politiske folkemøter fra 1870-tallet til ca. 1900. *Heimen* 4, s. 361–374.
- Alsvik, Arne Hveem 2010: *Stiklestadmyten. Fire scener i utviklingen av en nasjonal minnerite*. Masteroppgave i Nordic Viking and Medieval Culture. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Amundsen, Arne Bugge 2002: «Naturvandring eller indre reise? Moderne norske pilegrimer i ideologisk dobbeltlys». I: Eriksen, A. et al. (red.), *Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv og minnespolitikk*. Lund, Nordic Academic Press, 3, s. 79–92.
- Andersen, Per Sveaas 1977: *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130. Handbok i Norges historie 2*. Bergen, Universitetsforlaget.
- Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.
- Angell, Svein Ivar 1994: *Frå splid til nasjonal integrasjon. Norsk nasjonalisme i mellomkrigstida*. Norges Forskningsråd, Oslo.
- Assmann, Aleida 2011: *Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Auerbach, Erich 1952: Typological Symbolism in Medieval Literature, *Yale French Studies* 9, s. 3–10.

- Axelsson, Bodil 2022: «Viking Jewellery on Pinterest: Drifting Digitisations and Shared Curatorial Agency». In: Axelsson, Bodil et al. (red.) *Museum Digitisations and Emerging Curatorial Agencies Online. Vikings in the Digital Age*. Cham, Palgrave Macmillan, s. 71–94.
- Bagge, Sverre 2019: *En kort introduksjon til Snorre Sturlasson. Historiker og dikter*. Oslo, Cappelen Damm akademisk.
- Bang, Anton Christian 1885: *Norges hellige Kilder efter Reformationen*. Christiania, Christiania Videnskabs Selskab.
- Bauman, Richard og Charles S. Briggs 2003: *Voices of modernity. Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bauman, Richard 2004: *A World of Others' Words. Cross-cultural Perspectives on Intertextuality*. Malden, MA, Blackwell.
- Bjørnson, Bjørnstjerne 1974: *Selvstændighedens æresfølelse. Artikler og taler i utvalg 1879–1905*. Utg. ved Knut Johansen. Bergen, Eide.
- Blehr, Barbro 2000: *En norsk besvärjelse. 17 maj-firande vid 1900-talets slut*. Stockholm, Nya Doxa.
- Blindheim, Charlotte 1953: *Borre nasjonalpark*. Horten, Borre historielag.
- Bodin, Jean 1944 (1595): *Method for the Easy Comprehension of History*. New York, Octagon Books.
- Bonnet, Jean-Claude 1998: *Naissance du Panthéon. Essai sur le culte des grands hommes*. Paris, Fayard.
- Brendalsmo, Jan og Gunhild Røthe 1992: Haugbrot eller de levendes forhold til de døde. En komparativ analyse, *Meta, medeltidarkæologisk tidsskrift*, s. 84–119.
- Brøgger, A.W 1916. *Borrefundet og Vestfold-kongernes graver*. Kristiania, Jacob Dybwad.
- Brøgger, A.W. 1932: *Rikshagen. Tale på Borre 19.juni 1932*. Upubl. manus. KHM, Topografisk arkiv: Borre nasjonalpark, boks 2.
- Bø, Olav 1955: *Heilag-Olav i norsk folketradisjon*. Oslo, Samlaget.
- Christensen, Arne Lie 2011: *Kunsten å bevare. Om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*. Oslo, Pax forlag.
- Christie, Johan Koren 1842: Antiquarisk-historisk Skitse af Augvaldsnes. *Urda*, s. 322–347.
- Connerton, Paul 1989: *How Societies Remember*. New York, Cambridge University Press.
- Daae, Ludvig 1879: *Norges helgener*. Christiania, Cammermeyer.
- Dagbladet*, 28.07.1917; 01.08.1917.
- Dagsposten*, 08.07.1882.

- Dahl, Hans Fredrik, Bernt Hagtvedt og Guri Hjeltnes 1982: *Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal Samling 1933–1945 i tekst og bilder*. Oslo, Pax forlag.
- Dahl, Hans Fredrik 2015: «Vikingmotivet og norrøne symboler i NS' plakatkunst». I: Tone L. Nyaas, *Vikingmytologier II*, Vestfold-museene, Galleberg forlag, s. 79–88.
- Dahl, Theodor 1947: *Byen og menneskene*. Stavanger, Stabenfeldt forlag.
- Damsholt, Tine 2000a: Being moved. *Ethnologia Scandinavica*, bd 30, s. 24–46.
- Damsholt, Tine 2000b: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reforme i Danmark i sidste del af 1700-tallet*. København, Museum Tusculanum forlag.
- Daston, Lorraine 1991: «Marvelous Facts and Miraculous Evidence in Early Modern Europe», *Critical Inquiry*, vol. 18, nr. 1, s. 93–124.
- Daston, Lorraine and Peter Galison 2007: *Objectivity*. New York, Zone Books.
- Drammen tidende*, 19.07.1941.
- Duin, Johannes J. 1980: Monumentet på Stiklestad. *St.Olav katolsk tidsskrift* 7/8. s. 10–12.
- Eggen, Torbjørn og Torleif Vik 1944: «Stiklestad. Valplass og symbol». I: E.Mehle, *Olavstanken*. Oslo, Blix forlag, s 203–224.
- Ekman, Mattias 2020: Furstebild, samhällsspegel och självorganisering av minnet. Om avsändare och mottagare i minnesmärkenas nordiska historia. *Tidsskrift för kulturforskning*, vol. 19, no. 1, pp. 43–66.
- Ekrem, Inger, Lars Boje Mortensen og Karen Skovgaard-Petersen 2000: *Olavslegenden og den latinske historiekriking i 1100-tallets Norge*. København, Museum Tusculanum Press.
- Ekroll, Øystein 2004: «Gerhard Schøning og domkirken i Trondheim». I: Schøning, G.: *Beskrivelse over Dom-Kirken i Trondheim 1762*. Trondheim, Tapir Akademisk forlag, s. i–xxxii.
- Ekroll, Øystein 2020: «The Royal and Christ-like Martyr. Constructing the Cult of Saint Olav 1030–1220». In: McNeill, John og Richard Plant: *Romanesque Saints, Shrines and Pilgrimage*. London, Routledge, s. 245–258.
- Ekroll, Øystein og Morten Stige 2000: *Kirker i Norge. Middelalder i stein*. Oslo, ARFO.
- Eriksen, Anne 1995: *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo, Pax forlag.

- Eriksen, Anne 1999: *Historie, minne og myte*. Oslo, Pax forlag.
- Eriksen, Anne 2005: Our Lady of Perpetual Help. Invented Tradition and Devotional Success. *Journal of Folklore Research*, vol 43, nr. 3, s. 295–321.
- Eriksen, Anne 2007: *Topografenes verden. Fornminner og fortidsforståelse*. Oslo, Pax forlag.
- Eriksen, Anne 2008: Kjemper – fra monstre til forfedre. *Tidsskrift for kulturforskning*, bd 7, nr. 4, s. 45–61.
- Eriksen, Anne 2009: *Museum. En kulturhistorie*. Oslo, Pax forlag.
- Eriksen, Anne 2010a: Livets læremester. Eksemplarisk historieskriving. *Tidsskrift for kulturforskning*, bd. 9, nr. 2, s. 39–54.
- Eriksen, Anne 2010b: Making Facts from Stones. Gerhard Schøning and the Cathedral of Trondheim. *Sjuttonhundratal*, s. 97–122.
- Eriksen, Anne 2010c: Memorial, Sentiment and Exemplarity. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, Volum 66, s. 143–162.
- Eriksen, A. 2014: *From Antiquities to Heritage*. New York, Berghahn Books.
- Eriksen, Anne 2019: Herthadalen, fortidsbruk og historiefag. *Historisk Tidsskrift (Danmark)*, bd. 119 (1), s. 59–84.
- Eriksen, Anne 2020: *Livets læremester. Historiske kunnskapstradisjoner i Norge 1650–1840*. Oslo, Pax forlag.
- Eriksen, Anne 2021: The Intrusiveness of Heritage. *Ethnologia Europaea*, vol. 51, nr. 2, s. 1–22.
- Eriksonas, Linas 2004: *National Heroes and National Identities: Scotland, Norway and Lithuania*. Brussel, Peter Lang.
- Erll, A. 2011: *Memory in Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Faye, Andreas 1831: *Norges Historie til Brug ved Ungdommens Undervisning*. Arendal, Krohn.
- Feiring, Trond 1989: Bondefascisme og skogbygdsfascisme. NS i Tolga og Elverum under krigen. *Årbok for Glåmdalen*.
- Findlen, Paula 2001: Building the house of Knowledge. In: T. Frängsmyr (ed.): *The Structure of Knowledge*. Berkeley, Office for the History of Science and Technology, s. 5–51.
- Fritt Folk, 15.05.1943.
- Gansum, Terje og Terje Østigård 2009: «Vikingtiden på Borre. Hvordan har vikingtiden blitt brukt og formidlet?» I: S. Edquist et al. (red): *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*. Stockholm, Statens historiska museum.
- Gillis, John 1994: *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton, N.J., Princeton University Press.

- Gjengangeren*, 05.11.1918; 14.05.1941; 23.02.1995; 30.04.1996; 29.05.1996; 31.05.1996; 26.05.1997; 11.10.1997; 17.03.1999; 31.07.1999; 18.05.2001; 05.10.2005; 24.05.2006; 10.11.2007; 21.11.2007; 22.11.2007; 06.12.2007; 08.12.2007; 08.02.2008; 01.03.2008; 11.03.2008; 12.02.2011; 07.04.2011; 19.05.2011; 25.03.2013; 08.07.2013; 17.09.2013; 09.10.2014; 10.03.2015; 07.04.2015; 24.04.2015; 20.05.2015; 21.05.2015; 06.07.2015; 26.06.2015; 25.04.2017; 28.04.2017; 22.11.2017; 02.05.2018; 28.07.2018.
- Goffman, Erwin 1974: *Frame analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Grafton, Anthony 2007: *What was History? The Art of History in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grambo, Ronald 1979: *Norske trollformler og magiske ritualer*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Gunnes, Erik 1973: Om hvordan Passio Olavi ble til. *Maal og Minne*, 1, s. 1–11.
- Haavardsholm, Jørgen 2004: *Vikingtiden som 1800-tallskonstruksjon*. Avhandling for graden dr.art. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Hafstein, Valdimar 2008: Collectivity by Culture Squared. *Cultural Heritage in Nordic Spaces*. *Arv* 65, s. 11–24.
- Hafstein, Valdimar 2018: *Making Intangible Heritage. El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*. Bloomington, Indiana University Press.
- Hagerup, Eyler 1805: *Oluf den Hellige, Norges Konge. En Lesebok for Menigmand*. København, A. Seidelin.
- Harrison, Rodney 2013: *Heritage. Critical Approaches*. London, Routledge.
- Hartog, Francois 2003: *Régimes d'Historicité. Présentisme et expérience du Temps*. Paris, Seuil.
- Haug, Camilla 2014: Haraldsstøtta lag på lag. *Haugalendingen* 2013–2014, s. 11–34.
- Haugesund avis*, 29.11.2006; 13.09.2008.
- Helbetsplan for Borreparken*, 2008. Vestfold fylkeskommune.
- Herresthal, Harald 2010: *Ole Bull. Drømmen om udødelighet, 1862–1880*. Oslo, Unipub.
- Hewison, Robert 1987: *The Heritage Industry. Britain in a Climate of Decline*. London, Methuen.
- Hobsbawm, Eric og Terence Ranger (red.) 1983: *The invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hodne, Bjarne 2002: *Norsk nasjonalkultur. En kulturpolitisk oversikt*.

- Oslo, Universitetsforlaget.
- Hodne, Ørnulf 1990: *Jutulhogg og riddersprang. Sagn fra norsk natur*. Oslo, Grøndahl.
- Hodne, Ørnulf 2021: *Olso. Norges feiring av Olav den hellige*. Oslo, Novus forlag.
- Horten Arbeiderblad, 30.07.1934.
- Hortens avis, 30.07.1917; 13.05.1918; 13.–15.11.1918.
- Horten kommune 2009: *Planbeskrivelse. Reguleringsplan for «Gildehall på Borre» (Voldskogen)*.
- Howard, Peter et al. (red.) 2019: *Routledge Companion to Landscape Studies*, 2nd edition. Oxon, Routledge.
- Hunt, Lynn 2007: *Inventing Human Rights. A History*. New York, W.W. Norton.
- Hølleland, Herdis 2013: *Practicing World Heritage. Approaching the Changing Faces of the World Heritage Convention*. Avhandling for graden PhD. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Innherred / Innherred folkeblad, 25.07.1951; 03.06.1954; 29.06.2010; 05.12.2017, 11.01.2018.
- Jacobsson, Benny 2008: *Den sjunde världsdelen. Västgötar och Västergötland 1646–1771. En identitetshistoria*. Avhandling i idéhistorie, Stockholm, Stockholms universitet.
- Jacobsson, Sverrir 2002: «Erindringen om en mægtid Personlighed». Den norsk-islandske historiske tradisjon om Harald Hårfagre et i kildekritisk perspektiv. *Historisk tidsskrift*, bd 81, s. 213–230.
- Jensen, Bernard Eric 2008: *Kulturarv. Et identitetspolitisk konfliktfelt*. København, Gad.
- Jensen, Bernard Eric 2017: *Historiebevidsthed / fortidsbrug. Teori og empiri*. Århus, Scandinavian Books.
- Johannisson, Karin 1988: *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Stockholm, Norstedt.
- Jørgensen, Jon Gunnar 2008: Tormod Torfæus og det fantastiske i sagalitteraturen. *Historisk tidsskrift*, bd 87, s. 470–490.
- Kapferer, Bruce 1988: *Legends of People, Myths of State. Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Washington, Smithsonian Inst. Press.
- Karmsundposten, 20.07.1872; 24.07.1872; 30.07.1872; 31.07.1872; 17.08.1872
- Keyser, Rudolf 1866: *Norges historie*. bd. 1. Christiania, Mallings.

- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998: *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley, University of California Press.
- Klassekampen, 11.11–28.11.2017.
- Klüwer, Lorentz Diderich 1822: *Kart over Sletterne ved Verdalen. Beskrivelse til L.D. Klüwers Kart*. Trondheim, Høeg.
- Koht, Halvdan 1914: Sagaernes opfatning av vår gamle historie. *Historisk tidsskrift*, rk. 5, bd. 2, s. 379–396.
- Koht, Halvdan 1921: *Innhogg og utsyn i norsk historie*. Kristiania, Aschehoug.
- Kolsrud, Oluf 1937: *Nidaros og Stiklestad. Olavsjubileet 1930. Minneskrift*. Oslo, Steenske forlag.
- Koselleck, Reinhart 1985: *Futures past: on the semantics of historical time*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Koshar, R. 2000: *From Monuments to Traces. Artifacts of German Memory 1870-1990*. Berkeley, University of California Press.
- Kraft, Jens E. 1820–1835: *Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge*. Bd 1–6. (Anden Deel, Jarlsbergs og Laurvigs Amt (1822) Fjerde Deel, Det Vestenfjeldske Norge, 1830). Christiania, Grøndahl.
- Krag, Claus 1991: *Ynglingatal og ynglingesaga. En studie i historiske kilder*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Krag, Claus. 2000: *Norges historie fram til 1319*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Krag, Claus. 2012: Rikssamlingshistorien og ynglingerekken. *Historisk tidsskrift*, bind 91, s. 159–189.
- Krefting, Ellen M. 2003: Følsomhet og opplysning. Omkring sensibilitetsbegrepet i Encyclopedien. *Tidsskrift for kulturforskning*, bd. 2, nr. 4, s. 5–19.
- Kverndokk, Kyrre 2014: «Norsk folkeminnesamling». I: Esborg, Line et al. (red.) «en vild endevending av al virkelighet». *Norsk Folke-minnesamling i hundre år*. Oslo, Novus forlag, s. 19–30.
- Kvistad, Yngve 2003: *Stiklestadspelet. Slaget som formet Norge*. Oslo, Schibsted.
- van der Laarse, Rob 2010: «Gazing at places we have never been. Landscape, Heritage and Identity». In: Bloemers, H.K et al. (eds.): *The Cultural Landscape and Heritage Paradox*. Amsterdam, Amsterdam University Press, s. 321–328.
- Latour, Bruno 1987: *Science in Action*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

- Legnér, Mattias 2022: *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*. Göteborg og Stockholm, Makadam forlag.
- Lillehammer, Arnvid 1995: *Eit forskningsprosjekt på Avaldsnes. Rapport frå Arkeologisk museum i Stavanger 1994*. Karmøy, Karmøy kommune.
- Lindh, Jan 1999: Å bringe historien tilbake til fylket. *Borreminne. Årsskrift for Borre historielag* 1998-1999, s. 28–33.
- Lowenthal, David 1985: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Löfgren, Orvar. 1993: «The Cultural Grammar of Nation-Building». In: P. Anttonen og R. Kvideland (eds.): *Nordic Frontiers. Recent Issues in the Studies of Modern Traditional Culture in the Nordic Countries*. NIF, Åbo, s. 217–235.
- Madsen, Svend Aage 2007: Nasjonal Samlings Borrestevner. *Borreminne. Årsskrift for Borre historielag*, s. 17–37.
- Makarius, Michel 2004: *Ruins*. Paris, Flammarion.
- Mangset, Per, Lars Håkonsen og Heidi Stavrum 2017: Festivalboom eller kulturpolitisk ønskedrøm? – Om festivalisering og kommunal kulturøkonomi. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, bd. 20, nr. 1–2, s. 71–89.
- Marstrander, Sverre og Egil Sinding-Larsen 1969: Olavsstøtten på Stiklestad. I: B. Heiberg et al. (red.) *Fremtid for fortiden. Fortidsvern i 125 år*. Oslo: Grøndahl & Søn, s. 198–199.
- Mehle, Eyvind 1944: *Olavstanken. Fra Stiklestad til Stiklestad*. Oslo, Blix forlag.
- Mellemgaard, Signe 2021: «Even in the most insignificant publication, there must be plan and order»: On natural history as a theme and genre in Danish-Norwegian parish topographies of the late eighteenth century, *Endeavour*, 45, s. 1–10.
- Messel, Nils 2008: *Oppdagelsen av fjellet*. Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Oslo.
- Midthjell, Harald B. 2011: Gravfeltet i Forbregd-Lein boligfelt. *Verdal historielags årbok*, s. 1–4.
- Momigliano, Arnaldo 1990: *The Classical foundations of Modern Historiography*. U. of California press, Berkeley.
- Moss arbeiderblad, 28.06.1946.
- Munch, P.A. 1941: *Det norske folks historie*. 7. bind. Oslo, Instituttet for historisk forskning.
- Musum, Anders 1930: «Verdal museum». I: *Gamle kulturminner fra*

- Verdal*. Verdal, Verdal museum s. 12–15.
- Musum, Einar 1930: *Verdalsboka. Bind 3, gårds- og slekthistorie*. Trondheim, Nidaros og Trøndelagens trykkeri.
- Myhre, Bjørn 2003: «Borregravfeltet som historisk arena». *Vikings*, s. 49–77.
- Myhre, Bjørn 2015: *Før Viken ble Norge. Borregravfeltet som religiøs og politisk arena*. Vestfold fylkeskommune.
- Myhre, Bjørn og Terje Gansum 2003: *Skipshaugen 900 e.Kr. Borrefunnet 1852–2002*. Vestfold fylkeskommune, Midgard historisk senter.
- Nagel, Alexander og Christopher Wood 2010: *Anachronic Renaissance*. New York, Zone Books.
- Nasjonal Samling*, 02.08.1934.
- Nationen*, 18.07.1941; 10.07.2008.
- Nessa, Solveig 2009: *Utviklinga av historiske spel i Norge*. Masteroppgave i historiedidaktikk, Universitetet i Stavanger.
- Nettavisen*, 27.07.2004; 28.07.2004.
- Nicolaysen, Nicolay 1853: «Om Borrefundet i 1852». *Foreningen til Norske Fortidsmindersmærkers Bevaring. Aarsberetning for 1852*. Christiania, Werner & Co, s. 25–32.
- Nicolaysen, Nicolay 1866: *Norske Fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger ældre end Reformationen og henførte til hver sit Sted*. Kristiania, Werner & Co.
- Nidaros*, 30.05.1951.
- Nielsen, Yngvar 1906: *Slaget i Hafsfjorden 872*. Stavanger, Dreyer.
- Nielsen, Yngvar 1908: «Den gamle hadeland-ringerigske kongeæt og Snefrid-sagnet». I: *Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde*. Christiania, Aschehoug, s. 145–156.
- Nora, Pierre 1989: «Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire». *Representations*, bd. 26, s. 7–24.
- Norske Intelligenssedler*, 13.05.1918.
- Oscar II 1961: *Mina memoarer*. Bd. II, Oslo, Aschehoug.
- Ozouf, Mona 1988: *Festivals and the French Revolution*. Harvard, Harvard University Press.
- Petersen, Th. 1930: Bygdemuseet. I: *Gamle kulturminner fra Verdal*. Verdal, Verdal museum, s. 3–6.
- Pollmann, Judith 2017: *Memory in Early Modern Europe 1500–1800*. Oxford, Oxford University Press.
- Van de Port, Mattijs og Birgit Meyer 2018: «Heritage Dynamics.

- Politics of Authentication, Aesthetics of Persuasion and the Cultural Production of the Real». In: van de Port, M. og B. Meyer (eds.): *Sense and essence*. New York, Berghahn Books.
- Raaen, Per Steinar 2008: NS-bautaen på Stiklestad. Derfor skal vi også formidle det ubehagelige. *Årbok for nord-Trøndelag*, s. 149–164.
- Raphael Samuel 1994: *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*. London, Verso.
- Resløkken, Åmund Norum 2022: Objects, traditions, and the hermeneutics of Viking heritage. *Nordic Museology*, no. 2, pp. 56–72.
- Rogalands Avis*, 19.07.1943; 10.06.1996; 06.06.2005; 02.12.2005; 22.03.2006; 23.03.2006; 29.04.2006.
- Rogaland Avis / Dagsavisen*, 02.12.2005.
- Ronström, Owe 2008: *Kulturarvspolitik. Visby. Från sliten småstad till världsarv*. Stockholm, Carlssons.
- Ronström, Owe 2014: Festivals et festivalisation. *Cahier d'Ethnomusicologie*, bd. 27, s. 27–47.
- Rosenwein, Barbara 2010: «Problems and Methods in the History of Emotions». *Passions in Context I*, s. 1–32.
- Rusnock, Andrea 2002: *Vital Accounts. Quantifying Health and Population in Eighteenth-Century England*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Røthe, Gunnhild 2004: *Helt, konge og helgen. Den hagiografiske tradisjonen om Olav den hellige i Den legendariske saga, Heimskringla og Flateyrbók*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Samuel, Raphael 1994: *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*. London, Verso.
- Sandefjords blad*, 09.06.2006; 20.05.2011.
- Sandmo, Erling 2012: Hvor norske er norgeshistoriene? *Prosa* 3.
- Schöning, Gerhard 1762/2004: *Beskrivelse over Dom-Kirken i Trondheim 1762*. Trondheim, Tapir Akademisk forlag.
- Schöning, Gerhard 1771–81: *Norges Riiges Historie*. 3 bd. Sorø.
- Schöning, Gerhard 1779: *Reise som giennem en Deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 er gjort og beskreven*, bd. 2. Trondheim, Tapir Akademiske forlag.
- Schöning, Gerhard 1771–81: *Norges Riiges Historie*. 3 bd. Sorø.
- Sigurdsson, Jon Vidar 1999: *Norsk historie 800–1300. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. = Norsk historie, bind 1. Oslo, Samlaget.

- Skre, Dagfinn 2018: «Sea Kings on the Norðvegr». In: Skre, Dagfinn (ed.): *Avaldsnes – A Sea King's Manor in First-Millennium Western Scandinavia*. Walter De Gruyter, s. 281–299.
- Skre, Dagfinn 2020a: «Rulership and Ruler's Sites in 1st–10th century Scandinavia». In: Skre, Dagfinn (ed.): *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia. Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond*. Walter De Gruyter, s. 193–244.
- Skre, Dagfinn 2020b: «Aristocratic Presence along the Karmsund Strait 2000 BC–AD 1368». In: Skre, Dagfinn (ed.): *Rulership in 1st to 14th Century Scandinavia. Royal Graves and Sites at Avaldsnes and Beyond*. Berlin, De Gruyter, s. 749–764.
- Slettebø, Thomas E. Daltveit, 2015: *In Memory of Divine Providence. A Study of Centennial Commemoration in Eighteenth-Century Denmark-Norway (1717–1760)*. Avhandling for graden PhD. Bergen, Universitetet i Bergen.
- Smith, Laurajane 2006: *Uses of Heritage*. London, Routledge.
- Snorre Sturlasson 1979: *Norges kongesagaer*. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Utgave ved Den norske Bokklubben. Oslo, Gyldendal.
- Solabladet*, 13.06.2006.
- Somhegyi, Zoltán 2020: *Reviewing the Past. The Presence of Ruins*. London and New York, Rowman & Littlefield.
- Stavanger Aftenblad*, 27.07.1906; 19.07.1941; 29.08.1990; 11.09.1990; 17.04.2004; 17.07.2004; 23.03.2005; 05.07.2006; 06.07.2006; 08.08.2007; 11.08.2007; 20.12.2007; 21.12.2007; 02.02.2009; 26.07.2018; 03.08.2018.
- Stavanger turistforening 1937: *Stavanger turistforenings annaler 1887–1937*. Stavanger, Foreningen.
- Stephens, Walter 1989: *Giants in Those Days. Folklore, Ancient History, and Nationalism*. University of Nebraska Press, Lincoln and London.
- Storm, Gustav 1899: *Norges kongesagaer. Heimskringla*. Kristiania, Stenersen.
- Solberg, Bergljot 2009: «Anton Wilhelm Brøgger – 1». I: *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 10. februar 2022 fra https://nbl.snl.no/Anton_Wilhelm_Brøgger_-_1884-1951
- Storesund, Eirik H. 2014: «Harald Hårfagre og Haraldsstøtta: Aspekter av en historisk og mytologisk tradisjon». *Haugalendingen* 2013–2014, s. 121–136.

- Storsveen, Odd-Arvid 1997: «'Fornuftig kierlighed til Fedrelandet'. En analyse av norsk patriotisme mellom 1784 og 1801». I: Ø. Sørensen (red.) *Norsk patriotisme før 1814*, Norges forskningsråd, Oslo, s. 9–150.
- Sunnmørsposten*, 30.07.1934.
- Susegg, Richard 2007: *Slaget om Stiklestad. En kulturhistorisk analyse av fortidsforståelse og bruk av fortid ved Stiklestad Nasjonale Kultursenter*. Masteroppgave i kulturhistorie. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Søhoel, Jannicke 2007: *Historien som argument. Nasjonal Samlings historiesyn belyst gjennom bevegelsens politiske argumentasjon og et forsøk på å avklare historiesynets viktigste forbilder*. Hovedoppgave i historie. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Sørensen, Øystein 1998: «Hegemonikamp om det norske». I: Ø. Sørensen (red.): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, s. 17–50. Oslo, ad Notam.
- Teledølen*, 01.08.1917.
- Thaule, Jimi 2007: *På nasjonal grunn. Nasjonal Samlings bruk av ritualer og historiske symboler 1933–45*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Thorson, Per (red.) 1952: *Bendix Cjristian de Fine Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse, med eit tillegg*. Stavanger, Rogaland historie- og ættesogelag.
- Titlestad, Torgrim 2008: «Om Tormod Torfæus». I: Tormod Torfæus: *Norges Historie*, bd. 1, Stavanger, Eide forlag, s. 11–25.
- Titlestad, Torgrim 2017: *Slaget i Hafsfjord*. Stavanger: Sagabok forlag.
- Titlestad, Torgrim 2018: Den norske nasjonens vugge er Hafrsfjord. *Innherred*, 11.01.18.
- Titlestad, Torgrim og Christian A. Smedhaug 2019: *Slaget i Hafsfjord: Rikssamlingen må markeres i 2022 og deretter hvert 50 år!*
- Torfæus, Tormod 1711: *Historia rerum Norvegiarum*. København, Joachim Schmedtgen.
- Torfæus, Tormod 2008–2014: *Norges historie. Bind 1–6*. Eide forlag, Bergen.
- Trondheims Stiftsavis*, 06.07.1882; 08.07.1882.
- Trondhjems Stiftstidende*, 07.07.1882.
- Trønderavisa*, 28.03.2002; 13.01.2006; 29.03.2006; 09.07.2008; 10.07.2008.
- Tønsbergs blad*, 06.12.2007; 08.12.2007.

- Stavanger Aftenblad, 07.04.2019.
- Urda. *Et norsk antiqvarisk-historisk Tidsskrift*. 1842, bind 2.
- Verdalingen, 30.07.1948; 19.07.1949; 26.07.1949; 29.07.1949.
- Vestlandets avis, 19.07.1935; 29.07.1935.
- Vestfold Arbeiderblad, 25.06.1945.
- Vine, Angus 2013: «Etymology, Names and the Search for Origins. Deriving the Past in Early Modern England». *The Seventeenth Century*, bd. 21, nr. 1, s. 1–21.
- Waterton, Emma og Steve Watson 2014: *The Semiotics of Heritage Tourism*. Bristol, Channel View Publications.
- Wergeland, Henrik 1924: *Henrik Wergelands samlede skrifter*, bind 2, del 4. Utg. ved Herman Jæger og Didrik Arup Seip. Kristiania, Steenske forlag.
- Winter, Jay 1995: *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge, Cambodge University Press.
- Winther, Birgitte 2019: *Ideen om det norske folk. Vidkun Quislings taler på Nasjonal Samlings pinsestevner i Borreparken i 1941, 1942 og 1943*. Masteroppgave i europeisk kultur, Universitetet i Oslo.
- Woolf, Daniel 2003: *The Social Circulation of the Past. English Historical Cultures 1500–1730*. Oxford, Oxford University Press.
- Yates, Frances 1966: *The Art of Memory*. London, Pimlico.
- Østensjø, Reidar 1958: *Haugesund blir by 1835–1895*. Haugesund kommune, Haugesund.
- Østigård, Terje og Terje Gansum 2009: «Vikingtiden på Borre. Hvordan har fortiden blitt brukt og formidlet?» I: Edquist, S. et al. (red.): *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*. Stockholm, Historiska Museet.

Nettressurser:

- Arnljotspelen: (forside) <https://arnljot.se>
- Avaldsnesprosjektet: (forside) <https://avaldsnes.info>; Veia, Marit Synnøve, framleggsnotat <https://avaldsnes.info/forskning/>; (kon-gene) <https://avaldsnes.info/informasjon/>
- Borre vikinglag: Om oss – Borre Vikinglag
- Borrefylkingen: Om oss – Borrefylkingen
- Eidsvoll 1814: <https://eidsvoll1814.no>
- Gallica: (Ole Lyngs kart over Stiklestad) <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8492361w>

- Midgard Vikingsenter: (forside) <https://vestfoldmuseene.no/midgard-vikingsenter/>; (Borre som maktsenter) <https://vestfoldmuseene.no/midgard-vikingsenter/borre-et-maktsenter-i-vestfold>.
- Nasjonalt jubileet 2030: (forside) <https://norgeitusenaa.no>; (jubileumsplattform) <https://dms-cf-04.dimu.org/file/019EB-xErPmySF>
- Norgeshistorie, Universitetet i Oslo: (forside) <https://www.norgeshistorie.no>; (samlingen av Norge) <https://www.norgeshistorie.no/vikingtid/0811-samlingen-av-norge.html>; (Harald Hårfagre) <https://www.norgeshistorie.no/vikingtid/0815-harald-harfagre-en-vestlandskonge.html>; (fire fortellinger om Stiklestad) <https://www.norgeshistorie.no/hoymiddelalder/0949-fire-fortellinger-om-stiklestad.html>.
- Opplev Avaldsnes: <https://opplevavaldsnes.no>; Nordvegen historisenter <https://opplevavaldsnes.no/nordvegen-historeisenter/>
- Rikssamlingsjubileet Hafrsfjord–Nordvegen 2022: (forside) Rikssamlingsjubileet 2022 | Hafrsfjord – Nordvegen; (rikssamlingsprosessen) <https://rikssamlingsjubileet.no/rikssamlingsprosessen/>; (vikingstid og rikssamling) <https://rikssamlingsjubileet.no/historien/>; (kongens tale) <https://rikssamlingsjubileet.no/kongenstale/>; (sluttrapport) Sluttrapport-RSJ_UU.pdf (rikssamlingsjubileet.no)
- Riksantikvarens kulturminnesøk: <https://kulturminnesok.no>
- Stavanger maritime museum: <https://www.stavangermaritimemuseum.no/uploads/smm/Hafrsfjord-872-Delprosjekt-1-Prosjektbeskrivelse-faglig-versjon.pdf>
- Stiklestad nasjonale kultursenter: (forside) <https://stiklestad.no>; (om oss) <https://stiklestad.no/om-oss/>; (jernvinneanlegget) <https://stiklestad.no/omrade/folkemuseet/jernvinneanlegget/>; (langhuset) <https://stiklestad.no/omrade/stiklastadir/langhuset/>; (gjesteloftet) <https://stiklestad.no/omrade/stiklastadir/gjesteloftet/>
- Unesco, World Heritage: (utvalgskriterier) <https://whc.unesco.org/en/criteria>; (vikingnominasjon): <https://whc.unesco.org/en/tentative-lists/5577/>
- Vea, Marit Synnøve 1993: Framlegg om Avaldsnesprosjektet. Karmøy kommune. KM_C454e-20160525093506 (avaldsnes.info)
- Vestfold og Telemark fylkeskommune 2021: *Vikingsatsing i Vestfold og Telemark. Temadokument*. temadokument-vikingsatsing.pdf (vtfk.no) (besøkt mars 2020)

Visit Horten: (Borrehaugene) <https://www.visitvestfold.com/no/horten/attraksjoner/?tlp=2582093&name=Borrehaugene>

Wikipedia: (slaget i Hafrsfjord) https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_i_Hafrsfjord

Upublisert arkivmateriale:

KHM, Kulturhistorisk museum, Topografisk arkiv. Vestfold fylke, Borre kommune. Prosjektarkiv for Borre nasjonalpark 1852-1993, boks 2.

